

Fagrapport kulturarv Konsekvensutredning

Detaljregulering E39 Lyngdal vest - Kvinesdal

NV Dokumentnummer: NV42E39LK-YML-RAP-0007

ENT Dokumentnummer: 10220781_E39LK_000_KU_fagrapport kulturarv E39 Lyngdal vest-Kvinesdal

Nye Veier AS | Kjøita 6
4630 Kristiansand
nyeveier.no

Prosjekt nr:	115510
Oppdragsnavn:	E39 Lyngdal vest - Kvinesdal
Kunde	Nye Veier AS

Revisjonsoversikt

Revisjon	Dato	Årsak til utgivelse	Utarbeidet	Kontrollert	Godkjent
01	15.05.2023	Første gangs behandling	NOJAAN	NODRAN/ NORUHO	NOJAOV

Endringsoversikt

Revisjon	Endringsbeskrivelse
01	Til første gangs behandling i Lyngdal og Kvinesdal kommune

INNHold

1	SAMMENDRAG	6
1.1	Bakgrunn og forutsetninger	6
1.2	Dagens situasjon	6
1.3	Verdi, påvirkning og konsekvenser	8
1.4	Sammenstilling av konsekvenser	18
1.5	Skadereduserende og kompenserende tiltak og miljøoppfølging	20
2	BAKGRUNN OG FORUTSETNINGER	21
2.1	Bakgrunn for planen	21
2.2	Om rapporten	22
2.3	Prosjekt mål	23
2.4	Utredningskrav	23
2.5	Referansealternativet, Alt. 0.....	24
2.6	Overordnede mål og føringer for fagtema	25
2.7	Influensområde for fagtema.....	27
3	TILTAKSBESKRIVELSE.....	28
4	METODE.....	32
4.1	Definisjon av fagtema	32
4.2	Trinnmetodikken i Håndbok V712	33
4.2.1	Trinn 1: Vurdering av konsekvens for delområder.....	33
4.2.2	Trinn 2: Konsekvens av alternativer	37
5	KUNNSKAPSGRUNNLAG	38
5.1	Kunnskapsinnhenting	38
5.2	Usikkerheter ved kunnskapsgrunlaget	40
6	BESKRIVELSE AV OMRÅDET – KULTURARV	42
6.1	Forhistorisk tid og middelalder	42
6.2	Nyere tid	45
7	TRINN 1: VERDI, PÅVIRKNING OG KONSEKVENNS FOR DELOMRÅDER/DELSTREKNINGER.....	48
7.1	Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet	49
7.1.1	KM 1 Røyskår	50
7.1.2	KM 2 Åtland	53
7.1.3	KM 3 Ytre Eikeland	56
7.1.4	KM 4 Vestre Høyland	60
7.1.5	KM 5 Lona.....	65
7.1.6	KM 6 Iddeland.....	68

7.1.7	KM 7 Vintland vestre	71
7.1.8	KM 8 Tågeneset	75
7.1.9	KM 9 Torveheia	77
7.1.10	KM 10 Drangsland	82
7.1.11	KHL 1 Røyskår og Åtland	86
7.1.12	KHL 2 Høylandsdalen	88
7.1.13	KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	91
7.2	Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen	93
7.2.1	KM 11 Tjomsland med Kallåsen	94
7.2.2	KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda	99
7.2.3	KM 13 Håland	103
7.2.4	KM 14 Botne	105
7.2.5	KM 15 Rørdal	110
7.2.6	KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	113
7.3	Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst	115
7.3.1	KM 16 Vatland	116
7.3.2	KM 17 Nedre Lande	119
7.3.3	KM 18 Øvre Lande	121
7.3.4	KM 19 Oppofte	123
7.3.5	KM 20 Vei gjennom Gusedalen	128
7.3.6	KM 21 Teistedal	130
7.3.7	KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden	133
7.4	Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest	135
7.4.1	KM 22 Hangeland	136
7.4.2	KM 23 Kallevik	141
7.4.3	KHL 5 Fedafjorden – Liknes	143
7.4.4	KHL 6 Feda	145
7.5	Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn	147
7.5.1	KM 24 Feda	148
7.5.2	KM 25 Birkeland – Krona	155
7.5.3	KM 26 Svindland	157
7.5.4	KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	162
7.5.5	KM 28 Refsti	165
7.5.6	KM 29 Høylandsfossen kraftverk	169
7.5.7	KM 30 Mundlauga	171
7.5.8	KM 31 Høyland	175
7.5.9	KM 32 Frøytland	179
7.5.10	KM 33 Presthei	184

7.5.11	KM 34 Høylandsbotnen	186
7.5.12	KM 35 Raustad	189
7.5.13	KM 36 Postveien Melandsdalen	193
7.5.14	KM 37 Lille Meland	197
7.5.15	KHL 6 Feda	201
7.5.16	KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona	204
7.5.17	KHL 8 Melandsdalen	206
7.6	Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense	210
7.6.1	KM 38 Store Meland	211
7.6.2	KHL 8 Melandsdalen	216
7.7	Delstrekning 7 Øyesletta	218
7.7.1	KM 39 Lervik	219
7.7.2	KM 40 Øyesletta	223
7.7.4	KHL 5 Fedafjorden – Liknes	231
8	TRINN 2: KONSEKVENSN AV ALTERNATIVER	233
8.1	Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet	233
8.2	Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen	234
8.3	Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst	234
8.4	Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest	235
8.5	Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn	236
8.6	Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense	238
8.7	Delstrekning 7 Øyesletta	238
8.8	Sammenstilling av konsekvenser	239
9	SKADEREDUSERENDE OG KOMPENSERENDE TILTAK	242
9.1	Generelle tiltak	242
9.2	Spesifikke tiltak	242
10	POTENSIALE FOR NYE FUNN	244
11	REFERANSER	245
12	Vedlegg – Askeladdenkart	248

1 SAMMENDRAG

1.1 Bakgrunn og forutsetninger

Generelt om fagtema kulturarv

Fagtema kulturarv definerer, beskriver og konsekvensvurderer de registrerte kulturminnene, kulturmiljøene og de kulturhistoriske kulturlandskapene innenfor planområdet og tiltakets influensområde. For kulturarv dekker influensområdet de områder utenfor planområdet som vil bli visuelt berørt av tiltaket. Det overordnede kulturlandskapet, samt sammenhengen mellom de registrerte kulturmiljøene innenfor kulturlandskapet, beskrives og vurderes.

Fra planprogrammet

Fagutredningen er utført i henhold til problemstillinger beskrevet i fastsatt planprogram for detaljreguleringsplan med konsekvensutredning for E39 Lyngdal vest – Kvinesdal, vedtatt 18.05.2022 i Kvinesdal kommune og 16.06.2022 i Lyngdal kommune:

Fagtema kulturarv omfatter spor etter menneskelig virksomhet gjennom historien, herunder kulturminner, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap. Utredningen tar for seg kulturmiljø fra både forhistorien og nyere tid, samt større, helhetlige kulturhistoriske landskap.

Utredningen skal vurdere hvordan registrerte kulturmiljø og kulturlandskap blir berørt av de ulike alternativene og anleggsområdene knyttet til disse. Influensområdet skal defineres og vurdering av verdi, påvirkning og konsekvens utføres i henhold til metodikken i håndbok V712. Resultatene beskrives i tekst og med egne temakart (blant annet verdikart og registreringskart). Avbøtende tiltak foreslås dersom vegtiltaket fører til stor konflikt med viktige kulturmiljø eller kulturminner (Nye Veier, 2022).

1.2 Dagens situasjon

Det er i dag kjent relativt mange spor etter folk fra forhistorisk tid i området. De eldste kan dateres helt tilbake til den eldre steinalderen. Spesielt i mange hellere er det gjort funn fra denne perioden. I jernalderen ser vi at det har blitt etablert fast bosetning stort sett langs hele analyseområdet. En rekke gravminner og flere spor etter jordbruk vitner om dette.

Feda og Øyesletta skiller seg ut i forhistorisk tid. Feda har rike funn både fra steinalder og jernalder – spesielt ved sletteområdene ved Sande og Feda sentrum. Mye av grunnen til dette er beliggenheten i landskapet i ly for uvær fra havet og med gode, dyrkbare jordbruksareal. En naturlig havn var en betydelig faktor for fremvekst av tettstedet. I dag er havnemiljøet i Feda blant de best bevarte på Sørlandet, preget av gamle sjøhus, trange gateløp og små hvitmaltetrehus, omgitt av et godt bevart kulturlandskap.

På Øyesletta fantes det tidligere en stor tetthet av gravhauger fra jernalderen. De er dyrket bort i løpet av de siste 100-150 årene. Undersøkelser med georadar har likevel vist at det fremdeles finnes rester av mange gravminner under bakken. Det er til og med observert en båtgrav her.

Mye av det eksisterende bygningsmiljøet på Øyesletta, med sin tydelige tilknytning til elva Kvina, har høy verneverdi.

Fra gammelt av har det gått historiske ferdselsruter gjennom kulturlandskapet, og vi finner fremdeles deler av de gamle veiene langs så å si langs hele korridoren til planområdet. De eldste er hulveier, som ofte dateres til forhistorisk tid. En av landets første postveier, mellom Oslo og Stavanger, gikk gjennom store deler av området fra 1653 til 1841. Den Vestlandske hovedvei, senere omdøpt til den Sørlandske hovedvei, var et av de andre store veiprojektene som passerte her, og som fremdeles er i bruk flere steder. To kjente byggverk fra perioden finnes fremdeles i dag. Svingene i Rørvikskleiva på østsiden av Fedafjorden ble bygd til den Vestlandske hovedvei i årene 1831-1834, og svingene i Øyekleiva kom til i 1839-1842. I Øyekleiva ble flere svinger lagt til 1922-1926, mens Rørvikskleiva stort sett er slik den ble bygd.

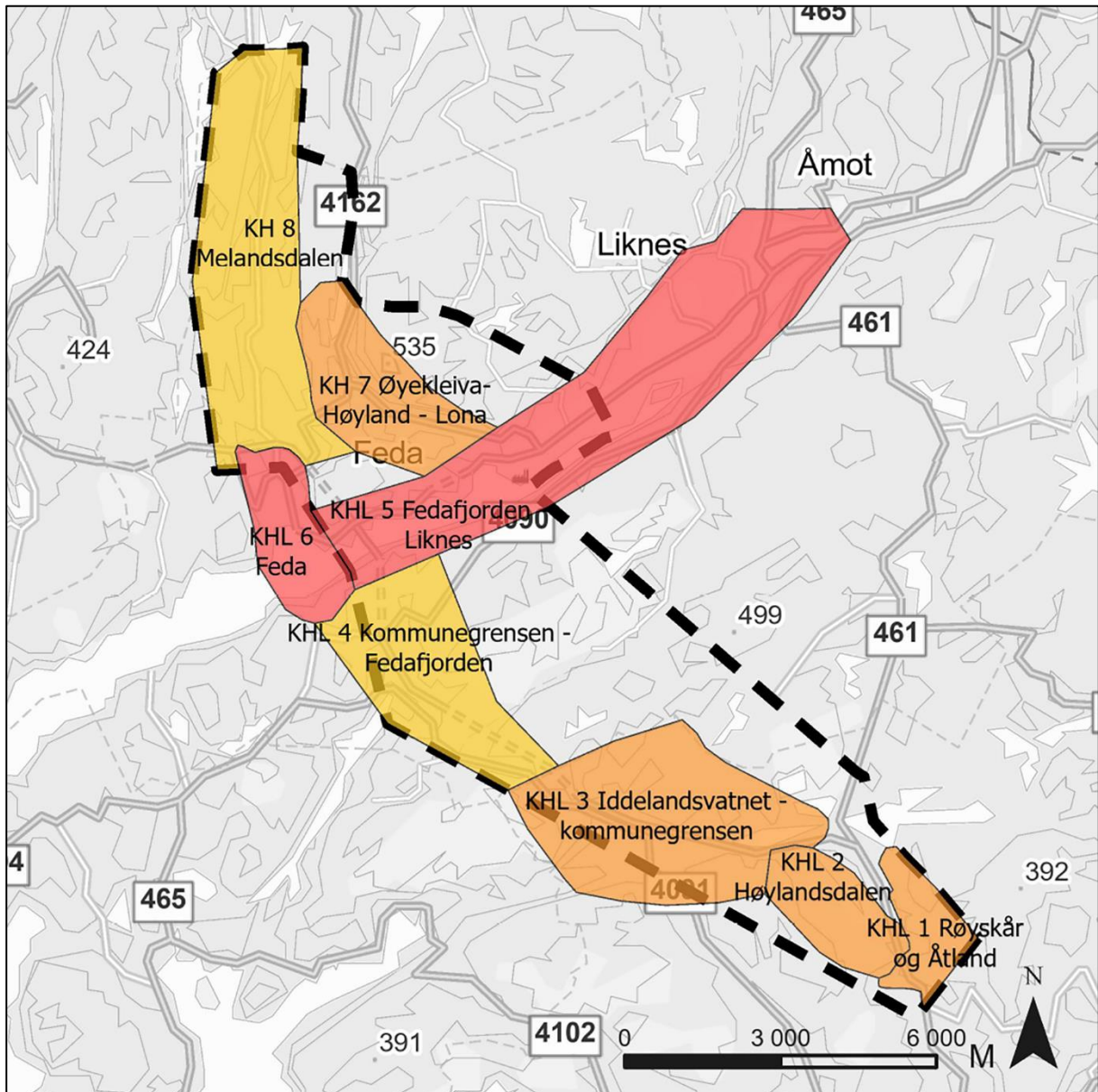
Gårdene ligger typisk langs veifarene, men hva som kom først av veiene og bosetningen er vanskelig å si noe sikkert om. Etableringen av det offentlige veisystemet på 16- og 1800-tallet førte til enda større bosetting og bruk av det kulturhistoriske landskapet. Mange av de eldre bygningene vi finner i dag er fra midten av 1800-tallet og fremover i tid.

Det kulturhistoriske landskapet er ganske typisk for regionen, med relativt kupert terreng og spredt, småskala gårdsbebyggelse på ryddede områder hist og her. Man kombinerte aktiviteten nær tunene med utnytting av ressursene som finnes i utmarken. Utmarksområdene ble utnyttet til slikt som beite, jakt, fiske og sanking av bær og ved. Dette synliggjøres i terrenget i dag blant annet ved kulturhistoriske element som slåttemarker, utmarksløer, kvernhus, steingjerder, ålefangstanlegg og bogastelle. Mange grensesteiner i utmarken forteller om viktigheten av å synliggjøre hvilke ressurser som tilhørte hvem.

Høylandsfoss kraftverk ligger ved Høylandsfossens innløp til Fedaelva, og har vært i drift siden 1945. Det står som et levende kulturminne over vannkraftproduksjon de siste 80 år. På Øyesletta domineres kulturlandskapet i dag av hjørnesteinsbedriften Eramet Norway Kvinesdal (Tinfos Jernverk Kvinesdal/Øye smelteverk) fra 1974.

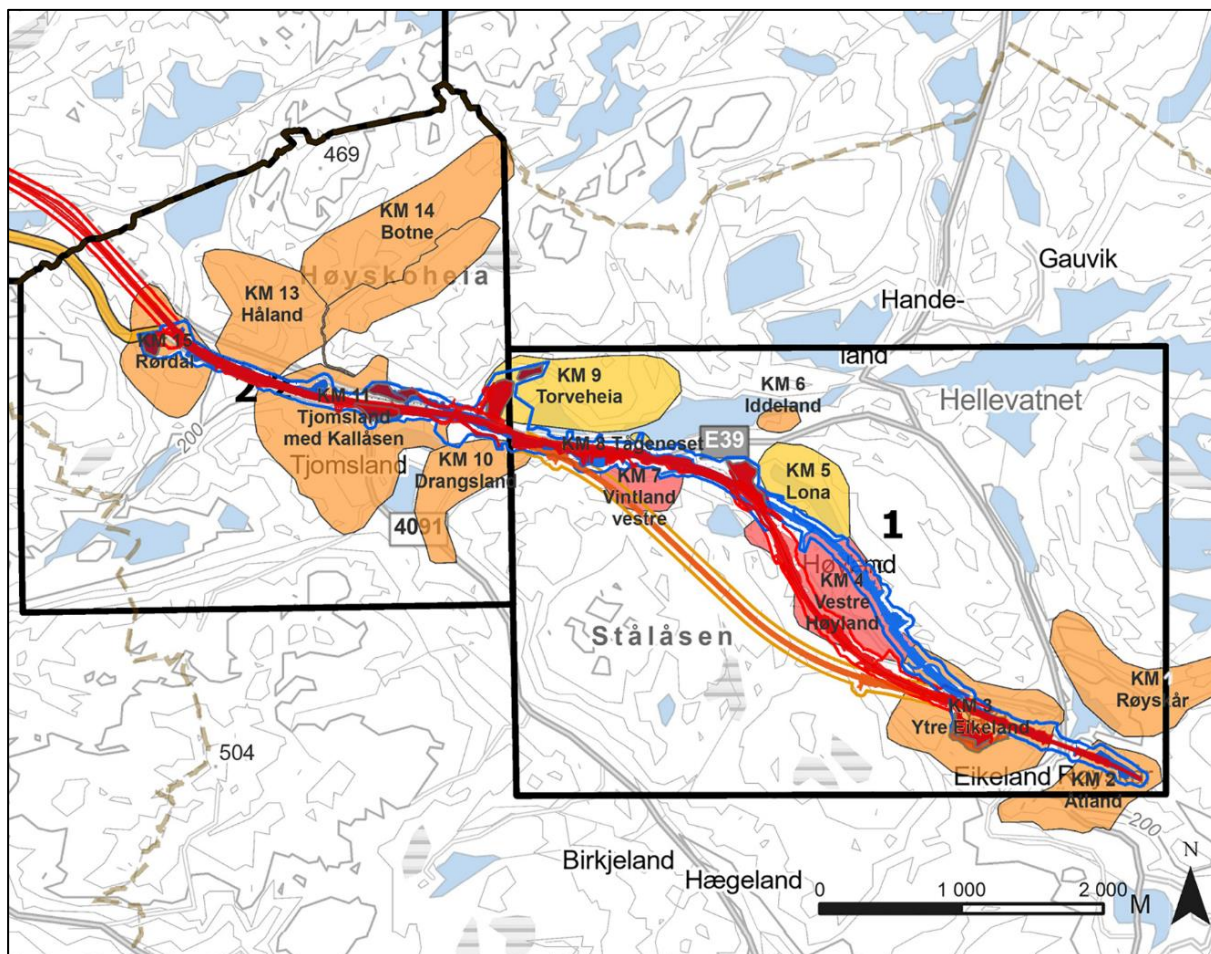
1.3 Verdi, påvirkning og konsekvenser

Basert på dagens situasjon er det, etter metodikken i *Håndbok V712 Konsekvensanalyser*, definert, beskrevet og vurdert både relevante kulturmiljø (KM) og kulturhistoriske landskap (KHL) innenfor influensområdet til prosjektet. Vær oppmerksom på at disse er valgt ut spesifikt for dette prosjektet. I andre sammenhenger vil det kunne være naturlig å definere både innhold og utstrekning annerledes.

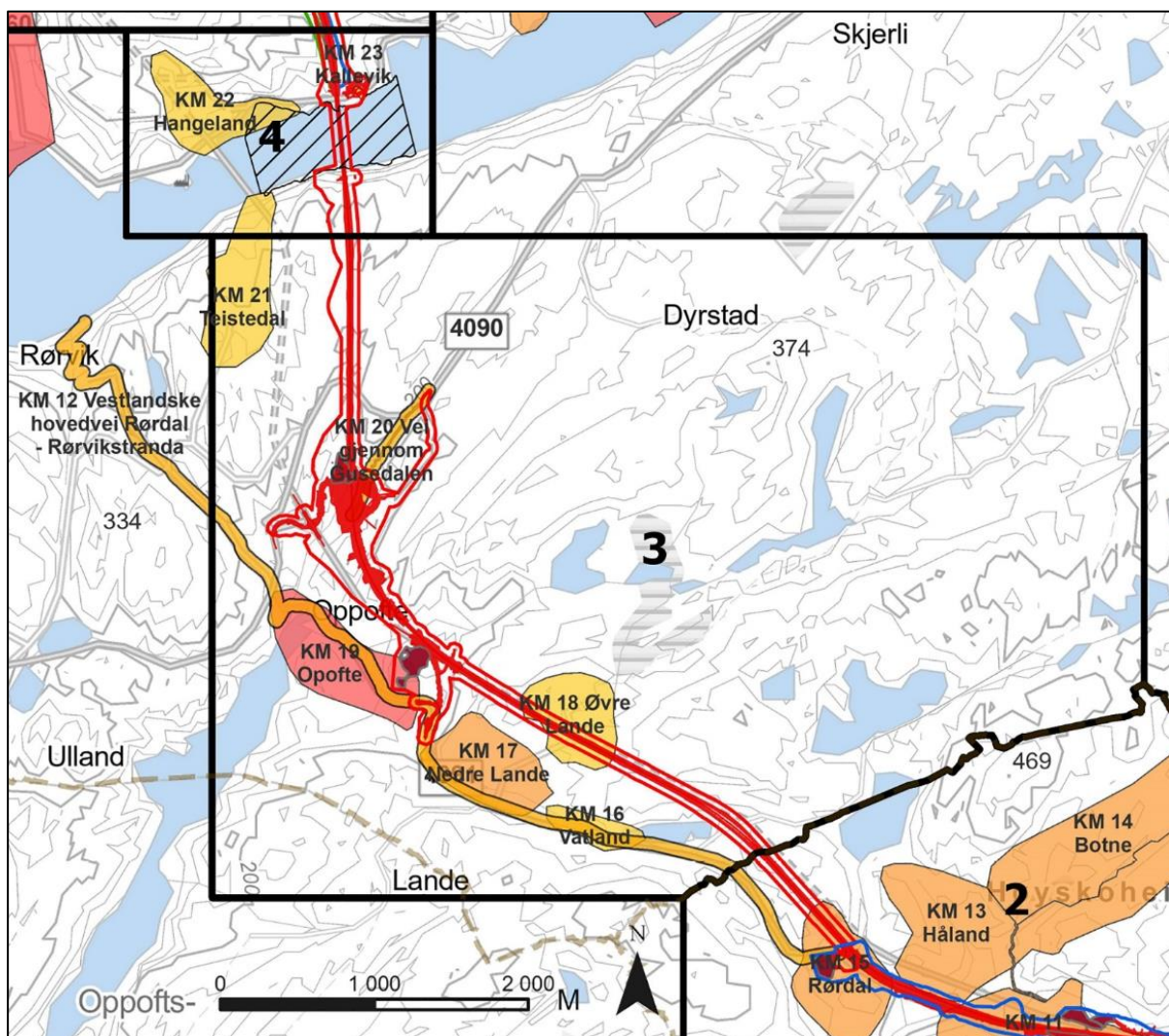

Figur 1-1: Oversiktskart som viser verdiene i de kulturhistoriske landskapene i planområdet. Verdiene i de definerte delområdene er markert med farger: Stor verdi (rød), Middels verdi (oransje) og Noe verdi (gul).

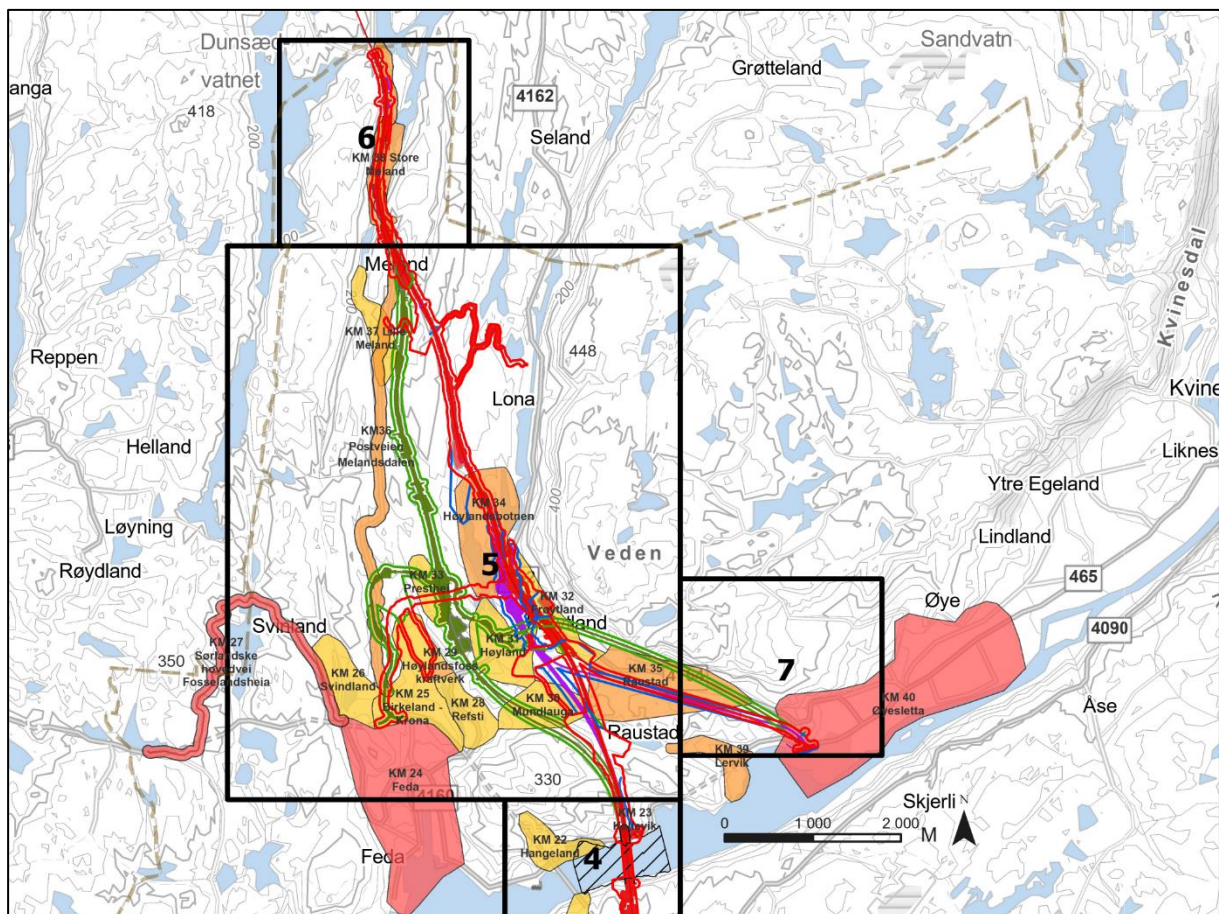

Figur 1-2: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdiene (KM) i delstrekning 1 og 2, i Lyngdal kommune. Verdiene i de definerte delområdene er markert med farger: Stor verdi (rød), Middels verdi (oransje) og Noe verdi (gul). Veialternativene er nærmere beskrevet i kapittel 3 Tiltaksbeskrivelse.

Figur 1-3: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdiene (KM) i delstrekning 3 og 4, Kvinesdal kommune. Verdiene i de definerte delområdene er markert med farger: Stor verdi (rød), Middels verdi (oransje) og Noe verdi (gul). Veialternativene er nærmere beskrevet i kapittel 3 Tiltaksbeskrivelse.

Figur 1-4: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdiene (KM) i delstrekning 4-7, Kvinesdal kommune. Verdiene i de definerte delområdene er markert med farger: Stor verdi (rød), Middels verdi (oransje) og Noe verdi (gul). Veialternativene er nærmere beskrevet i kapittel 3 Tiltaksbeskrivelse.

Tabellene under er en oppsummering av verdi, påvirkning og konsekvens på alle definerte kulturmiljø (KM) og kulturhistoriske landskap (KHL) for hver delstrekning. Alternativene er også rangert under hver delstrekning.

I tabellene er det markert med henholdsvis «Nedre» og «Øvre» dersom konsekvensvurderingen ligger i nedre eller øvre del av konsekvensgraden.

Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet

Tabell 1-1: Oppsummering delstrekning 1 Høylandsdalen - Dyblevannet

Delområde	Verdi	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)		Alt Høylandsdalen vest (HDV)		Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 1 Røyskår	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 2 Åtland	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KM 3 Ytre Eikeland	M	Sterkt forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--) Nedre
KM 4 Vestre Høyland	S	Sterkt forringet	(---) Nedre	Forringet	(--)	Ubetydelig endring	(0) Øvre
KM 5 Lona	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
KM 6 Iddeland	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 7 Vintland vestre	S	Noe forringet	(-) Øvre	Noe forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 8 Tågeneset	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
KM 9 Torveheia	N	Noe forringet	(0) Øvre	Noe forringet	(0) Øvre	Noe forringet	(0)
KM 10 Drangslund	M	Noe forringet	(-)	Noe forringet	(-)	Noe forringet	(-)
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 1 Røyskår og Åtland	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KHL 2 Høylandsdalen	M	Forringet	(--)	Forringet	(--) Nedre	Noe forringet	(-)
KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)		Alt Høylandsdalen vest (HDV)		Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	
SAMLET vurdering	0	Stor negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	4		3		2	
Forklaring til rangering	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) ødelegger flere gravminner og andre kulturverdier i <i>KM 4 Vestre Høyland</i> enn Alt. Høylandsdalen vest (HDV). Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT) ødelegger mer av et rydningsrøysfelt ved Drangslund.						

Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen

Tabell 1-2 Oppsummering delstrekning 2 Dyblevannet - kommunegrensen

Delområde	Verdi	Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 11 Tjomsland med Kallåsen	M	Forringet	(--) Nedre
KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal – Rørvikstranda	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 13 Håland	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 14 Botne	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 15 Rørdal	M	Noe forringet	(-)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	M	Noe forringet	(-)
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Med utbyggingsalternativet går to viktige enkeltelement, to gravhauger tapt, mens en tredje mister konteksten og sammenhengen med omgivelsen. En steinalderboplass blir forstyrret. Stedjebekkenbrua, som kan være forhistorisk, går tapt.		

Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst

Tabell 1-3: Oppsummering delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst

Delområde	Verdi	Alt. Oppofte	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 16 Vatland	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 17 Nedre Lande	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 18 Øvre Lande	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 19 Oppofte	S	Noe forringet	(-)
KM 20 Vei gjennom Gusedalen	M	Forringet	(--)
KM 21 Teistedal	N	Ubetydelig endring	(0)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden	N	Noe forringet	(-) Nedre
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Oppofte	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Reservepostveien gjennom Gusedalen fra slutten av 1700-tallet blir delvis ødelagt.		

Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest

Tabell 1-4: Oppsummering delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest

Delområde	Verdi	Alt. Kryssing Fedafjorden	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 22 Hangeland	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 23 Kallevik	N	Sterkt forringet	(-)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 5 Fedafjorden – Liknes	S	Noe forringet	(-)
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Kryssing Fedafjorden	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

Figur 1-5: Øyesletta sett fra Øyekleiva. Håndkolorert foto. Ukjent fotograf. Eier: Norsk Teknisk Museum.
Kilde: digitaltmuseum.no.

Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn

Tabell 1-5: Oppsummering delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn. Alternativ UTEN tilførselsvei til Birkeland

Delområde	Verdi	Alt. Frøyland 1		Alt. Frøyland 2		Alt. Høyland 2	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 24 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 25 Birkeland – Krona	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 26 Svindland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 28 Refsti	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 29 Høylandsfossen kraftverk	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 30 Mundlauga	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 31 Høyland	N	Forringet	(-)	Forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(--) Nedre
KM 32 Frøyland	N	Sterkt forringet	(--) Nedre	Noe forringet	(-)	Ubetydelig endring	(0)
KM 33 Presthei	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Forringet	(-)
KM 34 Høylandsbotnen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 35 Raustad	M	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 36 Postveien Melandsdalen	M	Forringet	(--) Nedre	Forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--)
KM 37 Lille Meland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Noe forringet	(0) Øvre
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona	M	Forringet	(--)	Forringet	(--)	Noe forringet	(-) Øvre
KHL 8 Melandsdalen	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Forringet	(-)
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Frøyland 1		Alt. Frøyland 2		Alt. Høyland 2	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	6		4		2	
Forklaring til rangering	OBS: Rangeringene er ut fra alle seks alternativ i delstrekning 5 (Tabell 8-5 og 8-6). Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. De kulturhistoriske konsekvensene blir større ved å gå gjennom Frøyland enn Håland, og Frøyland 1 ødelegger mer av selve Frøyland enn Frøyland 2, og tilførselsveien til Birkeland er verre enn uten alle alternativ.						

Tabell 1-6: Oppsummering delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn. Alternativ MED tilførselsvei til Birkeland

Delområde	Verdi	Alt. Frøyland 1 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Frøyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 24 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 25 Birkeland – Krona	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KM 26 Svindland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 28 Refsti	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 29 Høylandsfossen kraftverk	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 30 Mundlauga	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 31 Høyland	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Nedre
KM 32 Frøyland	N	Sterkt forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
KM 33 Presthei	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre
KM 34 Høylandsbotnen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 35 Raustad	M	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 36 Postveien Melandsdalen	M	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Sterkt forringet	(-) Nedre
KM 37 Lille Meland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Noe forringet	(0) Øvre
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona	M	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Øvre
KHL 8 Melandsdalen	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Øvre
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Frøyland 1 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Frøyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	7		5		3	
Forklaring til rangering	OBS: Rangeringene er ut fra alle seks alternativ i delstrekning 5 (Tabell 8-5 og 8-6). Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. De kulturhistoriske konsekvensene blir større ved å gå gjennom Frøyland enn Håland, og Frøyland 1 ødelegger mer av selve Frøyland enn Frøyland 2, og tilførselsveien til Birkeland er verre enn uten i alle alternativ.						

Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense

Tabell 1-7: Oppsummering delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense

Delområde	Verdi	Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 38 Store Meland	M	Sterkt forringet	(---) Nedre
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 8 Melandsdalen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre
Avveining	Alvorlig miljøskade på KM 38 Store Meland, men strekningen sett under ett gir en høy middels negativ konsekvens.		
	Alt. 0	Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

Delstrekning 7 Øyesletta

Tabell 1-8: Oppsummering delstrekning 7 Øyesletta

Delområde	Verdi	Alt. Øyesletta	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 39 Lervik	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 40 Øyesletta	S	Noe forringet	(-) Nedre
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 5 Fedafjorden - Liknes	S	Ubetydelig endring	(0) Øvre
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Øyesletta	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

1.4 Sammenstilling av konsekvenser

Tabellen nedenfor gir en oppsummering av konsekvensene som de vurderte alternativene gir for fagtema kulturarv innenfor de ulike delstrekningene og som helhet.

Det minst konfliktyfulte utbyggingsalternativet under hver delstrekning er markert med lysegrønt.

Tabell 1-9: Samlede konsekvenser og rangering av alle delstrekningene for fagtema kulturarv.

KULTURARV - Samlede konsekvenser for alle delstrekninger			
Alternativ	Konsekvens	Rangering	Kommentarer
Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet			
Alt. 0	0	1	
Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)	Stor negativ	4	Nyere tids småbruk går tapt ved Eikeland. Flere automatisk fredede kulturminner ved Høyland forsvinner eller blir sterkt skjemet. Ytterkanten av kulturmiljøet på Vintland blir berørt og noen automatisk fredede kulturlag her går tapt. Ved Drangslund forsvinner deler av et felt med det som trolig er rydningsrøyer. I Høylandsdalen splittes det kulturhistoriske landskapet mer opp enn ved de andre alternativene.
Alt. Høylandsdalen vest (HDV)	Middels negativ	3	Nyere tids historiske småbruk ved Eikeland og nyere tids kulturminner ved Høyland går tapt. Ytterkanten av kulturmiljøet på Vintland blir berørt og noen automatisk fredede kulturlag går tapt. Ved Drangslund forsvinner deler av et felt med det som trolig er rydningsrøyer.
Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	Noe negativ	2	Nyere tids småbruk går tapt ved Eikeland. Ved Drangslund forsvinner deler av et trolig rydningsrøysfelt.
Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen			
Alt. 0	0	1	
Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen	Middels negativ	2	To gravhauger går tapt, mens en tredje mister konteksten og sammenhengen med omgivelsene. Halvparten av en steinalderboplass forsvinner. Stedjebekkenbrua, som kan være forhistorisk, går tapt.
Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst			
Alt. 0	0	1	
Alt. Oppofte	Noe negativ	2	Eksisterende E39 gjør at de negative konsekvensene ved en ny vei blir relativt små for det kulturhistoriske landskapet. Deler av reservepostveien gjennom Gusedalen går tapt.
Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest			
Alt. 0	0	1	
Alt. Kryssing Fedafjorden	Noe negativ	2	Brua over Fedafjorden splitter opp kulturlandskapet. Men dagens bru minsker den negative påvirkningen av landskapets lesbarhet. Restene etter en husmannsplass går tapt.
Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn			
Alt. 0	0	1	
Alt. Frøytland 1	Middels negativ	6	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Størstedelen av kulturmiljøet på Frøytland blir ødelagt. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.
Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland	Middels negativ	7	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Størstedelen av kulturmiljøet på

KULTURARV - Samlede konsekvenser for alle delstrekninger			
Alternativ	Konsekvens	Rangering	Kommentarer
			Frøytland blir ødelagt. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget, inkludert tilførselsvei til Birkeland, splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer i kulturlandskapet.
Alt. Frøytland 2	Middels negativ	4	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.
Alt. Frøytland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	Middels negativ	5	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget, inkludert tilførselsvei til Birkeland, splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer i kulturlandskapet.
Alt. Høyland 2	Noe negativ	2	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager og tilførselsveien mot Øye vil ødelegge mye av det større kulturmiljøet på Høyland og redusere dets funksjon. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt.
Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	Noe negativ	3	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager og tilførselsveien mot Øye vil ødelegge mye av det større kulturmiljøet på Høyland og redusere dets funksjon. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt.
Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense			
Alt. 0	0	1	
Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	Middels negativ	2	Ødelegger størstedelen av kulturmiljøet ved Store Meland og gjør at lesbarheten og sammenhengen i kulturhistorien forsvinner. Gårdsspor fra jernalderen forsvinner. Alternativet splitter opp det kulturhistoriske landskapet og skaper barrierer mellom fjellområdene på begge sider.
Delstrekning 7 Øyesletta			
Alt. 0	0	1	
Alt. Øyesletta	Noe negativ	2	Stort tiltak. Men det det kulturhistoriske landskapet ved Øyesletta er allerede full av større, nyere inngrep, så endringene, og dermed konsekvensene, blir relativt små.

For fagtema kulturarv vil den minst konfliktfylte kombinasjonen av utbyggingsalternativ være:

Delstrekning 1: Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)

Delstrekning 2: Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen

Delstrekning 3: Alt. Oppofte

Delstrekning 4: Alt. Kryssing Fedafjorden

Delstrekning 5: Alt. Høyland 2

Delstrekning 6: Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense

Delstrekning 7: Alt. Øyesletta

Samlet sett gir denne kombinasjonen **Middels negativ konsekvens** for fagtema kulturarv.

1.5 Skadereduserende og kompenserende tiltak og miljøoppfølging

Skadereduserende og kompenserende tiltak er tiltak – tilpassinger/endringer – som ikke ligger inne i kostnadene og som kan bidra til å minimere eller redusere negative virkninger av tiltaket. Både for anleggsfasen og for den senere driftsfasen. De avbøtende tiltakene er ikke med i selve konsekvensvurderingen, men kommer som forslag i etterkant.

Skadereduserende tiltak kan for eksempel være fysiske endringer av planen. Dersom verdier går tapt som følge av tiltaket, kan det også foreslås kompenserende tiltak, for eksempel ved å bedre situasjonen andre steder. I tillegg kan miljøoppfølging være nødvendig eller anbefalt for å sikre miljøverdier for fremtiden.

Tiltaksforslagene er rangert i kategoriene Høy effekt, Middels effekt og Noe effekt, alt etter hvor stor effekten av tiltaket antas å være på kulturmiljøverdiene. Rangeringen er en skjønnsmessig vurdering utført av fagutredere og er tenkt som veiledning for videre planlegging. Forslagene under er de som vurderes å gi størst effekt i forhold til kulturmiljøverdiene. I kapittel 9 *Skadereduserende og kompenserende tiltak* er det listet opp flere tiltaksforslag.

Generelle tiltak

- Alle kulturminner som kan komme til skade under anleggsarbeidet bør markeres i felt med sperrebånd eller på en annen måte.
- Det bør brukes landskapsarkitekt for å tilpasse tiltaket til kulturhistoriske trekk ved det kulturhistoriske landskapet.
- Ved funn av eventuelle uregistrerte kulturminner skal disse meldes inn til kulturmiljømyndighetene, det vil si Agder fylkeskommune.

Spesifikke tiltak

KM 4 Vestre Høyland

Stor effekt

Høylandsdalen øst (HDØ): Gravrøysa Askeladden-ID 276719 ligger innenfor anleggsbeltet. Den bør gjerdes inn under anleggsarbeidet og senere bevares gjennom en hensynssone i planbestemmelsene. Arealet rundt bør tilpasses av landskapsarkitekt, med tanke på gravrøysen og området ellers.

KM 11 Tjomsland med Kallåsen

Stor effekt

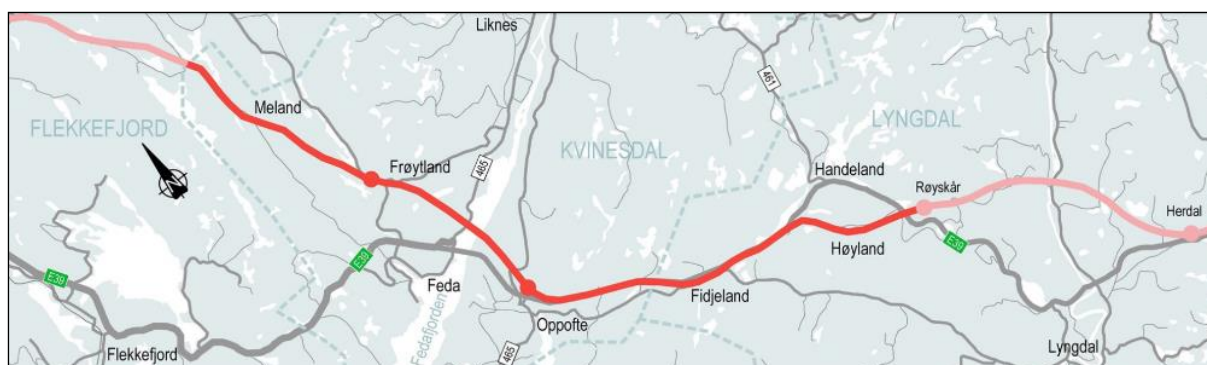
Stedjebekkenbrua (Askeladden-ID 177132-6) er en liten steinhellebru over et forhistorisk brusted. Er brua også forhistorisk, er den et sjeldent kulturminne i Norge. Veifyllingen til lokalveien er lagt over brua og brustedet. Ved å bytte ut fyllingen med en veimur, og samtidig opprettholde at bekken passerer under brua, bevares viktige kulturmiljøverdier. Stedet bør legges inn som hensynssone og landskapet rundt tilpasses slik at brua blir tilgjengelig.

2 BAKGRUNN OG FORUTSETNINGER

2.1 Bakgrunn for planen

Nye Veier har ansvaret for utbygging av E39 fra Kristiansand i Agder til Ålgård i Rogaland, en strekning på om lag 200 kilometer. Ny E39 planlegges som trafiksikker firefelts motorvei med fartsgrense 110 km/t. Motorveien vil, i tillegg til reduksjon i antall ulykker, gi vesentlig kortere reisetid for brukerne og knytte Agder og Rogaland tettere sammen som felles bo- og arbeidsmarked.

Utarbeiding av reguleringsplan med konsekvensutredning for parsellen Lyngdal vest-Kvinesdal er en del av dette arbeidet. Planlegging av ny vei og tunnel fra E39 til Øyesletta inngår i prosjektet. Det er Lyngdal og Kvinesdal kommuner som er planmyndighet.

Figur 2-1: Parsellen E39 Lyngdal vest - Kvinesdal.

Det foreligger trasé for veiløsning i de gjeldende kommunedelplanene E39 Vigeland-Lyngdal vest og E39 Lyngdal vest-Ålgård, men strekningen gjennom Kvinesdal kommune er ikke vedtatt. Ny trasé fra Røyskår til kommunegrensen mot Flekkefjord er nå utredet av Nye Veier.

I arbeidet med reguleringsplan er det gjennomført linjesøk og tverrfaglige vurderinger av et bredt utvalg av løsninger for å finne den samlet sett beste traséen fra Røyskår i Lyngdal, gjennom Kvinesdal, til kommunegrensen mot Flekkefjord. Fra kommunegrensen og nordvestover foreligger det vedtatt kommunedelplan for ny E39. Østover fra Røyskår er prosjektet E39 Lyngdal øst-Lyngdal vest under bygging, med forventet ferdigstilling i 2025.

Til varsel om oppstart av planarbeid (15.09.2021) ble det gjennomført en grovsiling av et stort antall alternative veilinjer for ny E39. Anbefalte linjer fra grovsilingen danner grunnlaget for videre detaljering og vurdering. Frem mot utlegging av planprogram til høring og offentlig ettersyn (28.02.2022) ble det gjennomført en finsiling av de gjenstående linjene fra grovsilingen. Anbefalt linje fra finsilingen, sammen med linjer og kryssløsninger som kommunene vedtok utredet i planprogrammet, har dannet grunnlaget for videre optimalisering, detaljering, konsekvensutredning, valg av linje og utarbeidelse av reguleringsplandokumenter.

Figur: Tidslinje med utført arbeid mellom prosjektets sentrale milepeler

Det henvises til silingsrapporter, planprogram, konsekvensutredning, reguleringsplandokumenter og fagrapporter for ytterligere detaljert informasjon om prosjektet. Dokumentene kan finnes på nettsidene til Nye Veier, Lyngdal og Kvinesdal kommune.

2.2 Om rapporten

I denne fagrapporten beskrives virkningene som veiltaket vil gi for fagtema kulturarv.

Konsekvensutredninger skal avklare eksisterende miljø- og samfunnsverdier og sikre at det blir tatt hensyn til disse når tiltaket planlegges. Utredningen er utført basert på prosjekteringsgrunnlaget for de ulike linjealternativene slik det forelå i oktober 2022, og vurderer problemstillinger ved hvert fagtema. Senere detaljprosjektering kan avdekke konsekvenser ved tiltaket som ikke er behandlet i konsekvensutredningen. De vurderte tiltakene kan bli justert og optimalisert før ferdigstilling av plandokumentene, og dermed gi andre konsekvenser for fagtemaene enn de som er vurdert i konsekvensutredningen. Slike endringer blir beskrevet og vurdert i planbeskrivelsen for E39 Lyngdal vest – Kvinesdal.

Fagutredningen er utført i henhold til metode angitt i Statens vegvesens håndbok V712 Konsekvensanalyser. I tillegg besvarer utredningen problemstillinger som er beskrevet i fastsatt planprogram for detaljreguleringsplan med konsekvensutredning for E39 Lyngdal vest - Kvinesdal, vedtatt 18.05.2022 i Kvinesdal kommune og 16.06.2022 i Lyngdal kommune.

Prosjektleder hos Sweco AS har vært Jan Håvard Øverland, med Espen Motzfeldt Drange som prosjekteringsleder for plan og prosess. Fagansvarlig for fagtema kulturarv og fagrapporten til konsekvensutredningen har vært Jan Adriansen. Fagmedarbeidere, som alle er fra Sweco, har vært Ingrid Rekkavik, Monika Serafinska, Gøril Nordtvedt og Torill Einara Nerbøvik. Tord Bjørnevik har stått for de fleste kartene.

Åpner om en uke

Onsdag om en uke slippes trafikken inn på ny E 39 over Kvinesheia. Slik ser veien ut ovenifra.

Av TORBJØRN WITZØE

KVINSDAL: – Så snart samferdselsminister Liv Signe Navarsete har klippet snoren på Opofte klokken 12.00 onsdag 30. august, vil veitraseen bli åpnet for trafikk både på Handeland i øst og på Svindland i vest, sier informasjonskonsulent Signe Gunn Myre i Statens vegvesen region sør.

Etter planen fjernes veisperringen like ved bomstasjonen på Handeland klokken 12.20, og på Svindland ved Fedda i vest noen minutter senere.

På Opofte vil samferdselsministeren bli ønsket velkommen av regionveisjef Andreas Setsaa. Styreleder Espen Moe i Allfarveg vil også si noen ord på vegne av selskapet som fikk i kontrakten med å bygge og vedlikeholde veien i 25 år. På talerlisten står også

veidirektor Olav Sjøteland.

En delegasjon med 160 spesielt inviterte gjester vil i forkant av veiåpningen bli fraktet med busser fra Fedda på den nye E 39 til markeringen på Opofte. Andre interesserte er også velkomne til å overvære snorklippingen, men de må ta seg fram til Opofte via riksvei 465 eller fylkesvei 551.

To år og tre måneder har VKR-gruppen brukt på å bygge den 17,5 kilometer lange stamveien, samt oppgradert deler av eksisterende vei mellom Lyngdal og Flekkefjord. Totalt har 600 forskjellige personer jobbet i kortere eller lengre perioder på veianlegget, og på det meste var det 350 mann i arbeid på en gang.

Veien som delvis er bompengefinansiert har kostet 1,2 milliarder kroner.

Den 570 meter lange hengebroen over Fedafjorden med sine to 100 meter høye brotårn, har vært den mest synlige delen av utbyggingen. Mye av veien er lagt gjennom nærmest uberørt natur, og drøye halvparten av strekningen går gjennom til sammen sju tunneler. Vatlandtunnelen er med sine 3200 meter lengst.

torbjorn.witzoe@fvn.no

FEDAFJORDEN BRO: Med en seilingshøyde på 50 meter vil skiptrafikken gå som normalt til Øye smelteverk under nye E 39. Flekkefjord Slipp & Maskinfabrikk til venstre.

FOTO: ANDERS MARTINSEN, STATENS VEGVESEN

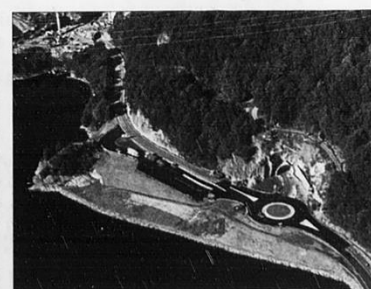
STRAKE VEIEN: Det er ikke mange svingene på nye E 39 over Kvinesheia. Her ved Dyblevann.

FOTO: ANDERS MARTINSEN, STATENS VEGVESEN

VEIKRØLL: Rasteplassen på Opofte er plassert midt i en stor trafikkmaskin. E 39 sees så vidt under broen like ovenfor rundkjøringen.

FOTO: ANDERS MARTINSEN, STATENS VEGVESEN

KOLLEKTIVTRAFIKK: Den nye bussterminalen ved dagens E 39 ved Naudenes. Av- og påkjøring til den nye europaveien blir gjennom tunnelen like ved rundkjøringen.

FOTO: ANDERS MARTINSEN, STATENS VEGVESEN

Figur 2-2: I 2006 åpnet dagens E39 over Kvinesheia. Etter 17 år er veien nå moden for å forbedres. Kilde: Fædrelandsvennen, 23/8 2006.

2.3 Prosjektmål

Prosjektet har som et overordnet samfunns mål at alle tiltak på E39 Lyngdal vest – Kvinesdal blir gjennomført med best mulig samfunnsøkonomisk lønnsomhet og begrensede negative konsekvenser for omgivelsene. Samt at ny E39 fra Lyngdal vest gjennom Kvinesdal blir en trafiksikker og robust vei som forenkler reisehverdagen for trafikanter og fremmer verdiskaping i regionen.

2.4 Utredningskrav

Rammene for planarbeidet er gitt i planprogrammet som ble fastsatt av Kvinesdal kommune den 18/5 2022, og i Lyngdal kommune den 16/6 2022. Planprogrammet angir blant annet mål for planarbeidet og fastsetter utredningskorridor og utredningstema og -metode som skal inngå i konsekvensutredningen. Planprogrammet er bindende for det videre planarbeidet.

Det er gjennomført utredninger i henhold til metodikk beskrevet i planprogrammet.

Overordnet gjelder at konsekvensutredningen baseres på forskrift om konsekvensutredninger (2017) og veileder konsekvensutredninger for planer etter plan- og bygningsloven (2020), samt Håndbok V712 Konsekvensutredninger (2018, revidert i 2021).

Konsekvensutredningen skal inneholde en beskrivelse av de metodene som er brukt for å kartlegge virkningene for miljø og samfunn. Beskrivelsen skal omfatte utfordringer tekniske mangler og kunnskapsmangler som har påvirket sammenstillingen av informasjonen og de viktigste usikkerhetsfaktorene ved utredningen.

Prissatte konsekvenser beregnes gjennom programmet EFFEKT. Analysen omfatter disse tema:

- Trafikant- og transportbrukernytte
- Operatørnytte
- Budsjettvirkninger for det offentlige
- Samfunnet for øvrig (diverse tema)

Følgende ikke-prissatte tema skal konsekvensutredes etter metodikken i Håndbok V712
Konsekvensanalyser:

- Landskapsbilde
- Friluftsliv/by- og bygdeliv
- Naturmangfold
- Kulturarv
- Naturressurser

Utredningskravene for fagområdet kulturarv i denne rapporten er (hentet fra Planprogrammet):

Fagtema kulturarv omfatter spor etter menneskelig virksomhet gjennom historien, herunder kulturminner, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap. Utredningen tar for seg kulturmiljø fra både forhistorien og nyere tid, samt større, helhetlige kulturhistoriske landskap.

Utredningen skal vurdere hvordan registrerte kulturmiljø og kulturlandskap blir berørt av de ulike alternativene og anleggsområdene knyttet til disse. Influensområdet skal defineres og vurdering av verdi, påvirkning og konsekvens utføres i henhold til metodikken i håndbok V712. Resultatene beskrives i tekst og med egne temakart (blant annet verdikart og registeringskart). Avbøtende tiltak foreslås dersom vegtiltaket fører til stor konflikt med viktige kulturmiljø eller kulturminner (Nye Veier, 2022).

2.5 Referansealternativet, Alt. 0

Referansealternativet, Alt. 0, er sammenligningsgrunnlaget for de utredede alternativene. Det betyr at referansesituasjonen per definisjon har konsekvensen 0. Konsekvensene av de andre alternativene i konsekvensutredningen illustrerer dermed hvor mye disse avviker fra Alt. 0. Etter planprogrammet settes sammenligningsåret for referansealternativet, Alt. 0, til 2032.

Referansealternativet, Alt. 0, er dagens situasjon i planområdet, pluss den utviklingen som forventes å inntreffe i hele analyseperioden frem til sammenligningsåret 2032 uten at tiltakene i denne KUen gjennomføres. I Alt. 0 ligger også vedtatte, finansierte planer innenfor plan- og influensområdet.

2.6 Overordnede mål og føringer for fagtema

Formålet med delutredningen for fagtemaet kulturarv er å skaffe kunnskap om hvilke virkninger det planlagte tiltaket vil kunne ha for verdier innen fagtemaet. Bakgrunnen for selve planen er beskrevet i kapittel 2.1 og sammenstillingsdokumentet for konsekvensutredningen.

De nasjonale miljømålene for kulturminne og kulturmiljø er fastsatt av Miljødirektoratet. Det viktigste målet i plansammenheng er at et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk (<https://miljostatus.miljodirektoratet.no/miljomal/>).

Strategiske mål og resultatmål for kulturminnevernet er lagt fram i Meld. St. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*, Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste* og Meld. St. 16 (2019-2020) *Nye mål i kulturminnepolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. De tre gjeldende nasjonale målene i kulturminnepolitikken som skal ses i sammenheng er:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

Norge har underskrevet flere internasjonale konvensjoner som har betydning for kulturarven. Dei viktigste er:

- Verdensarvkonvensjonen, UNESCO 1972: Vern av verdens natur- og kulturarv.
- Granadakonvensjonen, Europarådet 1985: Vern av Europas faste kulturminner og Europas arkitektur.
- Valettkonvensjonen, Europarådet 1992: Vern av den arkeologiske kulturarven.
- Den europeiske landskapskonvensjonen, Europarådet 2000: Pålegger landene å verne, planlegge og forvalte landskap i tråd med konvensjonens intensjoner.
- Farokonvensjonen, Europarådet 2005: Rammekonvensjon om kulturarvens verdi for samfunnet.

Kulturminneloven (<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1978-06-09-50>) regulerer forvaltningen av fredede og verneverdige kulturminner og kulturmiljøer. Formålet med loven er å sikre at kulturminner, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap med deres egenart og variasjon blir sikret og vernet både som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helskaplig miljø- og ressursforvaltning. Å ivareta kulturminnene og kulturmiljøene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og framtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse og trivsel og virksomhet er et nasjonalt ansvar.

Det er et overordnet politisk mål å sikre hensynet til kulturminner og kulturmiljøer i all planlegging, og plan- og bygningsloven er det viktigste planverktøyet for å kunne ta vare på mangfoldet av kulturminner, kulturmiljøer og landskap. Som planmyndighet får derfor kommunen en sentral rolle i forvaltningen av denne delen av kulturarven, som også er en viktig ressurs for kommunens arbeid med god og bærekraftig samfunnsutvikling. Plan- og bygningsloven har med kulturminne og kulturmiljø som et eget ansvar under § 3.1 «Oppgaver og hensyn i planlegging». Her står det blant annet at planer innenfor rammene av § 1-1 skal sikre kvaliteter og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer.

Forskrift om konsekvensutredninger for planer etter plan- og bygningsloven omtaler «verdifulle kulturminner og kulturmiljø» under «Kriterier for vurderingen av om en plan eller et tiltak kan få vesentlige virkninger for miljø eller samfunn» (§ 10 tredje ledd bokstav b). I kap. 5 i forskriften, som omhandler innholdet i konsekvensutredninger, er kulturminner og kulturmiljø omtalt under «Beskrivelse av faktorer som kan bli påvirket og vurdering av vesentlige virkninger for miljø og samfunn», § 21 pkt. 4.

Strategi for kulturminnefeltet *Kulturarv 2020* utarbeidet av Vest-Agder fylkeskommune i 2014 skal sikre at kulturarv blir tatt vare på, formidlet og brukt på en effektiv og god måte. Hovedgrepet er å styrke museenes kjernevirksomheter og sørge for bedre lokal forankring gjennom samarbeid med kommuner og frivillige organisasjoner. Dette skal gjøres med basis i kjerneverdiene samarbeid - kompetanse - folkestyre. Fagsamarbeidet skal skje på regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Åpenhet for ny teknologi, nye samarbeidsformer og formidlingsarenaer er en forutsetning for et effektivt og faglig fundert kulturminnevern. Strategien prioriterer åtte utvalgte temaer innenfor arbeidet med kulturarv i fylket: historiske spor – arkeologi, de historiske byene, uthavnene, museumshavn, industriarv, krigens kulturminner, troens kulturminner og kulturhistoriske eiendommer.

Regionplan Agder 2030 – Attraktiv, samskapende og bærekraftig er et overordnet strategisk styringsdokument og et grunnlag for politikkutforming i Agder. Regionplanen har som hovedmål å utvikle Agder til en miljømessig, sosialt og økonomisk bærekraftig region i 2030. Kultur er blant fem tema som skal være hovedsatsingsområder frem mot 2030. Kulturminner har sentral rolle i bevaring av Agders historie, bygging av identitet og verdiskaping. Det er derfor viktig å finne rett balanse mellom vern av natur- og kulturverdier, og ivaretagelse av lokalsamfunnenes behov for bolig- og næringsutvikling. Det er satt opp flere mål for å oppnå hovedmål for hver av de fem tema omtalt i planen. Flere av disse fokuserer på kulturarv.

Kulturminneplan for Lyngdal kommune 2019-2025 skal bidra til å øke kunnskapen og engasjementet rundt kulturminner og være kommunens verktøy for videre kulturminnearbeid i Lyngdal. Målet med kulturminneplanen er å sikre et godt grunnlag og en egen politikk for kommunens kulturminner og kulturmiljøer. Kulturminneplanen tar i all hovedsak for seg kulturminner som det ikke allerede finnes en forvaltning for. Den skal også gi eiere av kulturminner større mulighet for hjelp og støtte til bruk og vedlikehold. Kulturminneplanen er en tematisk plan som omfatter hele kommunen og omhandler følgende tema: kystkultur, kulturlandskap, kulturmiljø og byggeskikk, industri og håndverk, krigsminner, tro og religion og ferdsel på sjø og land.

Kulturminneplan for Kvinesdal 2021-2025 ønsker å legge mer vekt på kulturarvens positive muligheter i bygda- og stedsutviklingen og som viktige bidrag til en bærekraftig utvikling. Kulturminneplanen er kommunens egen sammenstilling og prioritering av kulturminner som skal være et godt utgangspunkt for forvaltningen av kulturminneverdiene. Den skal bidra til at kulturminner får en tydeligere plass i saksbehandling og arealforvaltningen i kommunen. Kulturminneplanen er en tematisk plan som omfatter først og fremst informasjon og planer for fysiske kulturminner, men omhandler også immateriell kulturarv. I forbindelse med utarbeiding av kulturminneplanen ble det i samarbeid med innbyggere opprettet en «Gul liste» med utvalgte

kulturminner og kulturmiljø som kommunen ønsker å bevare. Den Gule listen forvaltes av kommunen og legges inn i Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.

I 2002 utarbeidet Kvinesdal kommunen en plan for *Verdifulle Kulturlandskap fra fjord til hei i Kvinesdal*. Planen omtaler 13 steder i kommunen fra Hauglandstrand i sør til Salmeli i nord. I arealplanen av 2006 ble 12 av disse områdene innarbeidet som LNF-områder hvor kulturlandskaps- og bygningsmiljøverdier er dominerende. Også i gjeldende arealplanen er disse stedene angitt med hensynssone bevaring kulturmiljø (H570), sammen med 11 andre verdifulle områdene. I retningslinjen til hensynssonen fremgår det at ny bebyggelse og andre tiltak skal tilpasses eksisterende bygningsmiljø og kulturmiljø. Som hovedregel tillates ikke riving innenfor hensynssonen, og eksisterende bebyggelsesstruktur, materialbruk og detaljer skal opprettholdes.

2.7 Influensområde for fagtema

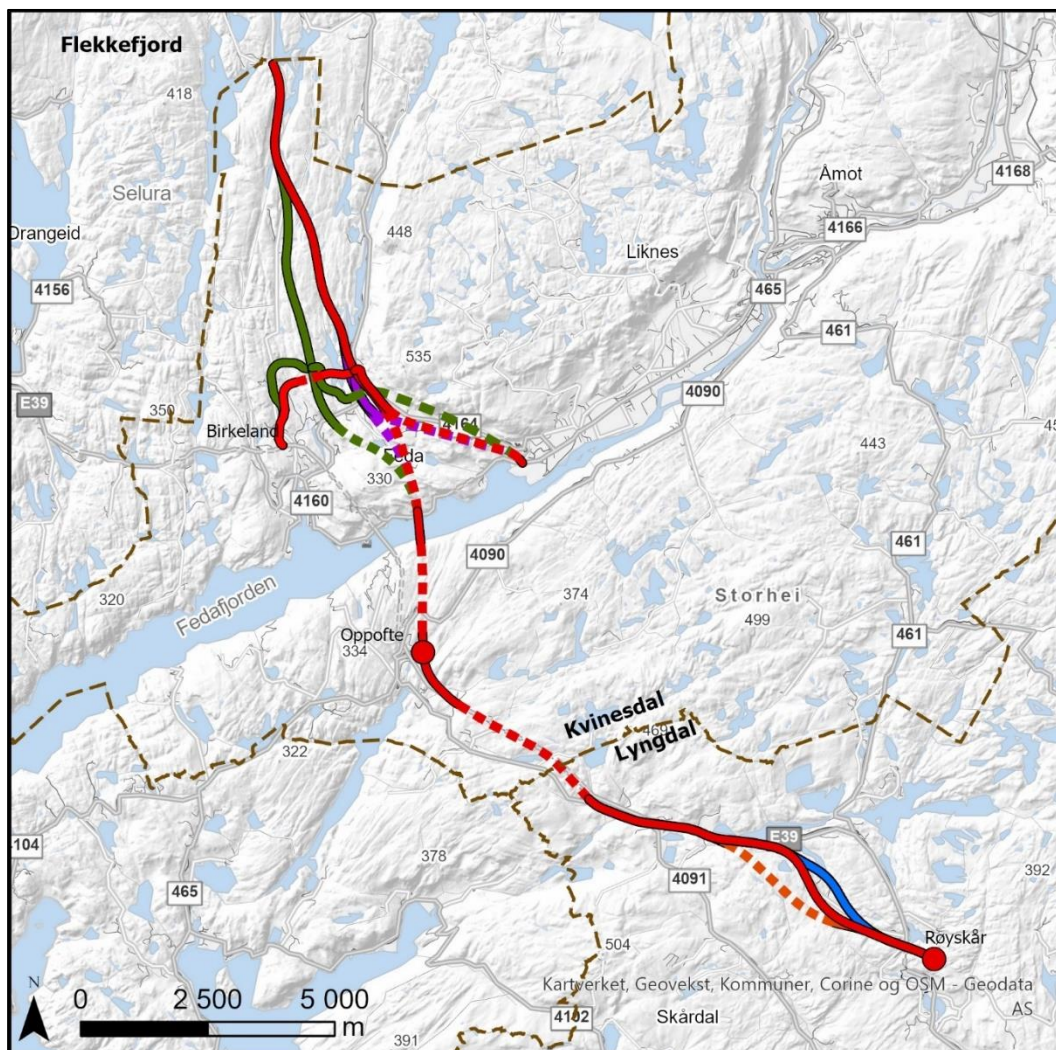
Influensområdet for fagtema kulturarv er arealet til planområdet, samt områder utenfor dette der tiltaket vil ha virkning på kulturmiljøverdier. Som regel er det den visuelle og lydmesse påvirkningen et tiltak har på kulturmiljøverdier som vurderes utenfor planområdet. Slik er det her også her. Utbredelsen av influensområdet er derfor definert litt ulikt fra sted til sted.

Figur 2-3: Influensområde til fagtema kulturarv kan ligge et godt stykke utenfor tiltaksområdet. Her er en merkestein på innenfor KM 9 Torveheia. Den flate steinen i høyre billedkant her trolig vært selve merkesteinen og stått midt i fundamentet til venstre. Høylandsdalen sees i bakgrunnen. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

3 TILTAKSBESKRIVELSE

Planområdet omfatter den ca. 24 km lange delstrekningen av E39 fra Røyskår i Lyngdal kommune til Dunsædvatnet ved kommunegrensen mellom Kvinesdal kommune og Flekkefjord kommune.

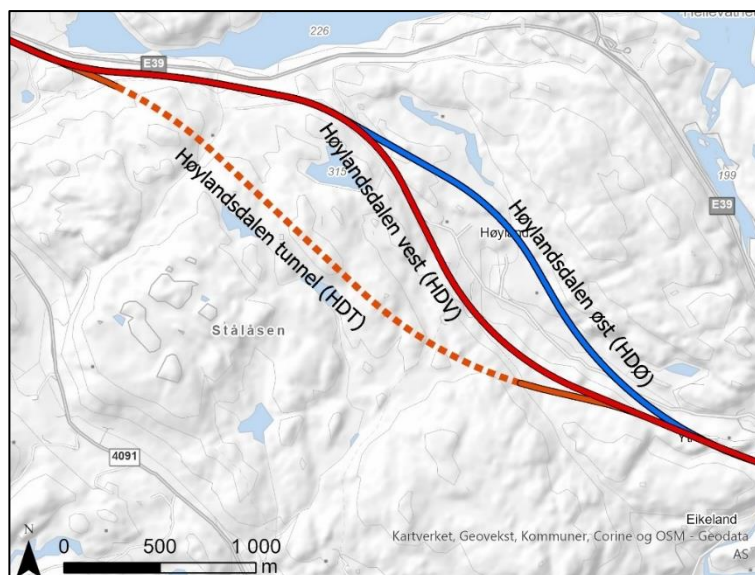
Figur 3-1: Alternativer som er utredet. Stiplet linje markerer tunnel, og sirkel markerer kryss.

Vurderingene av ikke-prissatte konsekvenser er basert på veiliner og planlagte tiltak slik de så ut i oktober 2022.

Lyngdal kommune – Høylandsdalen

Det er utredet tre alternativer gjennom Høylandsdalen i Lyngdal kommune, i samsvar med vedtak av planprogrammet 16.06.2022:

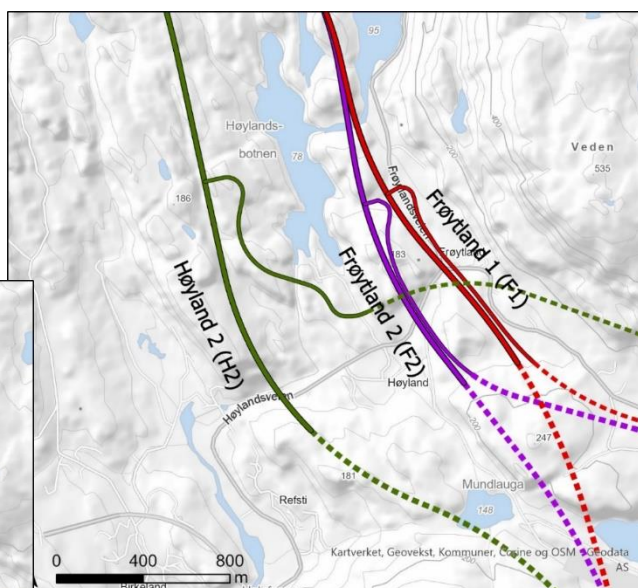
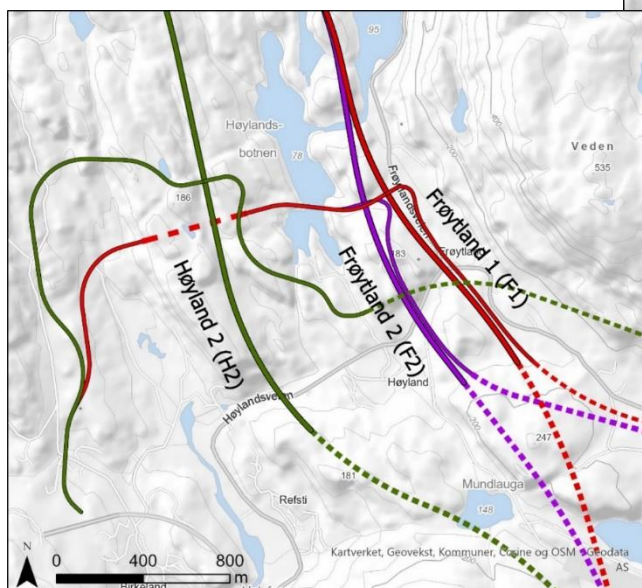
- Høylandsdalen øst (HDØ) – opprinnelig KDP-linje
- Høylandsdalen vest (HDV)
- Høylandsdalen tunnel (HDT)

Kvinesdal kommune - Kryssområdene

Det er utredet tre alternative kryssplasseringer ved Frøyland og Høyland i Kvinesdal kommune, i samsvar med vedtak av planprogrammet 18.05.2022. Alle tre alternativene er utredet med og uten tilførselsvei til Birkeland:

- Frøyland 1 (F1)
- Frøyland 1 (F1) med tilførselsvei til Birkeland
- Frøyland 2 (F2)
- Frøyland 2 (F2) med tilførselsvei til Birkeland

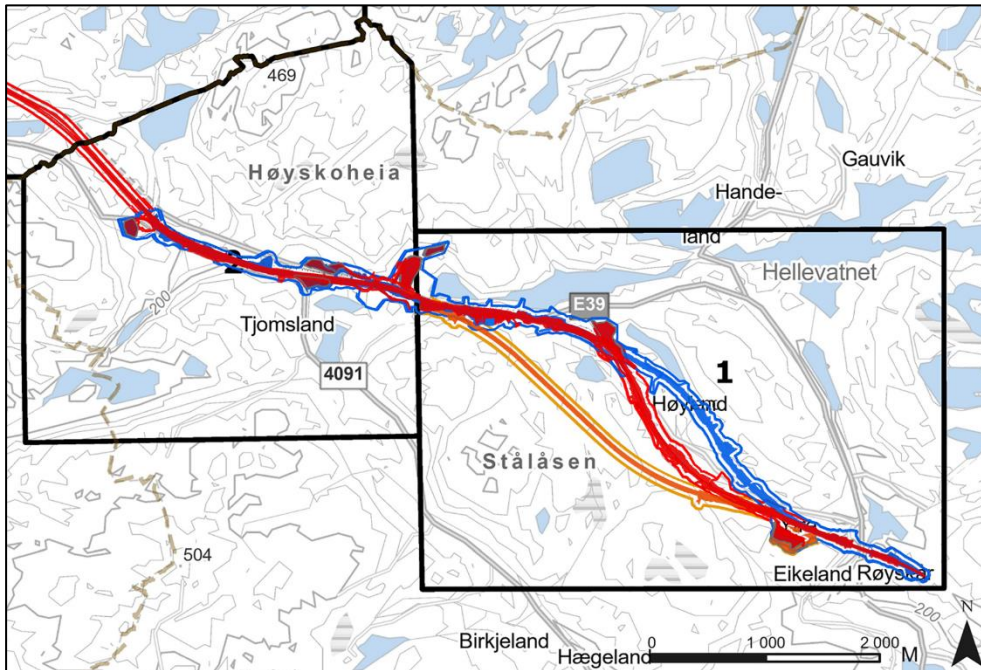

- Høyland 2 (H2)
- Høyland 2 (H2) med tilførselsvei til Birkeland

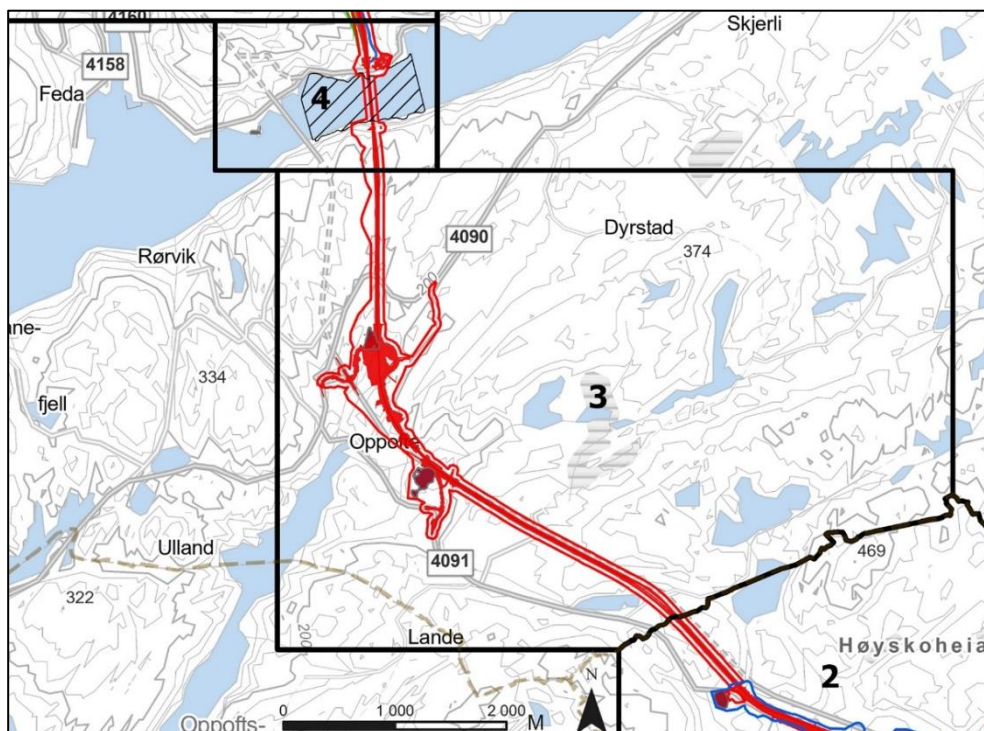
Figur 3-3: Overordnet skisse av alternativene MED tilførselsvei til Birkeland: Frøyland 1 (rød), Frøyland 2 (lilla) og Høyland 2 (grønn).

Planområdet er i konsekvensvurderingen inndelt i 7 delstrekninger, som hver er konsekvensvurdert for seg. Den helhetlige linjen er så satt sammen av de minst konfliktfulle alternativene i hver delstrekning.

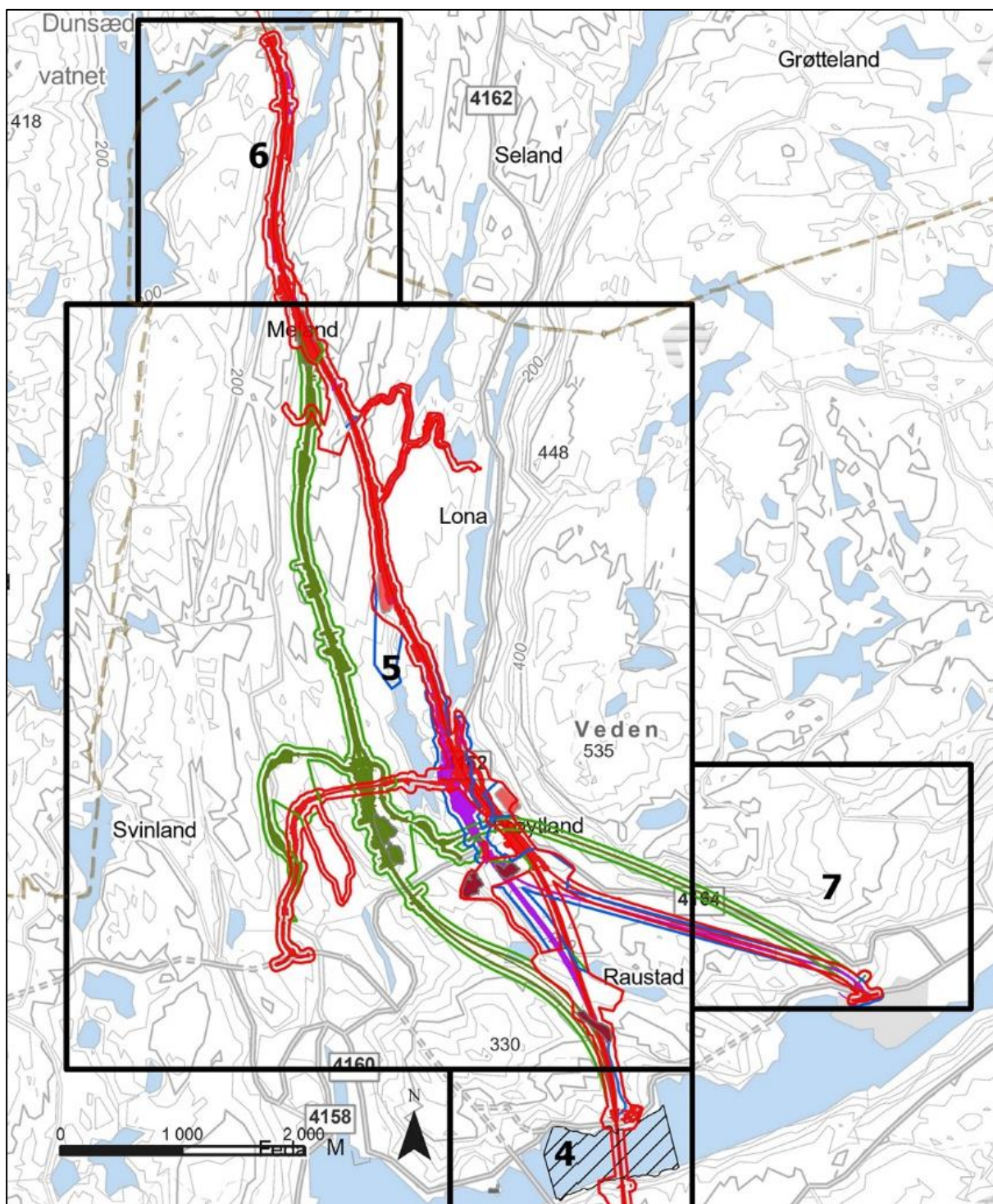
Kartene under viser alternativene i de ulike delstrekningene.

Figur 3-5: Oversikt over alternativene i delstrekning 1 og 2 i Lyngdal kommune. Høylandsdalen øst (HDØ) er tegnet i blått, Høylandsdalen vest (HDV) i rødt og Høylandsdalen tunnel (HDT) i gult. Der linjene går i samme spor er rødfargen til HDV brukt.

Figur 3-6: Oversikt over alternativene i delstrekning 3 og 4 i Kvinesdal kommune. Alle alternativene er like i disse to

Figur 3-7: Oversikt over alternativene i delstrekning 4-7 i Kvinesdal kommune. Frøyland 1 (F1) er tegnet i rødt, Frøyland 2 (F2) i lilla og Høyland 2 (H2) i grønt. For Høyland 2 (H2) er tilførselsveien til Birkeland tegnet i samme farge som resten av alternativet. For Frøylandsalternativene er tilførselsveien til Birkeland lik og tegnet i rødt for begge.

For nærmere detaljer om prosjektet og veilinjer vises det til planprogrammet (Nye Veier, 2022).

4 METODE

Metoden for konsekvensutredning av ikke-prissatte temaer er beskrevet i kapittel 6 i Statens vegvesens Håndbok V712 *Konsekvensanalyse* (2018, revidert 2021). I en samfunnsøkonomisk analyse skal konsekvenser bare telles en gang. Grenseoppgangen mellom de ulike tema går fram av kapittel 6.1.1 i Håndbok V712.

Metoden skal sikre en systematisk, helhetlig og faglig analyse av de konsekvensene et tiltak medfører. En forkortet versjon av de viktigste trinnene i metoden er gjengitt under. For den komplette metoden henvises det til Håndbok V712.

4.1 Definisjon av fagtema

Fagtemaet kulturarv omfatter spor etter menneskers virksomhet gjennom historien knyttet til kulturminner, kulturmiljøer og kulturhistoriske landskap. Formålet med analysen er å få kunnskap om verdifulle områder for tema og belyse konsekvensene av de ulike utbyggingsalternativene sammenliknet med 0-alternativet, som er dagens situasjon.

Kulturarv defineres her som materielle og immaterielle spor etter menneskelig virksomhet. Temaet omfatter følgende deltemaer:

- Kulturminner og kulturmiljøer
- Kulturhistoriske landskap

Kulturminner og kulturmiljø er definert i Lov om kulturminner (kml). Kulturminner er her definert som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Kulturmiljø er definert som et område der kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Kulturhistoriske landskap skal i denne sammenhengen forstås som større sammenhengende områder med kulturmiljøer, der den kulturhistoriske dimensjonen er framtreddende.

Alle kulturhistoriske spor, fra forhistorisk tid (frem til 1030) og middelalderen (1030-1537), er automatisk fredet i Norge. Spor fra nyere tid (1537 til i dag) kan ha like stor kulturhistorisk verdi, og er i mange tilfeller også underlagt et formelt vern.

SEFRAK-registrerte bygg er eldre bygninger datert før 1900. Bygninger som er eldre enn 1850 er merket med rød trekant på kartene, og er underlagt § 25 i kml. Der en ønsker å endre på eller rive disse, må det søkes særskilt om dette. Bygninger fra andre halvdel av 1800-tallet har historisk verdi, men er ikke underlagt automatisk vern. Disse er avmerket med gul trekant i kartgrunnlag.

4.2 Trinnet i Håndbok V712

Konsekvensutredning for ikke-prissatte tema gjennomføres etter en tre-trinns metode. Trinn 1 og trinn 2 skal gjøres for alle fagtemaene. Trinn 3 er en samlet konsekvensvurdering av alle ikke-prissatte fagtema, og inngår ikke i denne temarapporten, men i hovedrapport for konsekvensutredningen.

4.2.1 Trinn 1: Vurdering av konsekvens for delområder

I Trinn 1 deles først utredningsområdet inn i mindre, fagspesifikke delområder. Dette gjøres på grunnlag av tilgjengelig og innsamlet kunnskap om området. Deretter vurderes miljøverdien, tiltakets påvirkning og tiltakets konsekvens på hvert delområde.

Alle vurderingene gjøres etter kriteriene og oppdelingen i Håndbok V712 Konsekvensanalyser, og resultatene settes inn i en glidende skala etter «konsekvensvifta» (figur 4-1).

I vurderingene sammenliknes utredningsalternativene med Alt. 0, som i denne konsekvensutredningen er dagens situasjon pluss vedtatte og finansierte planer (se kapittel 2.5 Referansealternativet, Alt. 0, for mer om Alt. 0).

Tabell 4-1: Registreringskategorier for fagtema kulturarv etter Håndbok V712.

Registreringskategori	Forklaring
Kulturmiljønivå	
Gårdsmiljøer/ fiskebruk mm	Gårdsbruk, småbruk og husmannsplasser med våningshus og driftsbygninger inkludert jordbruksspor, gravminner. Fiskebruk med våningshus og driftsbygninger inkludert naust/strandlinje.
Kulturmiljøer i tettbygde områder	Bygningsmiljøer, sentrumsområder, områder ved viktige knutepunkter ol.
Teknisk-industrielle kulturmiljøer	Industrianlegg, spor av gruvedrift, fløtningsminner, marine kulturminner, vegger, jernbane, kraftanlegg, kaianlegg, bruer, osv.
Steder det knyttes tro eller tradisjon til	Tradisjonslokalteter, hellige fjell, offersteiner, historiske hendelser osv.
Forsvarsanlegg	Bygdeborger, festningsanlegg, borganlegg, kaserner, leirområder, skanser, krigsminner.
Kulturminner i utmark	Bosetningsspor, gravminner, kullgroper, jernvinneanlegg, fangstanlegg, bergkunst, rester av åkerbruk, seterbruk, fangstanlegg, produksjonsanlegg knyttet til jern/stein, spor etter samiske bosetninger, uthus, plasser mm ²⁴ .
Andre kulturmiljø	Monumentalbygg, enkeltbygninger, monumenter, parker, kirker, skoler, forsamlingshus, parkanlegg, og så videre.
Landskapsnivå	
Kulturhistoriske landskap	Verdensarvområder. Områder registrert i forbindelse med «Registrering av nasjonalt verdifulle kulturlandskap» og Utvalgte kulturlandskap i jordbruket. Riksantikvarens register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA). Større sammenhengende landskap/kulturmiljø avsatt i regionale og kommunale planer. Områder der de historiske relasjonene i landskapet er framtreddende.
Infrastruktur	Historiske vegger, jernbane, vannveger, slep osv. Funksjonelle sammenhenger som fløtningsminner, produksjonsanlegg, kraftlinjer osv.
Bystruktur	Historiske bystrukturer og helhetlige bygningsmiljøer (NB! registeret - Nasjonale kulturminne-interesser i by).

Kulturmiljønivået viser kulturmiljø (KM) inkludert lokaliteter/enkeltforekomster, og ser dette i sammenheng med kulturlandskapet rundt. Landskapsnivået ser på større, sammenhengende landskap/kulturmiljø. Det er viktig å ikke blande det kulturhistoriske landskapet med fagtema landskapsbilde, som tar for seg landskapets romlige og visuelle egenskaper og hvordan landskapet oppleves som fysisk form.

Vær oppmerksom på at inndelingene av delområder er tilpasset dette prosjektet. I andre sammenhenger vil det kunne deles inn på andre måter.

Verdivurdering

De definerte delområdene, eller miljøene, verdivurderes ut fra deres betydning i et nasjonalt perspektiv, etter en fem-delt skala fra ubetydelig verdi til svært stor verdi. Verdien settes med utgangspunkt i kriteriene i Håndbok V712 Konsekvensanalyser, og vurderingene vises trinnløst langs x-aksen i «konsekvensvifta». Verdiene begrunnes av fagutreder og fremstilles på verdikart.

Tabell 4-2: Verdikriterier for fagtema kulturarv etter Håndbok V712.

	Ubetydelig verdi	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi
Kulturmiljønivå					
Kulturhistorisk betydning	Uten betydning	er alminnelig/lokalt vanlig	har lokal/regional betydning	har stor regional/nasjonal betydning	har stor nasjonal/internasjonal betydning
Arkitekturhistorisk betydning		bygningmiljø som inneholder bygninger av begrenset arkitekturhistorisk betydning	bygningmiljø som inneholder bygninger med arkitekturhistorisk betydning	helhetlig bygningmiljø som inneholder bygninger med stor arkitekturhistorisk betydning	helhetlig bygningmiljø som inneholder bygninger med særlig stor arkitekturhistorisk betydning
Betydning for kulturell eller etnisk gruppe		inneholder få elementer som kan knyttes til en kulturell/etnisk gruppe	inneholder flere elementer som er karakteristisk for en kulturell /etnisk gruppe	miljø som er karakteristisk for en kulturell/etnisk gruppe	helhetlig miljø som er karakteristisk for kulturell /etnisk gruppe og som er sjeldent/unikt
Historisk hendelse eller personer		er svakt knyttet til en lokal historisk hendelse/ person	er knyttet til en lokal historisk hendelse/ person	er knyttet til en regional historisk hendelse/ person	er knyttet til en nasjonal historisk hendelse/ person
Landskapsnivå					
Kulturhistoriske sammenhenger		ligger i en kontekst/sammenheng som er noe fragmentert	inngår i en kontekst/sammenheng	inngår i en helhetlig kontekst /sammenheng	inngår i en særlig helhetlig kontekst
Kulturhistorisk landskap		delvis ødelagt	som har lokal/regional betydning	som har stor regional/nasjonal betydning	sammenheng som har meget stor nasjonal/internasjonal betydning (er unikt)

Vurdering av tiltakets påvirkning

De definerte delområdene, eller miljøene, verdivurderes ut fra deres betydning i et nasjonalt perspektiv, etter en fem-delt skala fra ubetydelig verdi til svært stor verdi. Verdien settes med utgangspunkt i kriteriene i Håndbok V712 Konsekvensanalyser, og vurderingene vises trinnløst langs x-aksen i «konsekvensvifta». Verdiene begrunnes av fagutreder og fremstilles på verdikart.

Direkte påvirkning er stort sett knyttet til anleggsfasen. Da kan kulturmiljøverdiene bli fysisk skadet.

Indirekte påvirkning oppstår når et tiltak preger omgivelsene på en måte som gjør at landskapet endrer karakter og kulturminnets, kulturmiljøets eller kulturlandskapets opprinnelige kontekst blir endret eller forstyrret. Kulturmiljø og -landskap er ofte etablert med utsyn og innsyn som viktige lokaliseringfaktorer. Slike sammenhenger er kulturminneforvaltningen opptatt av at man også i fremtiden skal ha muligheter til å forstå og oppleve.

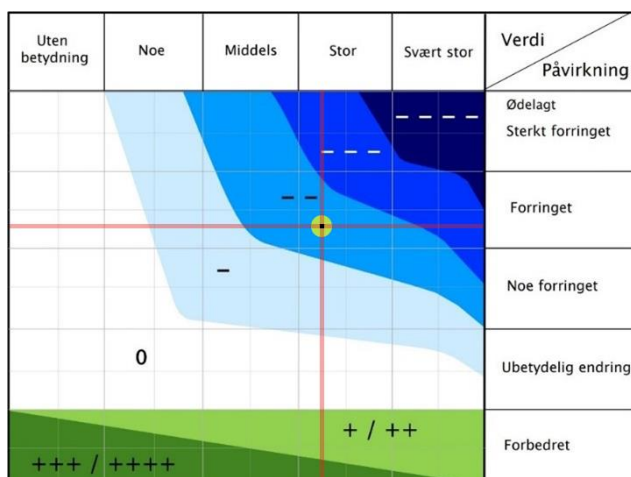
Spesielt visuell påvirkning vil indirekte kunne virke negativt på kulturmiljøverdiene. Visuell påvirkning vil være avhengig av faktorer som blant annet topografi, avstand og tiltakets størrelse. Det finnes kort sagt en mengde ulike faktorer som virker inn.

Påvirkningene vurderes etter en fem-delt skala, fra sterkt forringet til forbedret, og settes med utgangspunkt i kriteriene i Håndbok V712 Konsekvensanalyser. Vurderingen av påvirkning skjer trinnløst langs en linjalfigur som utgjør y-aksen i «konsekvensvifta». Påvirkningene begrunnes av fagutreder.

Tabell 4-3: Skala for påvirkning for fagtema kulturarv etter Håndbok V712.

Påvirkning	Landskapsnivå	Kulturmiljønivå
Sterkt forringet	Splitter opp det kulturhistoriske landskapet på en slik måte at det sterkt reduserer lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Bidrar til å ødelegge eller sterkt redusere verdien til viktige kulturmiljø Bidrar til å ødelegge eller sterkt redusere verdien til viktige kulturmiljø Skaper barrierer.	Ødelegger hele eller størstedelen av kulturmiljøet. Ødelegger den viktigste (mest verdifulle) delen av miljøet. Bidrar til at miljøets funksjon blir ødelagt. Tap av svært viktige enkeltelement.
Forringet	Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer lesbarheten. Reduserer verdien av de enkelte kulturmiljøene. Bidrar til reduserte sammenhenger.	Berører store deler av kulturmiljøet Reduserer miljøets funksjon. Tap av viktige enkeltelement.
Noe forringet	Splitter opp det kulturhistoriske landskapet, men dette kan fortsatt fungere som ett landskap uten vesentlig tap av lesbarhet. Svekker sammenhenger og forbindelseslinjer.	Berører en mindre viktig del av kulturmiljøet. Tap av mindre viktige enkeltelement. Svekker sammenhengen.
Ingen/ubetydelig endring	Ingen påvirkning/ubetydelig endring.	Ingen påvirkning/ubetydelig endring.
Forbedret	Gjenoppretter sammenhenger der det har vært brudd og bedrer kontakten mellom kulturmiljøer. Bidrar til restaurering av viktige kulturmiljø og kulturhistoriske landskapselement. Reduserer eksisterende negativpåvirkning eller tar bort støy.	Bedrer tilstanden vesentlig ved at eksisterende negative inngrep tilbakeføres. Bidrar til restaurering av kulturmiljøer eller kulturminner. Reduserer påvirkning eller tar bort støy.

Vurdering av tiltakets konsekvens

Figur 4-1: «Konsekvensvifta». Skalaene for verdi og påvirkning utgjør henholdsvis x-aksen og y-aksen i figuren. Dersom verdien er vurdert til å være i nedre del av stor, mens påvirkningen er vurdert til å være i nedre del av forringet, ser vi på figuren at konsekvensen vil treffe på Betydelig miljøskade (-) for delområdet. Kilde: Håndbok V712, figur 6-6 (+krysspunkt lagt inn her).

tiltaket. Både for anleggsfasen og for den senere driftsfasen. De avbøtende tiltakene er ikke med i selve konsekvensvurderingen, men kommer som forslag i etterkant.

Ved å lese av treffpunktet mellom verdi og påvirkning på «konsekvensvifta» (figur 4-1), finner man tiltakets konsekvens for fagtema. Konsekvensene viser hvor stor miljøskade eller miljøgevinst tiltaket gir for delområdet (tabell 4-4).

Vurderingen av påvirkning og konsekvens reflekterer den ferdig etablerte situasjonen. Inngrep som utføres i anleggsperioden inngår kun i vurderingen av påvirkning dersom de gir varige endringer. Midlertidig påvirkning i anleggsperioden beskrives separat under kapittel 9 Skadereduserende og kompenserende tiltak. Her gis det også forslag til skadereduserende og kompenserende tiltak. Det vil si tilpassinger eller endringer som ikke ligger inne i kostnadene eller bestemmelsene til planen, men som kan bidra til å redusere negative virkninger eller føre til forbedringer av

Tabell 4-4: Skala og veiledning for konsekvensvurdering av delområder. Kilde: Håndbok V712, tabell 6-3.

Skala	Konsekvensgrad	Forklaring
----	4 minus (----)	Den alvorligste miljøskaden et delområde kan få. Gjelder bare for delområde med stor eller svært stor verdi.
---	3 minus (---)	Alvorlig miljøskade for delområdet.
--	2 minus (--)	Betydelig miljøskade for delområdet.
-	1 minus (-)	Noe miljøskade for delområdet.
0	Ingen/minimal (0)	Ubetydelig miljøskade for delområdet.
+ / ++	1pluss (+)	Miljøgevinst for delområdet: Noe forbedring (+), betydelig miljøforbedring (++)
+++ / ++++	3 pluss (+++) / 4 pluss (++++)	Skal i hovedsak brukes der delområde med ubetydelig eller noe verdi får en svært stor verdiøkning som følge av tiltaket.

4.2.2 Trinn 2: Konsekvens av alternativer

Etter at konsekvensen for hvert delområde er utredet, gjøres en samlet konsekvensvurdering av hvert utbyggingsalternativ. Skala og kriterier framgår av tabell 4.5. Den samlede vurderingen kan vekte delområder ulikt. I slike tilfeller vil dette komme frem i denne vurderingen. Beslutnings-relevant usikkerhet beskrives også. Forslag til skadereduserende tiltak som kan bidra til å redusere de negative virkningene eller føre til forbedring skal beskrives, jf. V712 kapittel 6.1.4.

Tabell 4-5: Kriterier for fastsettelse av konsekvens for hvert alternativ. Kilde: Håndbok V712, tabell 6-5.

Skala Trinn 2: Kriterium for fastsetting av konsekvens for hvert alternativ	
Kritisk negativ konsekvens	Svært stor miljøskade for temaet, gjerne i form av store samlede virkninger. Stor andel av strekning har særlig høy konfliktgrad. Vanligvis flere delområder med konsekvensgrad 4 minus (----). Brukes unntaksvis.
Svært stor negativ konsekvens	Stor miljøskade for temaet, gjerne i form av store samlede virkninger. Vanligvis har stor andel av strekningen høy konfliktgrad. Det finnes delområder med konsekvensgrad 4 minus (----), og typisk vil det være flere/mange områder med tre minus (---)
Stor negativ konsekvens	Flere alvorlige konfliktpunkter for temaet. Typisk vil flere delområder ha konsekvensgrad 3 minus (---).
Middels negativ konsekvens	Delområder med konsekvensgrad 2 minus (--) dominerer. Høyere konsekvensgrader forekommer ikke eller er underordnede
Noe negativ konsekvens	Liten andel av strekning med konflikter. Delområder har lave konsekvensgrader, typisk vil konsekvensgrad 1 minus (-), dominere. Høyere konsekvensgrader forekommer ikke eller er underordnede
Ubetydelig konsekvens	Alternativet vil ikke medføre vesentlig endring fra referansesituasjonen (referansealternativet). Det er få konflikter og ingen konflikter med høye konsekvensgrader
Positiv konsekvens	I sum er alternativet en forbedring for temaet. Delområder med positiv konsekvensgrad finnes. Kun ett eller få delområder med lave negative konsekvensgrader, og disse oppveies klart av delområder med positiv konsekvensgrad.
Stor positiv konsekvens	Stor forbedring for temaet. Mange eller særlig store/viktige delområder med positiv konsekvensgrad. Kun ett eller få delområder med lave negative konsekvensgrader, og disse oppveies klart av delområder med positiv konsekvensgrad.

5 KUNNSKAPSGRUNNLAG

5.1 Kunnskapsinnhenting

Kunnskapsgrunnlaget for fagtema kulturarv er i stor grad hentet fra offentlig tilgjengelige databaser. Opplysninger om arkeologiske kulturminner kommer fra Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden og Universitetsmuseenes felles samlingsdatabase UNIMUS, mens informasjon om eldre bygninger er hentet fra SEFRAK-register.

Kulturminneplaner for Lyngdal og Kvinesdal, samt bygdebøker og lokalhistoriske tekster har vært gjennomgått, i tillegg til arkeologiske registrerings- og utgravningsrapporter. Det er også brukt oppslagsverk, kart og andre relevante nettsider. En oversikt over brukte kilder er lagt ved til slutt i rapporten. Det har vært direkte kontakt med grunneiere og gjennomført regelmessige møter med fagpersoner i Arkeologi på nye veier. Arkeologi på nye veier er et kulturminneprosjekt knyttet til ny E39 mellom Lyngdal og Ålgård. Det er et samarbeid mellom Nye Veier AS og ulike institusjoner innenfor forvaltningen av kulturmiljø (i dette prosjektet Agder fylkeskommune, Norsk Maritimt Museum og Kulturhistorisk museum UiO). Det ble i tillegg gjort tre egne befaringer (april 2021, juni 2022 og september 2022), kombinert med møter med representanter fra Arkeologi på nye veier.

Figur 5-1: Arkeologi på nye veier tar ut borekjerne for pollenanalyse på Frøyland, Kvinesdal kommune. Foto: Nils Ole Sundet, Agder fylkeskommune

Agder

Fredag 16. juli 1993

Gravhauger på Kvinesheia

Leter etter kulturminner i de tre E 18 trasèene

Tekst og foto: Torunn Omland

Fire arkeologer går i sommer gjennom de tre hovedtrasèene og deltrasèene til den nye E-18 som planlegges fra Handeland på Kvinesheia til Feda. Oppgaven deres er å registrere kulturminner fra før reformasjonen i 1536. Disse kulturminnene er fredet. Dersom den nye E-18 kommer i konflikt med noen av kulturminnene, må disse graves ut av arkeologer.

– Jeg har store forhåpninger til dette området, sier feltleder Per Hernæs. Hittil har de trålet alternativ A, som mest er en utbedring av den eksisterende E-18 traséen, og har begynt på alternativ B. De har funnet fem gravhauger som ikke er registrert tidligere. Fire av disse ligger i Lyngdal kommune.

– Det vanligste er å finne gravhauger. Hustuffer og steinalderboplasser er også kulturminner vi kan finne, opplyser Per Hernæs. De er også på utkikk etter andre typer kulturminner. Minnene er til dels vanskelige å oppdage.

Øyesletta og Feda er rike på fornminner fra jernalderen og steinalderen. Hernæs ser ikke bort fra at de finner kulturminner her som ikke

Atle Omland (t.v.) arkeologistudent fra Kvinesdal, feltleder Per Hernæs og studentene Jan Adriansen og Kjartan Fønsteli registrerer kulturminner i E-18 alternativene fra Handeland til Feda som foreligger. Jan Adriansen holder et såldebrett i hånden.

er blitt registrert tidligere.

Per Hernæs er utdannet arkeolog og arbeider hos fylkeskonservatoren i Vest-

Agder. De tre andre er arkeologistudenter som får praksis gjennom denne sommerjobben. Ved hjelp av kart

og kompass følger de det til tider sterkt ulendte terrenget de alternative E-18 traséene ligger i.

Figur 5-2: Rapporter, avisartikler og erfaring fra tidligere undersøkelser i området er blant grunnlaget som er brukt til denne KUen og planarbeidet ellers. Denne avisartikkelen fra 1993 omhandler de arkeologiske registreringene til den da nye E18 – dagens E39. Mye av grunnlagsmaterialet vi kjenner i dag, kom fra denne og andre registreringer i området. Det er 30 år mellom registreringene til dagens E39, som nå er for gammel, og den «nye» E39.

Kilde: Agder, 16/7 1993.

5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget

Til konsekvensutredningen er tiltakenes plassering og omfang ikke endelige. Dette gjelder både for veitraséene, masselager, anleggsveier og andre fysiske tiltak. Justeringer av tiltaksområdet i senere planfaser kan derfor endre konsekvensene for kulturmiljøverdiene underveis.

Vurderingene i konsekvensutredningen er overordnet. En dypere og mer detaljert undersøkelse av kildematerialet, vil minske usikkerheten knyttet til datagrunnlaget. Det er verdt å merke seg at vurderinger og avgrensinger i denne KUen kan være forskjellige i andre prosjekt.

Det er gjort store undersøkelser av Arkeologi på nye veier og også av Swecos kulturmiljøteam til denne KUen. Likevel knyttet det alltid en viss usikkerhet til potensialet for å finne til nå ukjente, automatisk fredete kulturminner og uoppdagede kulturmiljøverdier fra nyere tid i planområdet. Det kan finnes verdifulle kulturmiljøverdier som ikke er fanget opp. Noe som igjen kan ha ført til for lave verdivurderinger og uriktig påvirkningsgrad på enkelte kulturmiljø underveis.

Til konsekvensutredningen er det lagt på et anleggsbelte langs alternativene. Alt innenfor dette beltet regner vi i denne KUen med kan bli ødelagt eller forsvinne. Men i praksis er det ikke sikkert hele anleggsbeltet blir brukt. Det kan redusere de negative konsekvensene. Utvides anleggsbeltet derimot, kan konsekvensene kunne bli større enn de som er regnet med i denne KUen.

Figur 5-3: Feltarbeid er en viktig del av grunnlagsarbeidet. Mest detaljert i planområdet, men også i influensområdet. Ved et såpass stort prosjekt som dette, medfører det en usikkerhet at man ikke kan komme over alt i detalj. Her får arkeolog Monika Serafinska i Sweco et inntrykk av det store kulturlandskapet rundt gården Oppofte (se KM 19 Oppofte). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Figur 5-4: De kjente kulturminnedatabasene har som regel med seg mye av forhistoriske kulturminner, men kan være mangelfulle i forhold til nyere tids kulturminner. Det må ofte feltarbeid til for å oppdage disse. Bru på Vestre Høylandsvei fra 1920-årene (se KM 4 Vestre Høyland). Høylandsdalen. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

6 BESKRIVELSE AV OMRÅDET – KULTURARV

Planområdet ligger på begge sider av Fedafjorden og strekker seg over Kvinesdal og Lyngdal kommune – fra Åtland og Røyskår i sør til kommunegrense med Flekkefjord i nord. Størsteparten av arealet ligger i Kvinesdal kommune, og store deler av det aktuelle området omfatter den tidligere Feda kommune. Feda ble opprettet som kommune i 1900 ved at Feda sogn ble skilt ut fra Kvinesdal. Kommunen ble slått sammen med Kvinesdal igjen i 1963.

6.1 Forhistorisk tid og middelalder

De eldste kjente sporene etter menneskelig aktivitet i området kan dateres til perioden etter siste istid, da landskapet var preget av fiskerike fjorder og sund. Dette til tross for at denne delen av Sørlandskysten var isfri under siste istid (fra ca. 11 000-8000 f.Kr.). Da sto havet lavere enn i dag, og lavereliggende områder som nå er sjø, var tørt land. Men etter siste istid steg havet opp mot 15-20 meter over dagens havnivå, før det sakte trakk seg tilbake igjen (Andreassen, 2016). Vi regner derfor med at boplassene etter de første menneskene fremdeles ikke funnet, men trolig ligger på havets bunn i dag.

Innenfor planområdet er det generelt få registrerte spor etter menneskelig aktivitet i

Figur 6-1: En 8,7 cm lang flekkepil (C25688) av flint, en c-pil, med retusjert tange og odd fra yngre steinalder. Funnet i åker på Nedre Vollan, gnr 10/62, i Feda i 1933-34. Foto: UNIMUS, Kulturhistorisk museum i Oslo.

steinalderen. Men spredte funn er gjort flere steder langs planområdet. Spesielt under hellerer og ved områder nær Fedafjorden. Et av de eldste kjente funnene fra området er gjort i Helveteshelleren (Askeladden-ID 283914) på Høyland i Kvinesdal kommune. Der ble det funnet flintavslag og mikroflekker fra eldre steinalder.

gravminner og helleristninger, og på Drangsland finner vi begge kulturminnetypene (se også *KM 10 – Drangsland*). Det er likevel en del usikkerhet rundt dateringen av bronsealderfunn, og det er mulig at enkelte av disse heller bør knyttes til aktiviteten i jernalderen.

Selv om Lista var et maktsentrum i bronsealderen og det aktuelle området sannsynligvis hadde nær kontakt med Listalandet, kjennes bare noen få spor fra denne perioden i planområdet. Disse består av

gravminner og helleristninger, og på Drangsland finner vi begge kulturminnetypene (se også *KM 10 – Drangsland*). Det er likevel en del usikkerhet rundt dateringen av bronsealderfunn, og det er mulig at enkelte av disse heller bør knyttes til aktiviteten i jernalderen.

Jernalderen er sterkt representert i funnmaterialet, særlig med et betydelig antall gravminner og gravfelt spredt over hele planområdet. De tallrike hellerne i planområdet ble ikke bare brukt i steinalderen, men også i jernalderen. Slike lokaliteter knyttes ofte til utnytting av utmarksressurser, som var et viktig innslag i det forhistoriske jordbruket. Enn så lenge kjenner vi til dyrkingsspor fra den aktuelle perioden på Vestre Høyland (Askeladden-ID 276775), Vintland vestre (Askeladden-ID 289163), Rørdal (Askeladden-ID 289095) og Høylandsdalen (Askeladden-ID 276775). Funnene viser til flere faser med dyrkingsaktiviteter på stedet. I planområdet er det også registrert spor etter flere hulveier, som sannsynlig kan dateres til jernalderen. Dette viser områdets betydning for ferdselen mellom øst og vest allerede i forhistorisk tid. Mange av disse er i nyere tid opprustet til rideveier.

Figur 6-2: Gravhaug (Askeladden-ID 289163-6) på Vintland i Lyngdal og arkeologene Gjermund Christensen (Agder fylkeskommune), Monika Serafinska (Sweco) og Nils Ole Sundet (Agder fylkeskommune). En annen gravhaug (Askeladden-ID 289163-7) ligger inne i treklyngen bak arkeologene. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Mot slutten av yngre jernalderen minker funnmengden, men det er kjent flere gjenstander med karakter av statussymboler fra denne perioden, som sverd, spyd og smykker. Slike funn vitner om enkeltpersoners velstand. Rike funn fra Dæsehaugen (Askeladden-ID 58510) kan tyde på at Oppofte var et lokalt maktsenter i vikingtiden. Et sjeldent praktsverd funnet i haugen hadde et dekorert beslag på sverdhjaltet. Beslaget ble laget i det keltiske kulturområdet, muligens i Irland eller England, og brakt hit til landet på 800-tallet (se også *KM 19 Oppofte*). Våren 2022 gjorde Arkeologi på nye veier undersøkelser med georadar og fant et tidligere ukjent gravfelt fra vikingtid på Ytre Øye (Askeladden-ID 286786 og 286827). Blant annet dukket det opp spor av en båtgrav under bakken (se *KM 40 Øyesletta*). Slike funn vitner om at handelen og ferdselen på fjorden, samt de senere storgårdene i Lyngdal og Kvinesdal, har sine røtter i forhistorisk tid.

Folkeveksten og presset på jordbruksområder i yngre jernalder og tidlig middelalder førte til utvandring til Island, Færøyene, Orknøyene og Shetland. Landnåmsboken, et islandsk verk skrevet på slutten av 1100-tallet som skildrer hvordan Island ble bygd og bosatt fra Norge i perioden 870-930, nevner flere kolonister fra Agder, blant annet fra Kvin. Kontakten mellom Norge og Vesterhavsoyene fortsatte frem på 1100-tallet, 1200-tallet og et stykke inn på 1300-tallet, og noen få bevarte kilder fra middelalderen skisserer en omfattende handel og reiseaktiviteten som preget Kvinesdal og Lyngdal. Det var svartedauden og andre pestepidemier som satte en stopper for ekspansjonen utenlands.

Ingen av middelalderkirkene i Kvinesdal og Lyngdal er bevart, men de stod mer eller mindre på samme sted som dagens kirker. De gode jordbruksforholdene førte i middelalderen først og fremst til at kongen, men også biskopen og andre geistlige institusjoner i Stavanger, var store godseiere i området. Mange bønder ble leilendinger og måtte betale avgifter til jordeieren, som ofte bodde et helt annet sted. I høymiddelalderen nådde antallet gårdsbruk et høydepunkt, men påfølgende pest og krisetider medførte en sterk nedgang i folketallet. Flere gårder ble lagt øde og noen av dem ble aldri bosatt igjen.

Figur 6-3: Arkeologene Nils Ole Sundet og Gjermund Christensen fra Arkeologi på nye veier undersøker en sjakt på Vintland i Høylandsdalen i Lyngdal etter forhistoriske spor. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

6.2 Nyere tid

Fra slutten av 1500-tallet og i første halvdel av 1600-tallet kom en ny oppgangsbølge i jordbruket. Nye gårder ble etablert, og mange av dem som hadde ligget øde etter pesten ble tatt opp igjen. I løpet av 1600-tallet tok folketallet seg opp igjen. Noen av de gamle større gårdene ble delt opp mellom flere brukere.

Figur 6-4: Grensemerke (ikke registrert i Askeladden) i Torveheia. Legg merke til den flate steinhellen på høyre side. Den har trolig stått oppi fundamentet. Utsikt mot Iddelandsvatnet og Høylandsdalen på venstre side. KM 7 Vintland vestre kan skimtes litt til høyre for midten i bildet. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Nye næringer vokste frem, og særlig sagbrukene kom til å spille en viktig rolle i regionen. Tømmer og trelast fikk avsetning i Holland, Tyskland, England og Skottland. I Agder lå noen av de første sagbrukene i Feda, som med trelasthandelen vokste frem som en viktig havn og tettsted. Fra 1700-tallet utviklet det seg et handels- og kremmermiljø i Feda og Øye.

Forbindelsene til Holland ble viktige. Det var hovedsakelig tømmer og trelast som lokket de hollandske skutene nordover, men hollenderne var også involvert i virksomheter som stein-eksport og falkefangst. Noen hollendere kom til å slå seg ned i dalen for å drive handel, mens enda flere kvinesdøler og lyngdøler tok hyre på hollandske fartøyer eller flyttet til Amsterdam og andre byer i Holland, der det var stor mangel på arbeidskraft. «Hollendertida» satte sitt preg på materiell kultur, språk og mentalitet i distriktet, og en ikke ubetydelig del av befolkningen utvandret til Holland på 1700-tallet.

For mange var sjøen den viktigste ferdselsveien. Men fra gammelt av gikk det også stier og rideveier mellom gårder og grender i dalen. Lyngdals beliggenhet som et knutepunkt for samferdselen i distriktet var noe av årsaken til at militære og administrative ledelsesfunksjoner ofte ble lagt til Lyngdal på 1500-, 1600- og 1700-tallet.

I 1647 ble det innført organisert postvesen i Norge, og seks år senere ble en hovedpostrute opprettet mellom Kristiania og Stavanger. Postveien gikk som ridevei mellom Kristiansand og Stavanger, og flere parseller av postveien er fremdeles bevart innenfor planområdet, blant annet i Dragedalen. Etter hvert tok den Vestlandske hovedvei over som den viktigste veien gjennom kommunen, og den gamle rideveien ble mindre brukt. Kjøreveien stod ferdig østfra til Lyngdal i 1832, og ti år senere var veien klar videre til Fedaa.

1800-tallet var generelt preget av befolkningsvekst, urbanisering og begynnende industrialisering, men verken industrialisering eller urbanisering preget Kvinesdal og Lyngdal direkte i særlig grad. «Det store hamskiftet» som foregikk i bygdesamfunnet i Norge fra omkring 1850 og fremover, førte til at driftsformene i jordbruket ble grunnleggende endret, de gamle klyngetunene ble oppløst, det gamle husmannsvesenet forsvant, og den tradisjonelle selvbergingsøkonomien ble erstattet av kjøpevarer og pengehusholdning. Nye og moderne driftsmetoder og mekanisering i jordbruket førte til at det ble mindre behov for folk på gårdene. Mindre gårder og plasser ble lagt ned, og dette var noe av bakgrunnen for den omfattende utvandringen til Amerika som begynte i 1840-årene. Den største bølgen av utvandring til USA fra bygdene vest i Agder foregikk fra ca. 1880 og fremover.

Mange gårder og ikke minst husmannsplasser ble forlatt i denne perioden. I 1928 vedtok Stortinget en ny jordlov, etter denne fikk de husmennene som var igjen og som ønsket det, rett til å innløse plassen til odel og eie. Dermed var husmannsordningen slutt i Norge. (Eikeland S., 1981)

Agders beliggenhet mellom Østlandet og Vestlandet kommer til uttrykk på flere måter i byggeskikken. Også utstrakte kontakter med resten av Europa gjennom middelalderen og nyere tid førte til at de internasjonale impulsene preget byggeskikken mange steder. Den tradisjonelle gårdsbebyggelsen ble organisert i tun av forskjellige former. Klyngetun, der husene til mange gårdsbruk ligger tett sammen og uregelmessig i

Figur 6-5: Ludvig Høyland la i 1928 gården, bnr. 6 på Høyland i Høylandsdalen, ut for salg for å utvandre til Amerika. Året før hadde han giftet seg med Jenny, som var født i Boston. Men salget ble sannsynligvis ikke noe av, og familien fortsatte å bo på gården. Sønnen Leif Johnny, født i 1928, overtok gården etter faren. (Lian, 1981, s. 575) I dag ligger det gamle tunet i ruiner. Avisutklipp: Farsund Avis, 6/7 1928.

forhold til hverandre, har en viss utbredelse. Et fint eksempel på slik tunbebyggelse finner man på Oppofte (se *KM 19 Oppofte*). Det var imidlertid vanligere med rekketun. I de store rekketunene ligger våningshusene på én rekke og uthusene på en annen. Rekketunene i Agder er i stor grad et resultat av jordskifter i første halvdel av 1800-årene. Da de gamle rekketunene ble oppløst, kom det også inn nye stilimpulser, som sveitserstilen, og nye måter å tenke hus på. De nye husene på gårdene var lyse, luftige og store, og de hadde ofte kjeller til lagring.

En utbredt bygningstype på bygdene er det symmetriske midtgangshuset beskrevet som «Den mandalske stueform». Disse husene er skjevt røstet – på baksiden går taket lengre ned enn på forsiden. At ovnspipene ble lagt til framsiden av husene er et særtrekk ved «Den mandalske stueform», og forekommer ikke noe annet sted i landet.

På slutten av 1800-tallet vokste det frem et rikt organisasjonsliv både i Kvinesdal og Lyngdal. Det ble bygd et stort antall forsamlingshus rundt i bygdene. Organisasjoner og lag ble nye samlingspunkter, og fellesskapet i gård og grend var ikke lenger enerådende. Lekmannsbevegelse, ungdomslag, avholdsbevegelse, skytterlag, idrettslag, leseselskaper, bondeforeninger og politiske partier førte til nye omgangsformer, nye måter å handle og tenke på, og mange av de gamle tradisjonene ble borte. Det nye foreningslivet ble en viktig demokratisk arena som utfordret det tradisjonelle, statsstyrte systemet.

Første halvdel av 1900-tallet var preget av utvandring og arbeidsvandring til USA, kraftutbygging og begynnende industrialisering. Samtidig som det ble flere industriarbeidere i kommunen, økte også antallet småbrukere. Ofte var industriarbeideren og småbrukeren én og samme person. Utvandringen til USA var betydelig også etter 2. verdenskrig, og forklarer noe av den manglende befolkningsveksten. I motsetning til den eldre utvandringen til Holland, da det først og fremst var ungdom som reiste, forlot nå hele familier hjemlandet. Arbeidsvandringene til «Unaiten» har også satt et tydelig preg på språk og kultur i kommunen.

Utbyggingen av samferdsel og infrastruktur fortsatte. Den Vestlandske hovedvei ble lagt om og endret navn til Sørlandske hovedvei. Bilen fikk en stadig større rolle i folks hverdag utover 1900-tallet. Nye krav til fremkommelighet og fart medførte flere faser av stamveitbygging, først av E18 og siden E39. I 1972 ble Sørlandske hovedvei (E18) lagt om med bru over utløpet av Fedaelva. Da E39 stod ferdig med ny bru over Fedafjorden i 2006, ble den nye hovedveien lagt utenom både Liknes og Feda.

Regionen fikk et allsidig næringsliv i denne perioden, med blant annet Øye smelteverk. Smelteverket ble etablert som resultat av Sira-Kvina-utbyggingen som startet på 60-tallet og som gjorde Kvinesdal til en viktig kraftkommune. Lyngdal, som kommunikasjonsknutepunkt for den stadig økende biltrafikken har, vokst frem til et viktig handels- og industrisentrum i Listerregionen.

7 TRINN 1: VERDI, PÅVIRKNING OG KONSEKVENNS FOR DELOMRÅDER/DELSTREKNINGER

Plan- og influensområdet til E39 Lyngdal vest – Kvinesdal er delt inn i 40 kulturmiljø (KM) og 8 kulturhistoriske landskap (KHL).

Tabell 7-1 gir en oversikt over de definerte kulturmiljøene (KM) og kulturlandskapene (KHL) med sine miljøverdier langs hele strekningen fra Høylandsdalen i øst til kommunegrensen mot Flekkefjord i vest.

Tabell 7-1: Oversikt over kulturmiljø (KM) og kulturhistoriske landskap (KHL) og deres verdier

Kulturmiljø (KM)			
KM 1 Røyskår	KM 11 Tjomsland med Kallåsen	KM 21 Teistedal	KM 31 Høyland
KM 2 Åtland	KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal – Rørvikstranda	KM 22 Hangeland	KM 32 Frøytland
KM 3 Ytre Eikeland	KM 13 Håland	KM 23 Kallevik	KM 33 Presthei
KM 4 Vestre Høyland	KM 14 Botne	KM 24 Feda	KM 34 Høylandsbotnen
KM 5 Lona	KM 15 Rørdal	KM 25 Birkeland – Krona	KM 35 Raustad
KM 6 Iddeland	KM 16 Vatland	KM 26 Svindland	KM 36 Postveien Melandsdalen
KM 7 Vintland vestre	KM 17 Nedre Lande	KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	KM 37 Lille Meland
KM 8 Tågeneset	KM 18 Øvre Lande	KM 28 Refsti	KM 38 Store Meland
KM 9 Torveheia	KM 19 Oppofte	KM 29 Høylandsfossen kraftverk	KM 39 Lervik
KM 10 Drangslund	KM 20 Vei gjennom Gusedalen	KM 30 Mundlauga	KM 40 Øyesletta
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 1 Røyskår og Åtland	KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	KHL 5 Fedafjorden – Liknes	KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona
KHL 2 Høylandsdalen	KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden	KHL 6 Feda	KHL 8 Melandsdalen

Fargekoder er hentet fra V712 og viser kulturhistorisk verdi: Svært stor, Stor, Middels, Noe verdi

Under følger en beskrivelse og vurdering av hver av de enkelte delområdene (kulturmiljø KM og kulturhistoriske landskap KHL) som er definert i rapporten.

På kartene under delområdene representerer fargene på kulturmiljøene (KM) og de kulturhistoriske landskapene (KHL) den kulturhistoriske verdien, lik de som er brukt i tabell 7-1. På kartene og i teksten finnes også referanser til registreringsnummeret til kulturminner registrert i den offisielle kulturminnedatabasen Askeladden.no. Bakerst i rapporten (*Kapittel 12 Vedlegg – Askeladdenkart*) ligger utklipp fra Askeladden til hvert av kulturmiljøene.

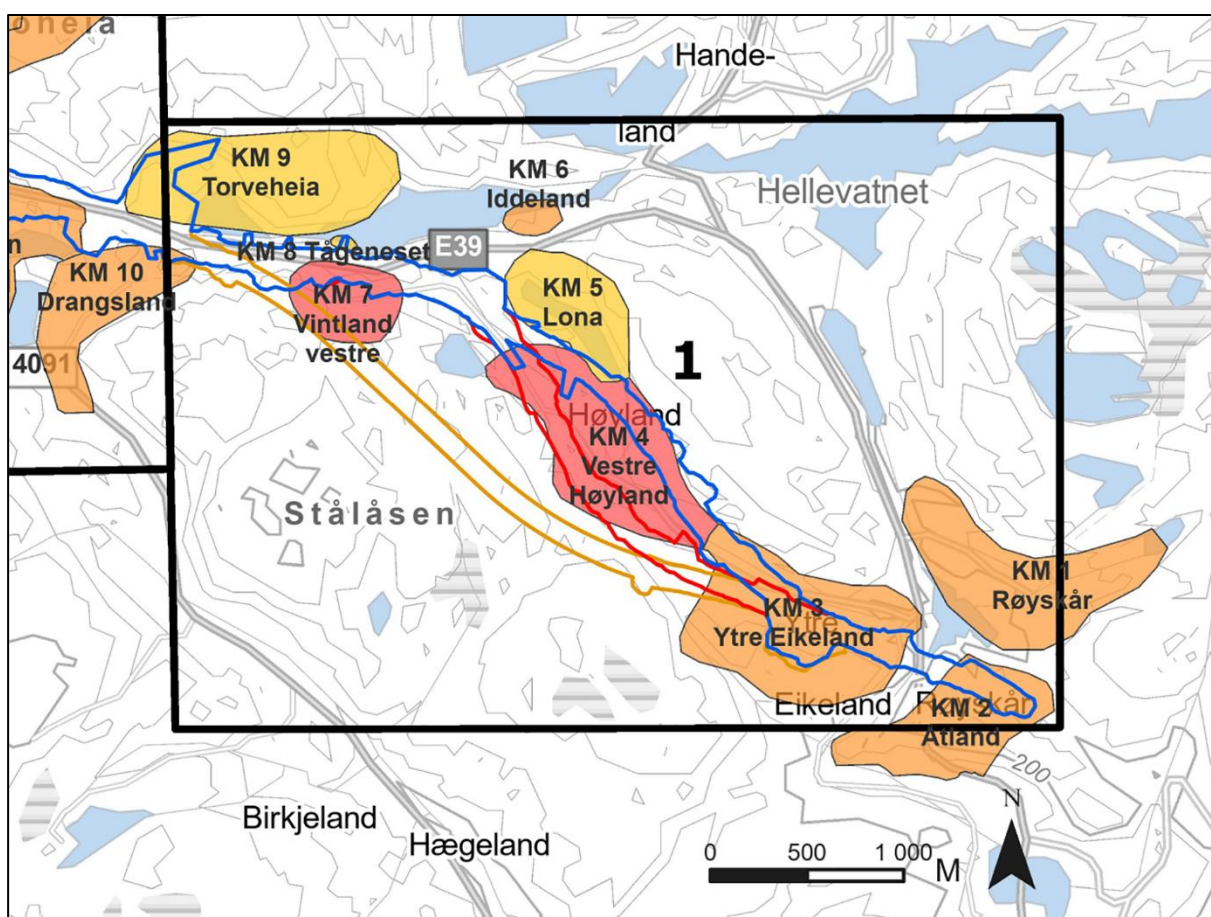
De definerte kulturmiljøene og kulturhistoriske landskapene er definert, tilpasset og avgrenset i forhold til tiltaket. Til andre formål vil man kunne dele områdene inn annerledes, både i antall og utstrekning.

7.1 Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet

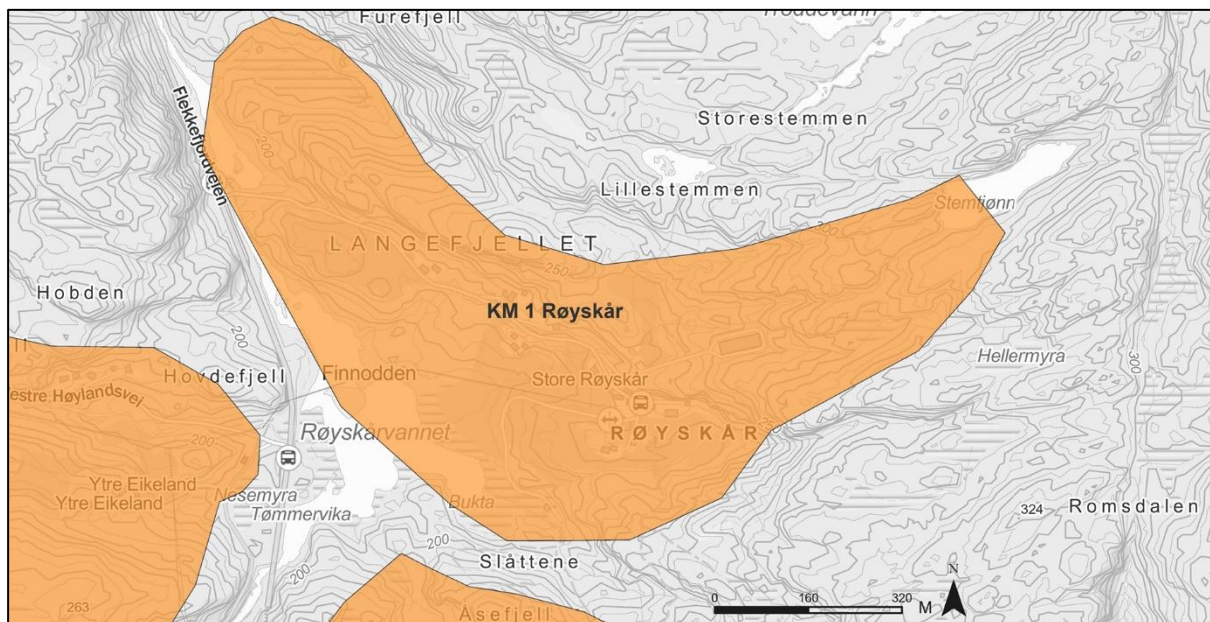
Innenfor *delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet* er det definert og vurdert 10 kulturmiljø, KM 1 – KM 10, til denne konsekvensutredningen. *KM 10 Drangsland* ligger for det meste i *delstrekning 2 Dyblevannet - kommunegrensen*, men er vurdert under *delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet* fordi kulturmiljøet blir påvirket av de ulike alternativene der.

3 av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 1 – KHL 3, ligger også helt eller delvis innenfor *delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet*.

Figur 7-1: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 1 Høylandsdalen - Dyblevannet. Kulturmiljøene er markert med heldekkende farger: Rød = Stor verdi, oransje = Middels verdi, gul = Noe verdi. Ytterkanten til anleggsbeltene til veialternativene (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er også tatt med: Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) = blått, Alt. Høylandsdalen vest (HDV) = rødt, og Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT) = oransje. Der alternativene er like vises bare blå farge.

7.1.1 KM 1 Røyskår Gårdsmiljø

Figur 7-2: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 1 Røyskår.

Delområdet består av to gårder – Lille Røyskår (gnr. 130) og Store Røyskår (gnr. 131). I eldre tid var sannsynligvis Lille Røyskår en del av Store Røyskår, men har eksistert som egen matrikelgård så lenge vi har kjennskap til. Rundt 1688 ble Store Røyskår delt i to bruk, og kanniker (en preste-tittel i den katolske kirken og den anglikanske kirken) i Stavanger eide halvparten av gården frem til 1832.

Bortsett fra et våningshus (SEFRAK 1032-0004-010) fra ca. 1850 er ingen eldre bygninger bevart på gårdstunet til Lille Røyskår. Ifølge tradisjonen skulle det gamle tunet på gården ligge innenfor gnr. 130, bnr. 1 (Askeladden-ID 103447), på en høyde vest for dagens tun. Både stedsnavn som «Hauan» (Askeladden-ID 103431) og «Rughaugen» (Askeladden-ID 103436), og landskapselement

Figur 7-3: Våningshus (SEFRAK 1032-0004-010) fra rundt 1850 på Lille Røyskår. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

som steingjerder, tyder på at det i hvert fall i historisk tid har vært bosetning der. Under en registrering av fornminner i Lyngdal i 1967 ble en steinrøys (Askeladden-ID 42852) undersøkt, uten at det med sikkerhet kunne avgjøres om det dreier seg om et forhistorisk gravminne eller en rydningsrøys fra nyere tid. Øst for dagens gårdstun på Lille Røyskår er det registrert to hellere, begge kalt Revehelleren, med uavklart vernestatus (Askeladden-ID 103441 og 103448).

Det mest spektakulære og kjente kulturminnet i delområdet er et «ålekjer» (Askeladden-ID 114196), et fiske- og fangstsystem for ål, i elva som renner mellom Mjåvann og Røyskårvann. Anlegget består av to ca. 20 meter lange, parallelle ledegjerder/merdgarder av stein.

Figur 7-4: Ålefangstanlegget ved Røyskår sett fra luften i 1966. Foto: Widerøes Flyveselskap.

Det kan virke som om to eldre ledegjerder delvis er fjernet og trolig gjenbrukt i et ledegjerde fra nyere tid. Fra det ene ledegjerdet er det anlagt en kanal til «Kvednedammen», et oppdemmet tjern. Demningen i tjernet er delvis utrast, men senere tettet igjen av kvist og stokker av bever.

Figur 7-5: Ålefangstanlegg i Mjåvann (Askeladden-ID 114196) sett mot sør. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

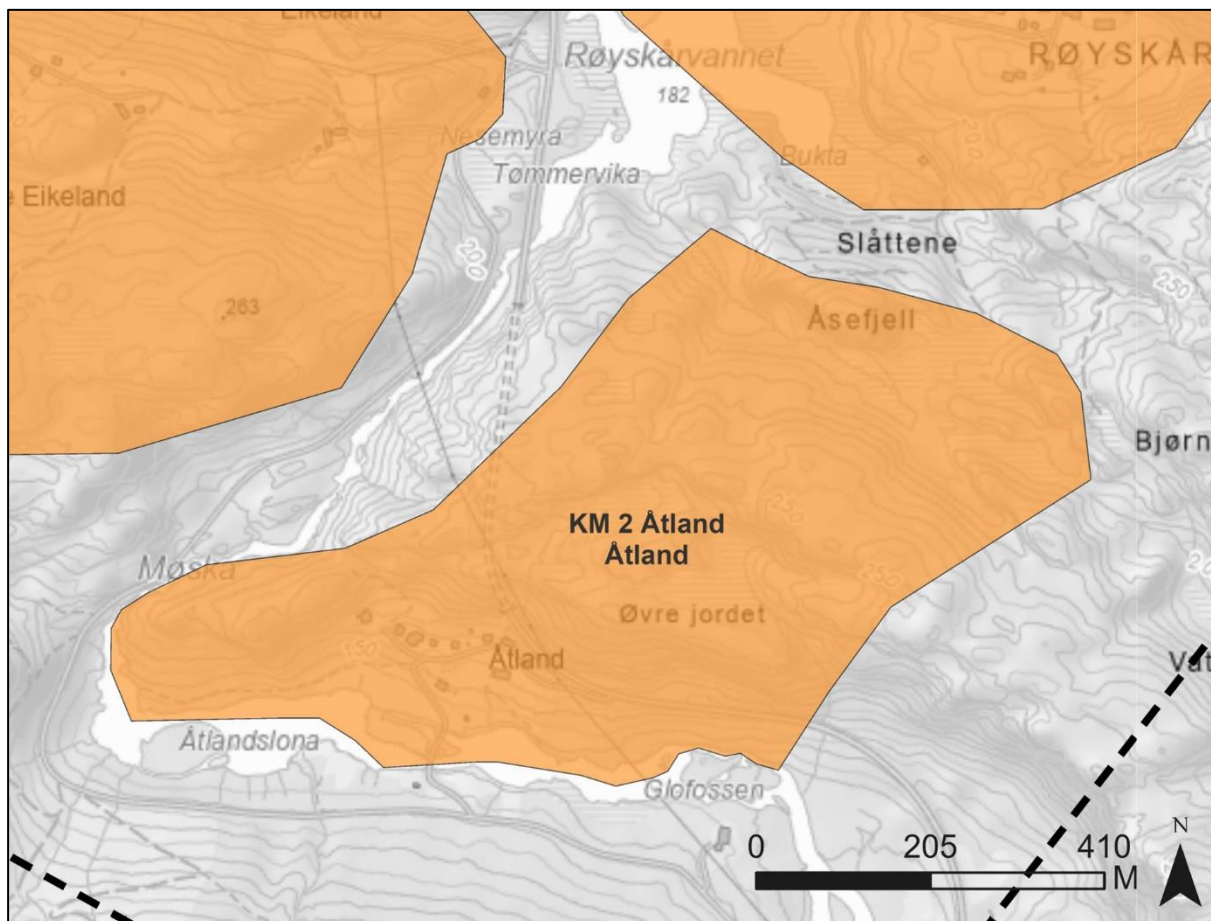
På Store Røyskår finner man flere stedsnavn som vitner om at gården har vært i bruk lenge. Men den eldste stående bygningen er et våningshus fra begynnelsen av 1800-tallet (SEFRAK 1032-0004-046). I tillegg er det flere bygningsrester og landskapselementer knyttet til jordbruket på gården, blant annet en kvernhusruin (SEFRAK 1032-0004-177) ved Stemtjønn og mange steingjerder.

Den rundt 900 meter lange veien fra E39 og opp til gården på Røyskår ble bygd tidlig på 1950-tallet.

Tabell 7-2: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 1 Røyskår

Verdivurdering: Delområde KM 1 Røyskår							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Gårdsmiljø der bygningsmassen og jordbrukselementene er vanlig forekommende i området. Ålefiskeanlegget i Mjåvann er et sjeldnere kulturminne som viser hvordan man utnyttet utmarken. I sum har kulturmiljøet både lokal og regional betydning og inngår i en helhetlig historisk sammenheng. Den kulturhistoriske verdien settes til middels.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Begrunnelse: Veien, og spesielt brua over dagens E39, vil bli godt synlig fra store deler av kulturmiljøet. Men kulturmiljøet blir ikke fysisk berørt.						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst (HDØ)						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst (HDØ)						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Alvorlig miljøskade for kulturmiljøet (---)						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Alvorlig miljøskade for kulturmiljøet (---)						

7.1.2 KM 2 Åtland Gårdsmiljø og utmarksmiljø

Figur 7-6: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 2 Åtland.

Delområdet strekker seg over store deler av gården Åtland (gnr. 134), og dekker både innmark og utmark. Første stavelse i gårdsnavnet kommer sannsynlig av «ås».

Det er ikke kjent noen forhistoriske funn fra gården. Men både gårdsnavnet, gårder med -land endelser tidfestes tradisjonelt til slutten av eldre jernalder, og lokale stedsnavn som «Hauen» (Askeladden-ID 103445) og «Tom sin haug» (Askeladden-ID 103446) antyder at bosetningen på Åtland kan ha røtter i jernalderen. Den første stavelen i gårdsnavnet kommer sannsynligvis av «ås»

Det er to våningshus fra 1800-tallet på Åtland. Det ene ble oppført mellom 1825-1849 (SEFRAK 1032-0004-022), Det andre er trolig fra rundt 1875-1899 (SEFRAK 1032-0004-084). Begge er påbygd/modernisert i nyere tid. En potetkjeller (SEFRAK 1032-0004-136) på gården er sannsynligvis også fra første halvdel av 1800-tallet.

Figur 7-7: Åtland sett mot nord med elva Åtlandslona foran. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-8: Våningshuset på Åtland, bnr, 2, ble trolig satt opp en gang rundt 1850 (SEFRAK 1032-0004-022).
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

På Åtland finner man mange spor etter utnyttning av utmarksressurser i nyere tid. Sørvest for Røiskårvannet er det registrert et bogastelle (Askeladden-ID 268660) og en mulig stakketuft (Askeladden-ID 268824). Fra utmarken er det også kjent to ruiner etter høyløer (SEFRAK 1032-0004-163 og 1032-0004-164), samt flere steingjerder. I 1740 ble det inngått forlik mellom eieren på Åtland og oppsitterne på Vatland etter flere års uenighet og tvist. Forliket gjaldt en slåttemark

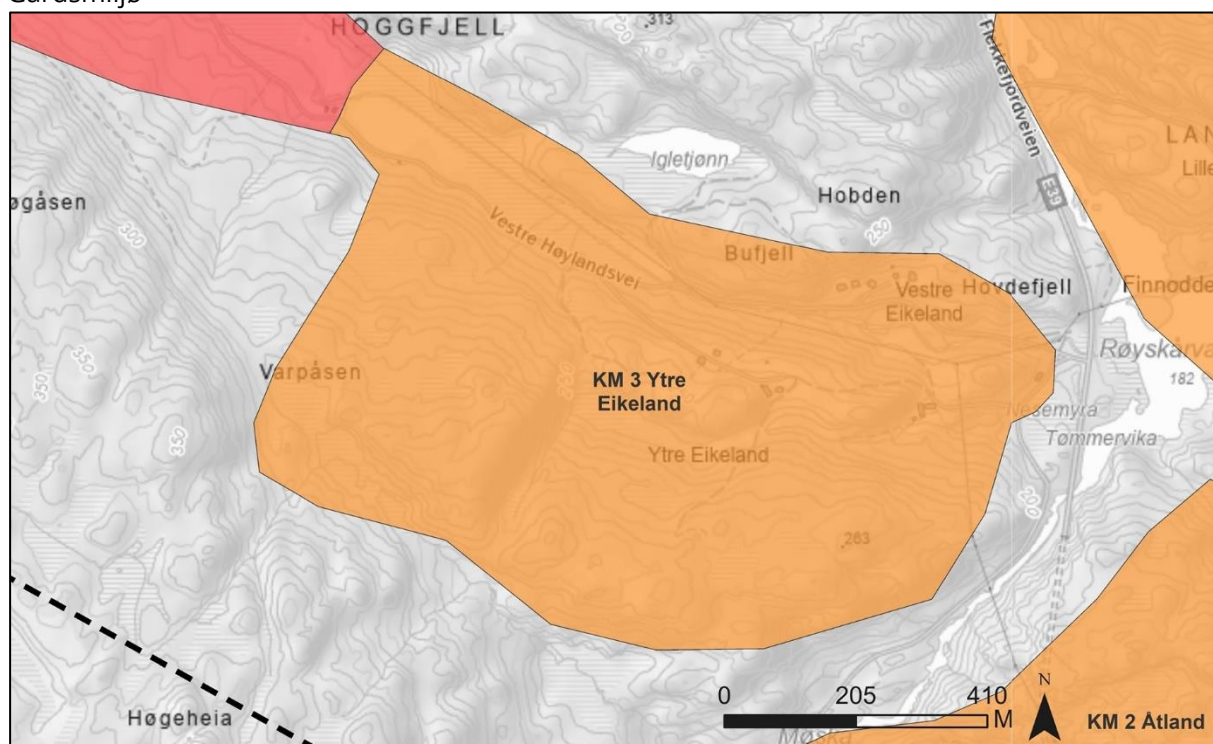
mellom ødegården Kåbeholt og Lille Eikeland, og forteller hvor viktige utmarksressursene var for det historiske jordbruket. Stedsnavn i utmarken som «Huldrefjellet» og «Nissefjellet» forteller om gamle tradisjoner, der folkehistorier knyttet til utmarken var viktigere enn i dag.

Gården fikk tidlig en stor kvern «til hjelp for almuen», og allerede i årene 1611-17 nevner skriftlige kilder en sag på Åtland. Hundsfossen ovenfor Åtlandslona var en viktig naturressurs, der bnr. 3 hadde rettigheter til fossefallet. Disse ble i 1898 solgt til to entreprenører, som også sikret seg rettigheter til Dyblevannet, Lonene, Hellevannet, Røiskårvannet og Iddelandsvatnet. Hensikten var å bygge et vanddrevet elektrisitetsverk, men dette ble det aldri noe av. I 1927 kom det et forslag om telefonstasjon på Åtland, men det ble i 1934 enighet om å opprette én telefonstasjon på Handeland og én på Vatland isteden.

Tabell 7-3: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 2 Åtland

Verdivurdering: Delområde KM 2 Åtland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Gårds- og utmarksmiljøet er vanlig forekommende i området. Et bogastelle, en mulig stakketuft og ruiner etter to høyløer, viser at utmarken har vært godt utnyttet i nyere tid. Kulturmiljøet har lokal betydning og er gitt middels kulturhistorisk verdi.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Begrunnelse: Utmarken blir oppstykket og enkeltelement går tapt. Den kulturhistoriske sammenhengen blir svekket.						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Høylandsdalen øst (HDØ).						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Høylandsdalen øst (HDØ).						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						

7.1.3 KM 3 Ytre Eikeland Gårdsmiljø

Figur 7-9: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 3 Ytre Eikeland.

Delområdet omfatter den sentrale og sørlige delen av gården Ytre Eikeland (gnr. 132), også kjent som Eikeland vestre eller store. Bosetningen er konsentrert til sørsiden av dalføret.

Under graving i åkeren på Eikeland skal det en gang ha blitt funnet en ca. 10 cm lang og 5 cm bred flintgjenstand (Askeladden-ID 71047). Den lå rundt 25 cm nede i sandblandet jord, ca. 70-80 meter sørvest for husene på gnr. 132/2, og er trolig fra steinalderen. Dessverre er gjenstanden borte i dag, så det er ikke mulig med sikkerhet å fastslå dateringen. Men den viser uansett at det har vært folk her inne i lang tid. Tradisjonen nevner også et gammelt eiketre (Askeladden-ID 222581) som stod rundt 50 meter sørvest for våningshuset på bnr. 2. Dette skal ha vært et offertre, viet til Tor, der folk ofret øl til guden (Lian, 1984, s. 48). Tolkninger av et kulturlag i en heller kalt Sauehelleren (Askeladden-ID 32832), rett ovenfor veien inn til Høyland, viser at den trolig har vært brukt av mennesker i førreformatoriske tid.

Ytre Eikeland har vært en sentral gård i grenda. Fra tidlig på 1800-tallet kom det både skole og bedehus her, og på slutten av 1800-tallet ble det bygd en landhandel på bnr. 1, like ved veikrysset mot Høyland. Bygningen ble senere solgt og flyttet til Dragland, der det ble drevet handel i noen år.

De eldste bevarte bygningene finner man på gårdstunet til bnr. 1. Våningshuset ble ombygd i 1950, men inneholder en laftet stue (SEFRAK 1032-0004-079) som trolig ble satt opp i 1750, mens lòa (SEFRAK 1032-0004-080) skal være fra før 1850. På bnr. 2 er det registrert to potetkjellere fra før 1850 (SEFRAK 1032-0004-047 og 1032-0004-099). På bnr. 3 er våningshuset (SEFRAK 1032-

0004-008) fra ca. 1890. Ellers finner man flere steingjerder og ruiner på gården – både av sommerfjøs (SEFRAK 1032-0004-083, 1032-0004-095, 1032-0004-096, 1032-0004-097 og 1032-0004-098), en sag (SEFRAK 1032-0004-101), et kvernhus (SEFRAK 1032-0004-081) og en smie (SEFRAK 1032-0004-082).

Langs Vestre Høylandsvei finner vi murene etter en oppgangssag (Askeladden-ID 278811) og lenger vestover en utmarksløe kalt Myreløa (SEFRAK 1032-0004-007). Myreløa ble satt opp rundt 1898, litt over 20 år før veien inn i Høylandsdalen ble bygd i 1920-årene. En omstreifende kar slo seg ned i løa rundt slutten av 1930-årene, og bodde her til naboer gav ham tomt og materialer til å sette opp en hytte på andre siden av veien (Eikeland, 2008). I 2008 ble Myreløa satt i stand som et kulturminne.

Figur 7-10: Myreløa (SEFRAK 1032-0004-007). Foto: Jan Adriansen, Sweco

Den Sørlandske hovedvei passerer i østkanten av kulturmiljøet. Langs denne veien ligger også det gamle bedehuset på Eikeland, som ble reist i 1916.

En gammel ferdselsvei mellom Ytre Eikeland og Hægeland passerte Varpåsen (Askeladden-ID 162242) sør i kulturmiljøet. Navnet forteller at det trolig har vært et varp her. Et varp er et sted der man kastet en kvist, en stein, eller noe annet, på en haug for å beskytte seg under ferden. Ofte fordi det hadde skjedd en ugjerning, som et drap eller liknende der, eller fordi stedet av andre grunner var farlig å passere. En steinrøys på Varpåsen kan være rester etter dette varpet (Eikeland S. , 1981, s. 360).

Ved Varpåsen finnes også en liten hule der det fortelles at en av de siste ulvene i Lyngdal holdt til tidlig på 1800-tallet. Tobias Tollisen fylte stein i hullet for å sperre ulven inne, men om han fikk tatt ulven eller ikke strides de lærde om (Eikeland S., 1981, s. 233 og Farsund Avis, 3/9 1991, s. 44).

Figur 7-11: «Eldre bilde fra Eikeland», ukjent år og fotograf. Kilde: Lian, 1984, s. 49.

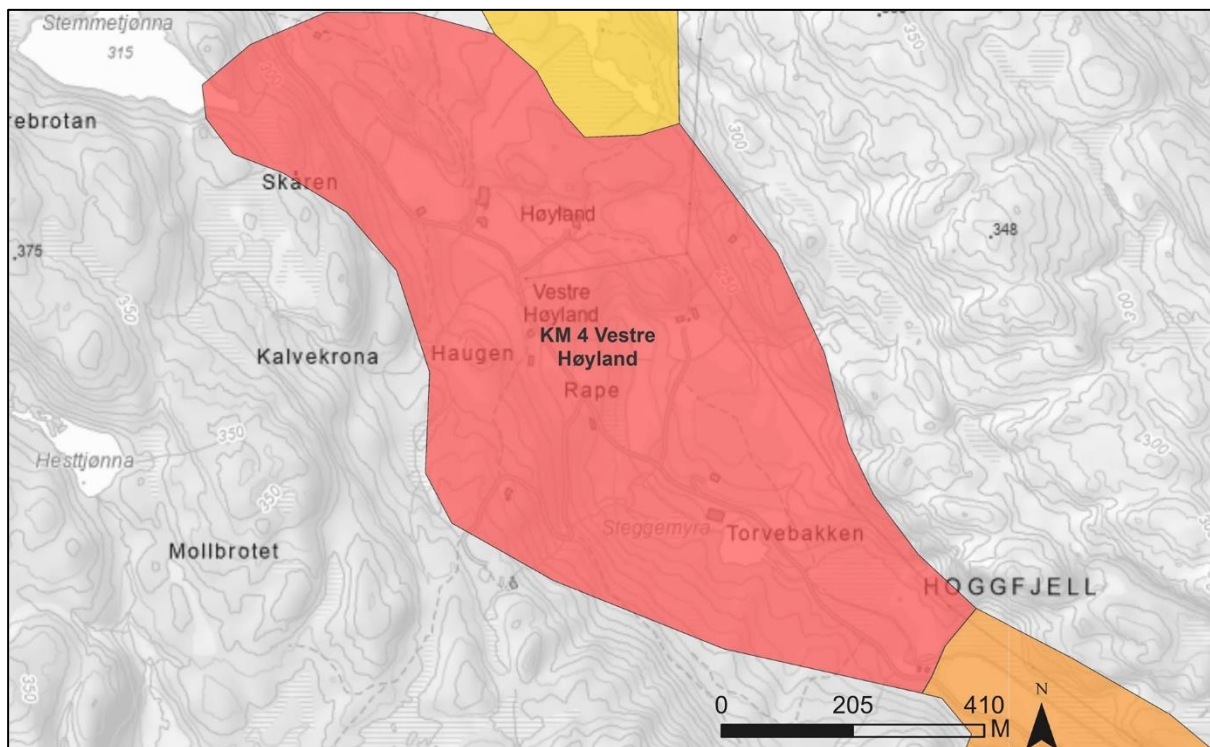

Figur 7-12: Bedehuset på Ytre Eikeland ble reist i 1916. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-4: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 3 Ytre Eikeland

Verdivurdering: Delområde KM 3 Ytre Eikeland						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Gårds- og utmarksmiljøet er relativt vanlig forekommende i området. Skolebygning, bedehus og landhandel har lokal betydning, og utmarken har enkeltelement det er knyttet historiske hendelser til. Til sammen vurderes kulturmiljøet å ha middels kulturhistorisk verdi.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: Alle husene på de tre brukene på sørsiden av dalen går tapt. Myreløa står i fare. Tiltaket ødelegger størstedelen, og den viktigste delen av den historiske bebyggelsen innenfor kulturmiljøet.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Alle husene på de tre brukene på sørsiden av dalen går tapt. Tiltaket ødelegger størstedelen, og den viktigste delen av den historiske bebyggelsen innenfor kulturmiljøet.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen vest (HDV), men et større masselager skaper større påvirkning på kulturlandskapet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					

7.1.4 KM 4 Vestre Høyland Gårdsmiljø

Figur 7-13: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 4 Vestre Høyland).

Gårdsnavnet Vestre Høyland (gnr. 120) kan tyde på at stedet opprinnelig har blitt brukt som slåttemark. Gården nevnes for første gang i skriftlige kilder i 1388.

De eldste sporene etter mennesker vi kjenner til innenfor kulturmiljøet, er to flintbiter fra steinalderen (Askeladden-ID 277604), funnet ved Hoggfjellodden på grensen til Ytre Eikeland.

Figur 7-14: Gravhaug Askeladden-ID 276719. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Den åpne dalen med store slåttemarkar har vært gunstig for bosetning, og i jernalderen viser funnene at det da har vært relativt stor aktivitet her inne. To jernaldergravfelt (Askeladden-ID 42850 og 52592 på Åsen) og fire enkeltstående gravhauger (Askeladden-ID 42851 på Haugegra, 276715 på Torvbakkehaugen og 276719 og 276721 på Hesthaug) er kjent fra gården.

Figur 7-15: Gravhaug (Askeladden-ID 42850-4), der den karakteristiske fotkjeden av stein rundt haugen kan sees. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Figur 7-16: Arkeolog Monika Serafinska i Sweco på gravhaugen Askeladden-ID 52592-2 ved Åsen i Høyland. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Det er også påvist to kokegroplokaliteter på Vestre Høyland. Den ene (Askeladden-ID 289094) ved siden av Haugegra (Askeladden-ID 42851), den andre (Askeladden-ID 276763) ved siden av gravfeltet på Åsen (Askeladden-ID 52592). Kokegroplokaliteter er ofte funnet ved siden av gravminner, noe som kanskje kan indikere at de kanskje har vært brukt til matlaging i forbindelse med kultutøvelse. Fra gammelt av har det vært ferdselsveier både gjennom dalbunnen og inn fra heiene på sidene i Høylandsdalen.

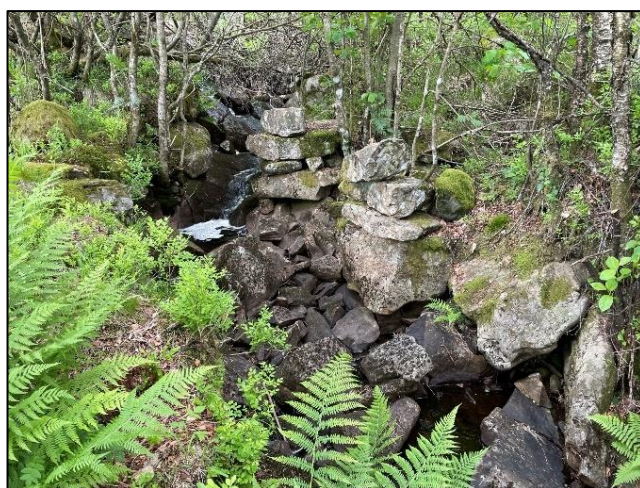
Dagens kjørevei inn til Høyland, Vestre Høylandsvei, ble bygd i 1920-årene. Sannsynligvis har mange av bygningene kommet til i perioden etter dette. Før utskiftingen på Høyland i 1832 lå gården som et klyngetun på jordene mellom dagens tre gårder. I dag er det ikke registrert noen

gjenværende bygninger av svært høy alder innenfor kulturmiljøet. En løe med fjøs i underetasjen (SEFRAK 1032-0004-087) ble satt opp i 1870-årene, og deler av låven på bnr. 2 (SEFRAK 1032-0004-078) skal også være fra en gang på 1800-tallet.

Figur 7-17: Mur etter sommerfjøs på bnr. 2 og 5 (SEFRAK 1032-0004-054). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Selv om Iddeland ble utskilt fra Vestre Høyland i 1668, hadde gårdene et utmarksfelleskap til utskiftingen i 1832. På Vestre Høyland finnes det en rekke ruiner knyttet til utnyttelse av utmarksressurser. Her finner man blant annet en tuft etter sommerfjøs (SEFRAK 1032-0004-054), en høyløe (SEFRAK 1032-0004-055) og flere steingjerder. På bnr. 6 finner man rester av det gamle gårdstunet – ruiner av et våningshus (SEFRAK 1032-0004-085) og en løe (SEFRAK 1032-0004-086). Fra samme bruk er det også kjent en mur etter et kvernhus (SEFRAK 1032-0004-088).

Figur 7-18: Kvernhusruin Askeladden-ID 277144 sett mot nord. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Kvernhusruiner finnes også ved Lona (SEFRAK 1032-0004-053, hører til *KM 5 Lona*) og i bekken sør for Lona (Askeladden-ID 277144). En knust kvernstein ligger ved siden av den sistnevnte ruinen.

Figur 7-19: Knust kvernstein ved kvernhusruin Askeladden-ID 277144. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-20: Bnr. 120/14 er et lite bruk i Høylandsdalen. Det er ikke SEFRAK-registrert, men er en del av det totale kulturmiljøet. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

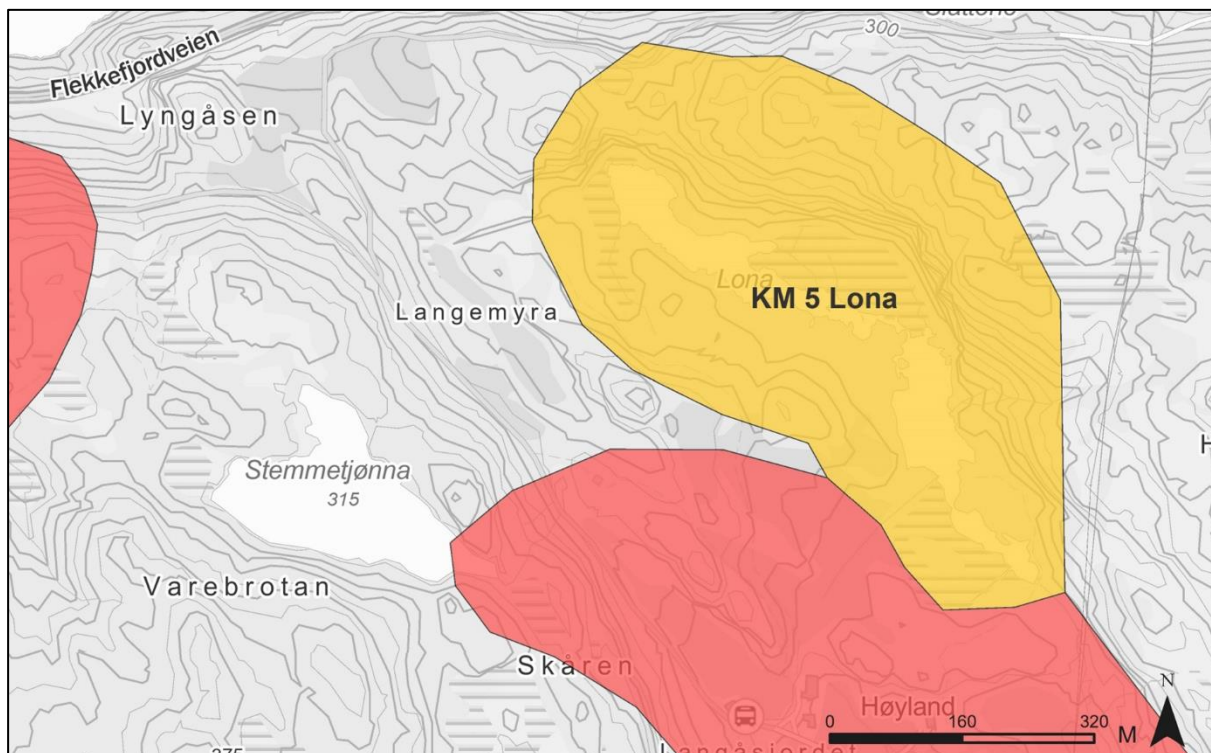
Figur 7-21: Bnr. 120/2,5 i Høylandsdalen. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-5: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 4 Vestre Høyland

Verdivurdering: Delområde KM 4 Vestre Høyland						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturmiljøet har mange spor etter bruk både fra forhistorien (spesielt gravfunn fra jernalderen) og fra nyere tid, og er et godt eksempel på utviklingen i et sørlandsk dalstrøk med relativt få tilgjengelige ressurser.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: En steinalderboplass, deler av et kokegropfelt, en åkerrein og to gravminner fra forhistorien blir fysisk ødelagt. Andre kulturminner blir sterkt skjemmet og helheten negativt endret. Svært viktige enkeltelement går tapt og tiltaket reduserer kulturmiljøets funksjon.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Flere kulturminner fra nyere tid blir ødelagt. Tiltaket vil være skjemmende på kulturmiljøverdiene, vanskeliggjøre den kulturhistoriske lesbarheten og redusere miljøets funksjon.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket berører ikke fysisk kulturmiljøet, men svekker til dels sammenhengen/den kulturhistoriske lesbarheten til omgivelsene. Støy fra veien og tunnelpåhogget vil bli merkbar sør for kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Alvorlig miljøskade for kulturmiljøet (---)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

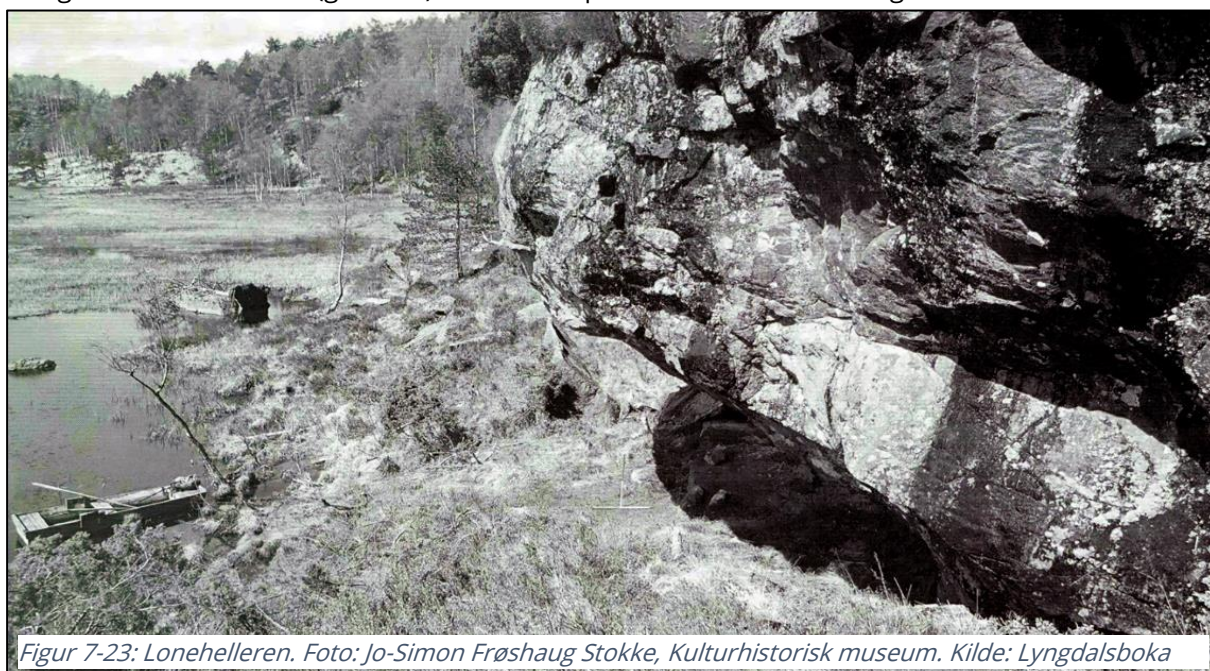

7.1.5 KM 5 Lona Kulturmiljø i utmark

Figur 7-22: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 5 Lona.

Delområdet strekker seg rundt Lona, og omfatter nordlige deler av Vestre Høyland (gnr. 120) og sørlige deler av Iddeland (gnr. 121). De eldste sporene etter menneskelig aktivitet innenfor

Figur 7-23: Lonehelleren. Foto: Jo-Simon Frøshaug Stokke, Kulturhistorisk museum. Kilde: Lyngdalsboka

kulturmiljøet er fra steinalderen. En åpen boplass fra perioden (Askeladden-ID 2777605) er påvist vest for vannet. I Lonehelleren (Askeladden-ID 277143) øst for Lona, er det funnet flintbiter, men disse er trolig ildstein fra jernalderen, ikke fra steinalderen. Lonehelleren er rundt 30 meter lang og 5 meter dyp, og inndelt i to rom med delvis nedraste steiner og en delvis opplagt steinmur.

KM 5 Lona var felles utmark mellom Høyland (se *KM 4 Vestre Høyland*) og Iddeland (se *KM 6 Iddeland*) frem til 1832, da utmarken ble utskilt og delt mellom gårdene. Innenfor området er det kjent både mur etter en torvløe (SEFRAK 1032-0004-076) og ruinene etter et kvernhus (SEFRAK 1032-0004-053). To typiske kulturminner å finne i gårdsnær utmark. Kverna var i bruk frem til 1930-årene, og falt i ruin mellom 1940-1945. Torvløa har en ukjent alder, og det er sannsynlig at det har vært flere slike i området. Vest for vannet går en eldre gårdsvei omtalt som «Iddelandsveien» eller «Studeveien» (Askeladden-ID 284370). Veifaret, som både binder gårdene, og innmarken og utmarken sammen, er stedvis oppbygd med stein, men kan i dag være vanskelig å følge.

Helt i sør i Lona er det lagt en steinsatt demning over utløpet. Den er grovt bygd og har kulturhistoriske sett trolig en relativt ung alder.

Figur 7-24: Sørlike del av Lona, sett fra demningen. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

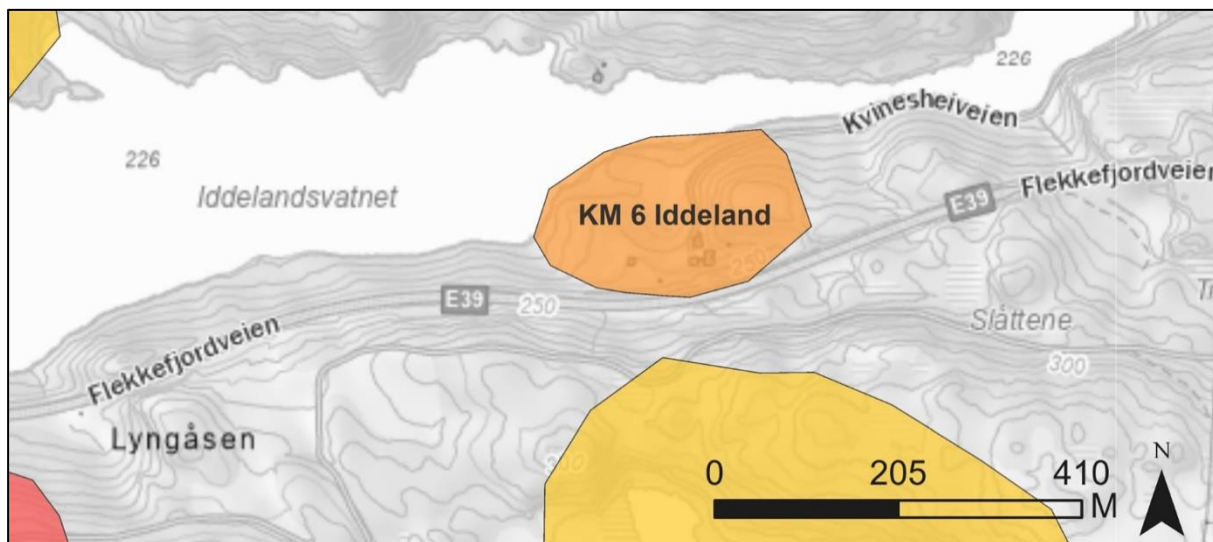

Figur 7-25: Demning med steinheller over løpet (Askeladden-ID 283673). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-6: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 5 Lona

Verdivurdering: Delområde KM 5 Lona						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Et lokalt vanlig utmarksmiljø, med spor etter bruk i steinalderen og nyere tids kulturminner.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket berører ikke kulturmiljøet, men deler av veien og masselageret vil bli en visuell forstyrrelse på den kulturhistoriske lesbarheten.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket berører ikke kulturmiljøet, men masselageret vil bli en visuell forstyrrelse på den kulturhistoriske lesbarheten.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.1.6 KM 6 Iddeland Gårdsmiljø

Figur 7-26: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 6 Iddeland.

Første ledd av gårdsnavnet kan komme av *ille*, som i slett eller dårlig, men det kan også være avledet av mannsnavnet *Illugi* (som kun er kjent fra Island). Iddeland ligger oppe i lia sørøst for Iddelandsvatnet. I nord grenser gården med Handeland, i sør og øst med vestre Høyland og i vest med vestre Vintland. Her finnes en gammel sti som går over til Vintland. Den ble tidligere kalt

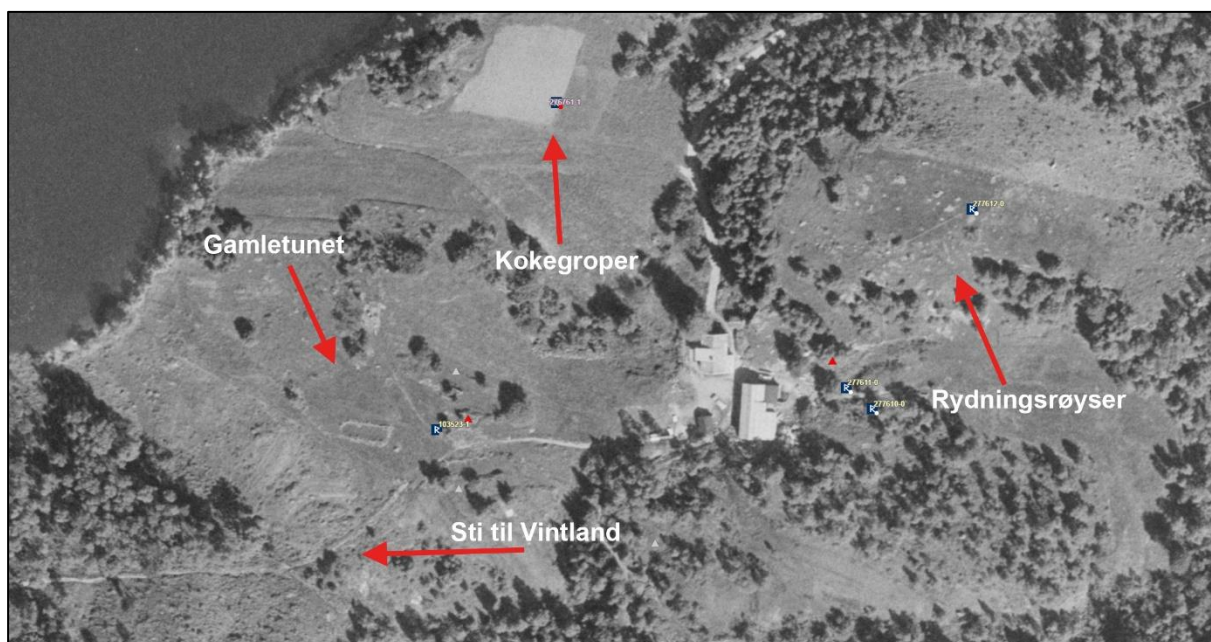

Figur 7-27: Dagens våningshus på Iddeland før det fikk påbygd en ark, men etter at døra ble flyttet til siden mot Iddelandsvatnet. Kilde: Klev, 2011, s. 118.

«den gamle vikingvegen» (Statens vegvesen, 1993, s. 56). I 1668 ble Iddeland utskilt fra Høyland. De to gårdene beholdt felles utmark med skog og mark helt frem til 1832, da utmarken ble utskiftet, og grensene mellom gårdene markert med streng og oppsatte grensesteiner. Grensen gikk i vest og fortsatte nordøstover

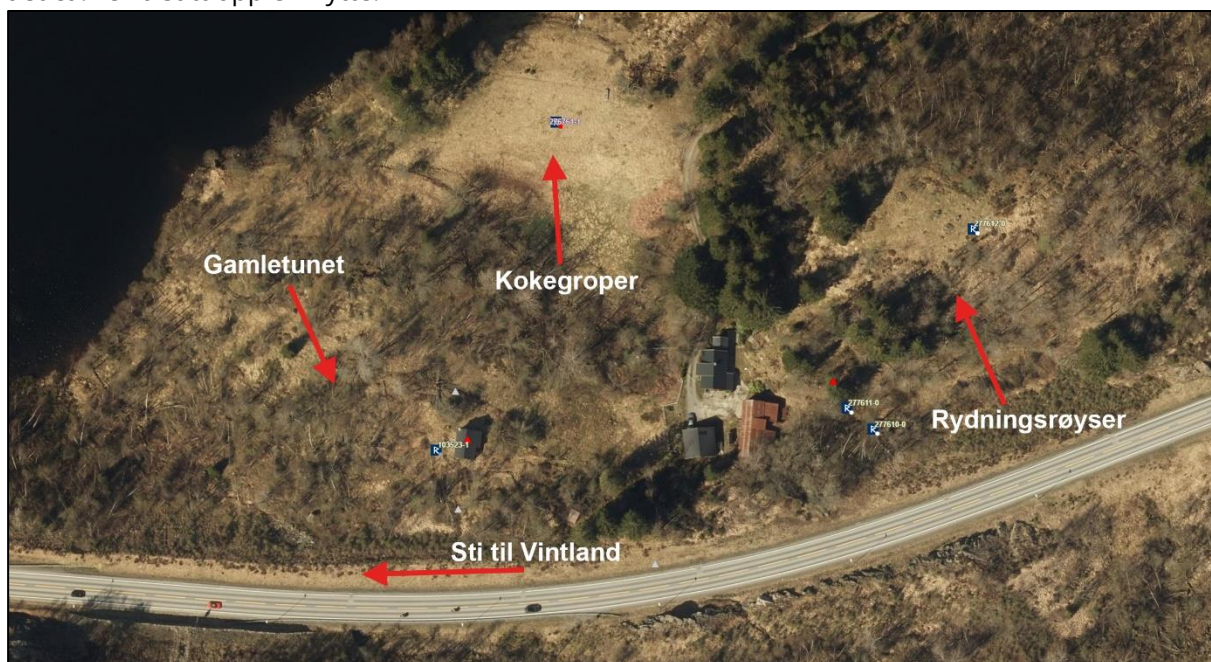
fra Lonehelleren (Askeladden-ID 277143) øst for Lona ned til Handelandsgjerdet øst for Einerhaugen. Gården ble også tildelt et lite stykke bumark med skog på nordsiden av Iddelandsvatnet, også kalt Vintlandsvannet (Lian, 1984, s. 576).

Under arkeologiske registreringer i 2021 fant man to kokegroper (Askeladden-ID 276761) på Iddeland, som mest sannsynlig stammer fra jernalderen. De viser at det har bodd folk her allerede på den tiden.

Figur 7-28: Iddeland på flyfoto fra 1966. Stien til Vintland var i bruk på denne tiden. Kilde: Askeladden.no.

Fra nyere tid finnes restene etter gamletunet (Askeladden-ID 103523) vest for dagens hovedtun. Her ser vi i dag spor etter flere bygg, rydda dyrkningsflater, steingjerder, samt en steinkonstruksjon tolket som en innhegning. Her er også murene etter et bryggerhus som skal være over 200 år gammelt (SEFRAK 1032-0004-106) og murer etter to sammenbygde bolighus og løer (SEFRAK 1032-0004-107 og 1032-0004-108). På løemurene til det ene (SEFRAK 1032-0004-107) ble det ca. 1970 satt opp en hytte.

Figur 7-29: Iddeland på flyfoto fra 2018. E39 har lagt seg over stien til Vintland. Kilde: Askeladden.no.

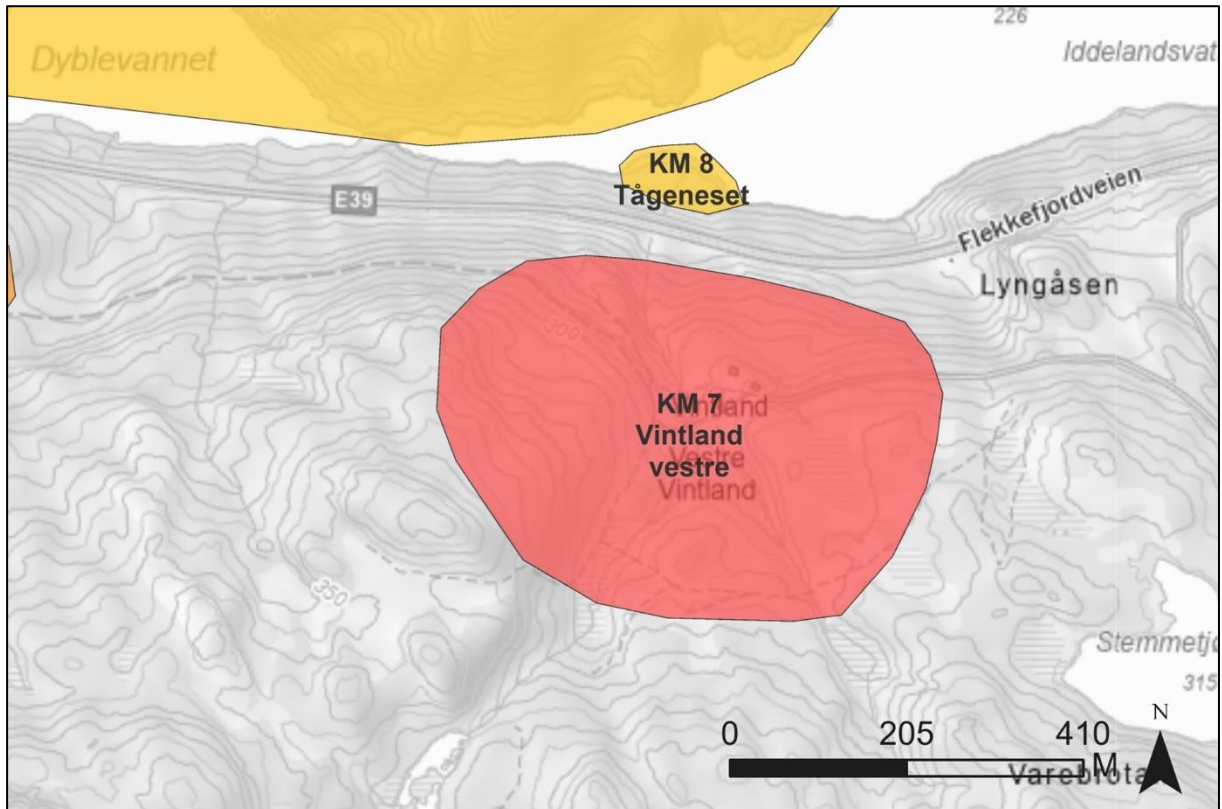
Øvrige registreringer på Iddeland inkluderer et dusintall rydningsrøyser (Askeladden-ID 277612), et potethus fra 1800-tallet (SEFRAK 1032-0004-104) og en rekke med fundament/ruiner hvorav minst én er rester av et kvernhus (Askeladden-ID 277610). En potetkjeller ligger i nærheten av kvernruiene (Askeladden-ID 277611).

På folkemunne fortelles det at et av husene på Iddeland var så hjemsøkt av spøkelser at man rev hele huset ned og bygd det opp fra grunnen igjen (Eikeland, L. 1992). Om det er ett av husrestene innenfor gamletunet (Askeladden-ID 103523), vites ikke.

Tabell 7-7: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 6 Iddeland

Verdivurdering: Delområde KM 6 Iddeland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Et lokalt vanlig gårdsmiljø, med spor tilbake til forhistorisk tid.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Høylandsdalen øst	▲ Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.						
Alt. Høylandsdalen vest	▲ Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲ Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Høylandsdalen øst	▲ Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Høylandsdalen vest	▲ Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲ Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.1.7 KM 7 Vintland vestre Gårdsmiljø

Figur 7-30: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 7 Vintland vestre.

Vintland vestre (gnr. 119) ligger vest for Høylandsdalen og sør for Iddelandsvatnet, på en flate ca. 290 moh. Opprinnelsen til gårdsnavnet er uklart, men endelsen -land, tyder på at gården kan ha blitt tatt i bruk i slutten av jernalderen eller tidligere. Fra før var det kjent en skålgropsstein (Askeladden-ID 3395) på det gamle gårdstunet, og en gravhaug (Askeladden-ID 31477) opp i lien sørvest for tunet. Arkeologiske undersøkelser i 2022 avslørte en mengde nye funn fra jernalder (Askeladden-ID 289163). De forhistoriske bosetningssporene består hovedsakelig av dyrkingsspor, gravhauger og kokegroper, og omfatter både tunområdet og liene vest for tunet. Det er også en rekke nyere tids bosetningsspor på Vintland vestre (Askeladden-ID 289800).

Fra Vintland er det i dag en traktorvei fram til Iddeland (se *KM 6 Iddeland*) og videre til Drangslund. Den ble opparbeidet omkring 1940, og anlagt på en eksisterende sti som kaltes «den gamle vikingvegen» (Statens

Figur 7-31: Arkeolog Gøril Nordtvedt (Sweco) viser skålgropa på skålgropsteinen på Vintland (Askeladden-ID 3395).
Foto: Jan Adriansen, Sweco.

vegvesen, 1993, s. 56). En geil, Vintlandsgeila (Askeladden-ID 289800-8), og en gammel bru (Askeladden-ID 289800-9) kan høre til dette veianlegget. Lokalt er det blitt fortalt at det skal være en runestein ved den gamle brua, men arkeologene har ikke funnet spor av noe slikt (Uhner, muntlig).

Figur 7-32: Steinhellebru (Askeladden-ID 289800-9) ved Vintland. På brua står arkeologene Gjermund Christensen (Agder fylkeskommune), Monika Serafinska (Sweco) og Nils Ole Sundet (Agder fylkeskommune). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Figur 7-33: Gårdstunet på Vintland vestre i det klassiske «jernalderlandskapet». Sett mot nord. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

De eldste bygningene i delområdet er trolig fra 1800-tallet. Et våningshus (SEFRAK 1032-0004-006) og en låve (SEFRAK 1032-0004-059), begge fra før 1850. Det er ellers flere tufter, ruiner, steingjerder og støttemurer som fremdeles er godt synlige i landskapet. Men skoghogsten nord for tunet har gjort skade på enkelte landskapselement, noe som igjen har ført til økende erosjon som truer andre kulturminner i nærheten. En av de to kjente kvernhusruinene på gården (SEFRAK 1032-0004-066) er blitt fjernet i forbindelse med skogshogsten. Rester av den andre (Askeladden-ID 278810, SEFRAK 1032-0004-067), er delvis skjult under hogstavfall.

Figur 7-34: Dagens bebyggelse på Vintland. Våningshuset til høyre (SEFRAK 1032-0004-006) er fra 1800-tallet og brukes som fritidsbolig. Hytta bak til venstre i bildet ble satt opp rundt 1985, men på murene til et eldre våningshus (SEFRAK 1032-0004-075). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Figur 7-35: Låven (SEFRAK 1032-0004-059) på Vintland er blant de eldste bygningene i delområdet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

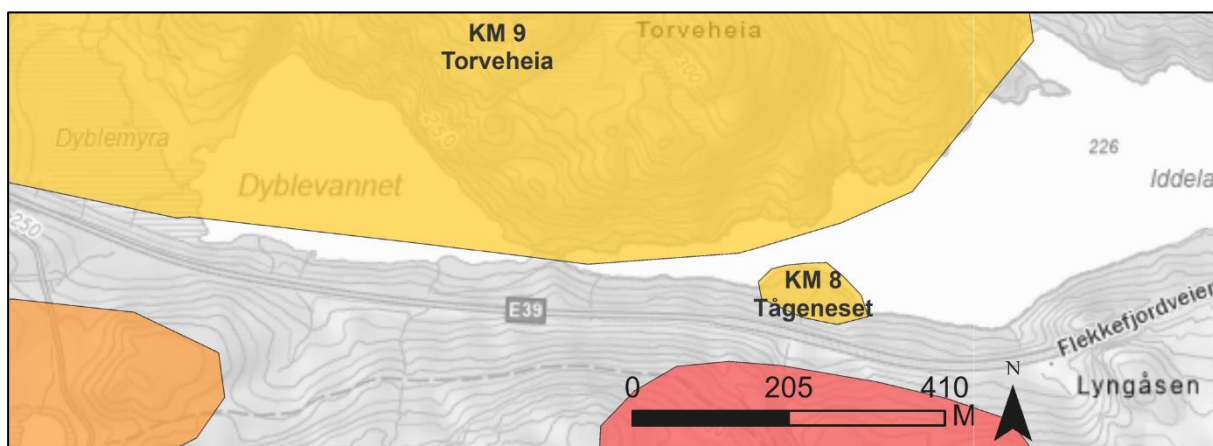
Figur 7-36: Nordlig del av delområdet etter skoghogst. Fjerning av skog og bygging av skogsveier har ført til økt erosjon og har påvirket enkelte nyere tids kulturminner i området. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-8: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 7 Vintland vestre

Verdivurdering: Delområde KM 7 Vintland vestre						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Helhetlig kulturmiljø med spor fra mange spor fra jernalderen. Tufter og kulturlandskap fra nyere tid. I sum har kulturmiljøet stor regional betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	Begrunnelse: Kortere avstand til E39, i tillegg til økt ÅDT og fartsgrense, gjør at støynivået øker med anslagsvis 10 dB, og plasserer kulturmiljøet delvis i rød støysone. Buffersonen til tiltaket berører ytterkanten av kulturmiljøet, og gir tap av viktige enkeltelement i form av vikingveien i øst og forhistoriske dyrknings- og bosetningsspor i nord.					
Alt. Høylandsdalen vest	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
Alt. Høylandsdalen vest	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
▲						

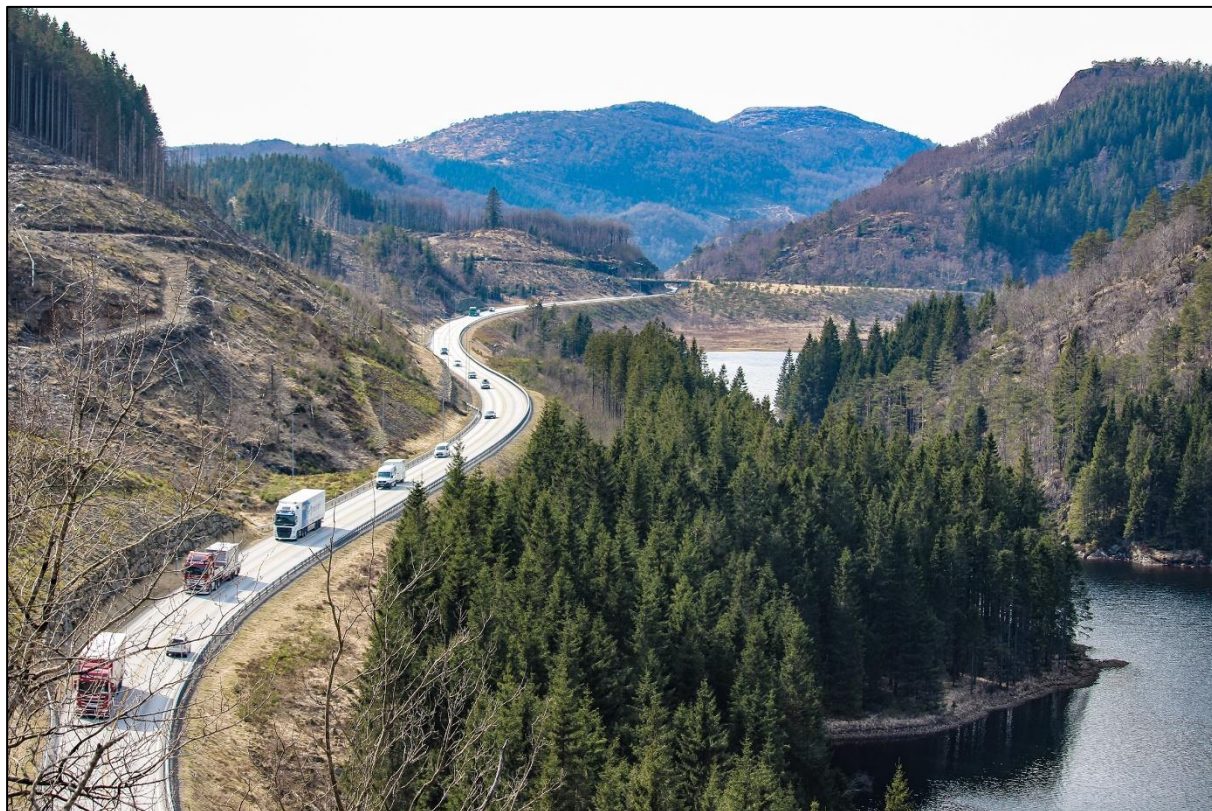
Alt. Høylandsdalen tunnel	Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)
---------------------------	--

7.1.8 KM 8 Tågeneset Gårdsmiljø

Figur 7-37: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 8 Tågeneset.

På Tågeneset (= Tåkeneset) ved Iddelandsvatnet (Askeladden-ID 13165) er det spor etter et eldre gårdsbruk, blant annet tre tufter, en innhegning og en halvmåneformet røys. Lokal tradisjon har knyttet ruinene på stedet til en grav fra vikingtiden, men dette ble avkreftet ved arkeologiske undersøkelser i 2021.

Figur 7-38: Tågeneset ligger ved Iddelandsvannet, langs eksisterende E39. Foto: Jan Adriansen, Sweco. Flyfoto fra 1966 kan tyde på at grantrærne ved Tågeneset ble plantet tidlig på 1960-tallet.

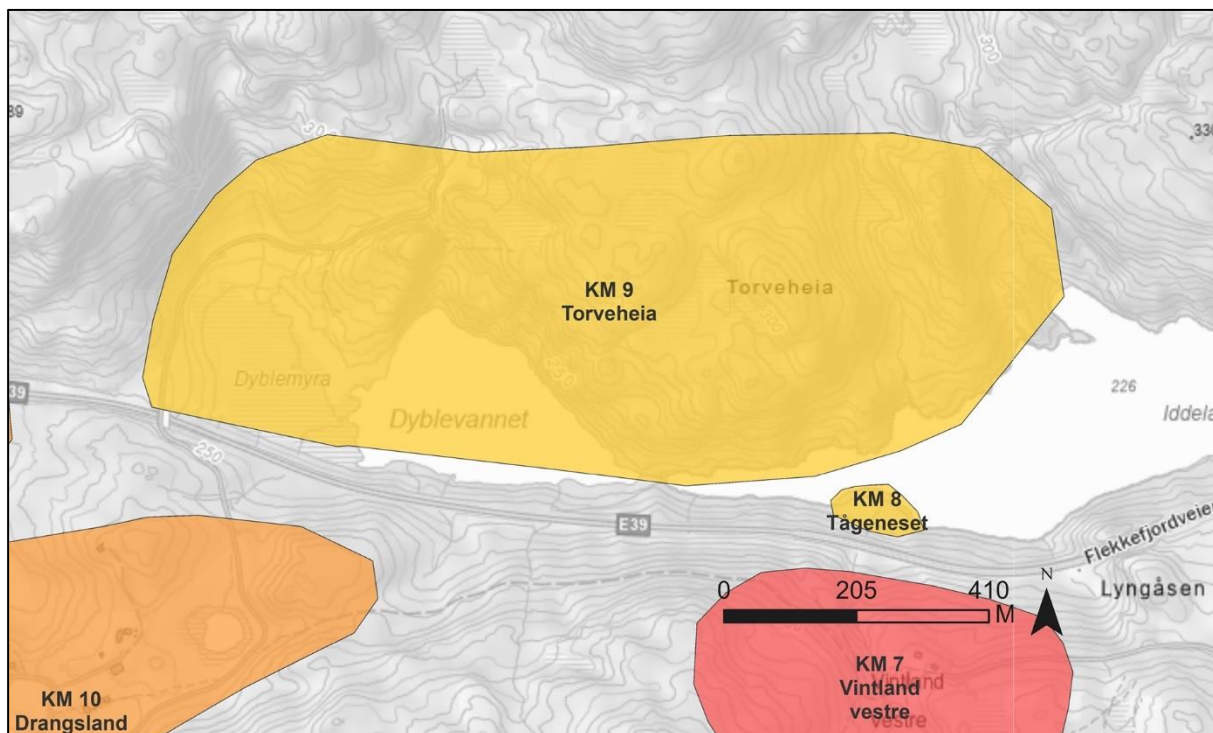
Figur 7-39: Flyfoto av Tågeneset med relativt nyplantet gran i 1966. Foto: Askeladden.no.

Tabell 7-9: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 8 Tågeneset

Verdivurdering: Delområde KM 8 Tågeneset				
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi
▲				
Begrunnelse: Et lokalt vanlig kulturmiljø av begrenset arkitekturhistorisk betydning, som vurderes å ha noe kulturhistorisk verdi.				
Tiltakets påvirkning				

Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Høylandsdalen øst				▲			
	Begrunnelse: Et bekkeløp fra E39 går ned til Iddelandsvatnet her. Buffersonen deler kulturmiljøet i to og reduserer miljøets funksjon. Viktige enkeltelement går tapt.						
Alt. Høylandsdalen vest				▲			
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst.						
Alt. Høylandsdalen tunnel		▲					
	Begrunnelse: Tiltaket påvirker ikke kulturmiljøet.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Høylandsdalen øst				▲			
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Høylandsdalen vest				▲			
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Høylandsdalen tunnel			▲				
	Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.1.9 KM 9 Torveheia Kulturmiljø i utmark

Figur 7-40: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 9 Torveheia.

KM 9 Torveheia hører til utmarken til Drangslund (gnr. 118) og Vintland vestre (gnr. 119), og omfatter arealene rundt Dyblevannet i vest, nord og øst, samt området nordvest for Iddelandsvatnet. Terrenget er kupert og består hovedsakelig av lynghei, myrområder og blandet skog.

Figur 7-41: Utsikt mot delområde KM 9 Torveheia fra delområde KM 7 Vintland vestre. Sett mot nord. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Skogsveien inn i Torveheia ble laget i forbindelse med at eksisterende E39 (da E18) åpnet i 1996. Den ble senere forlenget innover heia en gang mellom 2015-2018.

Figur 7-42: Steinring på Torveheia som kan være rester av en teltplass eller liknende der steinene har holdt duken nede. Ikke registrert i Askeladden. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

I delområdet finner man spor etter historisk utnyttelse av utmarksressurser i nyere tid, men ingen kjente spor etter forhistorisk aktivitet på stedet. Flere tufter og innhegninger er kjent rundt

Dyblemyra, og det ligger også en rekke andre utmarksminner i kulturmiljøet. Både tufter etter sommerfjøs, utløer, varder grensesteiner og flere steingjerder.

Figur 7-43: Et av mange steingjerder som finnes på Torveheia. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

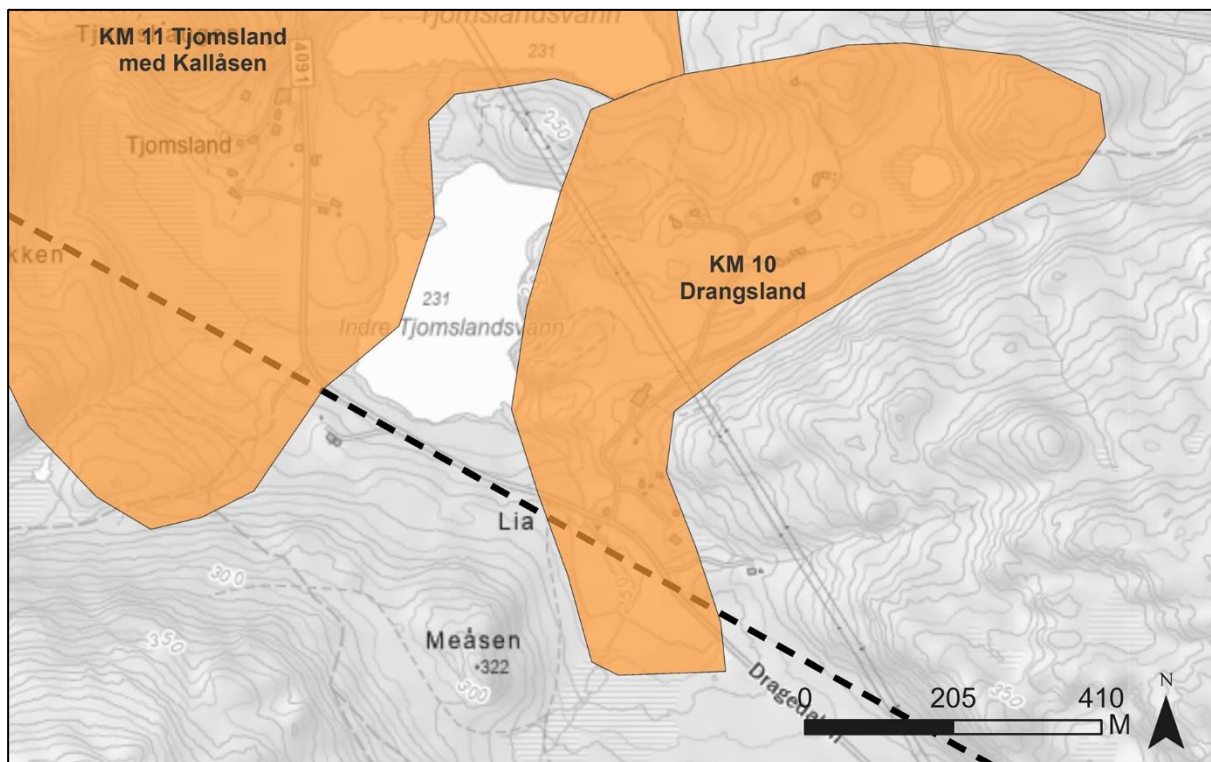
Figur 7-44: Til venstre. Det må et våkent øye til for å lese tidligere menneskers spor i naturen. Her er et grensemerke bestående av 6 mindre stein oppå en større flyttblokk (Askeladden-ID 280924). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-10: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 9 Torveheia

Verdivurdering: Delområde KM 9 Torveheia						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturmiljøet har vært viktig for gårdene, men er lokalt vanlig og har noe kulturhistorisk verdi.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Foringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: Selve veien berører ikke kulturmiljøet fysisk, men masselageret legges i vestkanten av Dyblemyra der det tidligere var beitemark. Flere utmarksruiner går tapt. Tiltaket svekker sammenhengen mellom gården og utmark og gir tap av mindre viktige enkeltelement.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst, men med tunell blir tiltaket mindre synlig i øst.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.1.10 KM 10 Drangsland Gårdsmiljø

Figur 7-45: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 10 Drangsland.

Første del av gårdsnavnet kommer trolig fra ordet «drangr», som betyr spiss klippe, mens den andre delen av navnet kan tyde på at gården kan ha blitt ryddet allerede i slutten av jernalder. Frem til 1744 var Drangsland (gnr. 118) eid i sin helhet av hospitalet i Stavanger.

Figur 7-46: En kolle med seks steinrøyser som enten er ryddingsrøyser eller gravminner (Askeladden-ID 41030). Sett mot øst. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

De fleste sporene etter forhistorisk aktivitet på Drangsland kan knyttes til jernalder. Det er blant annet registrert en rekke gravminner fra denne perioden (Askeladden-ID 11716, 11717, 31478-2, 31478-3 og 41031).

Rett foran huset, midt på tunet til bnr. 16, ligger Krosshaugen (Askeladden-ID 41031), en relativt stor gravhaug. Den viser at tunet på gården trolig lå her alt i jernalderen.

Figur 7-47: En gravhaug (Askeladden-ID 41031) ligger midt på gårdstunet til bnr. 16. Den er humoristisk skiltet som en hump i veien. Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Et røysfelt øst for gården (Askeladden-ID 41030) ble ved arkeologiske registreringer høsten 2022 omtolket som rydningsrøyser. Også nordøst for det gamle tunet på Drangsland er det registrert en rydningsrøyslokalitet (Askeladden-ID 284373). Der konsentrerer et dusintall små, runde rydningsrøyser seg rundt tre ryddete flater. Ingen av rydningsrøysene er automatisk fredet.

På Hauen, bnr. 4, er det kjent et bergkunstfelt, en kulturminnetype som vanligvis dateres til bronse- eller jernalderen. Lokaliteten ligger på et svaberg og inneholder syv skålgroper (Askeladden-ID 31478-1). Også ved *KM 7 Vintland vestre* er det kjent en skålgropforekomst (Askeladden-ID 3395), noe som muligens kan indikere at det kan finnes flere i området.

Figur 7-48: En av ruinene til det gamle tunet på Hauen (bnr. 4). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

På 1600- og 1700-tallet var Drangslund en postgård, og oppsitterne hadde plikt til å føre posten over til Rørvik og motsatt vei ned til Dragland (gnr. 107) og Dragedalen (gnr. 99). Om de hadde ansvar for postføringen helt til Feda er ikke avklart, men trolig var det poståpneriet på Feda som tok seg av postføringen over fjorden. Vestlandske hovedvei går forbi delområdet i sør (se også KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda).

Svaberget med skålgropene ligger ved det gamle gårdstunet til Hauen, og er i dag omringet av et steingjerde og ruinene av et våningshus (SEFRAK 1032-0003-061), en jordkjeller (SEFRAK 1032-0003-060), to uthus (SEFRAK 1032-0003-059 og 1032-0003-062).

På Drangslund er det ellers bevart flere spor etter geiler (fegater), steingjerder, samt tufter av utløer, jordkjellere og uthus.

Figur 7-49: Gårdstunet på bnr. 1 ble reist i slutten av 1800-tallet. I våningshuset (SEFRAK 1032-0003-054) var det landhandel fram til 1912. Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Figur 7-50: Geil på bnr. 1. Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Ellers var det fra gammelt av sti, og senere kjerrevei, fra Drangslund over til Vintland vestre. Veien ble opparbeidet rundt 1940 i en eksisterende sti kjent på folkemunne som «den gamle vikingvegen». Fra før forrige århundreskiftet og frem til 1912 var det landhandel på bnr. 1. Krambua var i våningshuset (SEFRAK 1032-0003-054), som fremdeles står, men er nå bygd om.

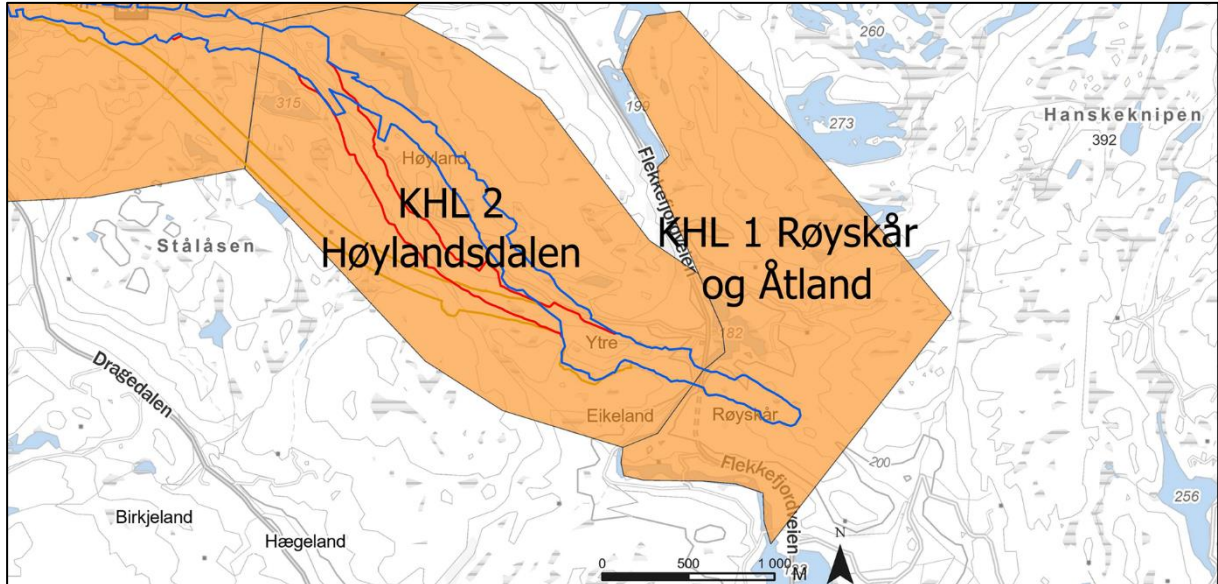
Den eldste bevarte bygningen i delområdet finner man på bnr. 16, på det gamle gårdstunet til Vollan (bnr. 2, 3, 5 og 6). Våningshuset (SEFRAK 1032-0003-068) er opprinnelig fra 1700-tallet, men ble bygd om rundt 1920.

I 1898 ble rettigheter til Dyblevannet solgt til to entreprenører som også sikret seg Lonene, Hellevannet, Røyskårvannet, Iddelandsvatnet og Hundsfossen ovenfor Åtlandslona med tanke om bygging av et vandrevet elektrisitetsverk. Kraftverket ble likevel aldri bygd.

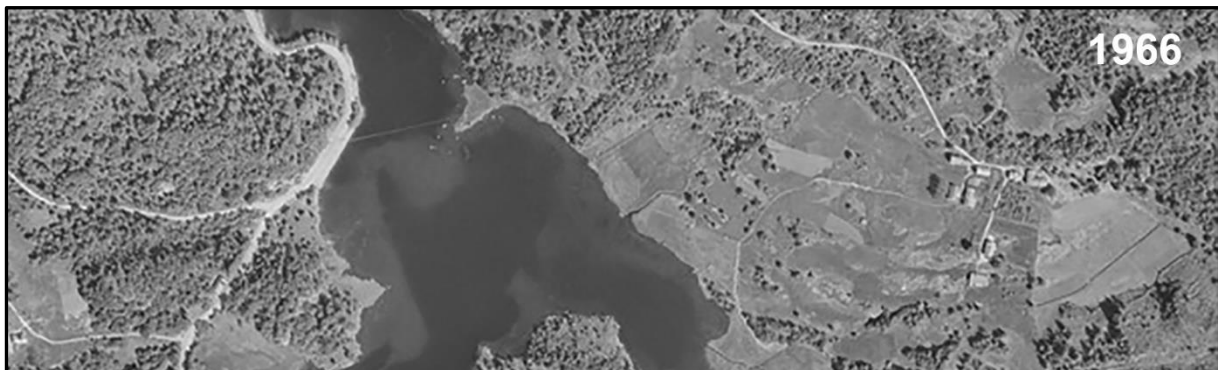
Tabell 7-11: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 10 Drangslund

Verdivurdering: Delområde KM 10 Drangslund						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Drangslund har en historisk kontekst med stor tidsdybde og flere viktige enkeltelement både fra forhistorien og nyere tid. Kulturmiljøet har regional betydning og middels kulturhistorisk verdi.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: 4-6 røyser (Askeladden-ID 41030) – trolig rydningsrøyser – ligger innenfor buffersonen og flere går tapt. Men buffersonen treffer litt mindre av røysfeltet enn Alt. Høylandsdalen tunnel. Tiltaket reduserer miljøets funksjon og svekker sammenhengen med omgivelsene.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Som Høylandsdalen øst.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: 4-6 røyser (Askeladden-ID 41030) – trolig rydningsrøyser – ligger innenfor buffersonen og flere går tapt. Tiltaket reduserer miljøets funksjon og svekker sammenhengen med omgivelsene.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					

7.1.11 KHL 1 Røyskår og Åtland Kulturhistorisk landskap

Figur 7-51: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 1 Røyskår og Åtland. Anleggsbeltene til veialternativene er også tatt med: Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) = blått, Alt. Høylandsdalen vest (HDV) = rødt, og Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT) = oransje. Der alternativene er like vises bare blå farge.

Figur 7-52: Flyfoto av Røyskårvannet og Røyskår som viser endringene både på gården til høyre og hovedveien (dagens E39) til venstre, fra 1966 til 1973. Kilde: Askeladden.no.

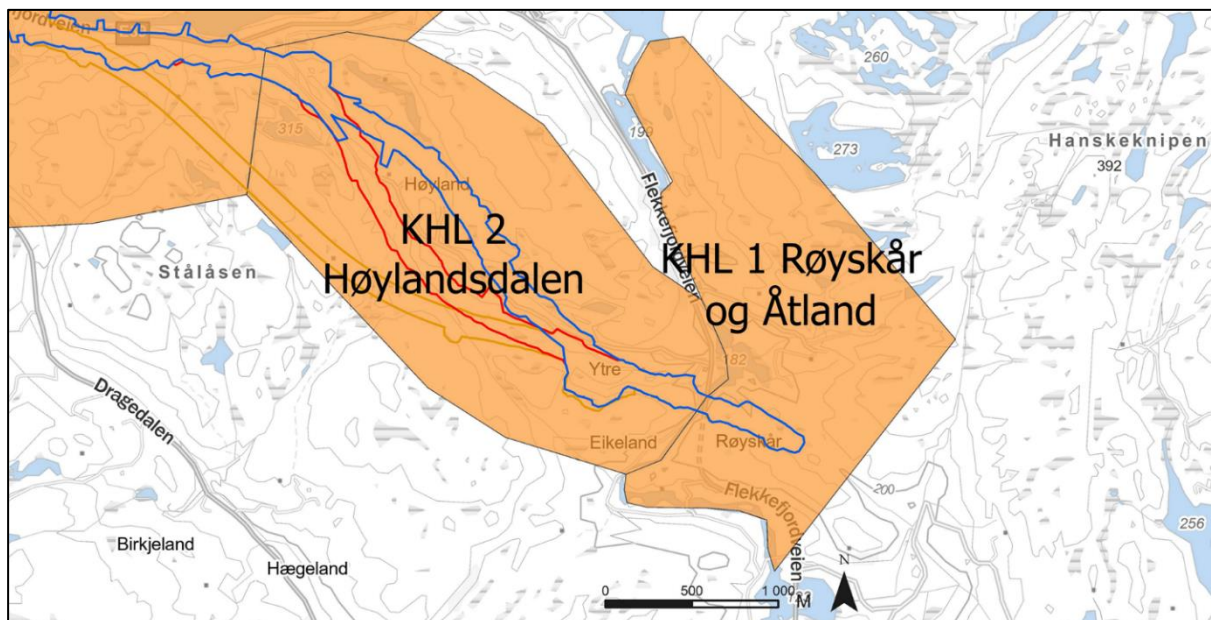
Det kulturhistoriske landskapet inneholder inn- og utmark til gårdene Røyskår og Åtland, som ligger langs vannveien fra Mjåvatnet (199 moh), via Røyskårvannet (182 moh) til Vatlandsvatnet (123 moh). Det er preget av konsentrert bebyggelse og småskala jordbruk nær tunene og kuperte utmarksområder med skog, små vann og relativt skrint jordsmonn.

I det kulturhistoriske landskapet har man kombinert aktiviteten nær tunene med utnytting av ressursene som finnes i utmarken. Blant annet kulturhistoriske element som slåttemark, utmarksløer, kvernhus, steingjerder, ålefangstanlegg og bogastelle, synliggjør dette i dag.

Tabell 7-12: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 1 Røyskår og Åtland

Verdivurdering: Delområde KHL 1 Røyskår og Åtland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Vanlig forekommende gårds- og utmarksmiljø som har lokal betydning og inngår i en større sammenheng. Det kulturhistoriske landskapet representerer et typisk gårdsmiljø i de indre kyststrøkene på Sørlandet, der man har kombinert småskala jordbruk med utnytting av utmarksområdene.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet i utmarken og svekker sammenhenger og forbindelseslinjer. Lesbarheten av helheten vil fortsatt eksistere.						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Høylandsdalen øst.						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Høylandsdalen øst.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Høylandsdalen øst	▲						
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)						
Alt. Høylandsdalen vest	▲						
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)						
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲						
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)						

7.1.12 KHL 2 Høylandsdalen Kulturhistorisk landskap

Figur 7-53: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 2 Høylandsdalen. Anleggsbeltene til veialternativene er også tatt med: Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) = blått, Alt. Høylandsdalen vest (HDV) = rødt, og Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT) = oransje. Der alternativene er like vises bare blå farge.

Figur 7-54: Dyrket mark nedenfor bergplatå med granskog ved Høyland. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Mye av dalbunnen i Høylandsdalen består av oppdyrket kulturlandskap, og her finnes også spredt bebyggelse bestående av noen gårdsbruk og litt fritidsboliger. Dalsidene er kledd med blandingsskog og innslag av plantefelt. Her finner man typiske spor etter bruk av utmarken, som steingjerder, murer etter utlør osv.

Figur 7-55: Kulturlandskap i Høylandsdalen. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

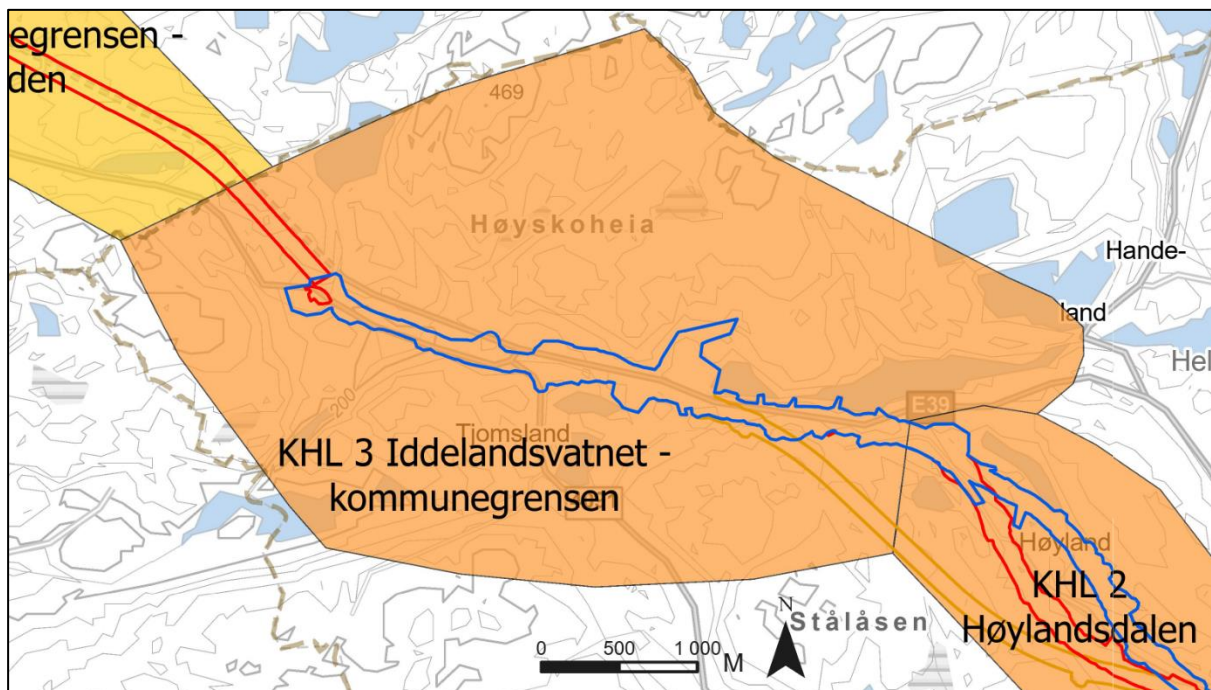
Flere spor etter bruk av området i forhistorien finnes i dalen. De eldste kan dateres helt tilbake til steinalderen (som boplassene ved Lona; Askeladden-ID 276505 og 277143, og nedenfor Hoggfjell; Askeladden-ID 277604). Men hovedvekten består av gravminner fra jernalderen, som befinner seg i den midtre delen av dalen (se *KM 4 Vestre Høyland*).

Også flere eldre ferdselsveier har gått gjennom og på tvers av dalen (som Askeladden-ID 284370, 284371 og 296090). Dagens kjørevei, Vestre Høylandsvei, ble bygget i 1920-årene. Langs kjøreveien er det både et mindre, stående sagbruk og spor etter et eldre (Askeladden-ID 278811).

Tabell 7-13: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 2 Høylandsdalen

Verdivurdering: Delområde KHL 2 Høylandsdalen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturlandskapet inngår i en kontekst og har regional betydning. Spor etter bosetning fra jernalderen og framover.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet på en slik måte at det sterkt reduserer lesbarheten og forståelsen av de kulturhistoriske sammenhengene. Skaper barrierer og vil sterkt redusere verdien av enkelte kulturmiljø. Viktige deler av kulturmiljø går tapt.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer lesbarheten. Bidrar til reduserte sammenhenger og vil sterkt redusere verdien av enkelte kulturmiljø.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet, men uten vesentlig tap av lesbarhet. <i>KM 3 Ytre Eikeland</i> blir ødelagt, og svekker dermed helheten og sammenhengen i det større kulturlandskapet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Betydelig miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (--)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Betydelig miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (--)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)					

7.1.13 KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen Kulturhistorisk landskap

Figur 7-56: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 3 Iddelandsvatnet - kommunegrensen. I det kulturhistoriske landskapet er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen. Ytterkanten til veialternativet er vist med blå farge frem til tunnelmunningen ved Rørdal, derfra er tunnelen vist med rødt.

OBS: KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen er også konsekvensvurdert under delstrekning 2. Der er det konsekvensene av Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen som er vurdert. Under delstrekning 1 er alternativene i Høydalsdalen vurdert.

Det kulturhistoriske landskapet fra Iddelandsvatnet til kommunegrensen er ganske typisk for regionen, med relativt kupert terreng og spredt gårdsbebyggelse. Fra gammelt av har det gått historiske ferdselsruter gjennom kulturlandskapet, og vi finner fremdeles deler av de gamle veiene i terrenget. Gårdene ligger typisk langs veifarene, men hva som kom først av veiene og bosetningen er vanskelig å si noe sikkert om. Også forbi de nedlagte gårdene i Botne (se *KM 14 Botne*) og Vintland (se *KM 7 Vintland vestre*) har det passert eldre veifar.

De eldste sporene etter mennesker i området kan dateres helt tilbake til steinalderen, og vi har en rekke gravminner som vitner om fast bosetning her inne i jernalderen.

Det tilgjengelige jordbruksarealet innenfor det kulturhistoriske kulturlandskapet finnes stort sett på mindre moreneavsetninger i dalbunnene innimellom fjellnabber, og er i dag for det meste brukt til grasproduksjon. I tillegg til det småskala jordbruksarealet har utmarksområdene vært

utnyttet til slikt som beite, jakt, fiske og sanking av bær og ved. Mange grensesteiner i utmarken forteller om viktigheten av å synliggjøre hvilke ressurser som tilhørte hvem.

Figur 7-57: Iddelandsvatnet fra Torveheia. På den andre siden av vannet ligger KM 6 Iddeland lengst til venstre, Høylandsdalen omtrent ved midten, og KM 7 Vintland vestre til høyre. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-14: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 3 Iddelandsvatnet - kommunegrensen

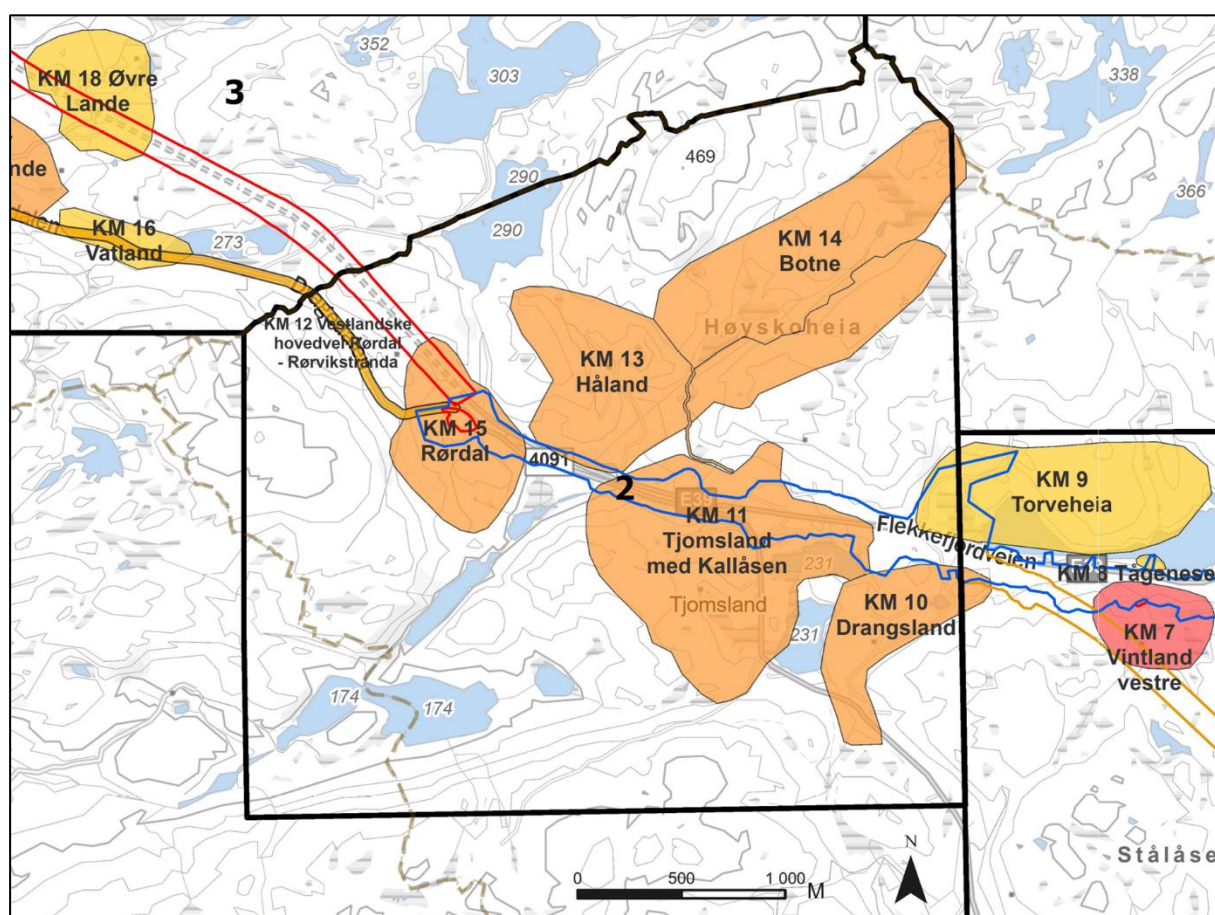
Verdivurdering: Delområde KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Sammenhengen i det historiske kulturlandskapet er noe fragmentert og ødelagt ved nyere tiltak, som eksisterende E39. Området har lokal betydning, og inneholder fremdeles mange spor som viser en stor tidsdybde.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Begrunnelse: Ny E39 vil forsterke oppsplittingen av det kulturhistoriske landskapet i forhold til dagens E39. Men uten at den historiske lesbarheten blir vesentlig endret. Kulturminner som går tapt ved <i>KM 7 Vintland vestre</i> og <i>KM 10 Drangslund</i> , svekker helheten.					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Høylandsdalen øst.					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Begrunnelse: Tunnelpåhogget vil dominere lokalt der det ligger, men ikke svekke lesbarheten av kulturlandskapet i større grad.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Høylandsdalen øst	▲					
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)					
Alt. Høylandsdalen vest	▲					
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)					
Alt. Høylandsdalen tunnel	▲					
	Ubetydelig miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (0)					

7.2 Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen

Innenfor *delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen* er det definert og vurdert 5 kulturmiljø, KM 11 - KM 15, til denne konsekvensutredningen.

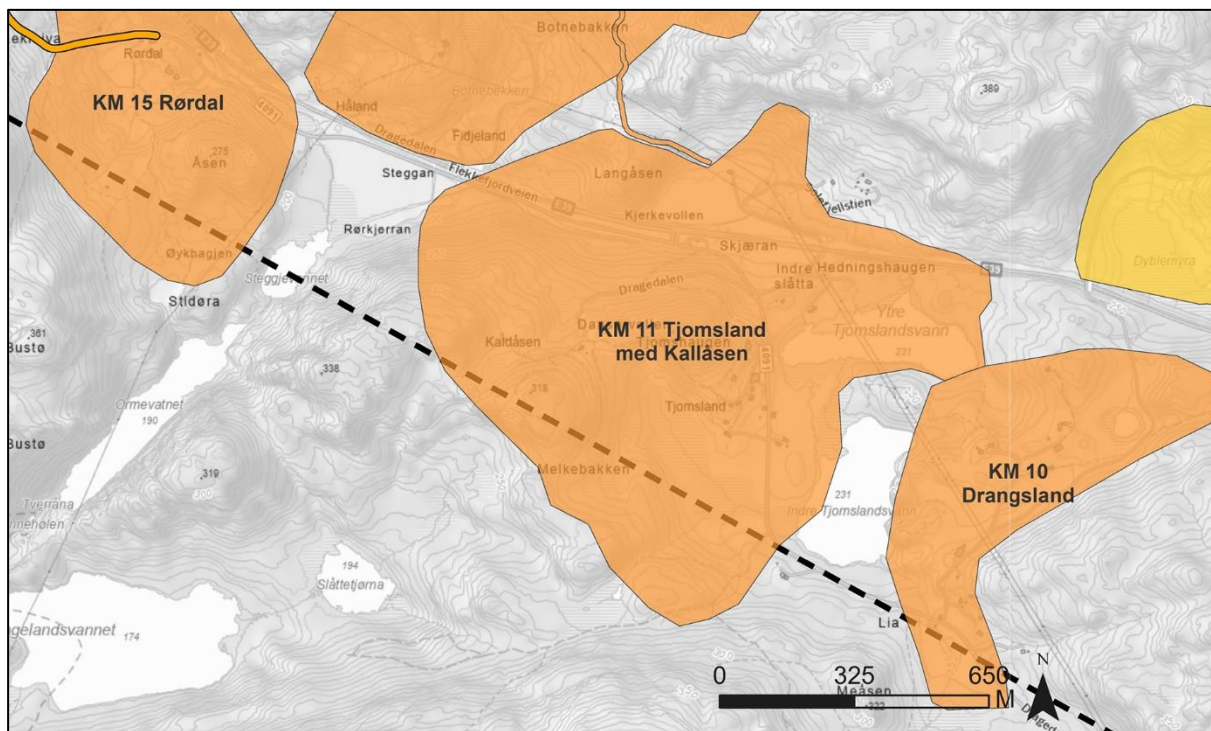
I tillegg ligger mesteparten av *KM 10 Drangsland*, samt deler av *KM 9 Torveheia*, fysisk inne i *delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen*, men blir mest påvirket av alternativene i *delstrekning 1 Høylandsdalen - Dyblevannet*, og er derfor konsekvensvurdert der.

Ett av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 3, ligger også innenfor *delstrekning 2 Dyblevannet - kommunegrensen*.

Figur 7-58: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 2 Dyblevannet - kommunegrensen. Kulturmiljøene er markert med heldekkende farger: Rød = Stor verdi, oransje = Middels verdi, gul = Noe verdi. I delstrekningen er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen. Ytterkanten til anleggsbeltet til veialternativet (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er vist med blå farge frem til tunnelmunningen ved Rørdal, derfra er tunnelen vist med rødt.

7.2.1 KM 11 Tjomsland med Kallåsen Gårdsmiljø og samferdselshistorie

Figur 7-59: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 11 Tjomsland med Kallåsen.

Gårdsnavnet Tjomsland (gnr. 114) kommer sannsynligvis fra det gammelnorske «hjalmr», som blant annet betyr stakkformet høyde, og kan trolig knyttes til Tjomshaugen. Gården er nevnt i skriftlige kilder for første gang i 1594, men den andre delen av gårdsnavnet (-land), kan tyde på at Tjomsland ble tatt i bruk allerede ved slutten av jernalderen. Navnet Kallåsen skal derimot fortelle noe om forholdene på «den kalde åsen», som ligger høyt og værhardt til. Helt frem til 1838 var Tjomsland delt i tre forskjellige matrikelgårder: Store Tjomsland (nåværende bnr. 6-12), Lille Tjomsland eller Øygarden (bnr. 1-5) og Kallåsen.

Tjomsland er blant de eldste gårdene i området, og en rekke spor etter forhistorisk aktivitet er kjent herfra. De eldste er spor helt tilbake til steinalderen (Askeladden-ID 290369). Nord for Ytre Tjomslandsvann ligger tre gravhauger fra jernalderen (Askeladden-ID 41032, 79261 og 51181). Den førstnevnte kan ha blitt skadet ved bygging av E39, den neste har fått deler av jordmassen fjernet, tilsynelatende i forbindelse med hogst. Gravhaugen Askeladden-ID 51181 ligger lengre sør og ser stort sett ut til å være intakt.

Nord for E39, på flaten kalt Kjerkevollen, skal det etter tradisjonen ha stått en kirke i eldre tider. Her fantes også to gravhauger (Askeladden-ID 81076) fra jernalderen. En rundhaug som ble utgravd mellom 1900-1910, og inneholdt flere leirkar, spyd og en øks. Den andre, og største av dem, var en langhaug. Men begge gravhaugene ble jevnet med jorden under nydyrking rundt 1972, og under arbeidet med E39 noen tiår senere forsvant eventuelle rester da området trolig ble brukt som rigg- eller masselagringsområde.

Figur 7-60: Panoramabilde over Store Tjomsland. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Postveien var en viktig ferdselsåre som sannsynlig ble bygd i en eldre trasé. Flere steder i det definerte kulturmiljøet finner man spor etter det gamle veifaret (Askeladden-ID 177132), som kan ha vært en hulvei alt i jernalderen. Stedjebekkenbrua (Askeladden-ID 177132-6), en steinhellebru/klopp med tre brukar helt vest i området, kan ha vært del av dette gamle veifaret. Da rideveien ble omgjort til kjørevei i 1834, ble traséen lagt om til østsiden av Tjomshaugen, der den fremdeles er i bruk som fylkesvei.

Figur 7-61: Stedjebekkenbrua (Askeladden-ID 177132-6) ligger på et forhistorisk brusted, og kan være svært gammel. Foto: Jo-Simon Frøshaug Stokke, Kulturhistorisk museum.

Figur 7-63: Bedehuset på Store Tjomsland.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-62: Våningshuset på bnr. 28 (SEFRAK 1032-0003-070) fra 1700-tallet er trolig Tjomslands eldste bygning. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Den sentrale beliggenheten til Tjomsland førte til at et skolehus ble bygd her i 1906, og noen år senere ble det reist et bedehus ved gården.

En periode midt på 1800-tallet var det også gjestgiveri og skysstasjon på Tjomsland. Rundt forrige århundreskifte ble det drevet ut kiselgur, en porøs jordart som likner på leire, i Klungelandsvannet. «The Anglo-Norwegian Kieselguhr Company Ltd» i Birmingham fikk i 1899 kontrakt på utvinning av kiselguren, som blant annet ble brukt til fremstilling av opprinnelig dynamitt, men virksomheten ble avsluttet allerede i 1902.

Figur 7-64: To sammenraste jordkjellere (SEFRAK 1032-0003-031 og 033. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Våningshuset fra 1700-tallet (SEFRAK 1032-0003-070) og løa/floren fra begynnelsen av 1800-tallet (SEFRAK 1032-0003-071) på bnr. 28 på Store Tjomsland, er trolig de eldste stående bygningene på Tjomsland i dag. På Store Tjomsland finner man ellers flere ruiner av jordkjellere, steingjerder, samt det gamle skolehuset og bedehuset. Under andre verdenskrig ble bedehuset tatt i bruk av tyskere til ca. 30 polske krigsfanger som skulle hogge ved i skogen hos en av tyskernes sympatisører på Birkeland (Klev, 1955, s. 213).

Ingen av de eldre bygninger er bevart på Lille Tjomsland, men en mur etter et uthus (SEFRAK 1032-0003-033), en jordkjellerruin (Askeladden-ID 176285-5) og steingjerder fra gamletunet er fortsatt synlig på stedet. Også spor etter postveien, som gikk gjennom gårdstunet, er lett å kjenne igjen i landskapet (Askeladden-ID 177132). Hele innmarken til Lille Tjomsland, som også kalles Øydegarden, er definert som en lokalitet med uavklart vernestatus (Askeladden-ID 176282).

Figur 7-65: Oversiktsbilde over det gamle tunet på Lille Tjomsland (Øygarden). Den gamle rideveien (Askeladden-ID 177132) til høyre i bildet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Kallåsen er først nevnt i skriftlige kilder i 1660-årene som en husmannsplass under Lille Tjomsland. I perioden 1668-1838 var Kallåsen en egen matrikelgård, men det var ingen som bodde fast på gården fra 1789. Fra den tid ble Kallåsen brukt som beite eller slåtteland av bøndene på Tjomsland.

Spor etter det gamle gårdstunet (Askeladden-ID 176282) er likevel fremdeles godt synlig i landskapet, og består av flere tufter og steingjerder. Under andre verdenskrig ble løvskogen på Kallåsen hogd ut til ved og solgt til forsyningsnemnda i Flekkefjord. Det ble også bygd tre kullmilmer med tilhørende arbeidsbrakke og lagerskur på stedet. Kullmilene produserte store mengder knott til bilene under krigen, og virksomheten ble lagt ned da krigen sluttet og hele skogen var uthogd. Skogplanting A/S kjøpte deler av Kallåsen i 1947 og 1948, og plantet gran på store deler av eiendommen.

Skogplanting A.s

arrangerer tur til plantefeltet Kallåsen for aksjonærer med familie
søndag 28. september.

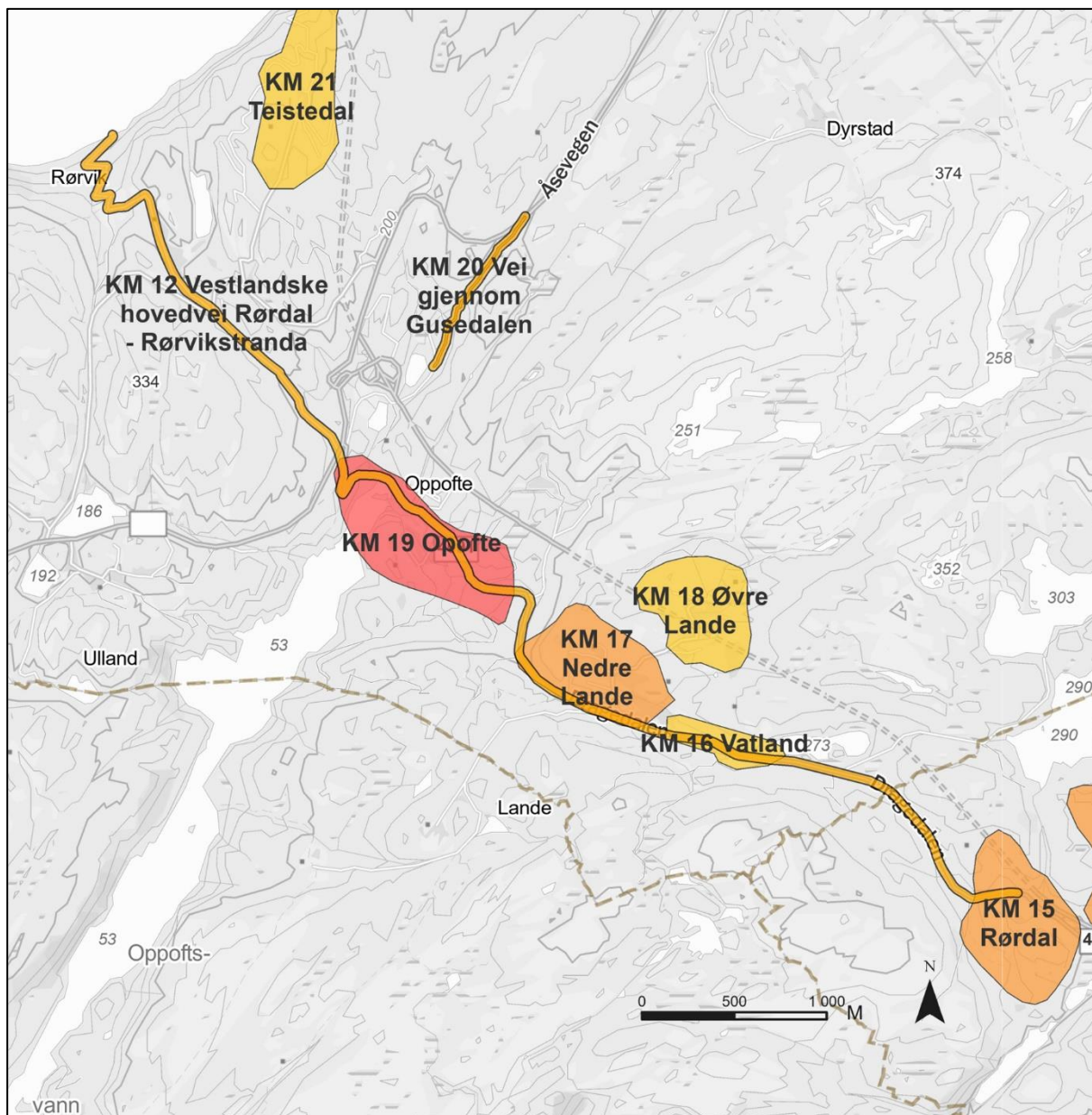
Buss går fra Vanse kl. 10, fra Farsund 10,30, fra Alleen 11,15.
Deltakere melder seg hos: Kjøpm. Tomstad, Farsund Bokhandel og kjøpm. Drangslund. Listene inndras fredag 26. kl. 12.
Ved tegningen oppgis buss eller privatbil.
Niste medbringes, kaffe fåes på Bedehuset, Tjomsland.
Fylkesskogmester Gløersen og kontorsjef Kjær fra Det Norske Skogselskap deltar og kaserer. — Ikke værforbehold.

Figur 7-66: Utklipp fra avisen Vest-Agder datert 20.09.1947. Kilde: Nasjonalbiblioteket.

Tabell 7-15: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 11 Tjomsland med Kallåsen

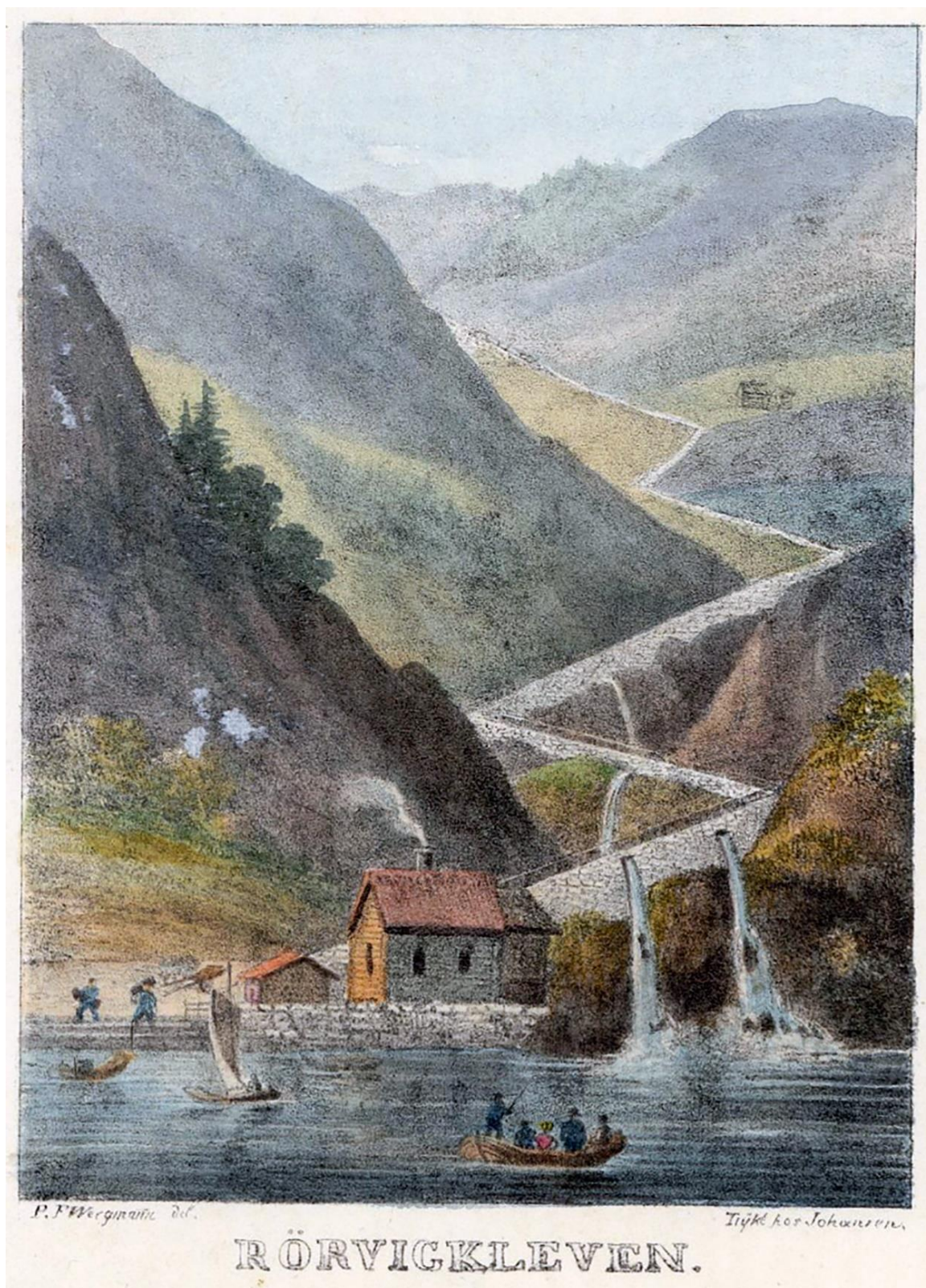
Verdivurdering: Delområde KM 11 Tjomsland med Kallåsen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturmiljøet har spor fra steinalderen, via jernalderen til nyere tid. Mange ulike kulturminnekategorier gir stedet både tidsdybde og mangfoldighet.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Begrunnelse: To viktige enkeltelement, to gravhauger går tapt, mens en tredje mister konteksten og sammenhengen med omgivelsen. Halvparten av en steinalderboplass forsvinner. Stedjebekkenbrua, som kan være forhistorisk, går tapt.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	-- ---	----
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					

7.2.2 KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda Teknisk-industrielt kulturmiljø – veianlegg

Figur 7-67: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda.

Den Vestlandske hovedvei var den første kjøreveien mellom Christiania og Stavanger. Den ble stort sett bygd i årene rundt 1800, og stadig utbedret i tiden fremover. I 1919 byttet veien navn til Sørlandske hovedvei, og i 1928 fikk den veinummer riksveg 40. Den lengste delen av strekningen som er tatt med i denne KUen er i dag en del av fylkesvei 4091 fra Rørdal til krysset med Gjervollstadveien vest for Oppofte. Derfra og ned til Rørvikstranda er veien i dag lokalvei.

Figur 7-68: Den Vestlandske hovedvei ned Rørvickleiven. Litografi av Peter Frederik Wergmann.

Kilde: Wergmann, 1836.

Den Vestlandske hovedvei kalles mange steder lokalt for Postveien, noe som egentlig er navnet på den eldre rideveien gjennom det samme landskapet (som også lokalt kalles «Kongsveien»). Rideveien var postvei mellom 1653-1834 og fulgte sannsynligvis en eldre ridevei (Hageland, 2000, s. 85). Vi finner flere steder spor av rideveien langs den Vestlandske hovedvei, noen ganger i form av hulvei. Men store deler av den lå i samme trasé som hovedveien ble lagt, og er i dag fysisk borte.

Figur 7-69: "Skiftet mellom Rørvig og Tjomsland er et af de besværligste - om ikke det besværligste i landet". Del av avisartikkel i Morgenbladet 26/3 1871.

Et Ord i Anledning af Post- og Beivæsenet til nærmere Overveelse.

Naar man ser hen til de Foranstaltninger der træffes for at lette den indre Færdsel ved Jernbaner, ved Anlæg af nye og Omlægning af gamle Veie, saa er jeg ganske forundret over, at Opmærksomheden ikke er bleven fæstet paa Veistruget mellem Fedde og Lyngdal. Den bratte Rørvigklev er overalt bekjendt — ikke alene for sin store Brathed, men ogsaa for sin betydelige Længde — den bratte Bakke ved Dposte, endelig Landebakkerne og de dybe mørke Dale, som kun med megen Møie holdes farbare i Vintertiden, saa er det vist ikke overdrevent, naar der siges, at Skiftet mellem Rørvig og Tjomsland er et af de besværligste — om ikke det besværligste i Landet. Vare nu slike Naturhindringer tilhede.

Det mest kjente partiet langs Vestlandske hovedvei på den definerte strekningen, er nok Rørviksbakkene, svingene ned til Rørvikstranda på østsiden av Fedafjorden. Dette stykket ble

Figur 7-70: Rodestein Rno 6 i Rørviksbakkene, Nedre Rørvik.
Foto: Jan Adriansen, Sweco.

bygd i årene 1831-1834, og var i bruk som postvei helt frem til 1907. Fra 1968 ble denne delen omklassifisert til kommunal vei, og i 1997 ble veien privat.

I forbindelse med anleggsarbeidet til E39 i 2003 ble en rodestein med teksten «Tjomsland Rno 8» og noe som kan likne på et buemerke, fjernet på Stedjan nær Håland. Steinen oppbevares av Statens vegvesen. En annen rodestein med teksten «Rno 7» (Askeladden-ID 102910) fantes rett øst for Oppofte. En tredje rodestein, med teksten «Rno 6», står i veikanten i Rørviksbakkene ved Nedre Rørvik, vis a vis huset som i sin tid var gjestgiveri og skystasjon langs veien.

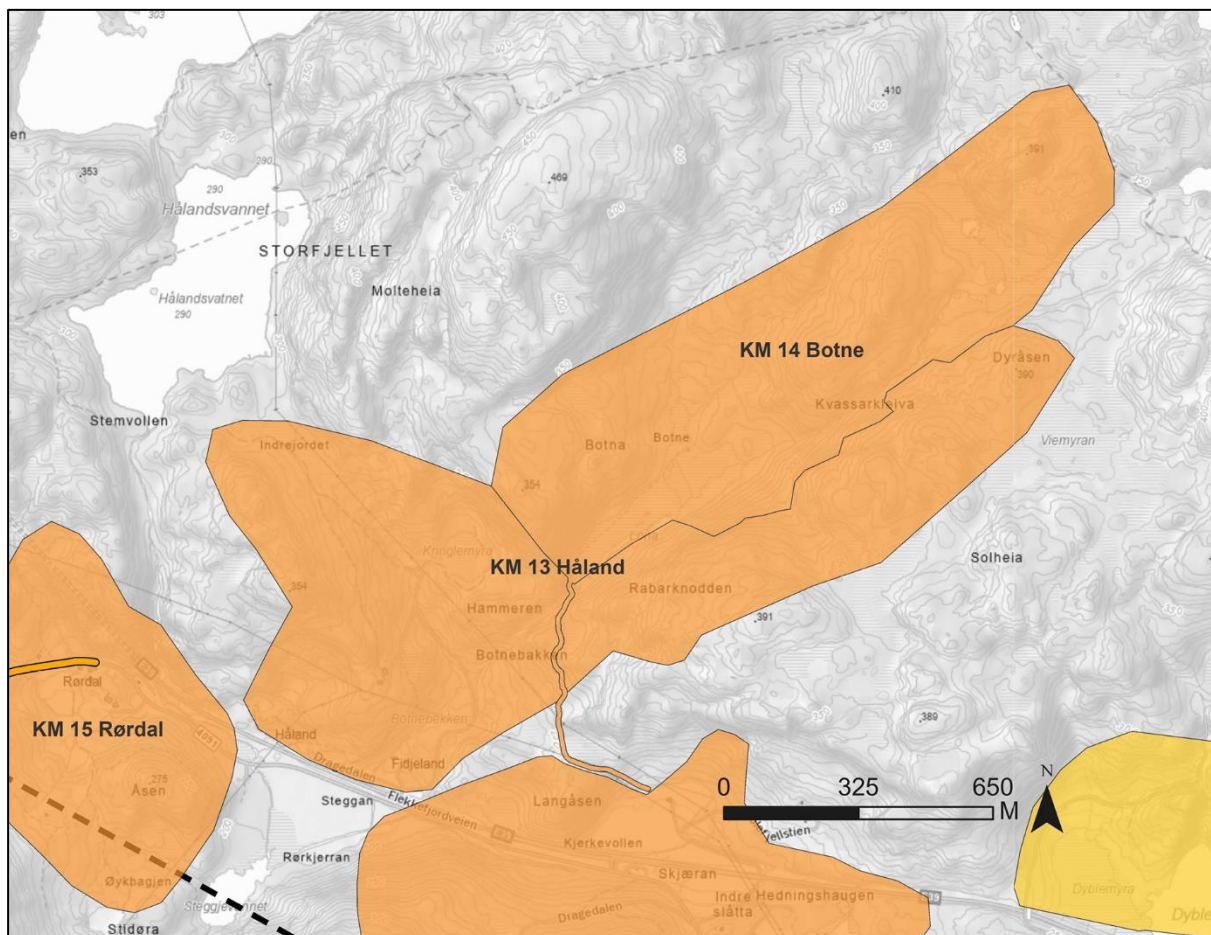

Figur 7-71: Kart fra 1852 som viser den definerte strekningen av den Vestlandske hovedvei. Helt til venstre sees Feda på vestsiden av Fedafjorden, nede til høyre forsvinner veien ut av kartet ved Tjomsland. Utsnitt av rektangulærkart 4A 7; 4A 8; 4A 11; 4A 12, Kartverket.

Tabell 7-16: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvidstranda

Verdivurdering: Delområde KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvidstranda					
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi	
▲					
Begrunnelse: Den Vestlandske hovedvei er stort sett utbedret opp gjennom årene, men deler, spesielt Rørvikskleiven ned mot fedafjorden, har stor verdi og fremdeles mange autentiske trekk. Veien er et viktig kulturhistorisk minnesmerke over både veibyggning og samfunnsutviklingen i starten av 1800-tallet.					
Tiltakets påvirkning					
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet
Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen	▲ Begrunnelse: Kulturmiljøet får nærføring til tiltaket ved Rørdal, men blir ellers ikke påvirket av tiltaket.				
Tiltakets konsekvens					
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	-- ---
Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)				

7.2.3 KM 13 Håland Gårdsmiljø

Figur 7-72: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdier som finnes i KM 13 Håland.

Gårdsnavnet kommer trolig fra adjektivet «hår», som på gammelnorsk betyr høy. Den andre delen av navnet, -land, tyder på at gården kan ha blitt ryddet allerede i slutten av jernalder.

På Håland er det gjort noen forhistoriske, og et stort antall historiske funn. I Tosneskjerran-helleren (Askeladden-ID 283676) er det funnet flintavslag fra steinalderen, mens Langhaug-helleren (Askeladden-ID 283681) trolig var i bruk i jernalderen. Det eneste kjente gravminnet fra området, en gravrøys fra bronsealder-jernalder (Askeladden-ID 31479), ligger mellom gårdstunet på bnr. 2 og Kringlemyra.

Et sagn forteller om en stor stein ved Hålandsvannet som var offerplass i hedensk tid. En svær stut skulle bli slaktet foran steinen, og kjøttet stekt mellom steiner (Lian, 1981, s. 529).

Det gamle gårdstunet på Håland (Askeladden-ID 176268) var etablert på 1600-tallet, kanskje tidligere, og lå et stykke oppe i heia. En brann i 1707 la hele bnr. 1 i grus, men bruket ble bygd opp igjen. Husene til bnr. 2 finnes fremdeles på samme sted som gamletunet lå. De to andre brukene fra det gamle gårdstunet flyttet litt lenger ned i lia, til området ved siden av dagens E34.

Figur 7-73: Våningshuset på bnr. 2 (SEFRAK 1032-0003-012) trolig rundt 1900. Ukjent fotograf. Kilde: Lian, 1981, s. 538.

Figur 7-74: Samme bygning i 2021. Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Våningshuset til bnr. 1 (SEFRAK 1032-0003-001), som ble bygd i 1834, var blant husene som fikk ny plassering under flyttingen rundt 1910. Det ble samtidig påbygd, for bedre å passe til tidens krav. Hele Håland ble fraflyttet i 1960-årene, og de fleste bevarte bygningene på Håland er i dag brukt som fritidseiendommer.

Figur 7-75: Våningshuset på bnr. 1 (SEFRAK 1032-0003-001) er fra 1834, men den opprinnelige fasaden er endret i nyere tid. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Ved det gamle gårdstunet er det, i tillegg til husene på bnr. 2, rester etter det gamle tunet til bnr. 1. Blant annet tre tufter og en jordkjeller. To eldre gårdsveier (Askeladden-ID 280908 og 280909) binder det gamle tunet sammen med de nye nede ved E39.

I det definerte delområdet finnes en god del utmarkskulturminner – tufter, steingarder, varder, grensesteiner og annet – som forteller om aktiv bruk av ressursene på hele gården.

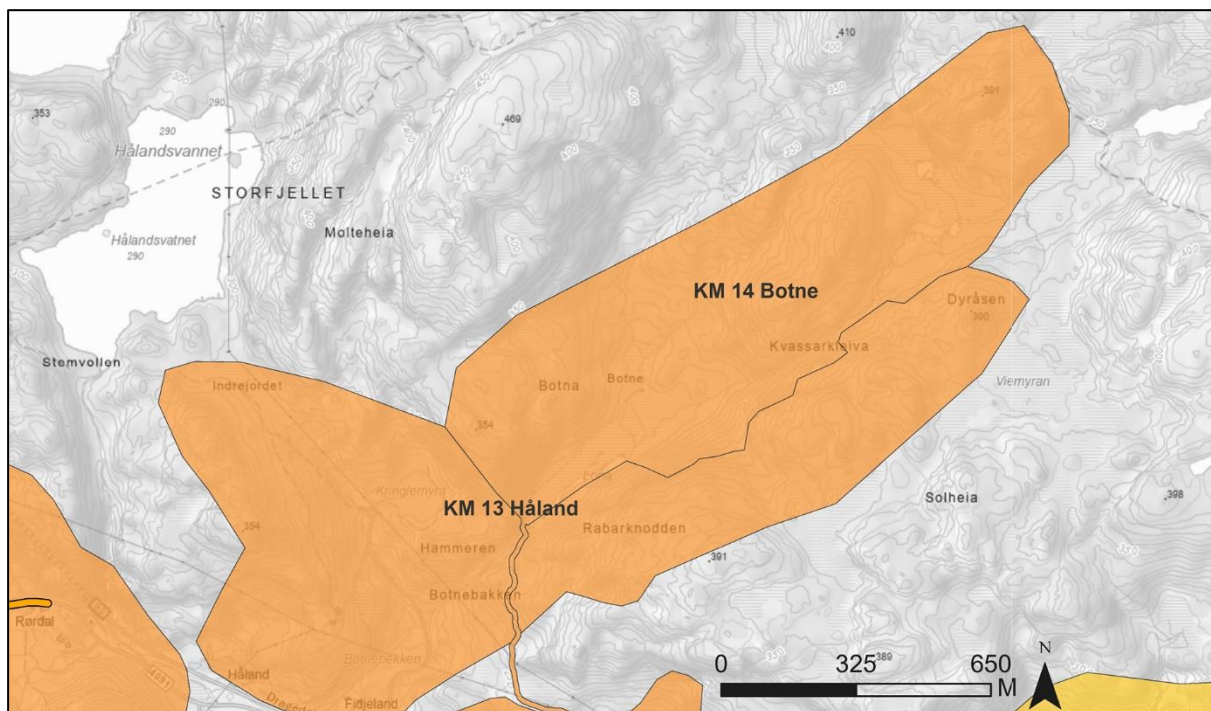
Figur 7-76: En enkel steinbru/klopp/stikkrenne over bekken, sør for gravrøys Askeladden-ID 31479.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-17: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 13 Håland

Verdivurdering: Delområde KM 13 Håland						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Gårdsmiljø med tidsdybde og en rekke kulturhistoriske spor. Kulturmiljøet har lokal betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket går så vidt innom kulturmiljøet i sør. Siden eksisterende E39 allerede passerer her, blir det ubetydelig endring for kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+///	0	-	--	--- ----
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.2.4 KM 14 Botne

Gårdsmiljø og kulturmiljø i utmark

Figur 7-77: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 14 Botne.

Botne ligger i bunnen av en trang dal som går i nordøstlig retning fra Fidjeland og Håland ved E39. I nord grenser Botne mot Kvinesdalsgårdene Londal og Sørhelle, mens Håland ringer inn Botne i sørøst, sør og i vest. Navnet kommer opprinnelig av ordet *botnar*, flertall av *botn*, og viser til gårdens beliggenhet i landskapet. Skatteregisteret fra 1594 viser at gården var etablert da, men den kan ha vært eldre. Matrikelopplysninger fra 1723 og 1802 viser til tungvunnen jord, dårlig skog til brensel og fattigdom blant oppsitterne. Opp gjennom årene bodde det én til to husstander på Botne, med rundt 5-6 personer. Som en kuriositet kan nevnes at Tjomsland

Figur 7-78: Gravhaugen Ormehaugen (Askeladden-ID 280556) med plyndringsgrop. Foto: Gjermund Christensen, Agder fylkeskommune.

Kvinneforening ble stiftet på Botne i 1873 (Eikeland S., 1981, s. 478). Rundt 1900 flyttet de siste beboerne fra Botne, og i dag er bare tuftene etter to tun synlige her inne.

Innerst inne i Botne er det registrert en gravhaug (Askeladden-ID 280556), Ormehaugen, en rundhaug med plyndringsgrop i midten. Den kan indikere bosetning allerede i jernalderen, men den kan også være lagt som en markering langs en historisk ferdselsvei. Ellers er det ikke kjent noen sikre spor etter aktivitet i forhistorien fra kulturmiljøet. Men det er godt mulig det finnes uoppdagede funn under bakken fremdeles.

Figur 7-79: Botne og Lona sett mot nordøst. Gården Botne lå rundt den åpne flekken nærmest kamera. Foto: Magne Samdal, Kulturhistorisk museum.

Fra nyere tid er det en god del spor igjen etter bosetningen på Botne. Blant annet mange tufter, oppdyrkede åker-teiger, rydningsrøyser, fundamentene til et kvernhus, steingjerder, stakketuft, og til og med en brosteinsgate (alt ligger under Askeladden-ID 103520). I området rundt selve botne er det registrert mange grensesteiner.

Fra Kjerkevollen og opp til Botne ser man fremdeles tydelig sporene etter den delvis oppbygde gårdsveien (Askeladden-ID 280632. OBS: Også den delen av veien som går ned til Kjerkevollen er vurdert under *KM 14 Botne*). På veien, før man kommer opp til Botneområdet, passeres en hvilestein som lokalt kalles Sædet (Askeladden-ID 280632-2) og en oppbygd steinbru (Askeladden-ID 280632-1). Stedsnavnet Dansarvollhaugen (Askeladden-ID 280911) som ligger underveis, tyder på at området kan ha vært et møtested for samlinger i sosiale lag.

Figur 7-80: Parti av brosteinsgate (Askeladden-ID 103520) funnet ved Botne. Foto: Gjermund Christensen, Agder fylkeskommune.

Figur 7-81: Hvilesteinen Sædet Askeladden-ID 280632-2.
Foto: Gjermund Christensen, Agder fylkeskommune.

Figur 7-82: Botnebrua (Askeladden-ID 280632-1) på veien til Botne. Foto: Gjermund Christensen, Agder fylkeskommune.

Veien til Botne var også del av en gammel ferdselsvei videre innover i landet. Den ble blant annet brukt når folket i de indre bygdene hadde vært på Lista om høsten og tresket. (Eikeland S. , 1981, s. 107). Langs veien, ved starten av myra ved Botne, finnes et annet spesielt kulturminne, som viser til ferdsel og som stort sett bare er oppdaget i Agder; et brudle (Askeladden-ID 280633). Brudle eller brudled er korte eller lange steinrekker på flate berg langs gamle ferdselsveier. Ordet betyr brudedefølge, og man tenker seg at hver stein representerer en person i brudedefølget som la dem ned. Brudle ved Botne består av 24 stein lagt i en fire meter lang streng. To av steinene har falt ut og ligger en meter sør for strengen. Alle steinene er av samme type og fasong. De fleste hodestore, men 2 er nevestore og kan kanskje ha vært lagt ned av barn i følget.

Figur 7-83: Brudle (Askeladden-ID 280633) på toppen av en større stein langs ferdselsveien nedenfor Botne. Foto: Claes Uhnér, Kulturhistorisk museum.

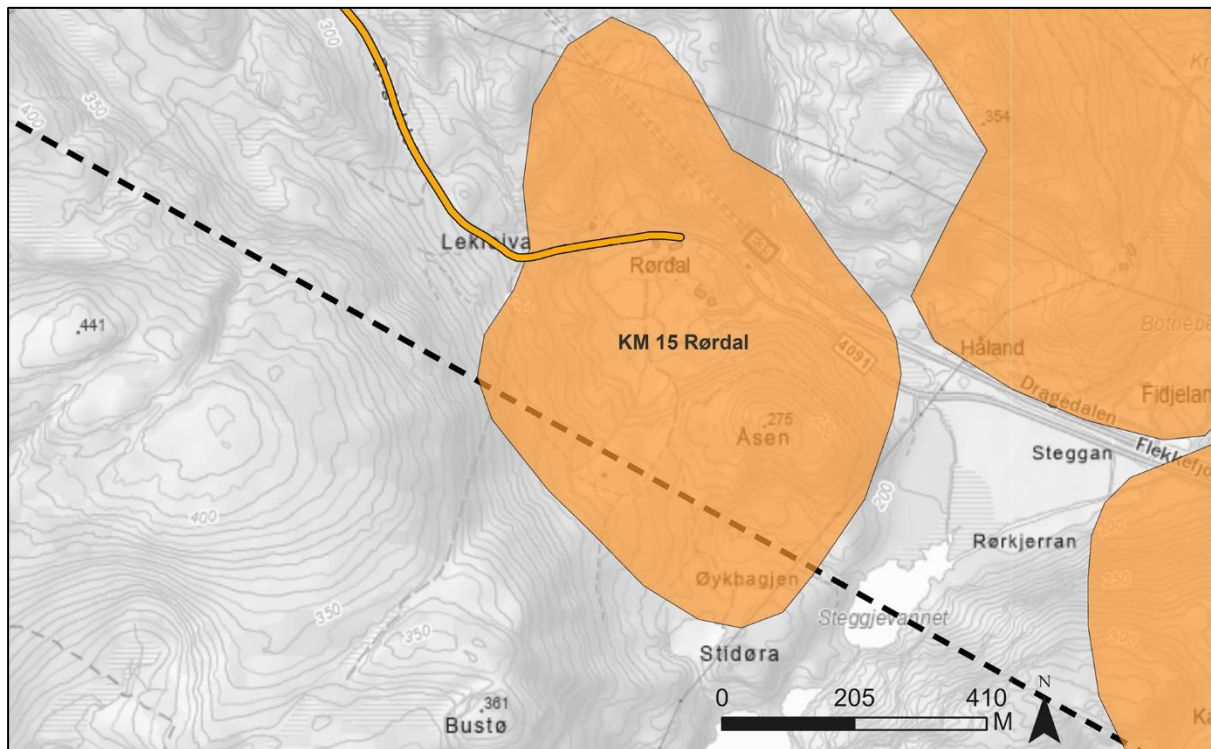

Figur 7-84: Tufter ved øvre Botne (Askeladden-ID 103520). Foto: Claes Uhnér, Kulturhistorisk museum.

Tabell 7-18: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 14 Botne

Verdivurdering: Delområde KM 14 Botne						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Fornminner og relativt intakte spor etter førindustriell gårdsdrift og samferdselshistoriske kulturminner, gjør at kulturmiljøet får en høy middels kulturhistorisk verdi.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke påvirket av tiltaket.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	--- ----
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.2.5 KM 15 Rørdal Gårdsmiljø

Figur 7-85: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 15 Rørdal.

Rørdal (gnr. 115), den øverste gården i Dragedalen, ligger i nærheten av Hålandsbekken. To flintfunn i Ospågerhelleren på bnr. 10 (Askeladden-ID 289690) skriver seg trolig fra steinalderen, og viser at det har vært aktivitet på gården allerede da. Flaten foran helleren ble nesten gjenfylt med masser fra byggingen av dagens E39, men selve helleren er intakt.

De fleste forhistoriske funnene på Rørdal dateres likevel til jernalder. Etter tradisjonen skal det gamle gårdstunet (Askeladden-ID 103505) til Rørdal ha ligget på høyden nord for gårdstunet og fylkesveien. Det stemmer godt med at

Figur 7-86: Gravrøys (Askeladden-ID 79262) i skogen nær der gamletunet lå. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

det er registrert to gravminner (Askeladden-ID 22943 og 79262), en heller (Askeladden-ID 289101), og et bosetningsområde (Askeladden-ID 289095) med både stolpehull, kokegrop, dyrkingslag og funn av keramikk, her oppe. Alt fra jernalderen. Også lengre sør i det definerte kulturmiljøet, på vestsiden av Åsen, rundt 300 meter sør for dagens tun, er det registrert en gravhaug fra jernalder (Askeladden-ID 30157).

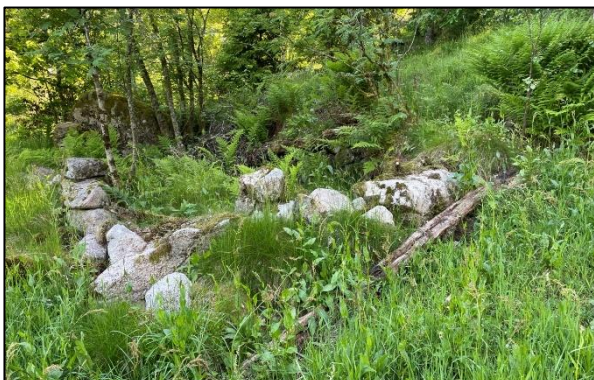
Figur 7-87: Steinhellebru i den gamle rideveien (Askeladden-ID 117968). Brua ligger på tunet, mellom veien og våningshuset på bnr. 4 (SEFRAK 1032-0003-020). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Det har trolig gått en ferdselsåre forbi Rørdal allerede fra jernalderen, og kan hende den fredede hulveien (Askeladden-ID 177133) vest for tunet er spor etter denne. Langs hulveien finnes blant annet en steinhellebru (Askeladden-ID 117133-5) over en bekk. Alderen på brua er ukjent, men da postveiruta ble etablert på 1600-tallet, er det sannsynlig at den brukte en allerede eksisterende vei. Brua kan være fra denne perioden. Ved tunet på gården skal en annen steinhellebru (Askeladden-ID 117968), bestående av tre smale steinheller lagt over en steinsatt bekk, også være del av den gamle rideveien. Men sistnevnte kan like gjerne være en del av tunet til Rørdal, uavhengig av postveien. Dagens kjørevei er en del av utbedringen og omleggingen av postveien i 1834 (se *KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda*).

Den eneste SEFRAK-registrerte bygningen på tunet er våningshuset (SEFRAK 1032-0003-020), men alderen på denne er ikke registrert. Innenfor kulturmiljøet finnes også flere tufter, blant annet etter to kvernhus (Askeladden-ID 280926 og 280927) og to jordkjellerruiner (Askeladden-ID 289792 og 289795). En liten steinsatt brønn (Askeladden-ID 289796), en fegate (Askeladden-ID 42849) og flere steingjerder, er andre element i kulturmiljøet.

Figur 7-88: Det hvite våningshuset (SEFRAK 1032-0003-020) på bnr. 4 foran de andre bygningene på tunet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-89: Jørgsågertufta (Askeladden-ID 289794) er en 7x4 meter avlang tuft på nordsiden av fylkesveien. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-90: En liten, steinsatt brønn (Askeladden-ID 289796). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

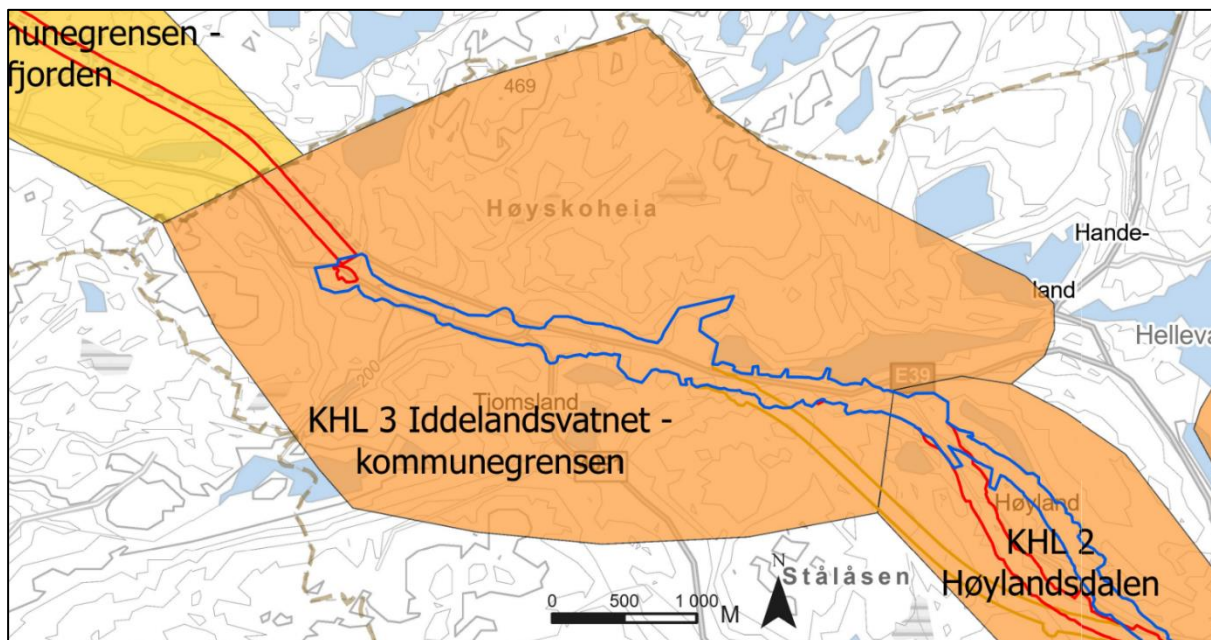
Figur 7-91: Etter utbygging av E39 i 2005 ble bekken på Rørdal lagt i et annet løp og en kvernhusruin (Askeladden-ID 280927) ligger i dag på en berghylle foran portalen til Vatlandstunnelen. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-19: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 15 Rørdal

Verdivurdering: Delområde KM 15 Rørdal						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Et relativt vanlig forekommende gårdsmiljø, med flere kulturhistorisk verdifulle enkeltelement. Samferdselshistorie med den Vestlandske hovedvei som passerer gården.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket legges der dagens E39 går. Selv om bredden økes, er området mye omrotet fra før. En kvernhusruin går tapt. Ved marken ved gården blir det et større masselager som er med på å svekke sammenhengen og lesbarheten av kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	--	--- ----
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					

7.2.6 KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen Kulturhistorisk landskap

Figur 7-92: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 3 Iddelandsvatnet - kommunegrensen. I det kulturhistoriske landskapet er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen. Ytterkanten til veialternativet er vist med blå farge frem til tunnelmunningen ved Rørdal, derfra er tunnelen vist med rødt.

OBS: KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen er også konsekvensvurdert under *delstrekning 1 Høylandsdalen - Dyblevannet*. Der er det konsekvensene av alternativene i Høylandsdalen vurdert. Under *delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen* er det Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen som er vurdert.

Det kulturhistoriske landskapet fra Iddelandsvatnet til kommunegrensen er ganske typisk for regionen, med relativt kupert terreng og spredt gårdsbebyggelse. Fra gammelt av har det gått historiske ferdselsruter gjennom kulturlandskapet, og vi finner fremdeles deler av de gamle veiene i terrenget. Gårdene ligger typisk langs veifarene, men hva som kom først av veiene og bosetningen er vanskelig å si noe sikkert om. Også forbi de nedlagte gårdene i Botne har det passert en eldre vei.

Fragment av en viseregule som levde på folkemunne om gårdene vest i Lyngdal:

*Rørdal viser folk i by.
Håland ligger høgt i sky.
Øygarden* har bratte bakkar,
der gjerne kvinnfolkan med stytte stakkar.
Tjomsland der er blånda tunn.
Drangsland der er postgrunn.
Vintland der er høgt og kaldt.
Høyland gjenge øve alt.
Botnan ligge bortunder ein knodd,
dei stele bort verar og skuldar på trodd.
Iddeland er ein svelteknaur.
Handeland fiskar både ål og aur'.*

Kilde: Lian, 1981, s. 510.

*Øygarden = Lille Tjomsland

Bosetningssporene i området kommer helt fra steinalderen, og vi har en rekke gravminner som vitner om at det også bodde folk her inne i jernalderen.

Det tilgjengelige jordbruksarealet innenfor det kulturhistoriske kulturlandskapet finnes stort sett på mindre moreneavsetninger i dalbunnene innimellom fjellnabber, og er i dag for det meste

brukt til grasproduksjon. I tillegg til det småskala jordbruksarealet har utmarksområdene vært utnyttet til slikt som beite, jakt, fiske og sanking av bær og ved. Mange grensesteiner i utmarken forteller om viktigheten av å synliggjøre hvilke ressurser som tilhørte hvem.

Figur 7-93: Innmarken på Rørdal er et eksempel på dyrket mark mellom fjellparti.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-20: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen

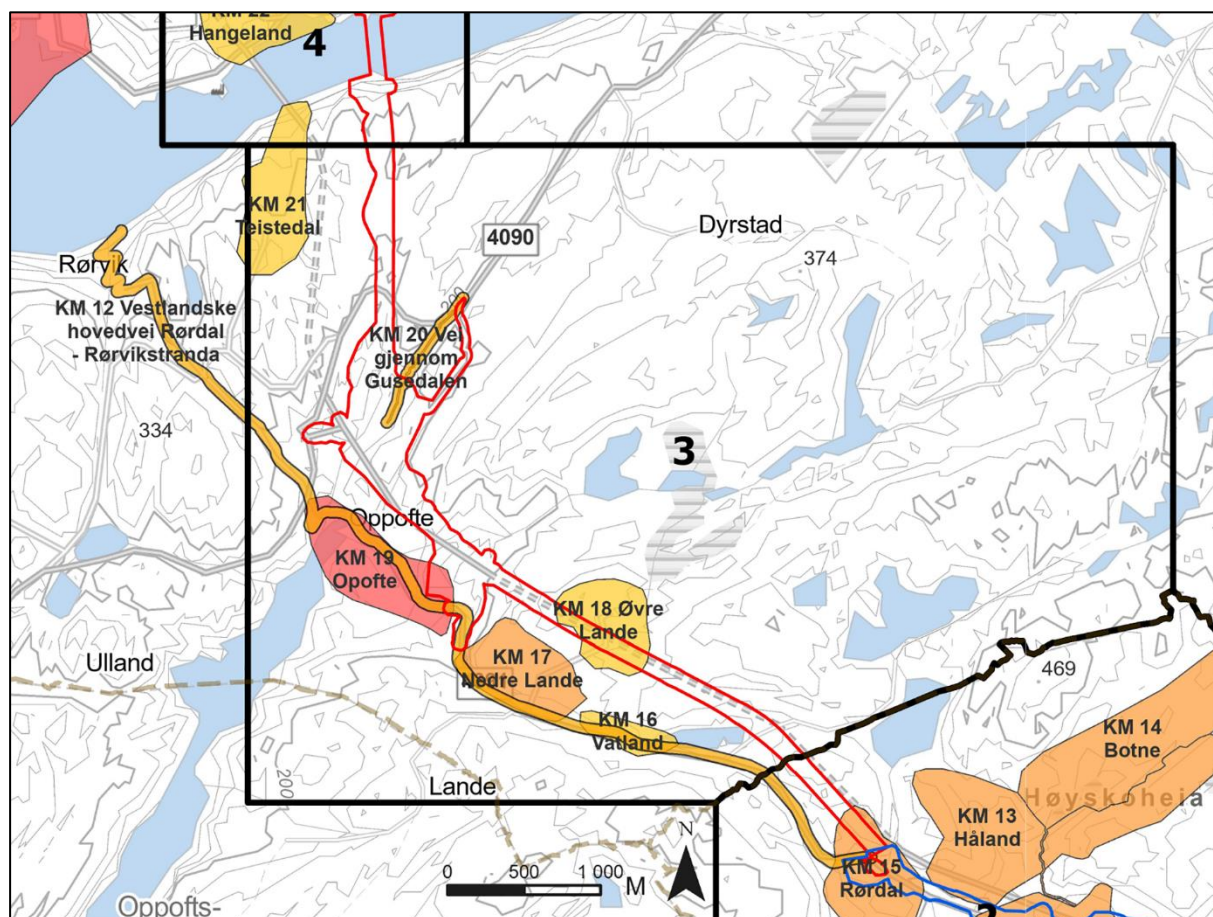
Verdivurdering: Delområde KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Sammenhengen i det historiske kulturlandskapet er noe fragmentert og ødelagt ved nyere tiltak, som eksisterende E39. Området har lokal betydning, og inneholder fremdeles mange spor som viser en stor tidsdybde.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Begrunnelse: Reduserer verdien av kulturmiljø og bidrar til svekkede sammenhenger. Det at dagens E39 allerede går her, reduserer den negative påvirkningen.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	--- ----
Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	▲					
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)					

7.3 Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst

Innenfor *delstrekning 3 kommunegrensen – Fedafjorden øst* er det definert og vurdert 6 kulturmiljø, KM 16 – KM 21, til denne konsekvensutredningen.

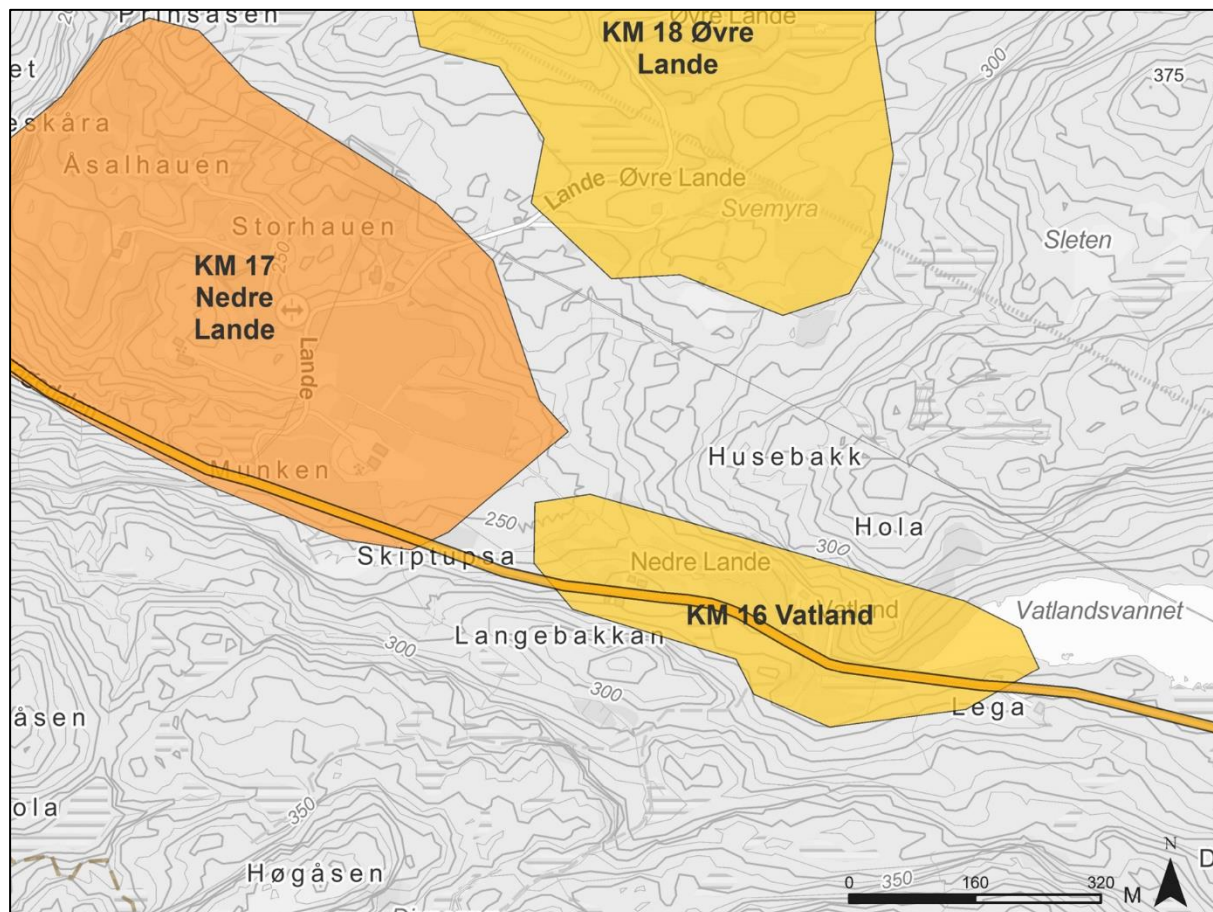
KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda går også gjennom *delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst*, men er vurdert under *delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen*, der veien er nærmest tiltaksområdet.

Ett av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 4, ligger også innenfor *delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst*.

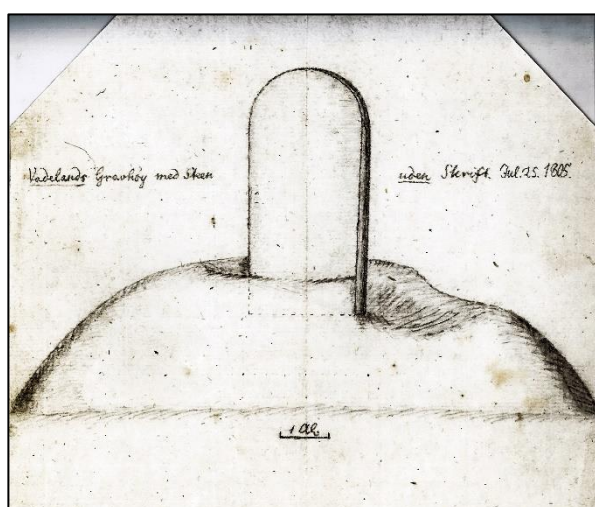

Figur 7-94: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 3 Kommunegrensen - Fedafjorden. Kulturmiljøene er markert med heldekkende farger: Rød = Stor verdi, oransje = Middels verdi, gul = Noe verdi. I delstrekningen er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Opofte. Ytterkanten til anleggsbeltet til veialternativet (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er vist med rødt.

7.3.1 KM 16 Vatland Gårdsmiljø

Figur 7-95: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 16 Vatland.

Figur 7-96: runologen Arendts skisse av bautaen på Vatland fra 1805. Kilde: Arendt, 1808-20.

Gårdsnavnet Vatland ble tidligere også skrevet Vasland, og betyr «landet ved vannet». Antageligvis var Vatland tidligere stølsområde for Oppofte, og ble trolig befolket etter 1618 (Årli, 1980, s. 669).

På Vatland skal det ha vært en gravhaug med en bauta på toppen (Askeladden-ID 284258). Den ble avtegnet av den danske runologen Martin Friedrich Arendt i 1805, som på denne tiden var i Norge for å undersøke runeinnskrifter. I dag er både gravhaugen og bautaen borte.

Fylkesvei 4091 som passerer Vatland er del av den Vestlandske hovedvei fra 1834, og var i bruk som postvei frem til 1907. Da ble veien over Kvinesheia ferdig.

To år etter at den Vestlandske hovedvei åpnet, stod våningshuset (SEFRAK 1037-0016-026) på bnr. 3-4 ferdig. Det ble forlenget rundt 1950, men byggematerialene til denne forlengingen skal ha kommet fra et annet hus som ble revet.

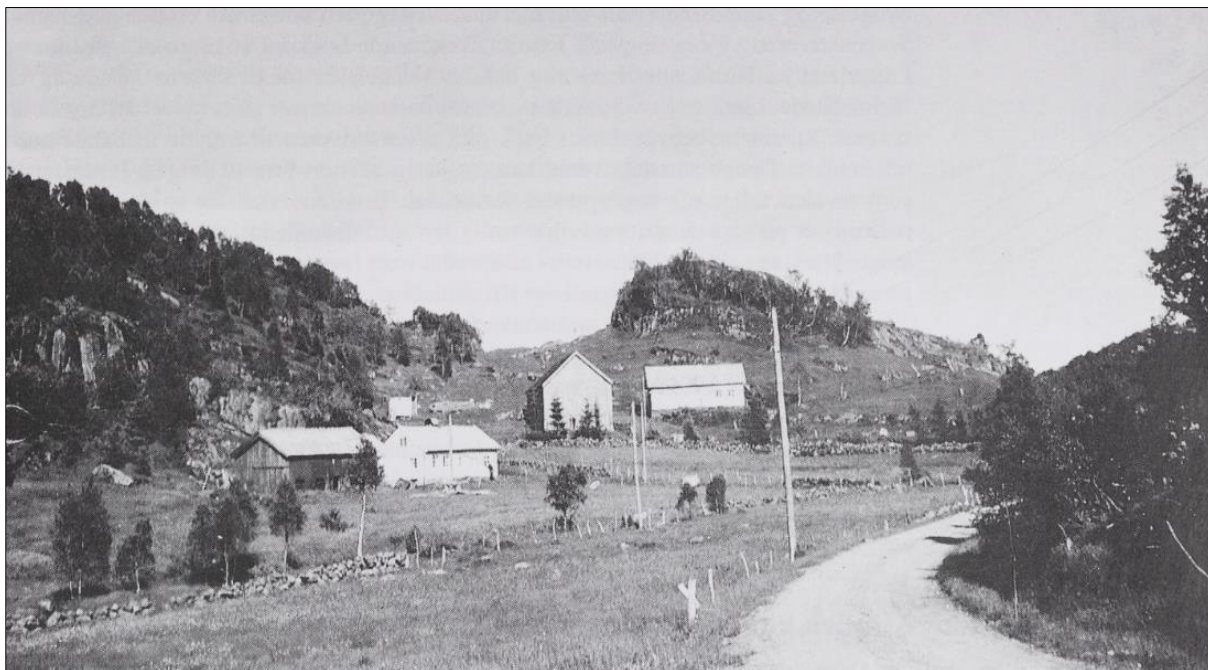
Våningshuset (SEFRAK 1037-0016-023) på bnr. 2 på Vatland skal være bygd i siste kvartal av 1700-tallet. Uthuset (SEFRAK 1037-0016-025) og løa (SEFRAK 1037-0016-024) har også en høy alder, uten av vi kjenner tidfestingen sikkert på disse. Men vi vet at den delen som fjøset lå i, rundt 4,7 meter av bygget, ble revet etter en storm i 1969.

Figur 7-97: Våningshuset på bnr. 3-4 (SEFRAK 1037-0016-026) ble reist i 1936, like etter at Vatland fikk kjørevei. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-98: Våningshuset på bnr. 2 (SEFRAK 1037-0016-023) ble trolig bygd en gang mot slutten av 1700-tallet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

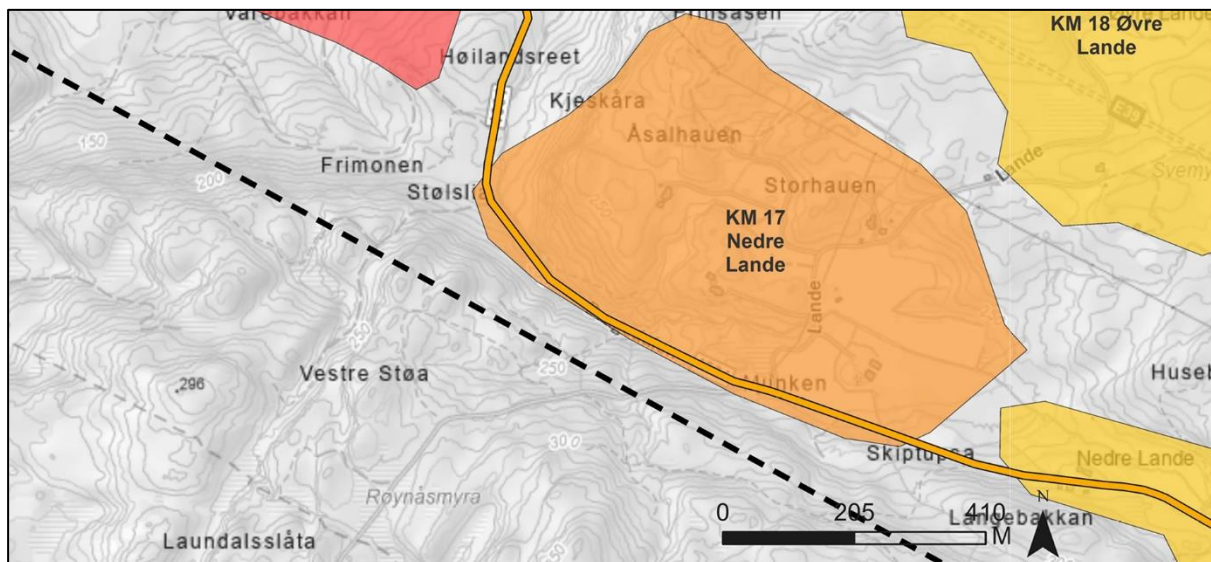

Figur 7-99: Et eldre bilde av Vatland med den gamle postveien. Ukjent år. Kilde: Løyland, 1999, s. 93.

Tabell 7-21: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 16 Vatland

Verdivurdering: Delområde KM 16 Vatland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Et gårdsmiljø som er vanlig lokalt. Kulturmiljøet inneholder bygninger med arkitekturhistorisk betydning og en historisk kjørevei. I sum har kulturmiljøet noe kulturhistorisk verdi.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
▲							
Alt. Oppofte	Begrunnelse: Kulturmiljøet påvirkes ikke av veiltaket.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
▲							
Alt. Oppofte	Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.3.2 KM 17 Nedre Lande Gårdsmiljø

Figur 7-100: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 17 Nedre Lande.

Figur 7-101: Gravhaug (Askeladden-ID 21132) på Nedre Lande. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Fra nyere tid vet vi at Lande i 1618 er nevnt som ødegård under Oppofte. Det betyr ikke nødvendigvis at gården var fraflyttet og lå øde. Begrepet kan også vise at gården var liten (mindre enn 2 huder). I matrikkelen 50 år senere, i 1668, er Lande delt i øvre og nedre.

Den eldste registrerte bygningen innenfor kulturmiljøet er våningshuset (SEFRAK 1037-0016-038) på bnr. 1, som ble satt opp i 1894. Våningshuset (SEFRAK 1037-0016-035) på bnr. 3 kom til litt senere, i 1909. Flere andre SEFRAK-registrerte bygninger innenfor kulturmiljøet er i dag borte.

Vi kjenner lite til de første menneskene som holdt til på Nedre Lande, men det er registrert tre gravhauger (Askeladden-ID 21132, 51182 og 69868), trolig fra jernalderen, på gården. Gravhaugene er plassert flere hundre meter fra hverandre.

Figur 7-102: Våningshuset på bnr. 1 (SEFRAK 1037-0016-038) fra 1894. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Den Vestlandske hovedvei fra 1834 (*KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda*, Askeladden-ID 178537) passerer kulturmiljøet. Den er i dag en del av fylkesvei 4091. Vi antar at en enda eldre ferdselsvei passerte området før postveien. Det det er ikke utenkelig at spredningen på gravhaugene på gården kan ha noe med ferdselen i området å gjøre.

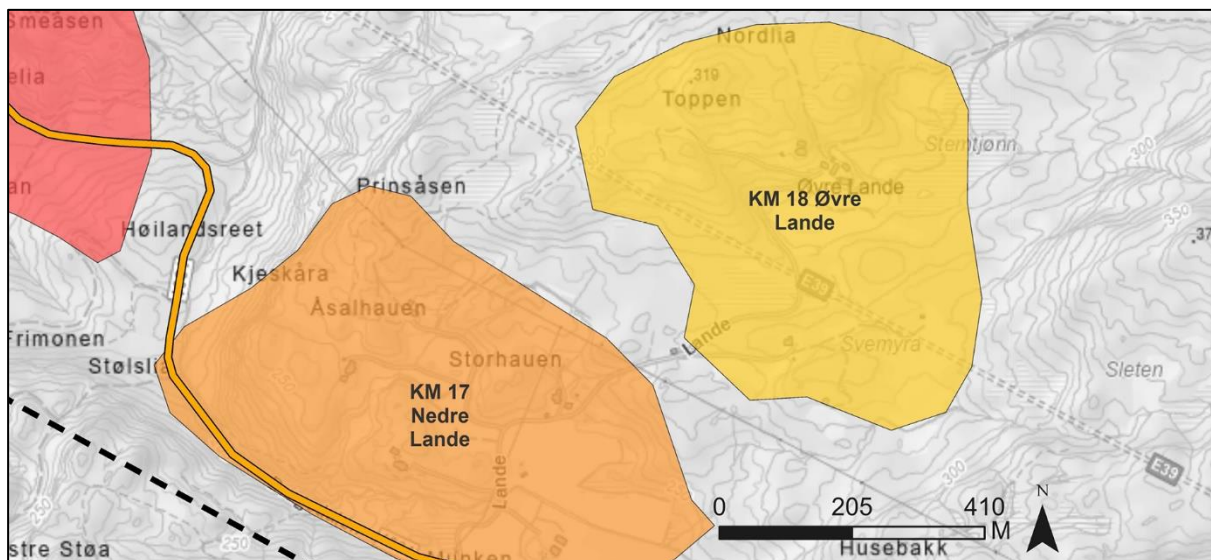
Figur 7-103: Gårdstunet på bnr. 3 sett mot nordvest. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-22: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 17 Nedre Lande

Verdivurdering: Delområde KM 17 Nedre Lande						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Bygningsmiljøet har svært begrenset arkitekturhistorisk betydning. Det er stort sett gravminnene i kulturmiljøet som hever verdien i dag. Kjøreveien er verdivurdert under <i>KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda</i> i <i>delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen</i> .						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Oppofte	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	--- ----
Alt. Oppofte	▲					
	Ingen miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.3.3 KM 18 Øvre Lande Gårdsmiljø

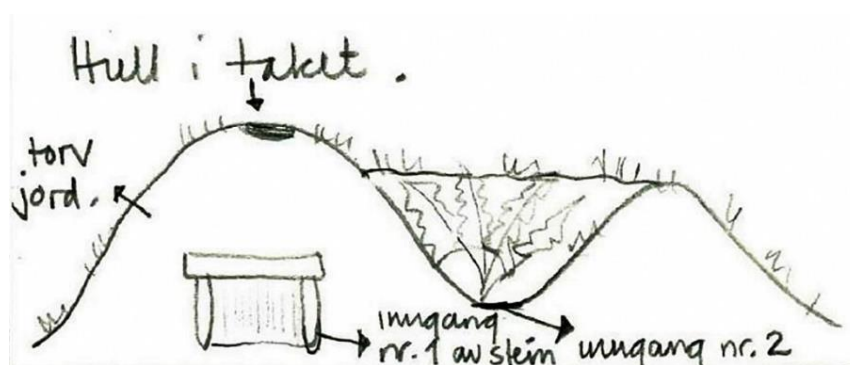
Figur 7-104: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 18 Øvre Lande.

Det er ikke registrert noen automatisk fredede kulturminner fra Øvre Lande, men vi kan regne med at området ble brukt av de samme menneskene som holdt til på Nedre Lande (se *KM 17 Nedre Lande*).

Fra nyere tid er våningshuset (SEFRAK 1037-0016-030) satt opp i 1874, men skal ifølge SEFRAK-registreringene inneholde bygningsmaterialer eldre enn 1851. Utløa (SEFRAK 1037-0016-031) er

fra ca. 1850. Den ligger der gården lå før utskiftingen i 1851.

Jordkjelleren (SEFRAK 1037-0016-034) kjenner vi ikke alderen på, men det kan tenkes at den også er fra tiden rundt utskiftingen.

Figur 7-105: Skisse av jordkjelleren (SEFRAK 1037-0016-034) på Øvre Lande. Fra SEFRAK-registreringsskjema datert 25/4 1983.

En mur etter en gammel løe fra 1882 (SEFRAK 1037-0016-033) – der smia

på gården lå – samt et våningshus fra 1845 (SEFRAK 1037-0016-032), er borte i dag. Sistnevnte ble revet i perioden 2004-2005 og erstattet med et moderne hus på samme sted.

Figur 7-106: Tunet på bnr. 3 og 4. Det gamle våningshuset fra 1854 (SEFRAK 1037-0016-032) er i dag erstattet av et nytt hus. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

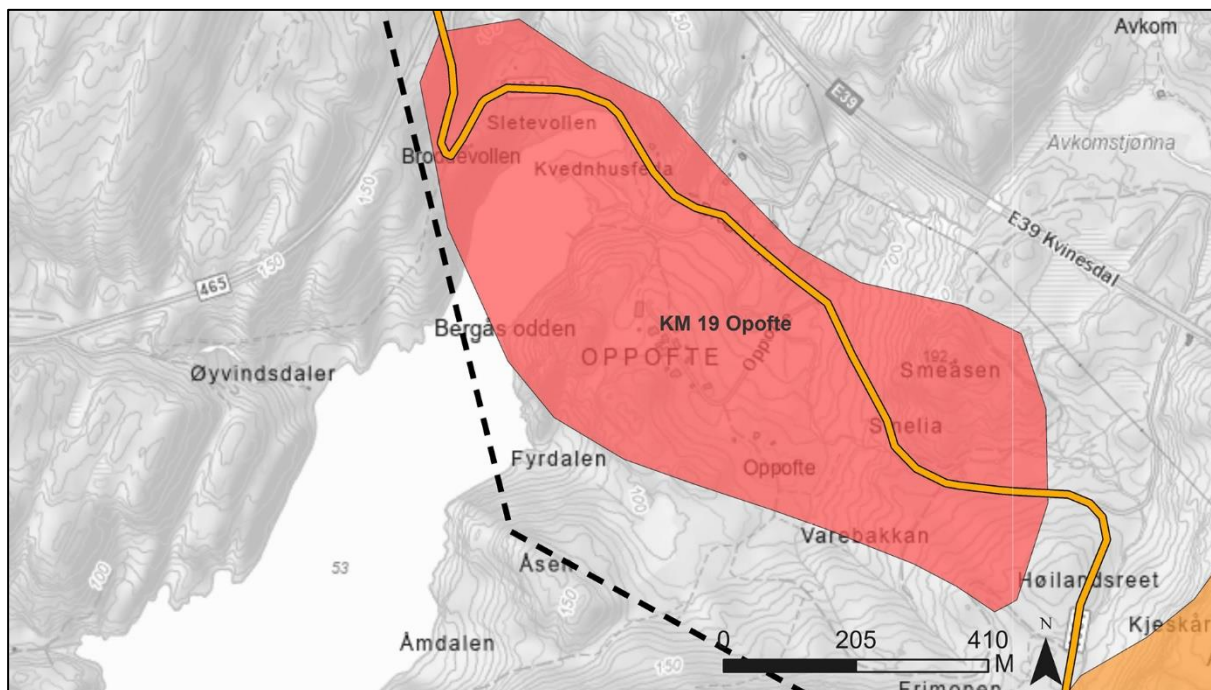

Figur 7-107: Gårdstunet på bnr. 1 sett mot nordøst. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-23: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 18 Øvre Lande

Verdivurdering: Delområde KM 18 Øvre Lande						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Lokalt vanlig kulturmiljø.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Oppofte	▲ Begrunnelse: Tiltaket gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Oppofte	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.3.4 KM 19 Oppofte Gårdsmiljø og teknisk-industrielt kulturminne

Figur 7-108: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 19 Oppofte.

Oppofte (gnr. 37) er en av de eldste gårdene ved Fedafjorden, og rike funn fra Dæsehaugen (Askeladden-ID 58510) tyder på at gården var et lokalt maktsenter i vikingtiden. Det ble funnet både smykker og ikke minst et sjeldent praktsverd i Dæsehaugen. Beslaget på sverd hjaltet (C34005) var dekorert og trolig laget i et keltisk kulturområde, muligens i Irland eller England, og

Figur 7-109: Jernøkse (C32842) fra vikingtiden funnet i Dæsehaugen (Askeladden-ID 58510). Foto: Olav Heggø, Kulturhistorisk museum, Oslo.

brakt hit til landet på 8-900-tallet. I 1920-21 ble deler av Dæsehaugen fjernet da Statens vegvesen brukte haugen som grustak. Det dukket da opp både en krukke og en trefliket spenne nokså høyt oppe i haugen (kanskje fra en sekundærgrav?). På slutten av 1960-tallet ble det også funnet en jernøkse (C32842) fra vikingtid på en annen kant av haugen. Gravhaugens opprinnelige form er ikke mulig å avgjøre i dag, da den er ganske ødelagt av grustaket og av en nyere potetkjeller (Askeladden-ID 171809).

Oppofte het på gammelnorsk Upp Alptir, etter det opprinnelige navnet til vassdraget (Alptir). Til tross for gårdens betydning i jernalderen, kjenner vi ikke til at den nevnes i kjente skriftlige kilder før i 1594.

Figur 7-110: Klyngetunet på Oppofte sett mot sørøst. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Oppofte har vært en ressursrik gård, med jordbruk og fiske både i sjøen og Oppoftsvann. Mange tufter av utløer, flere ruiner etter kvernhus og to sager vitner om stor aktivitet på gården og utnyttelsen av utmarksressurser. To hellere på gården (Askeladden-ID 171813 og 289691) kan ha vært i bruk i jernalderen. I en tredje heller, Skaffelbakkhellaren (Askeladden-ID 171810), søkte folk tilflukt under da de allierte bombet i 1944 (Askeladden.no).

Figur 7-112: En av sagine (SEFRAK 1037-0016-067) på Oppofte i 2002. Foto: Kvinesdal kommune, 2002.

Figur 7-111: Restene etter sagine (SEFRAK 1037-0016-067) i juni 2022. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Hus og driftsbygninger på Oppofte utgjør fremdeles et klyngetun. Det var tidligere en vanlig måte å organisere tunene på, med flere gårdsbruk plassert tett sammen i en «klynge». I dag finnes det få bevarte klyngetun igjen. Klyngetunet på Oppofte står sannsynligvis der tunet alltid har stått, og det eldste bevarte våningshuset (SEFRAK 1037-0016-063) er trolig reist i 1838.

Figur 7-113: Våningshuset på bnr. 6 (SEFRAK 1037-0016-063) fra 1838. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-114: Våningshuset på bnr. 4 (SEFRAK 1037-0016-064) er fra rundt 1900. Foto: Monika

Serafinska, Sweco.

Figur 7-115: Våningshuset på bnr. 2 (SEFRAK 1037-0016-061) er fra 1887, med tilbygg i 1889. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Oppofte lå sentralt i forhold til gamle ferdselsveier, både til lands og til vanns. Alt før postveien offisielt åpnet i 1653, gikk en ridevei gjennom gårdstunet. Så kom postveien og senere den Vestlandske hovedvei mellom Oslo og Stavanger (se også *KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda*). Helt fra postveien åpnet i 1653 var Oppofte postgård.

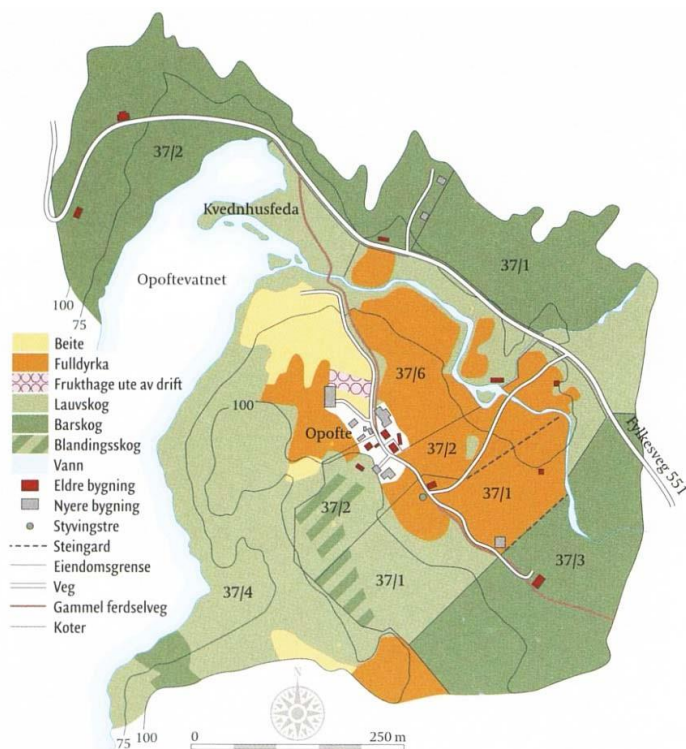

Figur 7-117: Det gamle skolebygget (SEFRAK 1037-0016-068) på Oppofte var i bruk som turistheim etter at det ble slutt på undervisning på stedet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-116: Breddevollen bedehus (SEFRAK 1037-0016-069) ble bygd i 1918. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Oppofte har vært et knutepunkt for gårdene i området med både skolehus (SEFRAK 1037-0016-068) og bedehus (SEFRAK 1037-0016-069). Skolen ble bygd i 1887, mens bedehuset ble reist i 1918. I en periode var det også et gjestgiveri på tunet, men bygningen er nå revet.

Som en kuriositet kan det nevnes at Salve Ingvardsen, som i andre halvdel av 1600-tallet eide halve Oppofte, møtte som vitne i den store hekseprosessen i 1667. Salve sin forklaring bidro til at «trollkvinne» Barbro Osmundsdotter Poddeloftet ble dømt til å brennes levende på bålet (Grøhn, 2006).

Figur 7-118: Kartskisse over Oppofte fra 2002 viser daværende situasjon på gården. Kilde: Kvinesdal kommune 2002, s. 10.

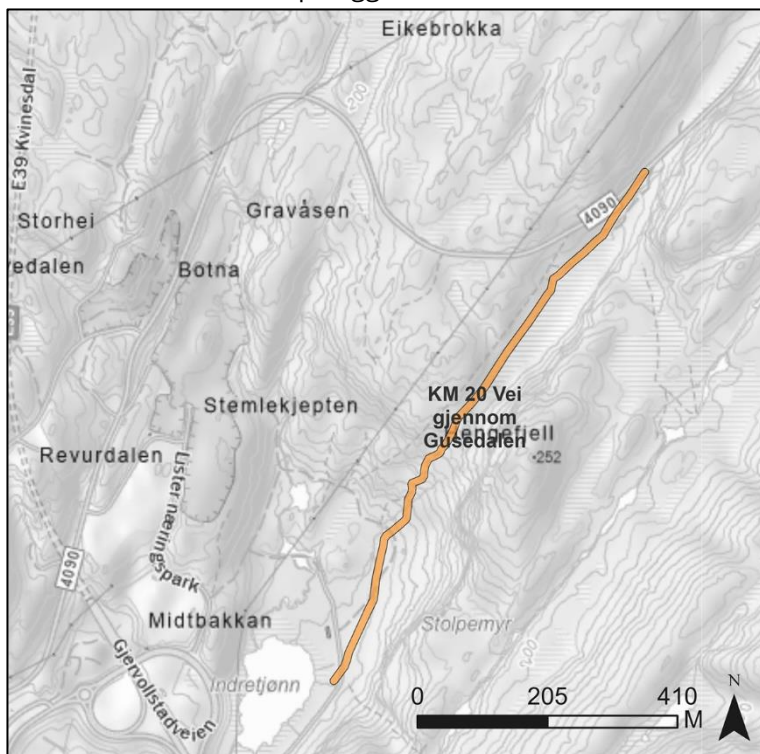
Figur 7-119: Inngang til jordkjeller (Askeladden-ID 171809) i gravhaugen Dæsehaugen (Askeladden-ID 58510). Haugen er i dag sterkt gjengrodd. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-24: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 19 Oppofte

Verdivurdering: Delområde KM 19 Oppofte						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturmiljøet inneholder mange enkeltelement som et viktig arkeologisk funn, et bevart klyngetun og et innholdsrikt kulturlandskap. Et slikt bevart klyngetun, med sin klassiske beliggenhet på en høyde i terrenget, sammen med et helhetlig kulturlandskap, utgjør et relativt sjeldent kulturmiljø i dag.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Oppofte	▲					
	Begrunnelse: Berører en mindre viktig del av kulturmiljøet i øst. Eksisterende E39 minsker den negative endringen.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / +++	0	-	--	--- ----
Alt. Oppofte	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					

7.3.5 KM 20 Vei gjennom Gusedalen Teknisk-industrielt kulturmiljø – veianlegg

Veien gjennom Gusedalen (Askeladden-ID 132657) var trolig opprinnelig en eldre sti. I 1791-1792 fikk bøndene i området pålegg om å sette stien i stand slik at den skulle brukes som

reservepostvei (ridevei). Dette fordi uvær ute ved Rørvigstronda noen ganger gjorde det umulig å bruke den egentlige postveien. På reservepostveien fraktet man posten gjennom Gusedalen og ned til Gusevig, hvor den så ble fraktet over fjorden. Denne ordningen varte minst fram til 1834 da postveien ble omlagt og oppgradert til kjørevei.

Reservepostveien er fremdeles godt synlig fra Indretjødn, opp en bratt dal og steinsatt langs vestsida av Bumyra fram til sørenden av innmarken på Gusa. Veien ble brukt mellom gårdene fram til 1967, da Åseveien kom i stedet.

Figur 7-120: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 20 Vei gjennom Gusedalen.

Figur 7-121: I nord følger et steingjerde den gamle veien (Askeladden-ID 132657). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-122: Naturen er i ferd med å ta tilbake den gamle veien flere steder. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

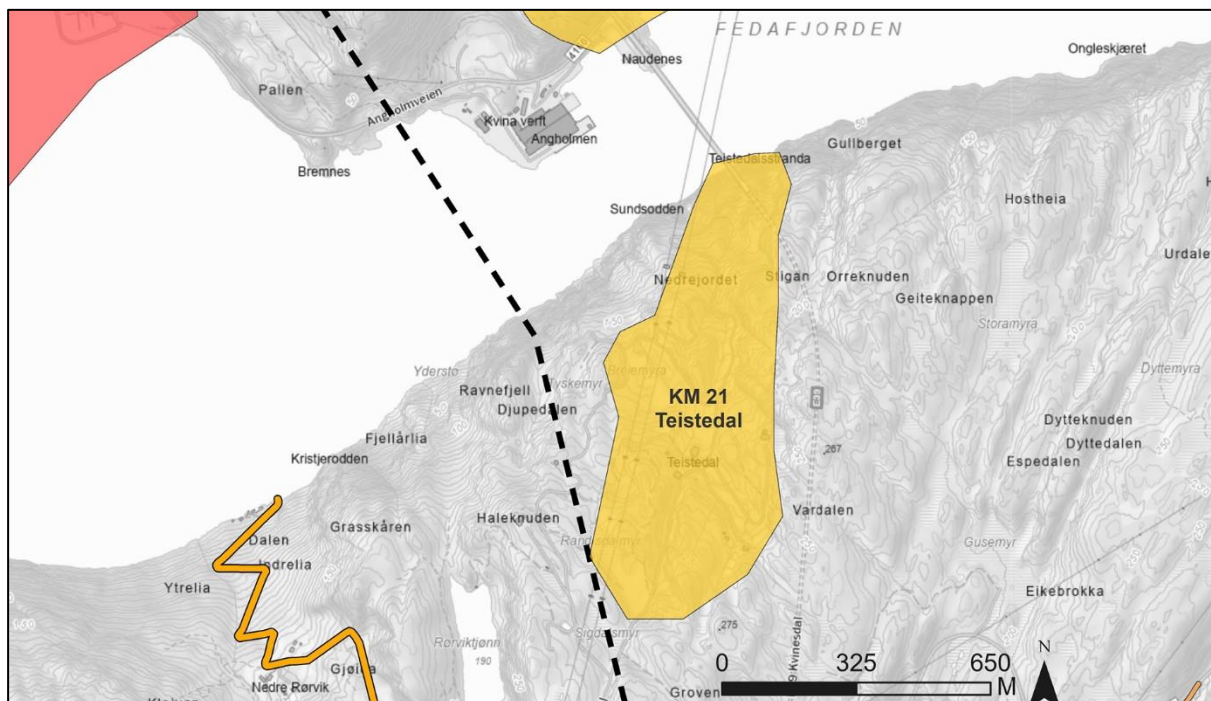

Figur 7-123: En relativt høy veimur langs reservepostveien. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-25: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 20 Vei gjennom Gusedalen

Verdivurdering: Delområde KM 20 Vei gjennom Gusedalen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Spesiell samferdselshistorie knyttet til en lokal hendelse (reservepostveiløsningen). En reservepostvei fra slutten av 1700-tallet er et relativt sjeldent kulturminne, og har regional til nasjonal betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Oppofte	▲					
	Begrunnelse: Tiltaket berører store deler av kulturmiljøet – rundt 1/3 går tapt – reduserer dets funksjon og svekker sammenhengen.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Oppofte	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					

7.3.6 KM 21 Teistedal Gårdsmiljø

Figur 7-124: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 21 Teistedal.

Figur 7-125: Jordkjeller (Askeladden-ID 11128). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

henholdsvis 1840 og 1843. En jordkjeller (SEFRAK 1037-0016-086, Askeladden-ID 11128, begge har feil koordinater i Askeladden) ligger ved tunet til bnr. 4. Like ved er det registrert en nå revet løe (SEFRAK 1037-0016-085), reist i 1908.

Det er ikke kjent noen funn fra forhistorisk tid fra KM 21 Teistedal.

SEFRAK-registeret har med flere bygninger på Teistedal, men noen av dem er borte i dag. Våningshuset (SEFRAK 1037-0016-087) og løa (SEFRAK 1037-0016-088) på bnr. 3 er fra

Figur 7-126: Gårdstunet på bnr. 4. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

En utløe (SEFRAK 1037-0016-089), en løe (SEFRAK 1037-0016-090) og ruinen av et våningshus (SEFRAK 1037-0016-091) er registrert litt lengre vestover, men er alle borte i dag. Derimot finnes det murer etter flere andre bygninger rundt i terrenget.

Til salgs.

Mit gaardbrug i Teistedal i Fede sogn af skuld 1 mark 8 øre er billig tilsalgs. Der avles 8 tdr. korn og 30 tdr. poteter og fødes 4 fjør og 4 faar. Paa gaarden findes foruden ordentlige husebygninger en sjøbod og kværn. God og væksterlig furu, skov, hvoriblandt tommer til nye huse.

Man henvende sig til eieren

Jens Asbjørnsen Teistedal.

Figur 7-127: Jens Asbjørnsen Teistedal ville selge gården på Teistedal. Flekkefjord Posten 4/9 1903.

Auktion.

Fredag den 19de Marts førstkomende Kl. 12 Middag afholdes en frivillig Auktion paa Gaarden Teistedal over den Jens Asbjørnsen tilhørende faste Eiendom Gr. No. 36 Br. No. 1 og 2 Teistedal af Skyld henholdsvis 54 og 54 Øre i Fede Herred.

Samme Dag vil ogsaa bli bortsolgt omkring 20 Skpd. Hø, endel Skpd. Halm, 20—25 Tdr. Poteter og endel Tønder Havre.

Kvinesdal, 9de Marts 1909.

For Vedkommende:

G. Konsmo.

Figur 7-128: Men salget kan ikke ha godt så bra, for i 1909 auksjonerer Jens den bort i istedenfor. Flekkefjord Posten, 12/3 1909.

Figur 7-130: Fedafjorden bru går over fjorden fra KM 21 Teistedal. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

En steinsatt gangvei/strandevei (Askeladden-ID 173553) ned til fjorden ved Teistedalsstronda gikk mellom gården og naustplassen. Den ble blant annet brukt som kirkevei, og er steinsatt med over hundre trappetrinn. Nede ved fjorden finnes en fyrlykt, og rester etter to lafta buer i fjellsida.

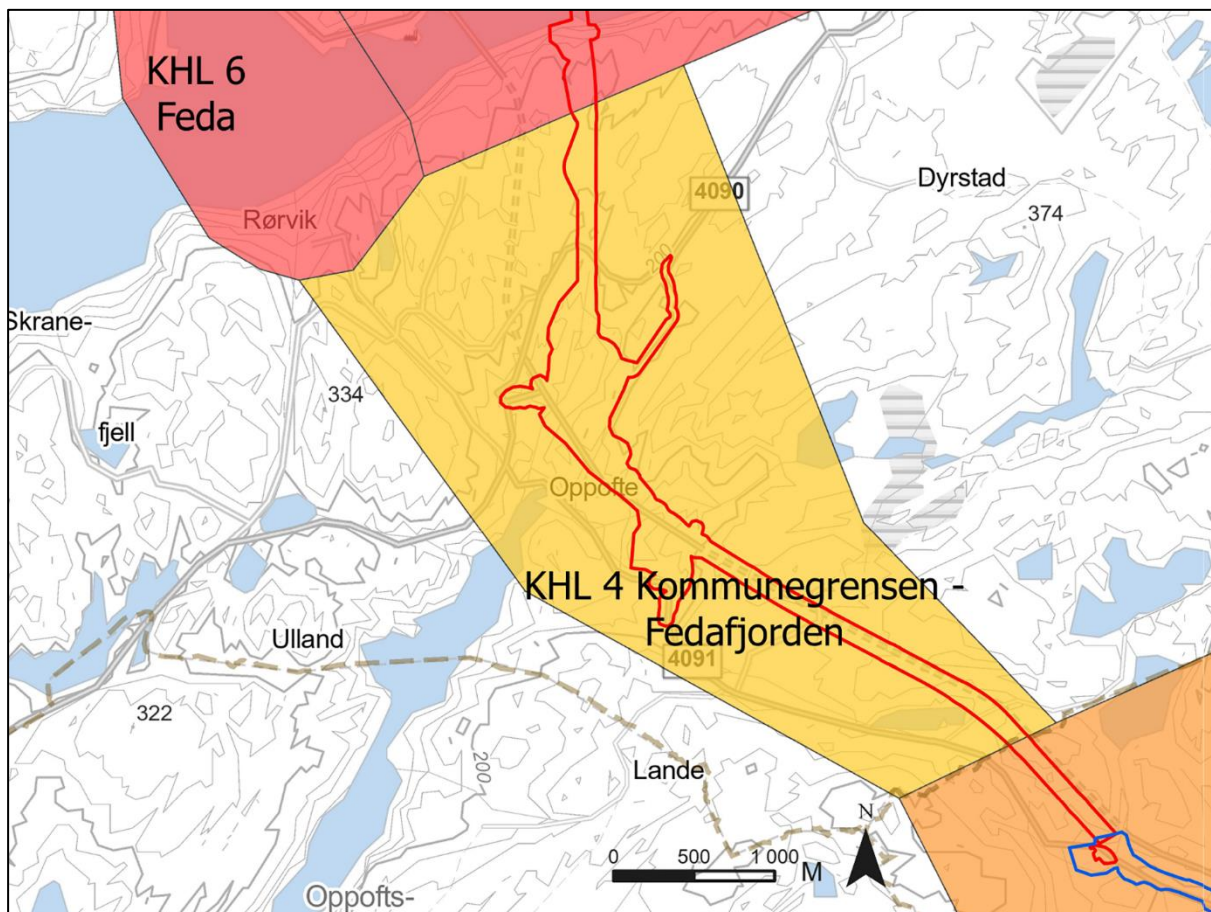

Figur 7-129: En trappelagt sti ned mot Fedafjorden med over hundre trappetrinn (Askeladden-ID 173553). Den ble brukt som blant annet kirkevei. I dag er den sterkt gjengrodd og lite synlig i terrenget. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-26: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 21 Teistedal

Verdivurdering: Delområde KM 21 Teistedal						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Et lokalt vanlig kulturmiljø.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Oppofte	▲ Begrunnelse: Ubetydelig endring på kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Oppofte	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.3.7 KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden Kulturhistorisk landskap

Figur 7-131: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden. I det kulturhistoriske landskapet er det bare ett veialternativ, Alt. Oppofte. Ytterkanten til veialternativet er vist med rødt.

Det kulturhistoriske landskapet fra kommunegrensen til platået over Fedafjorden er preget av et stort kupert, skogkledd utmarksområde, med gårdsmiljø på ryddede områder hist og her.

De arkeologiske funnene i området indikerer at det ble tatt i bruk til bosetting en gang i jernalderen.

Etableringen av et offentlig veisystem gjennom området på 1600-tallet, og ikke minst kjøreveien på starten av 1800-tallet, førte til enda større bosetting og bruk av det kulturhistoriske landskapet.

Figur 7-132: Oversiktsbilde over Oppoftekrysset. Klyngetunet på Oppofte (se KM 19 Oppofte) til høyre i bildet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

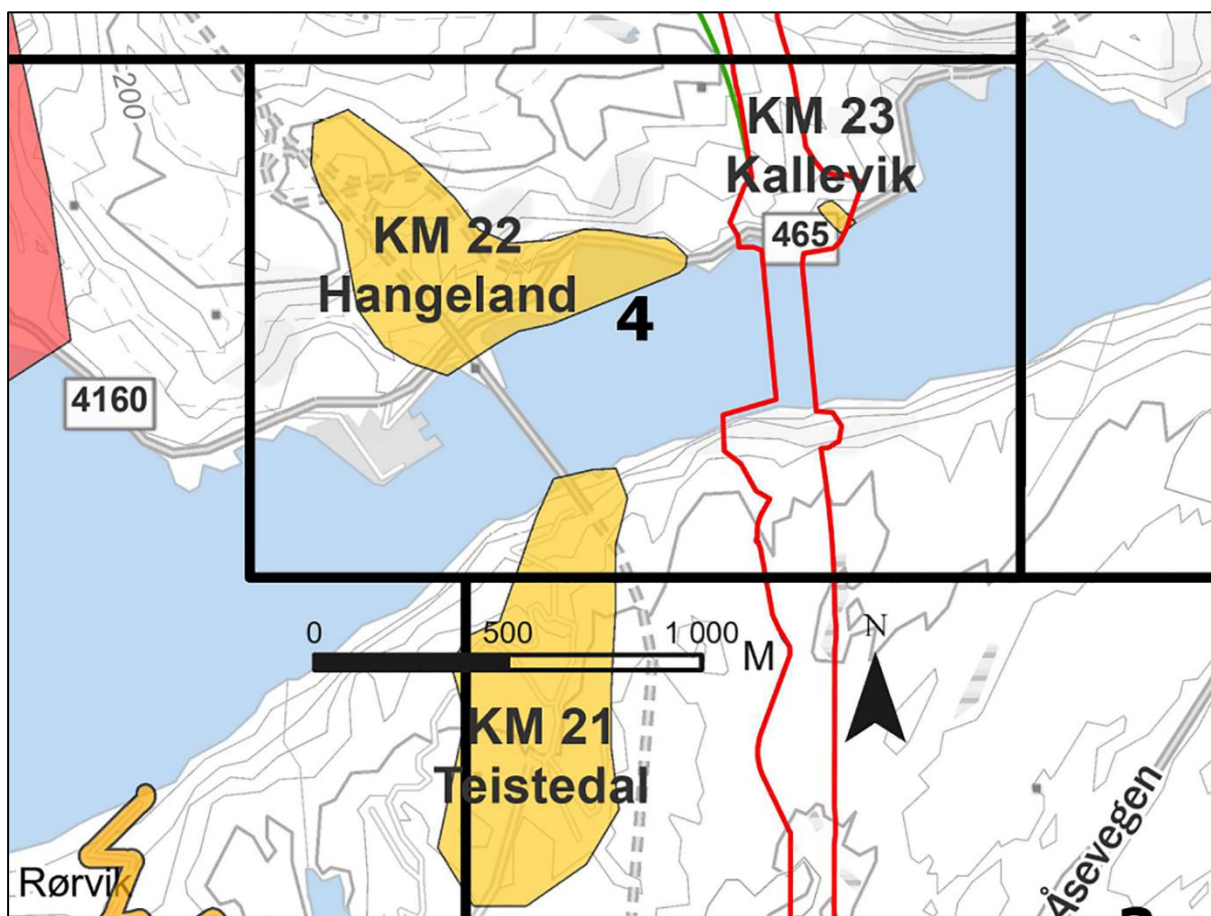
Tabell 7-27: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 4 Kommunegrensen - Fedafjorden

Verdivurdering: Delområde KHL 4 Kommunegrensen - Fedafjorden					
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi	
▲					
Begrunnelse: Sammenhengen i det historiske kulturlandskapet er noe fragmentert og ødelagt ved nyere tiltak, som eksisterende E39. Området har lokal betydning kulturhistorisk sett, og inneholder fremdeles mange spor som viser en stor tidsdybde.					
Tiltakets påvirkning					
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet
Alt. Oppofte	▲				
	Begrunnelse: Stort tiltak, men det at dagens E39 allerede går her reduserer den negative påvirkningen.				
Tiltakets konsekvens					
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	-- ---
Alt. Oppofte	▲				
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)				

7.4 Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest

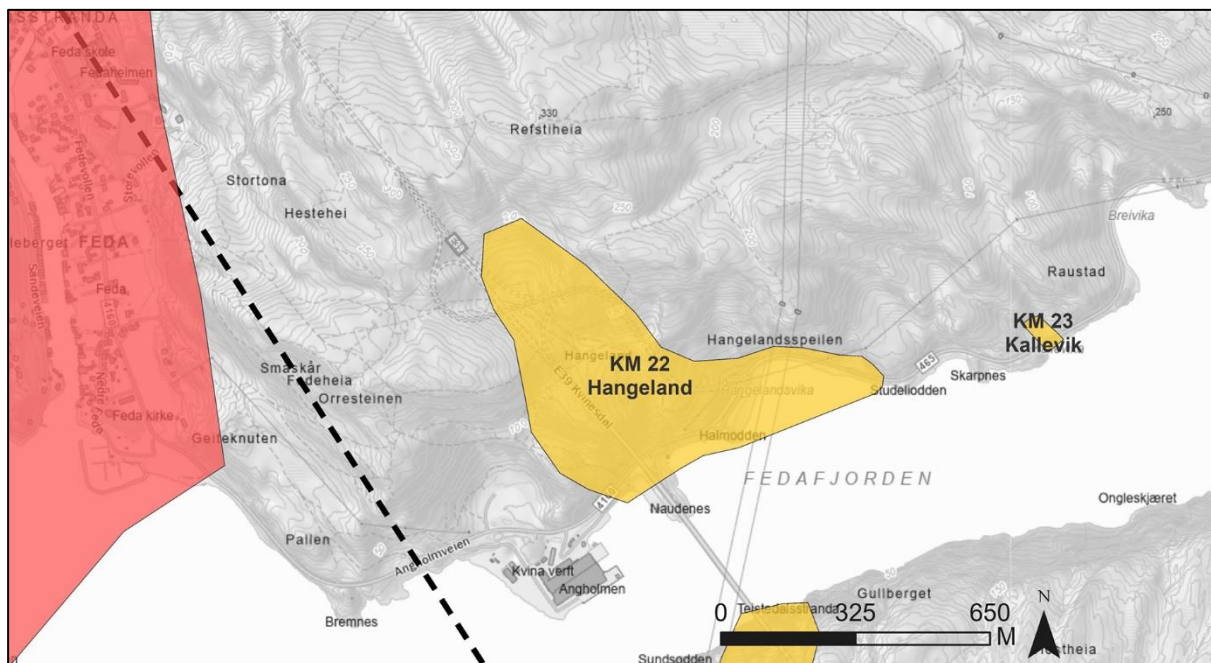
Innenfor *delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest* er det definert og vurdert 2 kulturmiljø, KM 22 og KM 23, til denne konsekvensutredningen. *KM 21 Teistedal* treffer også innenfor delstrekningen, men er vurdert under *delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden*.

2 av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 5 og KHL 6, ligger også delvis innenfor *delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest*.

Figur 7-133: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest. Kulturmiljøene i delstrekningen har noe kulturhistorisk verdi og er markert med gul heldekkende farge. I delstrekningen er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Kryssing Fedafjorden. Ytterkanten til anleggsbeltet til veialternativet (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er vist med rød farge.

7.4.1 KM 22 Hangeland Gårdsmiljø og kulturmiljø i utmark

Figur 7-134: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 22 Hangeland.

Navnet Hangeland kan ha sammenheng med gårdens beliggenhet på en høyde som faller bratt ned i fjorden, «hengende land». Gården er godt skjermet av høye heier i vest og nord, og hadde i sin brukstid god utsikt over fjorden og heiene i øst.

Figur 7-135: Oversiktsbilde over innmarken til den nedlagte gården på Hangeland. Sett mot sørøst. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

De første sporene etter menneskelig aktivitet på gården finner man nede ved Fedafjorden. På en sørvendt hylle ved Halmmodden er det gjort funn fra steinalderen (Askeladden-ID 283915), og på østsiden av Hangelandsvika er det funnet en flintbit i et prøvestikk fra samme periode (Askeladden-ID 78335).

Figur 7-136: Steinalderboplass Askeladden-ID 283915 ligger på en slakt skrånende, sørvendt hylle ned mot Fedafjorden. En uviss andel av flatens sørlige del er fjernet ved veibygging. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Skardalshellaren (Askeladden-ID 107884), en stor steinblokk som ligger 85 moh., har en tørrmurt steinvegg og døråpning fra nyere tid. Helleren kan også ha vært brukt i forhistorien.

Figur 7-137: Skardalshellaren (Askeladden-ID 107884), også kalt Naudedalshellaren. De to Hangelandgårdene hadde hver sin sti opp fra sjøen, og denne helleren ligger langs den ene av dem. Foto: Norconsult, 2018.

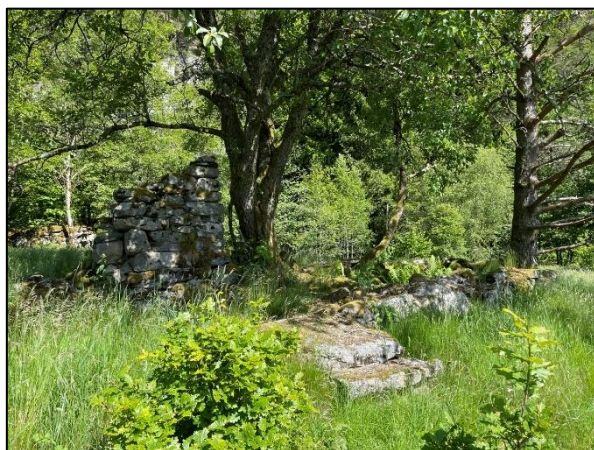
Figur 7-138: Hangeland, ukjent år. Foto: Løyland, 1999, s. 190.

Hangeland og Refsti (se *KM 28 Refsti*) hørte til adelsgodset på Feda, som på 1500-tallet var hovedgården i Lister len. Hangeland var adelsgods til 1660-årene, og i 1683 ble gården delt i to bruk. Våningshusene stod fremdeles tett inntil hverandre, men hvert bruk hadde sin egen sti ned til sjøen og sin egen sjøbu. Fylkesveien utgjør i dag en barriere mellom brukene og fjorden, men det står fremdeles en sjøbu på bnr. 2 nede ved sjøen.

Selv om bnr. 2 hadde kortere vei ned til fjorden, var den mye brattere og man fikk bygd steintrapper helt ned til sjøen. I 1804 ble det satt opp en kvern på bnr. 1.

Figur 7-140: Tuft 1 (SEFRAK 1037-0014-074, Askeladden-ID 278809-1), mur etter løe på bnr. 2, sett mot sørvest. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-139: Tuft 5 (SEFRAK 1037-0014-071, Askeladden-ID 278809-5), mur etter våningshus på bnr. 1, sett mot nord. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Siden jordet på stedet var bratt og tungdrevet, var slåtten i utmarka en viktig del av næringsgrunnlaget på gården. Flere murer etter utlør vitner fremdeles om høyproduksjonen på gården. Nord for gårdstunene er det registrert en rydningsrøyslokalitet (Askeladden-ID 284260) som består av flere oppdyrkede flater, rydningsrøyser og en tuft, sannsynlig etter en utlør.

Figur 7-141: En tuft Askeladden-ID 284260-2 ligger i utkanten av rydningsrøyslokalitet Askeladden-ID 284260. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-143: Steingjerde ved den vestlige grensen av rydningsrøyslokalitet Askeladden-ID 284260.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-142: Lokaliteten Askeladden-ID 284260 består av flere ryddede flater og rydningsrøyser.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Ved den store utvandringen til Holland på 1700-tallet, reiste også flere fra Hangeland. Den neste utvandring-bølgen i distriktet var knyttet til utvandring og arbeidsvandring til Amerika, og preget første halvdel av 1900-tallet. I motsetning til den eldre utvandringen til Holland, da det først og fremst var ungdom som reiste, forlot hele familier hjemlandet for Amerika. Hangeland var en av de første gårdene i Feda som ble fraflyttet allerede i 1940-årene. I dag er det bare grunnmurer etter våningshusene, driftsbygningene og steingjerder som er igjen på stedet (Askeladden-ID 278809).

Tron Ingebretsen, som eide bnr. 2 på Hangeland frem til 1804, skal ha laget den gamle skipsmodellen som henger i Feda kirke (Årli 1980: 149). Som ung mann reiste han til sjøs på hollandske skuter, men kom senere hjem for å overta bruket. Han var langt fra den eneste som reiste til Holland fra Hangeland på 1700-tallet.

Figur 7-144: Hangelands innmark. Flyfoto fra 1951. Kilde: Askeladden.no

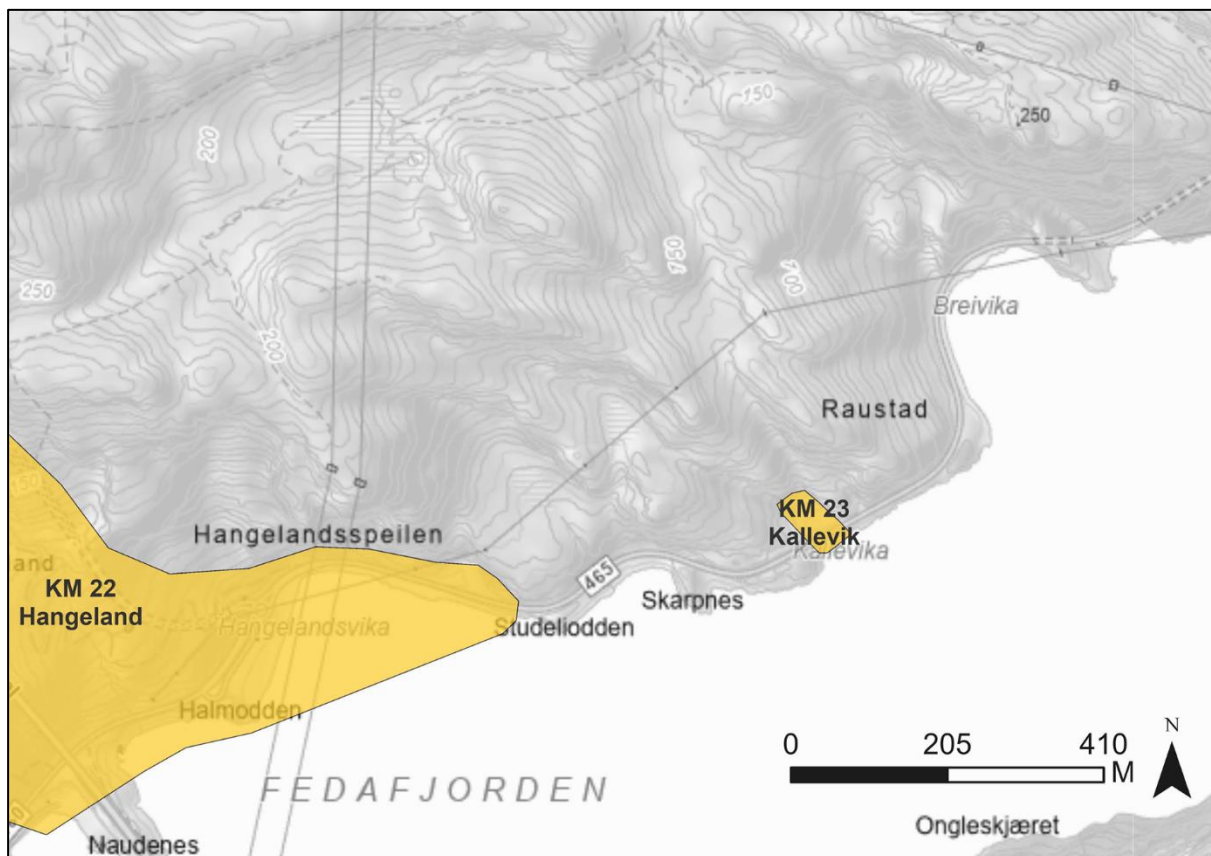

Figur 7-145: Hangeland mens husene fremdeles stod i 1976. Ukjent fotograf. Kilde: Årli, 1980, s. 145.

Tabell 7-28: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 22 Hangeland

Verdivurdering: Delområde KM 22 Hangeland					
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi	
▲					
Begrunnelse: Spor etter steinalderaktivitet, samt tufter og driftselement fra innmark og utmark til den fraflyttete gården, viser at dette relativt karrige området har vært utnyttet i lang tid. I sum har kulturmiljøet noe kulturhistorisk verdi.					
Tiltakets påvirkning					
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet
Alt. Kryssing Fedafjorden	▲				
	Begrunnelse: Tiltaket blir synlig fra store deler av kulturmiljøet, men gir en ubetydelig endring.				
Tiltakets konsekvens					
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	-- ---
Alt. Kryssing Fedafjorden	▲				
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)				

7.4.2 KM 23 Kallevik Husmannsplass

Figur 7-146: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 23 Kallevik.

Kallevik var en husmannsplass under Raustad (se *KM 35 Raustad*), og det skal ha bodd folk her i lang tid (Årli, 1980, s. 102). En av dem var Tønnes Elias Pedersen Guse (1814-1898), født på Guse. Vi vet at han kjøpte plassen, men han døde senere som fattiglem på Guse (Årli, 1964, s. 24; Årli, 1972, s. 193).

Mye på grunn av den kraftige stigningen opp Øyekleiva (se *KM 40 Øyesletta*) ble arbeidet med ny riksvei 40 mellom Øye og Feda langs fjorden satt i gang i 1959. Veien åpnet for vanlig ferdsel 6 år senere, i 1965, og gikk rett forbi Kallevik (Haugen, 1984, ss. 336-337). For første gang fikk stedet veiforbindelse. Men etter hvert ble Kallevik likevel helt forlatt, og i dag finnes bare murene igjen etter den gamle husmannsplassen.

Figur 7-147: Kallevik i 1951. Før veien kom. Kilde: Askeladden.no

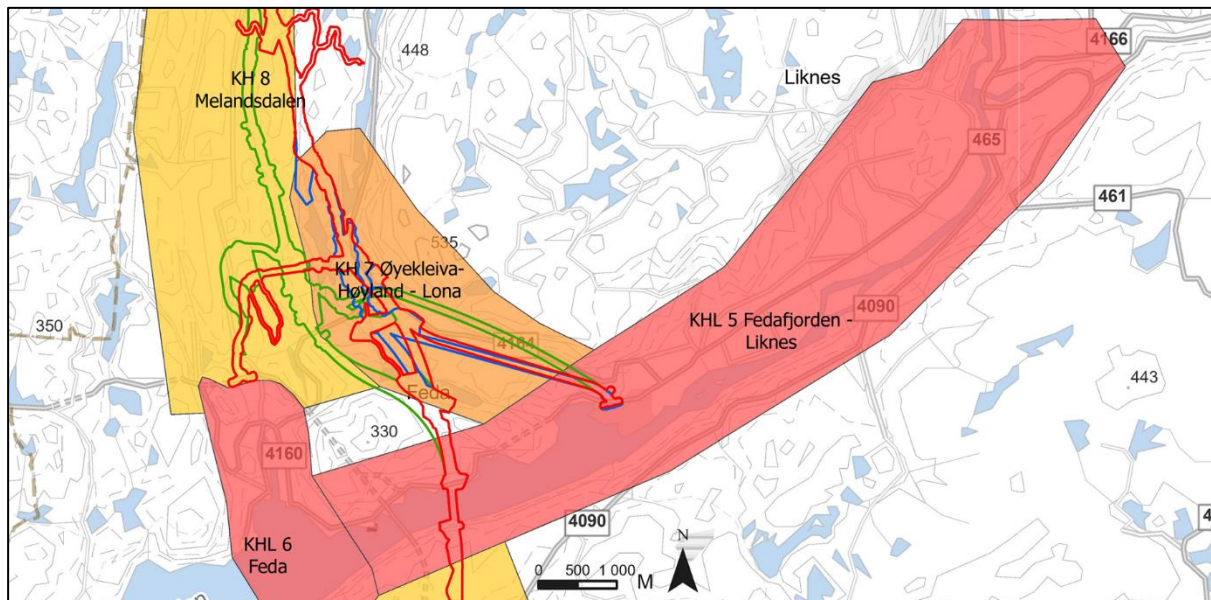
Figur 7-148: Kallevik i 1966, Bygningene står fremdeles året før veien offisielt åpner. Kilde: Askeladden.no

Figur 7-149: Kallevik i 2007. Bare murene finnes igjen av husmannsplassen. Kilde: Askeladden.no

Verdivurdering: Delområde KM 23 Kallevika							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Murene og andre spor etter husmannsplassen Kallevik er et lokalt vanlig kulturmiljø.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Kryssing Fedafjorden	Begrunnelse: De siste restene etter husmannsplassen forsvinner fullstendig.						
▲							
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Kryssing Fedafjorden	▲						
Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)							

7.4.3 KHL 5 Fedafjorden – Liknes Kulturhistorisk landskap

Figur 7-150: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 5 Fedafjorden – Liknes. I kulturlandskapet er det ett veialternativ i vest, kalt Alt. Kryssing Fedafjorden. Ved Øyesletta går alle alternativene i tunnel og samler seg ved samme tunnelmunning, der de kalles Alt. Øyesletta. Ytterkanten til veialternativene er vist med rødt.

Figur 7-151: Øyesletta er en stor, fruktbar moreneslette omkranset av typiske sørlandske fjellparti. Flyfoto fra 1953, sett mot havet, ca. rett over Liknes. Foto: Wilhelm skappel, Widerøes Flyveselskap AS. Kilde: Nasjonalbiblioteket.no

OBS: Beskrivelsen under er en lett omskrevet versjon hentet fra Statens vegvesens konsekvensutredning for E18 Handeland – Fedafjord (Statens vegvesen, 1993, ss. 55-56):

Øyesletta ligger mellom Fedafjorden og Liknes, klart avgrenset av høye fjellsider mot nordvest og Kvina og høye fjellsider mot sørøst. Det store jordbruksarealet i bunnen av Kvinesdal har trolig vært dyrket i flere hundre år. Det har vært en stor tetthet av gravhauger i området. I 1890 ble over 30 hauger utgravd, men alle var allerede plyndret for verdigjenstander. På Jerstad og Svindland er det funnet gull i gravene. De fleste gravene er fra vikingtiden, men det er også funnet graver fra steinalderen og bronsealderen. I området finnes det fremdeles interessante spor etter tidligere jordbruksdrift, fornminner, verneverdige enkeltbygninger og bygningsmiljøer.

På Øyesletta er det en rekke automatisk fredede kulturminner, og det er gjort flere funn av forhistorisk gjenstandsmateriale. Her har vært bosetning fra steinalderen, men utnyttelsen av området synes å øke sterkt i jernalderen. Det er grunn til å tro at man ved en flateavdekking av de øvre jordlagene i området kan lokalisere gårdsanlegg på de selvdrenerende områdene i dalbunnen. Disse områdene ligger langs forhøyningene ved den gamle veien mot nordsiden og langs de naturlige bekkeløpene ned mot Kvina. Det er også funnet spor etter tidligere aktivitet på østsiden av elva.

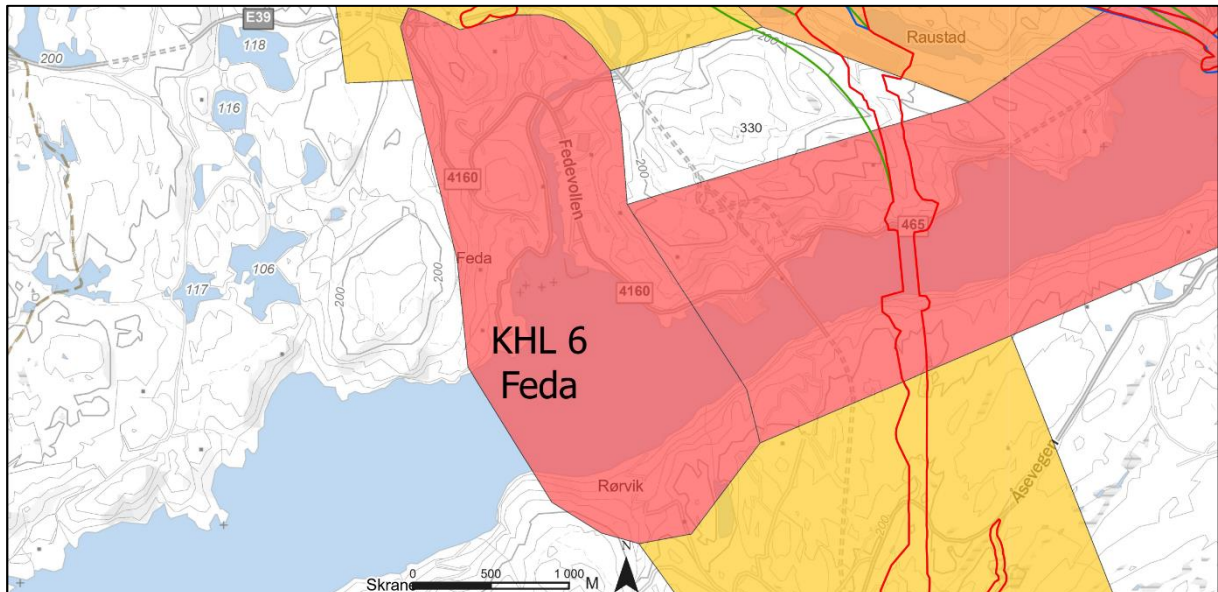
Det er flere interessante bygningsmiljøer langs den gamle veien fra Liknes mot Øye. Av eldre gårdsanlegg kan nevnes Faret, Ytre Egeland, Linland, Slimestad og Øvre Øye. Langs Kvina, nordøst for Øye smelteverk ligger gården Ytre Øye. Gården består av flere bruk, og bygningsrekken mot Kvina består av både innhus, uthus og sjøboder. Dette bygningsmiljøet med sin tydelige tilknytning til elva har høy verneverdi.

Tabell 7-29: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 5 Fedafjorden – Liknes

Verdivurdering: Delområde KHL 5 Fedafjorden – Liknes						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Et spesielt fint utviklet kulturlandskap med en rekke kulturminner og -miljø av stor verdi. Forbindelsen mellom fjorden og bebyggelsen er sentral.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Kryssing Fedafjorden	▲					
	Begrunnelse: Brua blir et nytt element som splitter opp kulturlandskapet. Men eksisterende bru minsker påvirkningen på landskapets lesbarhet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Kryssing Fedafjorden	▲					
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)					

7.4.4 KHL 6 Feda Kulturhistorisk landskap

Figur 7-152: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 6 Feda. I nærheten er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Kryssing Fedafjorden. Ytterkanten til veialternativet er vist med rød farge.

Det definerte kulturhistoriske landskapet *KHL 6 Feda* strekker seg fra gården Birkeland i nord, via handelsstedet Feda over Fedafjorden til Rørvikstranda på sørsiden. Det kulturhistoriske landskapet er definert ut fra handelsstedet Feda, og inkluderer blant annet hele *KM 24 Feda*. Også Rørvikstranda på sørsiden av fjorden har en viktig rolle i det kulturhistoriske landskapet.

Figur 7-153: Sande (til venstre) og tettstedet Feda er viktige deler av det større kulturhistoriske landskapet. Bildet er tatt fra Binesodden, hvor det er gjort funn fra steinalder (Askeladden-ID 21127 og 51171) og bronsealder-jernalder (Askeladden-ID 51172). Se 1905-foto under *KM 24 Feda*. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Fjell og skråninger reiser seg rundt kulturlandskapet til Feda, og skaper en tydelig avgrensning av et lunt sted. Den dyrkede marka i Feda og Sande ligger i dalbunnen og i flekker her og der i heiene. Klimaet er mildt og fuktig, men jordlaget er heller tynt og setter grenser for plantevekst og jordbruk. Dalen er nesten helt lukket også i nord, elva som renner gjennom Feda deler dalbunnen i to og bunner ut i Fedafjorden i sør. Feda har en naturlig havn som har vært en betydelig faktor for fremvekst av tettstedet.

Kulturlandskapet har en lang kulturhistorie, med rike funn fra steinalder og jernalder – spesielt ved sletteområdene ved Sande og Feda sentrum. Det viser at området har hatt gode bosetningsforhold og vært i aktivt bruk gjennom hele forhistorien. Mye av grunnen til dette er beliggenheten i landskapet i ly for uvær fra havet og med gode, dyrkbare jordbruksareal.

Områdets viktige geografiske plassering viser seg også inn i middelalderen. Allerede i tidlig middelalderen var Feda sentrum for de omkringliggende skog- fjord- og fjellbygdene; Gyland, Kvinesdal, Fjotland, Sirdal, Nes, Bakke og Hidra (Andreassen, 2016).

Havnemiljøet i Feda, preget av gamle sjøhus, trange gateløp og små hvitmalte trehus, er blant de best bevarte på Sørlandet. Tettstedet er omgitt av et godt bevart kulturlandskap og registrert i tidligere Miljødirektoratets liste over spesielt verdifulle kulturlandskap i Norge (Iversen mfl., 1994), samt i «Kvinesdal. Verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei» (Kvinesdal kommune, 2002).

Historisk har mye av trafikken til det kulturhistoriske landskapet kommet sjøveien via Fedafjorden. Men også ferdselen til lands har vært viktig. Svingene ned Rørviksbakkene (Rørvikskleiva) på østsiden av Fedafjorden ble bygd til den Vestlandske hovedvei i årene 1831-1834, og var i et viden kjent byggverk i sin tid (se *KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal – Rørvikstranda*). Fra Rørvikstranda gikk det båt over til handelsstedet Feda.

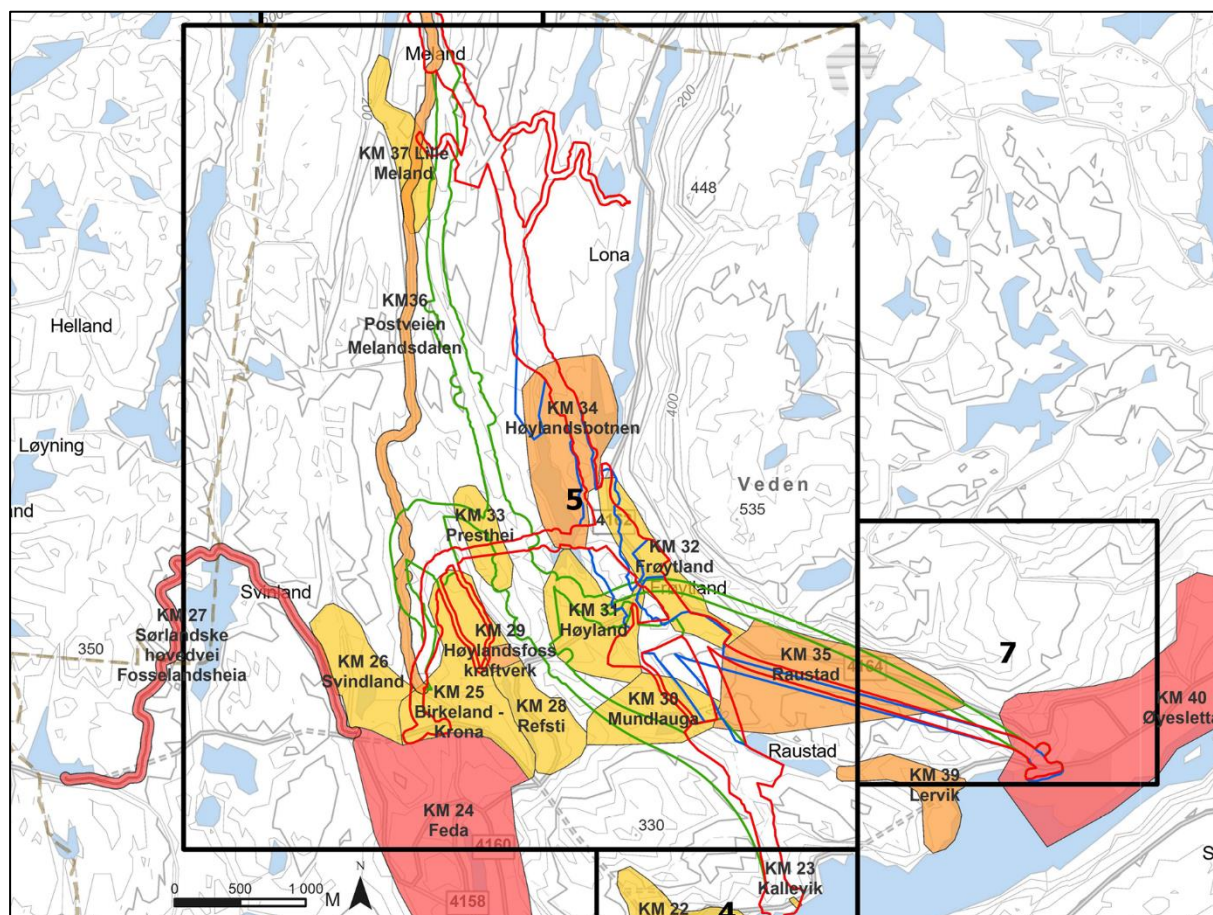
Tabell 7-30: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 6 Feda

Verdivurdering: Delområde KHL 6 Feda						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Feda er omgitt av et godt bevart kulturlandskap utviklet etter lang og aktiv bruk. Helheten av mange spor fra forhistorien, ferdselshistorien og ikke minst tettstedet Feda, gjør den kulturhistoriske verdien stor. Det kulturhistoriske landskapet har en helhet med mange dimensjoner som er sjelden i dag.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Kryssing Feda-fjorden	▲					
	Begrunnelse: Brua blir synlig fra kulturlandskapet, men gir ingen påvirkning på kulturmiljøverdiene.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	-- ---	----
Alt. Kryssing Feda-fjorden	▲					
	Ubetydelig miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (0)					

7.5 Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn

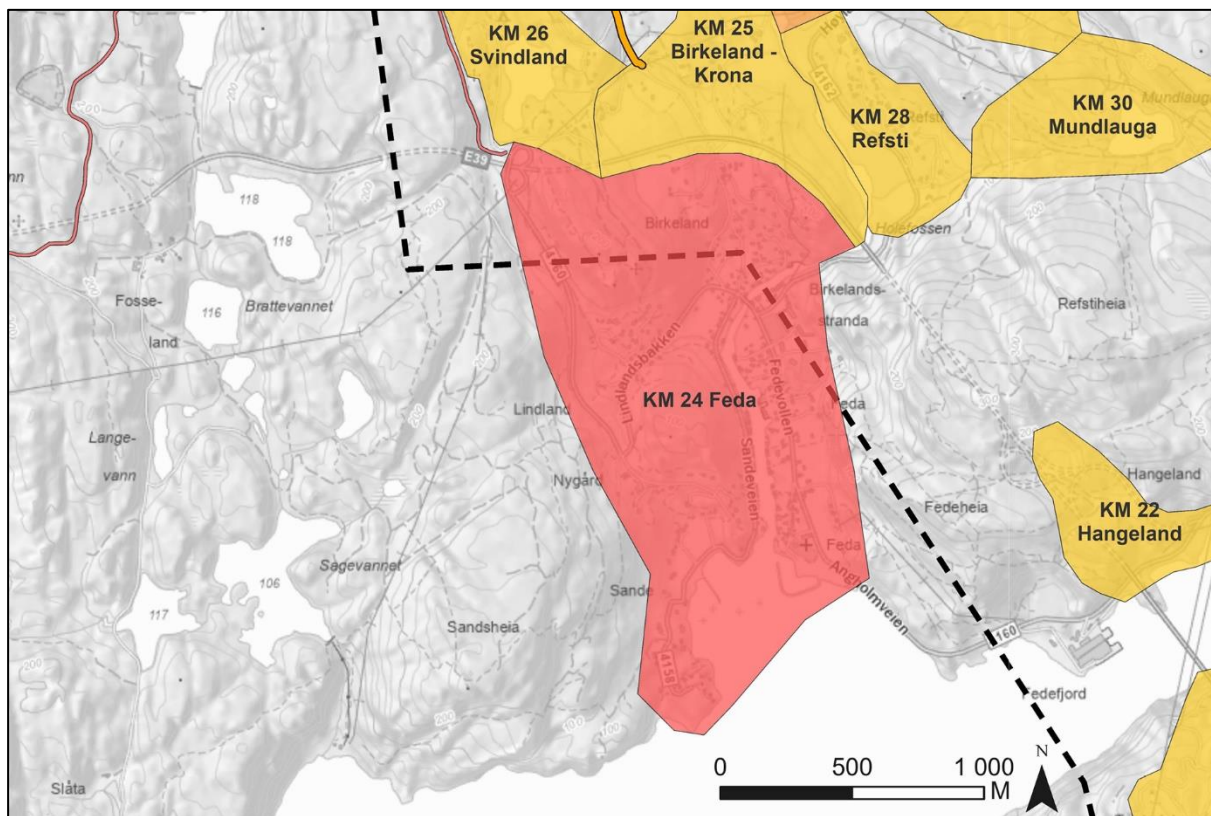
Innenfor *delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn* er det definert og vurdert 14 kulturmiljø, KM 23 – KM 37, til denne konsekvensutredningen.

3 av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 6 – KHL 8, ligger også helt eller delvis innenfor *delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn*.

Figur 7-154: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn. Kulturmiljøene er markert med heldekkende farger: Rød = Stor verdi, oransje = Middels verdi, gul = Noe verdi. Ytterkanten til anleggsbeltene til veialternativene (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er også tatt med: Alt. Frøyland 1 (F1 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = rødt, Alt. Frøyland 2 (F2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = blått, og Alt. Høyland 2 (H2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = grønt. Der Frøyland-alternativene er like vises bare rød farge.

7.5.1 KM 24 Feda Kulturmiljø i tettbygd strøk

Figur 7-155: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdier som finnes i KM 24 Feda.

Tettstedet Feda er blant de best bevarte kulturmiljøer i Agder, der kulturmiljøets eldre bygninger fremdeles utgjør majoriteten. Bygningsmiljø bærer preg av den periodevis gode økonomien med flere staselige «skipperhus» og store buer langs Fedaelva. Kulturmiljøet ligger i et vakkert landskap som i 1994 ble valgt ut som nasjonalt kulturlandskapsområde, under kategorien

«spesialområde» (som eneste i Vest-Agder). Delområdet omfatter den vestlige delen av gården Feda (gnr. 10), den østlige delen av Lindland (gnr. 13), den sørlige delen av Birkeland (gnr. 11) og deler av Sande (gnr. 14).

Figur 7-156: Det gamle gjestgiveriet på Feda fra 1782 er en av de historiske bygningene man finner i gaten Nedre Feda. Bygget fikk Bygningsvernprisen i Kvinesdal i 1995. Foto: Jan

Figur 7-157: Feda i 1911. Ukjent fotograf. Eier: Oslo Museum. Kilde: Nasjonalbiblioteket.no

Feda er for første gang nevnt i skriftlige kilder som kirkesogn i 1302, og som tinglag i 1460. Navnet kommer sannsynlig av det gammelnorske navnet «Fit», som betyr frodig gressmark, men bosetningen på stedet har sine røtter allerede i steinalderen. Den naturlige havnen har trukket til seg mennesker gjennom tidene – de fleste funnene i delområdet fra steinalderen (Askeladden-ID 2112741022, 51169, 51171, 222793 og 222794), og jernalderen (Askeladden-ID 21124, 21125, 31468, 51172, 69861, 222788, 222791, 222796, 222797, 222840 og 236757) er gjort langs fjorden og Fedaelva. Spesielt sletteområdene både ved Sande og Feda sentrum har vist seg rike på spor fra steinalderen.

Figur 7-158: Lande (til høyre) og Feda (til venstre) sett fra Binesodden i 1905. Se foto fra i dag under KHL 6 Feda. Ukjent fotograf. Eier: Oslo Museum. Kilde: Nasjonalbiblioteket.no

Figur 7-159: Gravhaug fra jernalder (Askeladden-ID 21124) ved Feda kirke. Gravminnet er restaurert i nyere tid. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Feda har også lange tradisjoner som kirkested, og her har det vært kontinuitet på tvers av trosskiftet. På kirkegården er det bevart en stor gravhaug fra jernalder (Askeladden-ID 21124), kalt Vårdøyhaugen (Fiskaa & Myckland, 1957, s. 171), og foran kirken ble det påvist et gravfelt fra

samme perioden (Askeladden-ID 21124). Dagens kirke er en laftet korskirke fra 1802 (Askeladden-ID 84119), som erstattet en laftet langkirke fra 1593.

Figur 7-160: Interiør i Feda kirke. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Fra Fede skrives til „Agder“ den 9de ds.: Ved Afstemning i Salmebogsagen i Fede Kirke, Søndag 8de Marts, fik Hauges 6, Kingos 82 Landstads 103 Stemmer.

Saadanne Smaatterier som, at en af Kingos Partis bedste Mænd fremlagde 2 Stemmesedler paa samme Person, samt paa en meget uforkammet Maade fremtraadte for Valgbestyrelsen og fordrede dens Papirer med de til Forretningen hørende Sager udleveret paa Stedet, saadant skal jeg kanske senere komme tilbage til, hvis ingen kommer mig i Forfjøbet. X.

Idet vi antager som sikkert, at fornøden approbation vil bli meddelt, ønsker vi Fede menighed tillykke med salmebogsbyttet. Vi tror, at alle rimelige, sandhedskjærlige mænd og kvinder snart vil finde sig vel tilfredse med Landstads bog. Hvad partierne med større eller mindre ret kan ha at anke paa hinanden over, tror vi, man helst skal gjemme under overbærenhedens og glemselens dække.

Hed.

Figur 7-161: Innlegg i Agder 10/3 1885. Kilde: Nasjonalbiblioteket.

Kirken hadde en sentral plass i livet til folk i Feda, noe salmeboksaken i 1885 kan illustrere. Den endte med at man i Feda byttet kirkesalmebok til Landstads kirkesalmebok. Landstads salmebok var blant annet kritisert for å blande «bondespråk» og «kulturspråk», men vant avstemningen foran den danske *Kingos salmebok* og Hauges konservative *Psalmebog for Kirke og Hus*. Valgfusk var en av virkemidlene for å hindre at Landstads bok skulle seire – uten at det hjalp.

Figur 7-162: Et av husene langs den gamle postveien (Askeladden-ID178552-1) nord for kirken. Huset (SEFRAK 1037-0015-018) er fra begynnelsen av 1800-tallet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Det er ikke bare fjorden som har bundet Feda sammen med omverden. Også ferdselen på land har vært viktig, og det er kjent flere eldre ferdselsveier i området. Den Vestlandske hovedvei kom til Feda i 1839, men tettstedet var ett av tre poståpnerier langs den første postveien på strekningen Kristiansand – Stavanger alt fra 1653. Poståpneriet lå fra 1664 til 1689 på gården Birkeland, men innen 1716 flyttet det til Sande (Hageland, 2000, s. 88). På klyngetunet Birkeland fantes også skystasjon og gjestgiveri.

Figur 7-163: Utsikt mot Feda kirke (Askeladden-ID 84119). Brukarene til høyre hørte til den gamle E39, som nå er omlagt. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-164: Brua over Fedaelva sett mot nordvest. Både huset til i høyre i bildet (SEFRAK 1037-0015-084) og det gule huset midt i bildet (SEFRAK 1037-0015-081) er fra begynnelsen av 1900-tallet. En rodestein som viser hvem som hadde ansvaret for veivedlikeholdet frem til steinen, kan skimtes mellom huset og lyktstolpen, ved stakittgjerdet, helt til høyre i bildet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

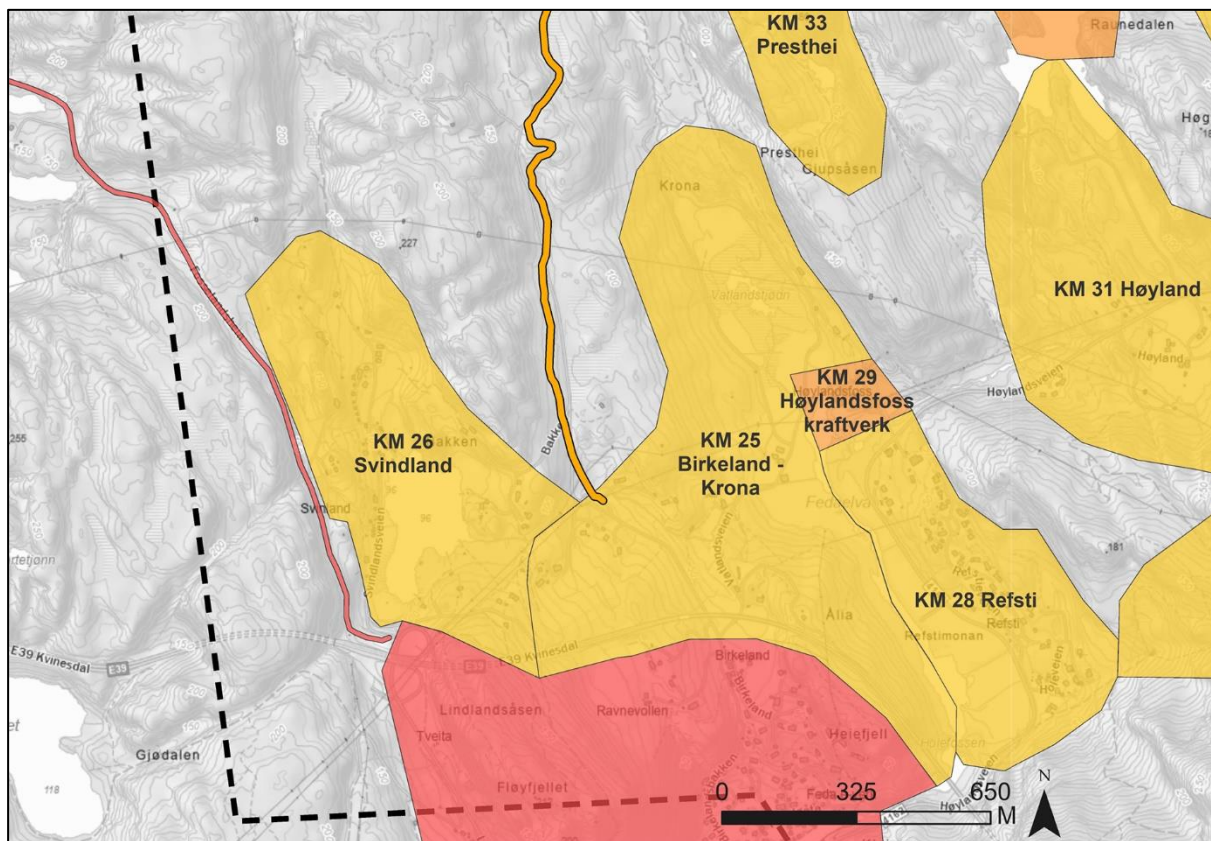

Figur 7-165: Oversiktsbilde over eldre naustmiljø i Feda, nordøst for brua over Fedaelva. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-31: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 24 Feda

Verdivurdering: Delområde KM 24 Feda						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Feda har spor fra de eldste tider frem til i dag. Bygningsmiljøet er helhetlig og inneholder bygninger med stor arkitekturhistorisk betydning. Kulturmiljøet har stor regional betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Frøytland 1	▲					
	Begrunnelse: Alternativet får ingen påvirkning på kulturmiljøet.					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Tilførselsveien til Birkeland ender rett utenfor nord-delen av kulturmiljøet, men gir likevel ubetydelig endring.					
Alt. Frøytland 2	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.					
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.					
Alt. Høyland 2	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.					
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++ ++++	+ / ++	0	-	-- ---	----
Alt. Frøytland 1	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Frøytland 2	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Høyland 2	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.5.2 KM 25 Birkeland – Krona Gårdsmiljø

Figur 7-166: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 25 Birkeland – Krona.

Kulturmiljøet er preget av gårdsnære innmarker, med mange steingarder, tufter, åkre og liknende. Det er ikke registrert noen automatisk fredede kulturminner innenfor det definerte kulturmiljøet, men det er ikke usannsynlig at slikt finnes under bakken.

Det heter seg at gården Birkeland (gnr. 11) fra gammel tid var den største og beste gården på Feda. I 1737 nevner en tysk forstmann at gården grenset til Lindland, Svindland, Meland og mot Feda-elva i øst. Den eldste gården lå høyt oppe på høydene med utsyn mot Feda og Lindland.

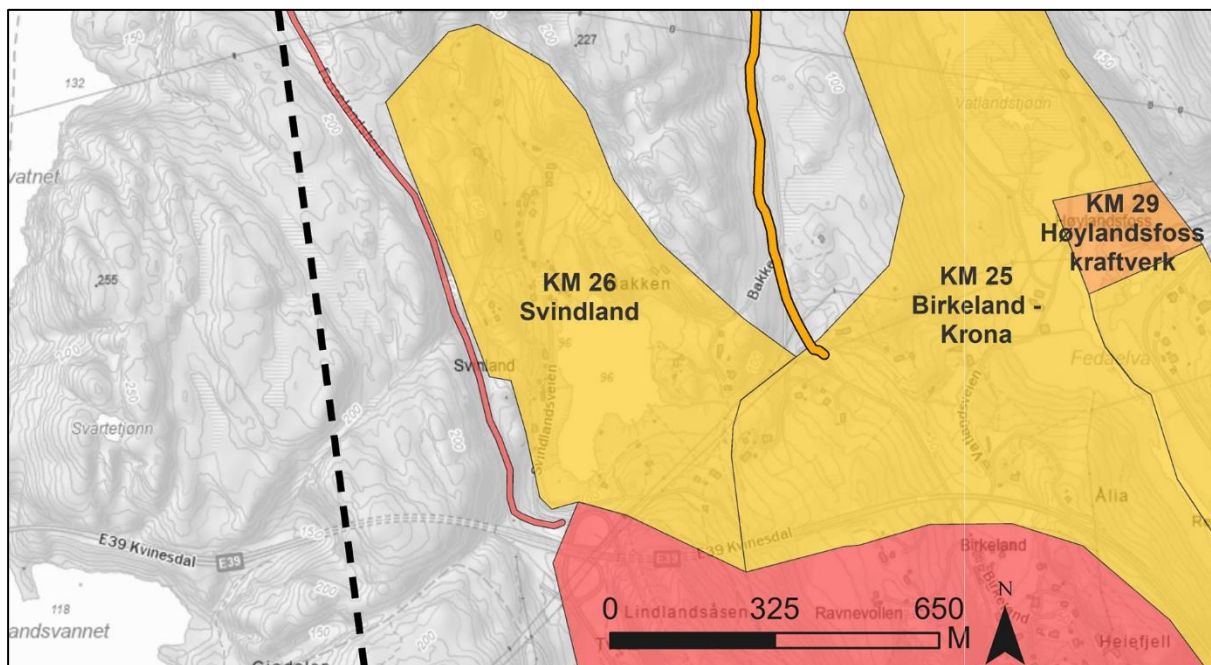
Nord for Vatlandstjødn ligger murene etter gården Krona (Askeladden-ID 284315). Tønnes og Tobine Gundersen kjøpte i 1865 eiendommen og bygde hus her. Sønnen Tønnes overtok stedet og la ned et stort arbeid i arbeid på Krona. Han dyrket, la om og steinsatte bekken. I 1934 kjøpte Olgart ringsjord bruket. Det var han som anla vei opp til Krona på vestsiden av myra. Tidligere gikk den på østsiden av Vatlandstjødn (Årli, 1980, s. 272-274).

Langs Fedaelva ligger tre registrerte tufter (Askeladden-ID 284291, 284292 og 284293) på rekke og rad mot nord, etterfulgt av en mulig grensestein vel 200 meter nord for siste tuft (Askeladden-ID 284640).

Tabell 7-32: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 25 Birkeland – Krona

Verdivurdering: Delområde KM 25 Birkeland – Krona							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Lokalt vanlige kulturmiljøverdier for et sørlandsk gårdsområde i et kupert terreng med jordbruksflater innimellom.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Alternativet gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Tilførselsveien til Birkeland lager barrierer i vest og nord, og svekker sammenhengen med omgivelsene. Restene etter gården Krona går tapt i anleggsvei.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Tilførselsveien til Birkeland lager barrierer i vest, og svekker sammenhengen med omgivelsene. Restene etter gården Krona går tapt i anleggsvei.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						

7.5.3 KM 26 Svindland Gårdsmiljø

Figur 7-167: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 26 Svindland.

Svindland (gnr. 15) er en av de mange -landgårdene ved Fedafjorden, og har sannsynlig sine røtter i jernalder. Et gravfunn, trolig en branngrav, fra denne perioden, styrker denne antagelsen. Funnet, som bestod av spiralringing av gull, to stykker av et leirkar (C 20294) og brente bein, ble gjort ved åkerarbeid på et ukjent sted på gården i april 1902. Det eldste kjente funnet fra gården er likevel knyttet til et kort opphold på stedet i steinalderen. I 1972 ble det på bnr. 20 gjort funn av en flintskraper (Askeladden-ID 69862).

En rundt 60 meter lang hulveistump (Askeladden-ID 214510) tyder på mye ferdsel i tidligere tider.

Figur 7-169: Spiralring av gull (C20294) fra jernalderen. Foto: UNIMUS, Kulturhistorisk museum i Oslo.

Figur 7-168: To biter fra et brent leirkar (C 20294) fra jernalderen. Foto: UNIMUS, Kulturhistorisk museum i Oslo.

Den eldre bebyggelsen på Svindland i dag består av fire våningshus fra siste halvdel av 1800-tallet (SEFRAK 1037-0014-066, 068, 069 og 070), og et bygd i 1810 (SEFRAK 1037-0014-065). Det er ellers flere tufter og steingjerder i delområdet.

Figur 7-170: Våningshuset på bnr. 6 (SEFRAK 1037-0014-065) fra 1810 er den eldste registrerte bygningen på Svindland. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-172: Gårdstunet på bnr. 2 med et våningshus fra slutten av 1800-tallet (SEFRAK 1037-0014-068). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-171: Våningshus på bnr. 8 (SEFRAK 1037-0014-066) er fra ca. 1850. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-174: Gårdstunet til bnr. 3 (i dag bnr. 35). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-173: Gårdstunet på bnr. 5 (i dag bnr. 38). Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-175: Oversiktsbilde over Svindland med Svindlandstjønnen. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

En vedtaksfredet del av den Sørlandske hovedvei (Askeladden-ID 128765), fra 1920-1926 passerer like utenfor kulturmiljøet i vest (Se *KM 27 Sørlandske hovedvei – Fosselandsheia*).

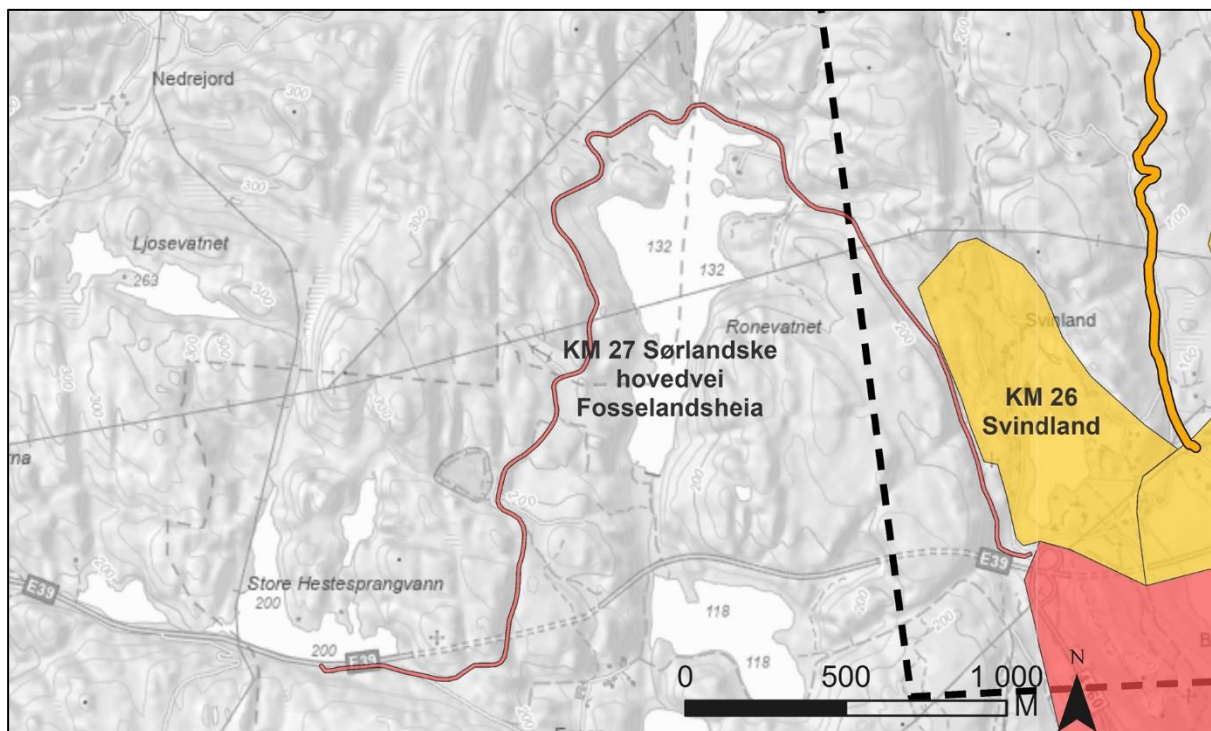
Figur 7-176: Svindland fotografert ca. 1910. Våningshuset på bnr. 6 (SEFRAK 1037-0014- 065) øverst i bildet. Foto: Løyland 1999, s. 89.

Tabell 7-33: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 26 Svindland

Verdivurdering: Delområde KM 26 Svindland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Et lokalt vanlig gårdsmiljø som inneholder bygninger av begrenset arkitekturhistorisk betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 1 m/til.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 2 m/til.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/til.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.4 KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia Teknisk-industrielt kulturmiljø – veimiljø

Figur 7-177: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia.

Den Sørlandske hovedvei over Fosselandsheia ble bygd mellom 1920 og 1925. 4,5 kilometer av veien er vedtaksfredet (Askeladden-ID 128765) og del av Statens vegvesen sin «Nasjonale verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner. Den fredede parsellen går mellom Lindland og Hestesprang, og var en omlegging av Vestlandske hovedvei fra første halvdel av 1836-40, da sistnevnte var for bratt for bilens krav til stigning. Den nye veien ble atskillig lenger enn den gamle, men hadde et maksimalt stigningsforhold på 1:20, noe som gjorde det enklere å transportere større last.

Veien snor seg rundt koller og små knauser, men er også stedvis sprengt inn i fjellet og lagt på fylling. Sikring langs veien består av lave betongfendere og på veiens innside går en 1,5 meter bred grøft. Den er i løpet av sin tid som hovedvei blitt breddeutvidet, spesielt i svingene, og har i dag en bredde på mellom 5 og 10 meter.

Store trafikk- vansker over Fosselandsheia

Det var nødvendig å mobilisere mannskap fra Nes, Hidra og Kvinesdal lensmannskontor for i ettermiddagstimene i går å få fart i trafikken på E18 over Fosselandsheia øst for Flekkefjord.

En rekke biler klarte ikke å komme fram på det speilglatte føret, og flere trailere kjørte seg fast og skled inn i fjellveggen. Til alt hell ble det kun materielle skader.

Fra Solli bru på grenseskillet mellom Flekkefjord og Feda var det til tider lange køer av kjøre-

tøy som ble hindret i å komme videre fordi andre vogner blokkerte veien. Bilførerne klagde til politiet over at veivesenet viste manglende vilje til å strø, men disse klagenene lot ikke til å virke inn i det hele tatt på veimannskapene. Veifolkene nøyde seg med å vise til at det var blitt strødd fra morgenen av.

Sjåfører som kjørte fra Kristiansand til Flekkefjord gav tydelig uttrykk for at kilometerne over Fosselandsheia var de verste på den vel 13 mil lange strekningen.

Figur 7-178: Veien over Fosselandsheia ble regnet for å være vanskelig å kjøre. Avisartikler opp gjennom årene forteller om mang en ulykke, spesielt i svingene ved Solli bru. Kilde: Fædrelandsvennen, 11/12 1976.

Underveis finnes Solli bru (Brunr. 10-0197), også kalt Hålebroa (Løyland, 1999, s. 386), en hvelvbru fra 1921. Den er bygd av tilhugget stein murt med sementmørtel, og ble utvidet og forsterket med en betongplate i 1967.

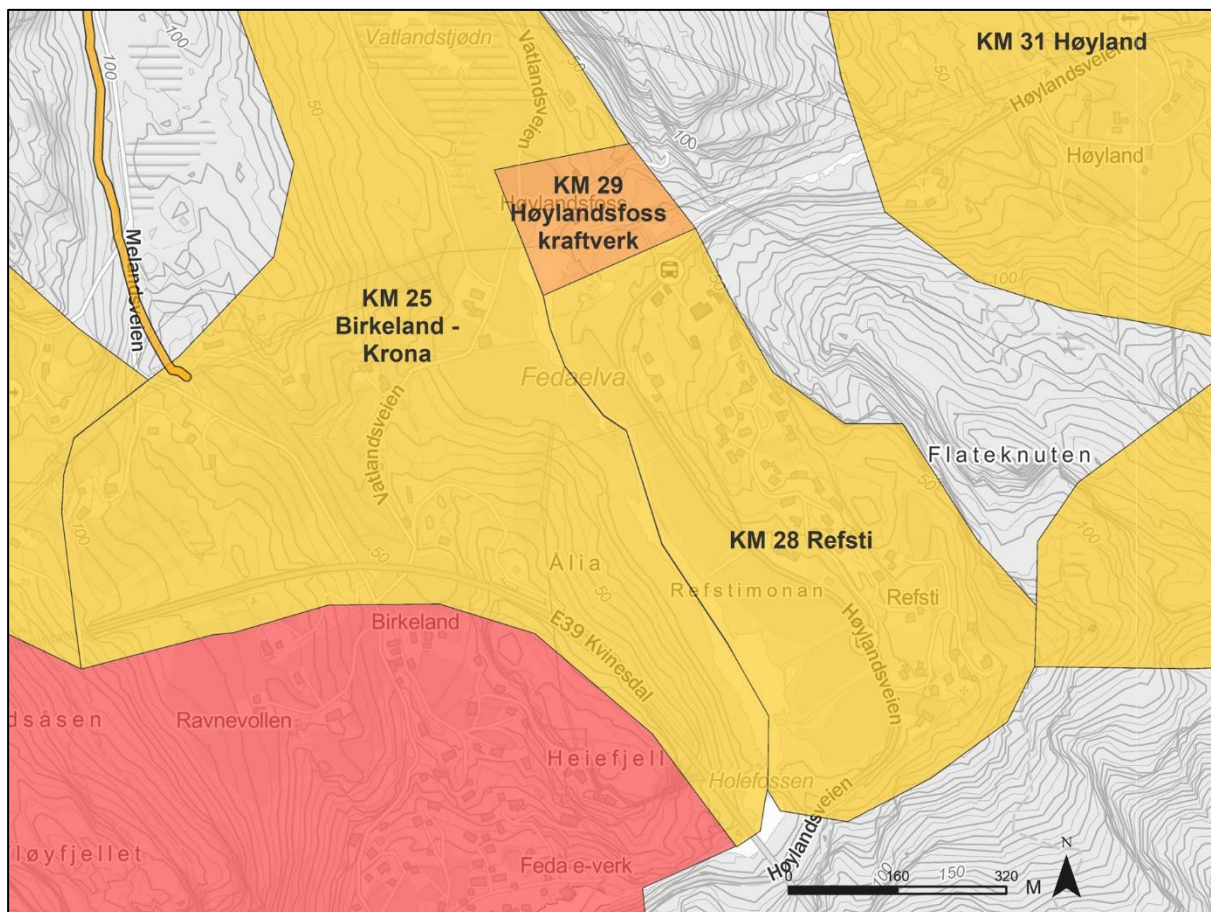
I 1982 ble veien avløst av ny E18 (nå E39), som ble lagt i tunnel og ny trasé. Veien har asfaltdekke som viser tegn på manglende vedlikehold, og den brukes dag som gårdsvei og anleggsvei for Tinfos Jernverk.

Veien er objekt nr. 187 i Statens vegvesen sin landsverneplan (Statens vegvesen, 2002).

Tabell 7-34: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia

Verdivurdering: Delområde KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Veien er fra en periode da det skjedde store endringer innen norsk veibygging. Parsellen med hvelvbrua Solli bru, er et eksempel på en vei som har vært endret, forsterket og tilpasset den stadig økende biltrafikken. Som vedtaksfredet kulturminne har veien nasjonal betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av tiltaket						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.5 KM 28 Refsti Gårdsmiljø – boligfelt

Figur 7-179: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 28 Refsti.

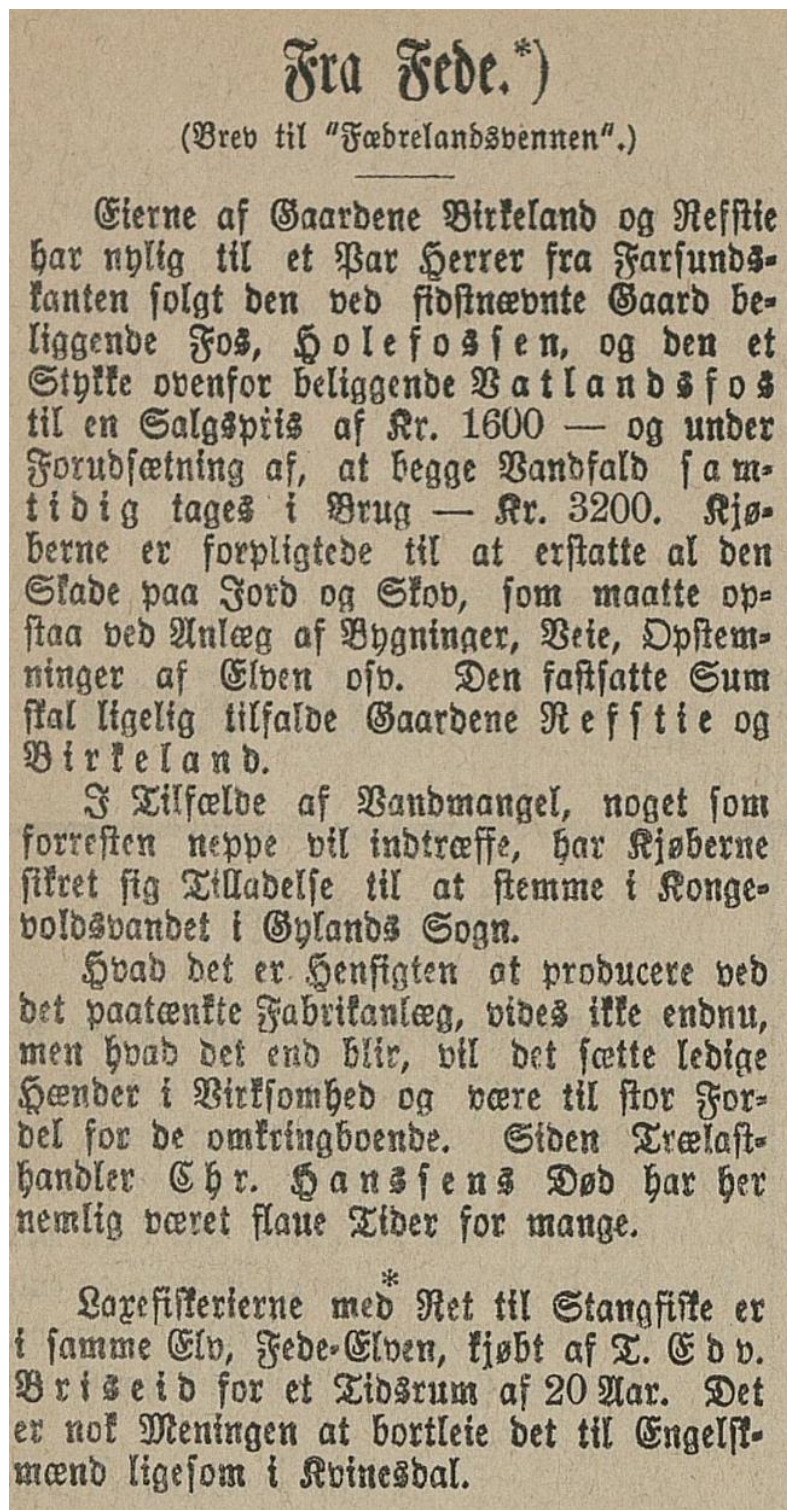
Refsti, gnr. 8, grenser til Feda, Hangeland, Høyland og Fedaelva. Feda var hovedgården og adels-gods, og Refsti, som har vært bondebruk siden 1660-årene, tilhørte denne. Det sies at navnet Refsti er sammensatt av rev og sti og at det senere ble forkortet til Refsti. I noen skriftlige kilder skrives gårdsnavnet Refstie eller Refstien. Garden har et areal på ca. 1000 mål. I henhold til utgivelsen «Norges Bebyggelse» er innmark og kulturbeite oppgitt til 108 mål.

På nord- og østsiden av gården lå lave, skogkledd heier som har gitt ly for vinden, mens det meste av innmarka har vært slett og lett-dreven jord som har passet for maskindrift (Årli, 1980, s. 130).

Det er ikke kjent noen automatisk fredede kulturminner innenfor det definerte kulturmiljøet.

Bruk av elven, fossen og vannfallet her har vært viktig ved Refsti gjennom tidene. I matrikkelen for 1723 ser vi at Refsti hadde «2 flomkverner», mens det i matrikkelen for 1802 blant annet står at Refsti hadde «fornøden ildbrensel og kvernebruk». Langs Fedaelva i dag finner man fremdeles to kvernhusmiljø. Helt i sør ligger Holfossenkverna (Askeladden-ID 284280), et «stort kvernanlegg med dels naturlig og dels oppbygd steinrenne til å lede inn vann med stor kraft fra elven til et kvernhus sannsynligvis i sørøstenden. Det er brukt støp i deler av fundamentet. Like nord for renna ligger deler av ei tuft inntil berget». Øverst i det definerte kulturmiljøet ligger Høylandsfossen vasshjul (Askeladden-ID 278808), et «vasshjul i tre og steinsatt kanal ved Høylandsfossen» (Askeladden.no).

Mesteparten av bebyggelsen på Refsti kom til gjennom de to kommunale byggefeltene Refsti I og II i løpet av 1980-90-årene. Av eldre bygninger er våningshuset på Høylandsveien 82 bygd ca. 1800 (SEFRAK 1037-0014-089), mens løa trolig også er fra 1800-tallet (SEFRAK 1037-0014-090). Våningshuset på Høylandsveien 102 er fra ca. 1890 (SEFRAK 1037-0014-088).

Figur 7-180: I 1890 kan vi lese om et salg av eiendom ved Holfossen «under forutsætning af, at begge vandfald samtidig tages i brug». Fædrelandsvennen, 13/1 1890.

Figur 7-156: Gårdstunet på bnr. 1. Både våningshuset (SEFRAK 1037-0014-089) og løe (SEFRAK 1037-0014-090) ble bygd før 1850. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

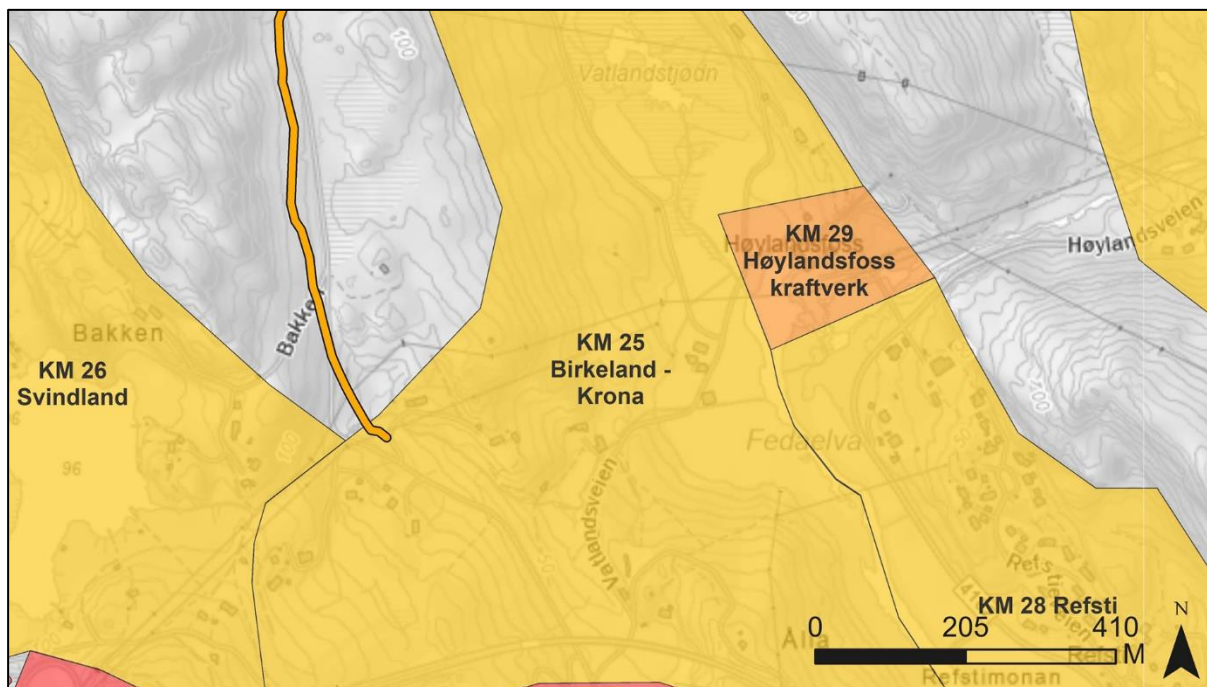
Figur 7-181: Oversiktsbilde over delområde KM 28 Refsti. Tatt mot nord. Foto: Monika Serafinska, Sweco

Tabell 7-35: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 28 Refsti

Verdivurdering: Delområde KM 28 Refsti							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Som kulturmiljø et Refsti lokalt vanlig, med et bygningsmiljø av begrenset arkitekturhistorisk betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Alternativet får ingen påvirkning på kulturmiljøet						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Alternativet vil gi ubetydelig endring på kulturmiljøet						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Alternativet går i bakkant av Refsti i øst, men vil gi ubetydelig endring på kulturmiljøet						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Alternativet går i bakkant av Refsti i øst og delvis være synlig i nord og vest, men vil gi ubetydelig endring på kulturmiljøet						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.6 KM 29 Høylandsfossen kraftverk Teknisk kulturminne – kraftverk

Figur 7-159: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 29 Høylandsfossen kraftverk.

Høylandsfoss kraftverk startet produksjonen i 1948, og utvidet stasjonen i 1957 og 1985. Vannet ledes i en 741 meter lang tunnel fra inntaket til kraftstasjonen. Kraftverket utnytter et fall på 45,5 meter fra Høylandsbotn som reguleres mellom 77 og 73 moh. Kumlevollvatnet er også magasin og det reguleres mellom 111 og 109 moh, mens Sandvatnet reguleres mellom 303 og 296 moh.

Figur 7-182: Høylandsfossen kraftverk.
Foto: PeltonMan, CC BY-SA 3.0, Wikipedia

Flekkefjord Elektrisitetsverk solgte anlegget til Vest-Agder Energiverk i 1998.

Høylandsfossen kraftstasjon har tre aggregater i drift, og leverer 31 GWh energi i året. Til sammen forsyner kraftverket, som eies av Agder Energi, strøm til ca. 1650 husstander.

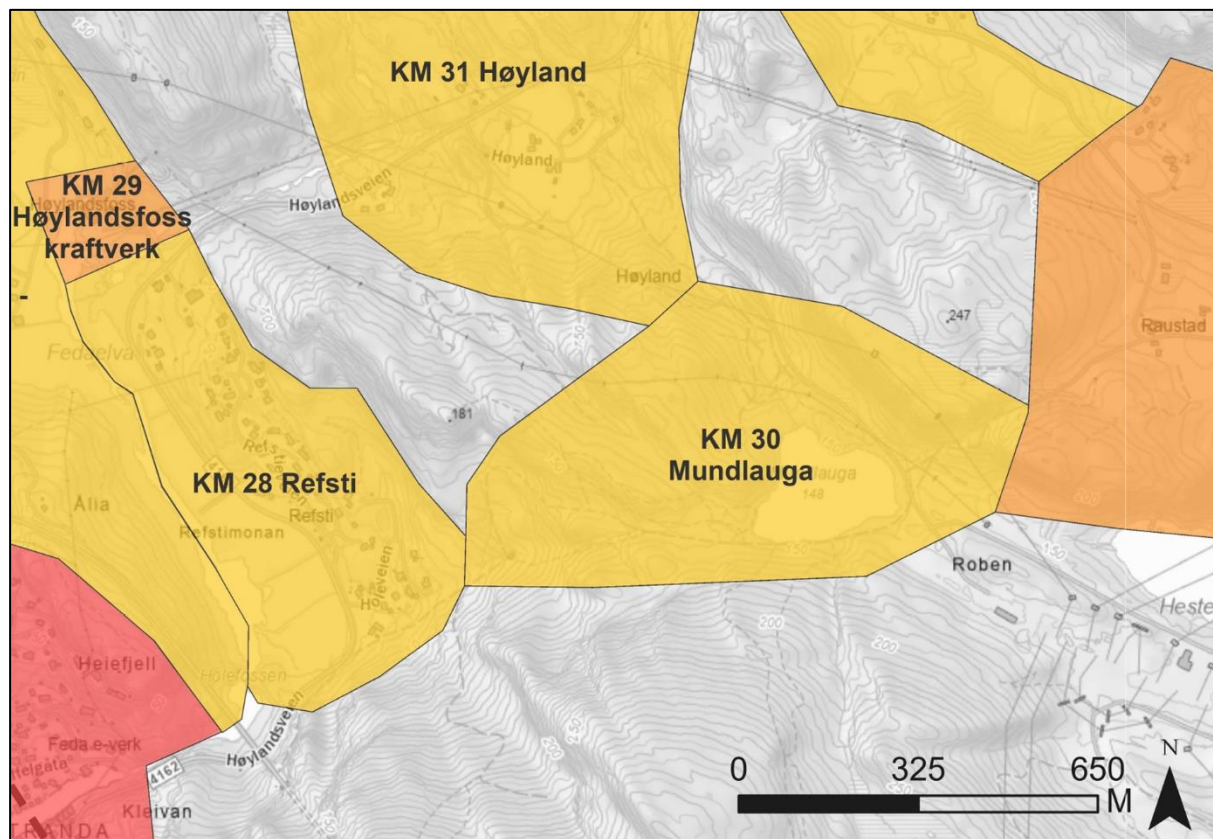
Ett av aggregatene havererte i mars 2000. Det ble gitt konsesjon for å utvide kraftverket ved å erstatte det ødelagte aggregatet med et nytt og større. Samlet effekt skal da bli 9,5 MW. Det er usikkert om dette er gjennomført.

Tabell 7-36: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 29 Høylandsfossen kraftverk

Verdivurdering: Delområde KM 29 Høylandsfossen kraftverk							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Vanlig kraftverk fra midten av 1900-tallet, med begrenset arkitekturhistorisk betydning og lokal betydning. Utbedret i flere omganger.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Alternativet gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Anleggsveien forbi kraftverket blir brukt og tilførselsveien til Birkeland blir synlig, men det gir ubetydelig endring på kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Brua over Høylandsveien blir synlig i øst, men det gir ubetydelig påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Brua over Høylandsveien blir synlig i øst og anleggsveien forbi kraftverket blir brukt, men det gir ubetydelig endring på kulturmiljøet.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.7 KM 30 Mundlauga

Teknisk-industrielt kulturmiljø – veier og utmarksspor

Figur 7-183: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 30 Mundlauga.

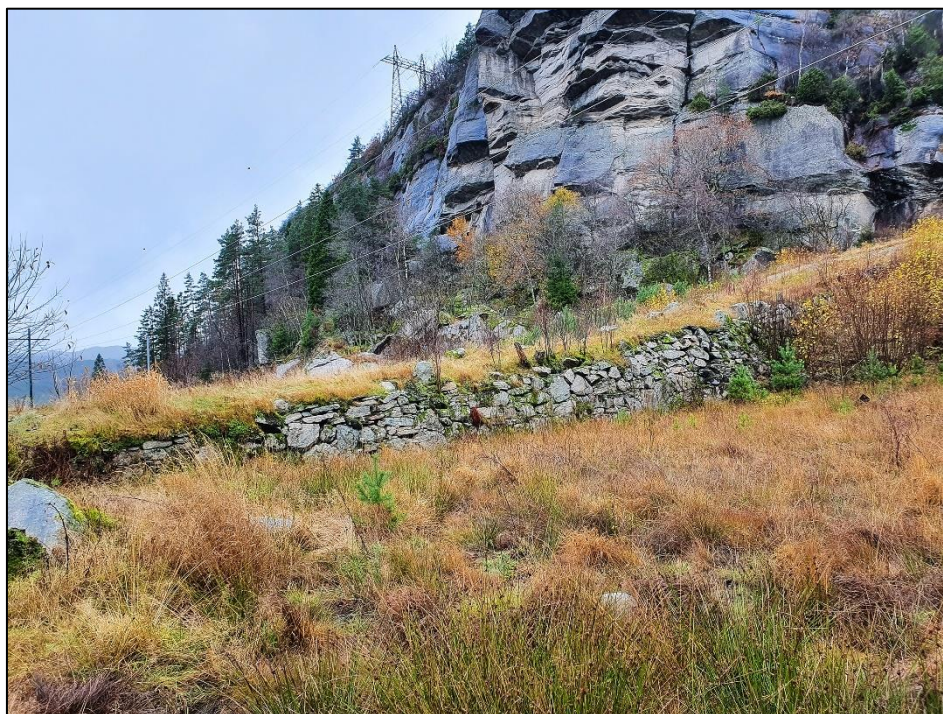
Mundlauga er et tjern som ligger omtrent og midt mellom Refsti i sørvest, Høyland i nordvest og Raustad i nordøst. Det er rundt 500 meter til alle gårdene. Selve navnet Mundlauga kan komme av den eldre betydningen «vaskefat». I så fall kan det spille på at man for eksempel kom hit for å vaske klær i eldre tider.

En heller, kalt Røverhola (Askeladden-ID 112582), øst for Mundlauga, er registrert som automatisk fredet i Askeladden. Det er imidlertid ikke gjort noen daterbare funn i den.

Figur 7-184: En stor veimur til Kvinesdalsvegen fra 1842. Foto: Nils Ole Sundet, Agder fylkeskommune.

Stedet har tidligere vært et lokalt veikryss. Både mot de tre gårdene og kanskje også mot *KM 39 Lervik* og *Fedafjorden* i øst. Vestover fra *Mundlauga*, mot *KM 31 Høyland*, finner vi sporene etter en sti med hulveiform (Askeladden-ID 284372). Den er stedvis forstyrret av moderne hogstvei, og vanskelig å datere. Men muligens er det samme vei vi finner rundt 500 meter lengre øst (Askeladden-ID 278802). Den går et stykke langs *Hestesprangvannet* før den tar av nordover mot *KM 35 Raustad*. Lettere er det å si alderen på veien (Askeladden-ID 1805584 og 1805585) som går mellom *KM 28 Refsti* og *KM 35 Raustad*, og passerer på sørøstsiden av *Mundlauga*. Den er del av

Figur 7-185: Veimuren fra andre siden. Foto: Nils Ole Sundet, Agder fylkeskommune.

Kvinesdalsvegen som ble bygd i 1842, og som ble lagt om/erstattet med ny vei i 1893. Mest sannsynlig erstattet *Kvinesdalsvegen* i 1842 et eldre veifar. Langs veien, nær selve *Mundlauga*, finnes en tuft (Askeladden-ID 278807) som kan se ut til å ha sammenheng med veien.

Figur 7-186: «Vegen frå Øye-gardane opp Øyekleiva og vidare gjennom Raustad og Frøytland til Feda sentrum var opphavleg ein rideveg som omsider blei utvida til ein skrøpeleg kjøreveg» (Lohndal A. D., 2004, s. 104). Kvinesdalsvegen fra 1842 sett fra KM 35 Raustad mot Mundlauga. Foto: Nils Ole Sundet, Agder fylkeskommune.

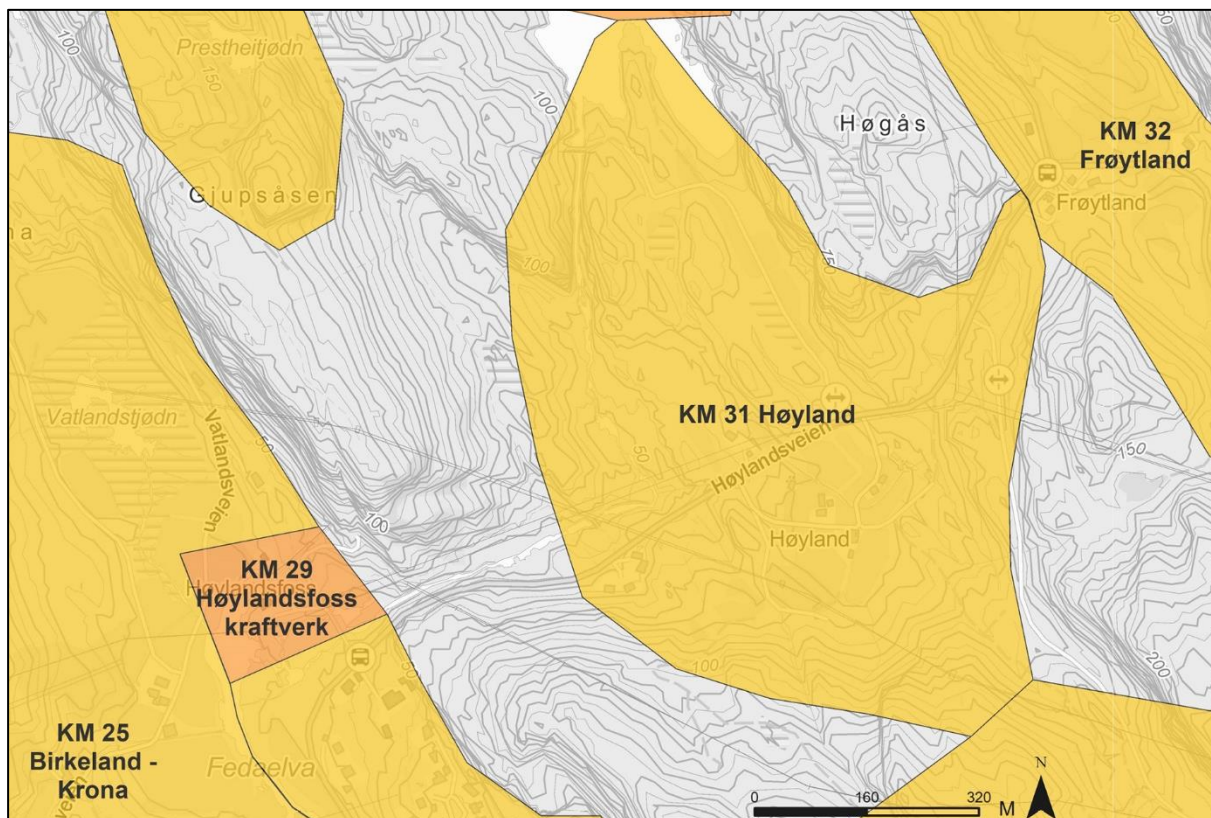
I 2015 ble deler av det definerte kulturmiljøet berørt av utbyggingen av Kvinesdal transformatorstasjon, som blant annet inkluderte store anleggsveier inn til stasjonen.

Et gammelt sagn forteller om en brutal hendelse som skal ha skjedd ved Mundlauga. «I gamle dager var det ikkje gard millom Røydland i Nes og Raustad i Fede sokn. So visste dei ikkje greida paa kor langt kvar aatte heller. Vart dei daa samde um aa gaa heimanfraa med same soli rann, og der dei daa møttest skulde bytet vera. Men Røydlandsmannen var so tidleg ute at han kom heilt under Raustadkleivi fyrr han møtte grannen sin, og daa vart Raustadmannen so vond at han slo hin i hel og grov han ned ein stad der paa sletta attmed vatnet ovanum Refstien paa den gamle vegen» (Grannen, 1917).

Tabell 7-37: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 30 Mundlauga

Verdivurdering: Delområde KM 30 Mundlauga							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Stedet har veihistorie, men få andre kjente kulturmiljøverdier.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: En anleggsvei legges på nordøstsiden av Mundlauga. Men den bruker eksisterende vei til transformatorstasjonen fra 2015.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.8 KM 31 Høyland Gårdsmiljø

Figur 7-187: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 31 Høyland.

De eldste kjente sporene etter mennesker ved Høyland er svært gamle. Helt tilbake til den eldre steinalderen, tiden da de første mennesker kom til Norge. Funnene er gjort i Helveteshelleren

Figur 7-188: Heller (Askeladden-ID 283914) ved Høylandsbotnen som inneholdt både keramikk fra jernalderen og andre funn. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Under en registrering i 2021 dukket det der opp både både brente og ubrente flintavslag, samt to mikroflekker, datert til denne perioden.

I en annen heller (Askeladden-ID 112581), langs bilveien inn til Høylandsbotnen, ca. 100 meter sør for vannet, er det funnet både keramikkskår fra jernalderen og et par steinavslag som kan være fra steinalderen. 40 meter sør/sørøst for denne helleren, nær en vertikal bergvegg, ble det i et prøvestikk funnet en enkel slagglump.

Figur 7-189: En rundt tre meter lang bautastein ligger på bakken i den vestre dalen, omtrent midt mellom gårdstunet på Høyland og Høylandsbotnen. Det er ikke kjent om den har vært brukt i forhistorisk tid. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Omtrent midt mellom tunet på Høyland og vannet Mundlauga, der hvor bakken ned mot Høyland starter, finnes en forhøyning (Askeladden-ID 214506) som tidligere var registrert som en gravhaug. Men under de arkeologiske registreringene høsten 2022 ble haugen gransket på nytt, og man heller nå mer mot at det er snakk om en haug lagt opp av mennesker i nyere tid. Fra haugen er det god utsikt ned til Høyland gård og Høylandsbotn i nord.

Figur 7-190: Panoramabilde over Høyland med Høylandsbotnen bak. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

To av bygningene på Høyland er SEFRAK-registrert. Begge på bnr. 37, hvor våningshuset (SEFRAK 1037-0014-048) er fra 1919 og driftsbygningen (SEFRAK 1037-0014-049) fra 1916. På bnr. 3 er både våningshuset (SEFRAK 1037-0014-046) og løa (SEFRAK 1037-0014-047) fra 1900 registrert. Begge er borte i dag.

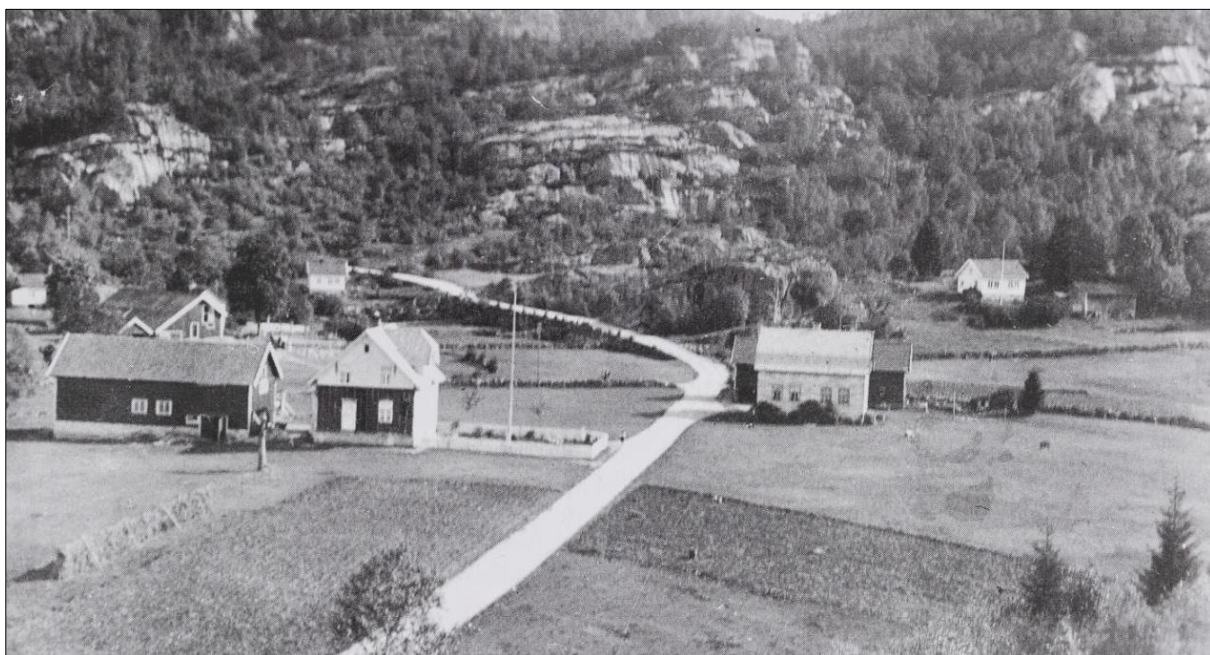
Figur 7-191: Våningshus (SEFRAK 1037-0014-046), bnr. 3, i 1982. Foto: SEFRAK-registeret, Agder fylkeskommune.

Figur 7-192: Restene etter våningshuset på bnr. 3, juni 2022. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-193: Våningshuset (SEFRAK 1037-0014-048) og løa (SEFRAK 1037-0014-048) på bnr. 37 er fra begynnelsen av 1900-tallet, og de eldste kjente bygningene i delområdet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-194: De fem brukene på Høyland fotografert i 1936. Gårdstunet på bnr. 3 (lengst til høyre i bildet), er nå borte. Foto: Løyland, 1999, s. 91.

Det har gått flere veifar nær og forbi Høyland. Dagens kjørevei, vest for innmarka på Høyland stod ferdig i 1894. Den gikk mellom Feda og Frøyotland, og koblet seg der på hovedveien ned til Øye og videre til Bygland (Årli, 1980). Hovedveien ble senere omklassifisert til riksvei. Men da riksveien ble omlagt mellom Øye og Feda, ble også riksveien gjennom tunet på Høyland nedlagt som offentlig vei og omgjort til privat vei.

Figur 7-195: Den eldre veien til gårdstunet på bnr. 3.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-196: Kjerrevei mellom gården Høyland og Høylandsbotnen (Askeladden-ID 278795). Veien er markert på utskiftingskart fra 1896. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

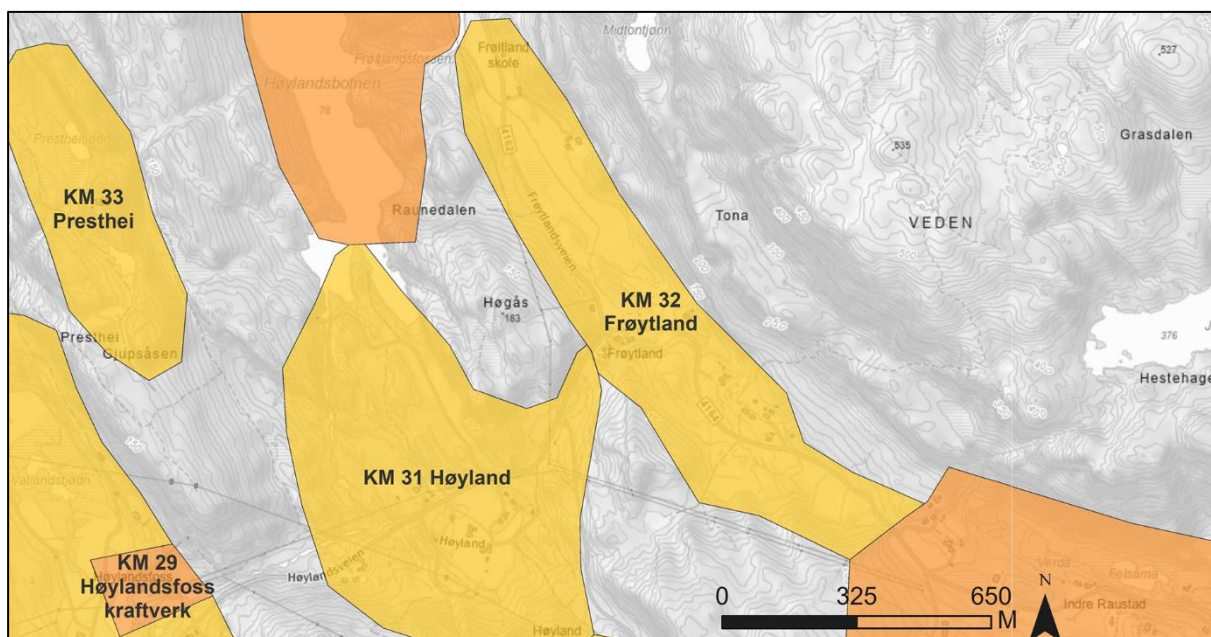

Figur 7-197: En haug med rester etter en steinkjeller (Askeladden-ID 278794-1) og en potetkjeller (Askeladden-ID 278794-2). Sett mot vest. Foto: Jan Adriansen, Sweco. Manipulert bilde.

Tabell 7-38: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 31 Høyland

Verdivurdering: Delområde KM 31 Høyland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Selv om det finnes enkelte spor etter svært gammel bruk av området, er det få kjente historiske elementer igjen i kulturmiljøet i dag. Det er lokalt vanlig bygningsmiljø av begrenset arkitektonisk betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Selve veien gir ubetydelig påvirkning, men et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet og redusere dets funksjon.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Selve veien gir ubetydelig påvirkning, men et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet og redusere dets funksjon. I nord vil bru over Høylandsbotnen være en visuell barriere for lesbarheten av kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Veien blir en barriere i øst, og et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet og redusere dets funksjon.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Veien blir en barriere i øst, og et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet og redusere dets funksjon. I nord vil bru over Høylandsbotnen være en visuell barriere for lesbarheten av kulturmiljøet.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: E39 blir en barriere i vest. Men tilførselsveien mot Øye og masselageret i sør vil ødelegge størstedelen av kulturmiljøet og redusere dets funksjon.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Høyland 2.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2	▲						
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)						

7.5.9 KM 32 Frøytland Gårdsmiljø

Figur 7-198: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 32 Frøymland.

Det er ikke kjent noen automatisk fredede kulturminner innenfor kulturmiljøet, men et gammelt sagn forteller at en småkonge holdt til på Frøymland, nærmere bestemt på Kleppa (bruket Kleppa ligger i veikrysset på Frøymland). Et annet sagn forteller at det skal ha vært et gudehov på Kleppa (Løyland, 1999, ss. 44-45). At gården i tillegg er oppkalt etter en gud, Frøy, kan indikere at den har hatt en sentral posisjon i eldre tid. Likevel har ikke grundige arkeologiske undersøkelser i 2022, både over og under bakken, avdekket noe som kan underbygge disse sagnene.

Figur 7-199: Gårdstunet på Kleppa (bnr. 16) på Frøymland ble reist i begynnelsen av 1900-tallet (SEFRAK 1037-0014-040, 1037-0014-041 og 1037-0014-042). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Alt fra middelalderen var Frøymland en av de større gårdene i bygda, og fremdeles er den blant de største i distriktet. Selv om størstedelen av gården består av relativt vanskelig tilgjengelig utmark,

har innmarken vært kjent for å ha både solrike forhold og god jord som ikke tar skade av tørke og frost (Årli, 1980, s. 83).

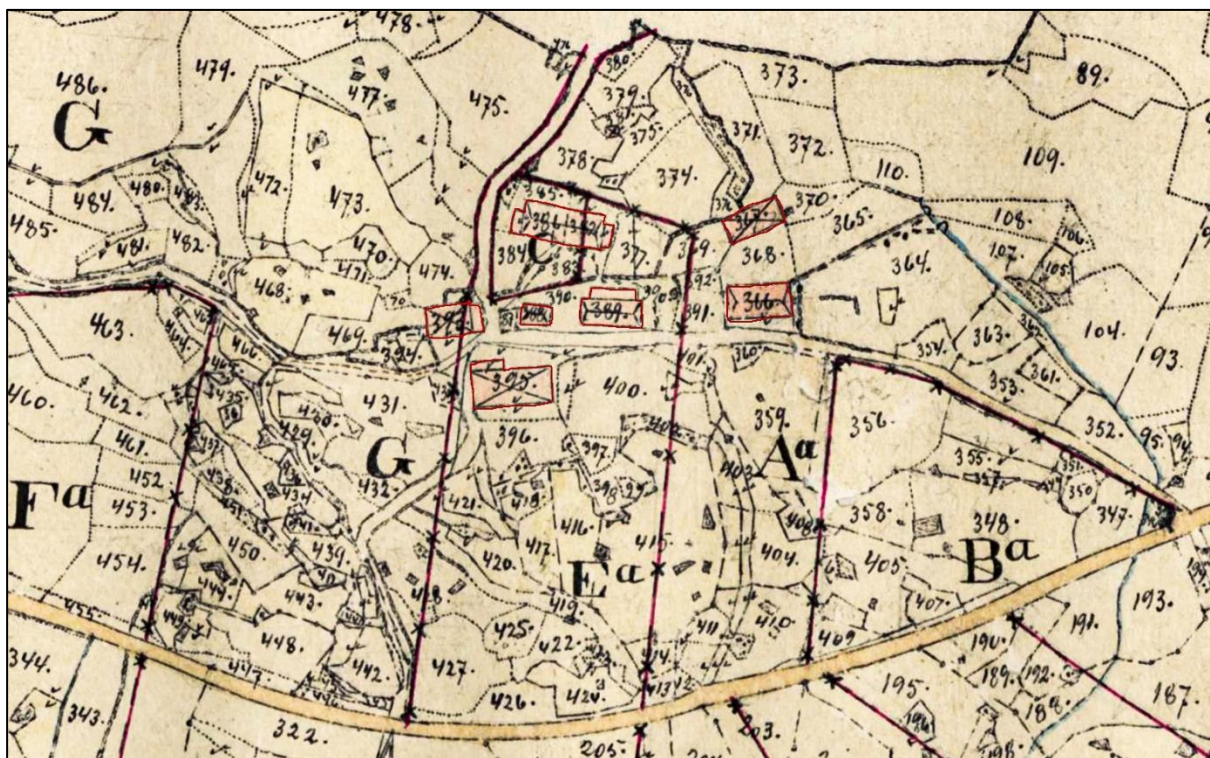
Figur 7-200: Kulturmark på Frøymland, med foten av Frøytlundsveden til venstre. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Innenfor det definerte kulturmiljøet er det registrert to kvernhusruiner (Askeladden-ID 278834 og 278835) og 11 SEFRAK-registrerte bygninger. De fleste av bygningene er fra siste halvdel av 1800-tallet, ingen har eldre dateringer i registeret. En fin geil finnes ved bnr. 3.

Rekkavik, Sweco.

Figur 7-201: Våningshuset på bnr. 11 (SEFRAK 1037-0014-043) er fra rundt 1850. Alderen på den kombinerte utedoen/ vedskjulet bak (SEFRAK 1037-0014-044) er usikker. Foto: Ingrid

Figur 7-202: Det intrikate teigdelingsystemet som fantes mange steder før utskiftingene, sees tydelig på utskiftingskartet til Frøytlands innmark i 1896. Her et utsnitt ved bruk nr. 3. Legg merke til geilen mellom gårdstunet og utmarken. Den finnes fremdeles. Kilde: Utskiftingskart fra <https://wcarxiv.domstol.no/>.

Bygda har også to viktige kulturbygninger på Frøytland. Lengst øst i det definerte kulturmiljøet finner vi Frøytland skole (SEFRAK 1037-0014-022). Den ble bygd i 1886 og lagt ned i 1953. Frøytland fikk relativt tidlig et bedehus, men det brant ned i starten av august 1942 (Moss Avis, 4. august 1942). Dagens bedehus ble reist nær krysset ved veien ned til Feda midt på 1960-tallet (Løyland, 1999, ss. 477-478, 486).

Figur 7-204: Gamleskolen på Frøytland (SEFRAK 1037-0014-022). Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

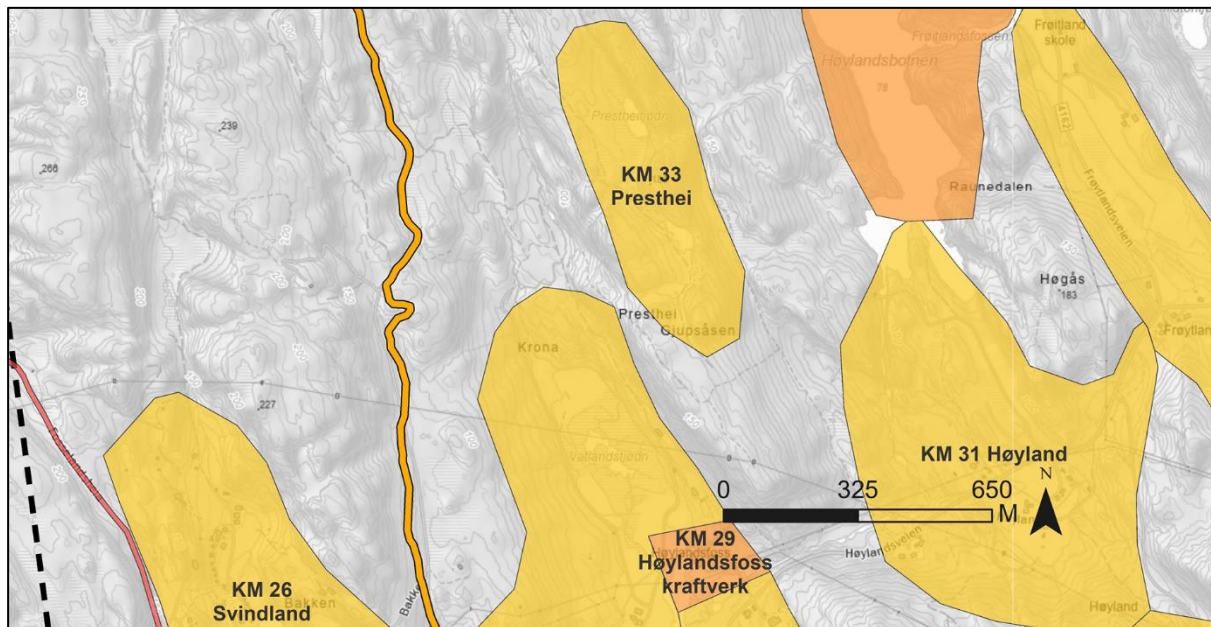

Figur 7-203: Frøytland Bedehus. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-39: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 32 Frøytland

Verdivurdering: Delområde KM 32 Frøytland							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Frøytland har en lang historie, men få fysiske kulturhistoriske spor av høy verdi. I sum har gårdsmiljøet noe kulturhistorisk verdi.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	Begrunnelse: Alternativet skaper barrierer og reduserer sterkt lesbarheten av kulturmiljøet. Flere kulturelement går tapt og størstedelen av kulturmiljøet blir ødelagt. ▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1. ▲						
Alt. Frøytland 2	▲						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Alternativet, og masselageret i kulturmiljøet, svekker sammenhengen med de omliggende områdene og reduserer lesbarheten av kulturmiljøet. ▲						
Alt. Høyland 2	▲						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Kulturmiljøet blir ikke berørt av alternativet. ▲						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
Frøytland 2	▲						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
Høyland 2	▲						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
Frøytland 1	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)						
Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)						
Frøytland 2	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.10 KM 33 Presthei Kulturmiljø i utmark

Figur 7-205: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdier som finnes i KM 33 Presthei.

Det definerte kulturmiljøet, *KM 33 Presthei*, er i dag et typisk utmarksområde for regionen, med skog i kuppert terreng, myrlendte parti og små tjern mellom fjellknausene.

Allerede fra steinalderen vet vi at det har vært folk på Presthei. Arkeologene fant nemlig, under en registrering høsten 2022, to flintbiter inne i den 4,5 meter dype, 7 meter lange og 5 meter høye Prestheitjødnhelleren (Askeladden-ID 290585). Selv om to flintbiter er for lite til å fastslå at stedet har vært et fast bosted for steinaldermenneskene, viser det at det har vært et oppholdssted svært tidlig. En eventuell senere utgraving vil kunne avklare om folkene har oppholdt seg her over en lengre periode eller bare vært innom.

Fra nyere tid er det registrert en merkestein (Askeladden-ID 284636) innenfor kulturmiljøet. En merkestein er et begrep for en grensemarkering i terrenget. Til tross for navnet består en merkestein i virkeligheten av flere steiner. Denne markeringen er laget av en flat, hodestor, markørstein (20x30 cm) og to flate vitnesteiner (20x25 og 15x15 cm). Dette ligger på dagens eiendomsgrense mellom bnr. 11/68 og bnr. 11/76, og peker ut grensas retning nordøst-sørvest.

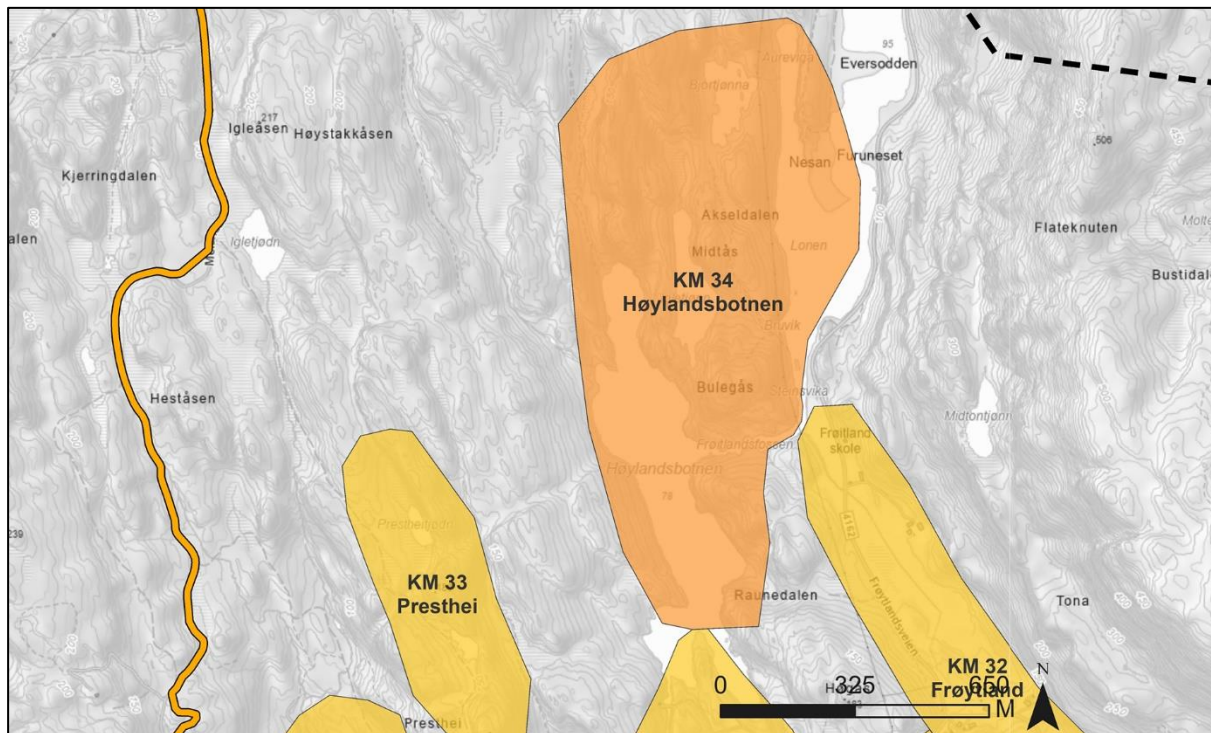
Inntil en bergvegg, innunder en annen, nordvestvendt heller, er det registrert en liten steinbygd bå. Den har en innvendig gulvflate som måler 2,4 x 0,7 meter og en inngang i sørvest. Båsen er opptil 1 meter høy og bygd opp av enkelt stablet stein i nordøst, mens en nedrast steinblokk utgjør en naturlig vegg i nord.

Tabell 7-40: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 33 Presthei

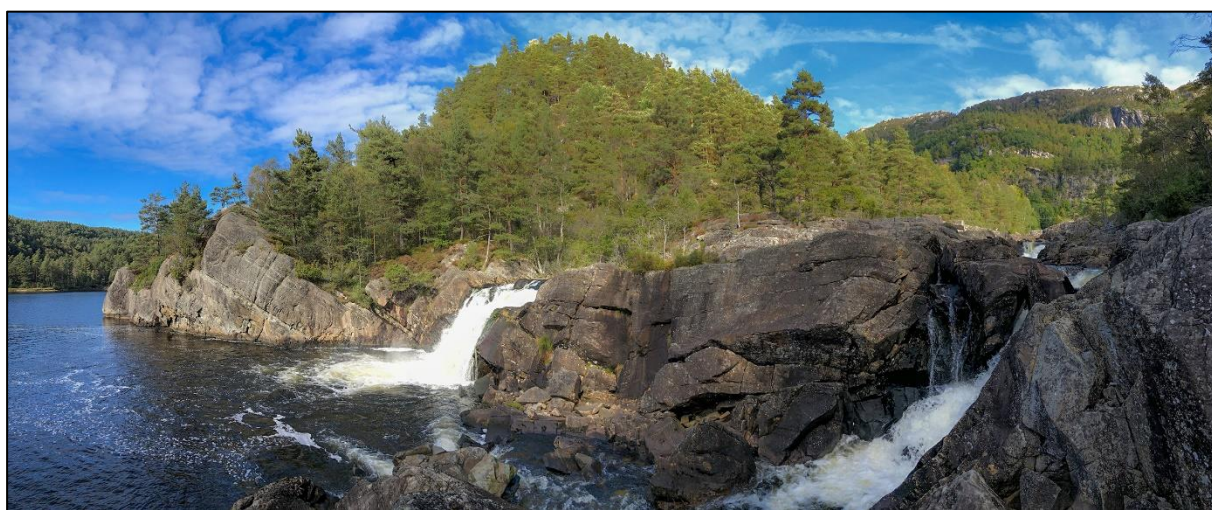
Verdivurdering: Delområde KM 33 Presthei							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: En heller med spor fra steinalderen og et par nyere tids kulturminner viser at området har vært brukt i lang tid.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Alternativet gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Selve E39 gir ingen konsekvenser, men tilførselsveien til Birkeland deler det definerte kulturmiljøet i to og bidrar til at miljøets helhetlige funksjon reduseres/går tapt.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Store deler av kulturmiljøet blir ødelagt og minster sin kulturhistoriske helhet.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Store deler av kulturmiljøet blir ødelagt og minster sin kulturhistoriske helhet.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						

7.5.11 KM 34 Høylandsbotnen Kulturmiljø i utmark

Figur 7-206: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 34 Høylandsbotnen.

To steinalderlokaliteter viser at det bodde folk innenfor det definerte kulturmiljøet på den tiden. På en liten odde med en strand av grov sand og rullestein på vestsiden av vannet, er det funnet flere flintbiter (Askeladden-ID 290442). Den andre boplassen (Askeladden-ID 283913) ligger på østsiden, på en liten hylle ved Frøitlandsfossen. Ingen andre fornminner er kjent i området.

Figur 7-207: Frøitlandsfossen. En steinalderlokalitet (Askeladden-ID 283913) ligger på en hylle ved det høye nåletreet litt til høyre for midten av bildet. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Området ligger nær flere gårder, og hele 7 grensesteiner (Askeladden-ID 2784627-1, 2784627-2, 278428, 2784629-1, 2784629-2, 2784630-1 og 2784630-2) er registrert innenfor kulturmiljøet. De er fra nyere tid, og markerer trolig tidligere eiendomsgrenser.

Figur 7-208: Idylliske Lonen med flaten Nesan i bakgrunnen. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Gården Frøitlandsnes lå på Nesan ved Lona, og var bebodd i hvert fall fra 1860, og rundt 1940 fikk den til da veiløse gården en bureisingsvei bort til Lohne. Våningshuset ble trolig borte i 1950-60-årene, mens løa (SEFRAK 1037-0014-023) stod helt til begynnelsen av 2000-tallet. I 2015 var den helt nedrast, og i dag er det bare murene igjen.

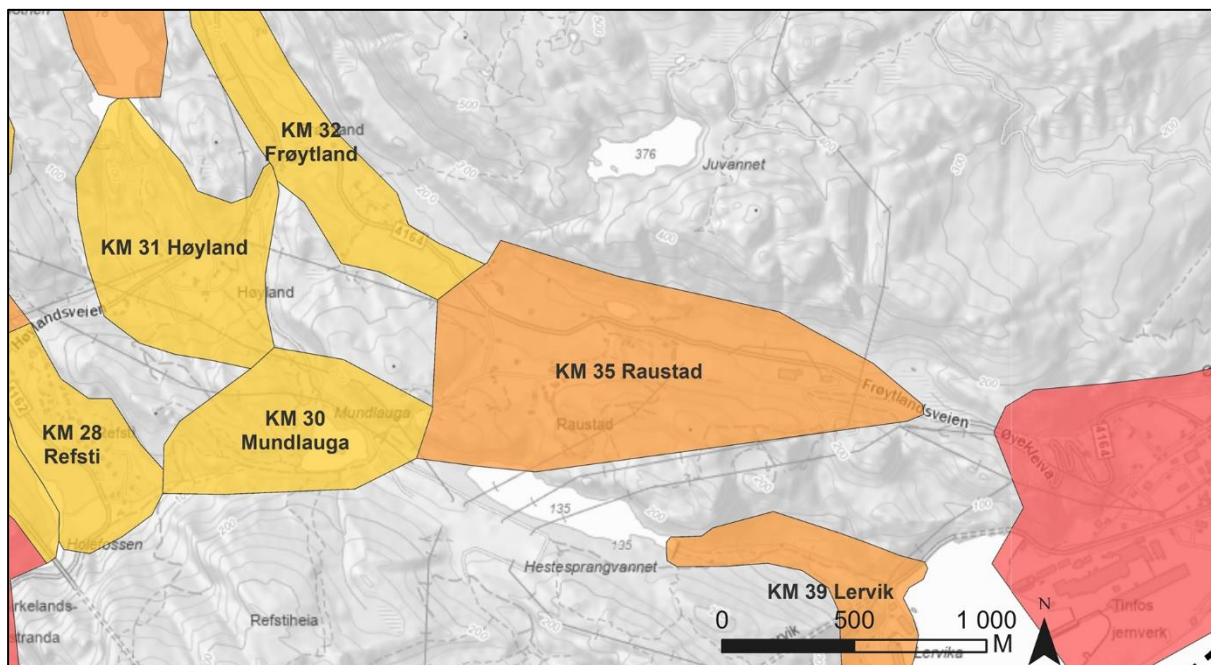
Figur 7-209: Løa på Frøitlandsnes (SEFRAK 1037-0014-023).
Fotografert til SEFRAK-registreringen i 1982.

Nordvest i Høylandsbotnen, rundt 120-150 meter nord for Askeladden-ID 290442 finnes en ryddet flate med tufter og gjerder (Askeladden-ID 278784). Stedet går helt ned til vannet og kan kanskje ha vært en husmannsplass eller liknende?

Tabell 7-41: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 34 Høylandsbotnen

Verdivurdering: Delområde KM 34 Høylandsbotnen							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: To steinalderlokaliteter i relativt autentiske omgivelser gir stedet lokal betydning. Grensesteinene forteller viktig kulturhistorie.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	Begrunnelse: Alternativet deler det definerte kulturmiljøet i to og bidrar til at miljøets helhetlige funksjon går tapt. ▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Alternativet deler det definerte kulturmiljøet i to og bidrar til at miljøets helhetlige funksjon går tapt. Tilførselsveien til Birkeland vil bli en visuell barriere i sør. ▲						
Alt. Frøytland 2	Begrunnelse: Alternativet deler det definerte kulturmiljøet i to og bidrar til at miljøets helhetlige funksjon går tapt. ▲						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Alternativet deler det definerte kulturmiljøet i to og bidrar til at miljøets helhetlige funksjon går tapt. Tilførselsveien til Birkeland vil bli en visuell barriere i sør. ▲						
Alt. Høyland 2	Begrunnelse: Alternativet blir synlig og trafikken hørbar fra kulturmiljøet, men gir små endringer. ▲						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Som Alt. Høyland 2. ▲						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Frøytland 2	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Høyland 2	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0). ▲						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0). ▲						

7.5.12 KM 35 Raustad Gårdsmiljø

Figur 7-210: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 35 Raustad.

De eldste kjente funnene fra Raustad er tre gravhauger fra jernalderen. To av dem (Askeladden-ID 103141 og 103149) ligger på tunet til gnr. 6/2 på Ytre Raustad, mens den tredje (Askeladden-ID 278141) finnes rundt 100 meter sørøst for tunet på gnr. 112/3 på Indre Raustad. Gravhaugene, og mangelen på funn på KM 32 Frøyland, kan muligens indikere at dette var hovedgården i dalen i tidligere tider?

Figur 7-211: Gårdstunet på gnr. 6/2 til høyre og to gravrøyser til venstre (Askeladden-ID 103141 og 103149).
Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

En reist stein (Askeladden-ID 103177) på gnr. 112/1, er av kulturmiljømyndighetene foreløpig tolket som et kulturminne fra nyere tid i Askeladden.

Gardsnavnet Raustad kan stamme fra mannsnavnet Raudr, den raude. Trolig var det eldste navnet Raudstadir. Andre skrivemåter har vært Rødstad, Røssestad og Røsestad. Opprinnelig tilhørte det området som kaltes Indre Raustad og lå i Kvinesdal, mens Ytre Raustad tilhørte Fedal. Det gikk ikke en naturlig grense mellom disse to, og de gamle sa at Kristian Raustad sov «med hove i Fedal og fødan i Kvinesdal».

Denne eldre inndelingen gjør at Ytre Raustad har gårdsnummer 6, mens Indre Raustad har gårdsnummer 112.

Gnr. 112/6 på Raustad har et laftet våningshus som kan være reist i første halvdel av 1700-tallet (SEFRAK 1037-0003-095). Etter SEFRAK-registreringene i 1985 er driftsbygningen og bryggehuset på gården fra ca. 1930, mens garasjen og drivhuset er nyere. Gården har en gammel, steinsatt brønn med et tilhørende brønnhus (SEFRAK 1037-0003-096, samleskjema for gårdstunet).

Figur 7-212: Gårdstunet på gnr. 112/6 består av flere interessante byggverk. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

En uteløe (SEFRAK 1037-0003-097) kalt «under verda» og et sommerfjøs (SEFRAK 1037-0003-097) ca. 350 meter nord for tunet, er markert med rødt i SEFRAK-registreret. Men begge to er borte i dag. På tunet er det også registrert et stabbur (SEFRAK 1037-0023-001), men dette er gitt feil koordinater og finnes i virkeligheten ikke på Raustad.

Tunet på gnr. 6/2 har hele 5 bygninger (SEFRAK 1237-0014-025 til 029) registrert med rød trekant i SEFRAK-registeret. Det skulle tilsi at de alle er eldre enn 1850. Mens i virkeligheten er de lagt inn med ukjent alder i registeret. Det ene våningshuset skal likevel muligens være satt opp mellom 1825-1849 (SEFRAK 1237-0014-025).

På utskiftingskartet fra 1863 (se under) over innmarken til Raustad ser vi den typiske teigdelingen man hadde i eldre tider. Teigene var nøye oppdelt for å ha en mest mulig rettferdig fordeling av god og dårlig mark mellom brukene på gården. I tillegg hadde Raustad – som andre gårder – en utmark der også ressursene ble høstet. For eksempel hadde folket på Raustad både kuer på sommerbeite og hentet vinterfôr helt oppe på Frøylandsveden (Treland, 1993).

Figur 7-213: Utskiftingskartet fra 1863 over innmarken til Ytre Raustad viser hvordan gamleveien gikk gjennom tunet før nyeveien kom i 1890-årene. Kilde: Utsnitt av utskiftingskart fra <https://wcarxiv.domstol.no/>.

På nordsiden av Frøytlandsveien finnes et tun med et våningshus fra 1905 (SEFRAK 1037-0014-030), og en løe (SEFRAK 1037-0014-031) som i 1935 ble bygd oppå murene til den gamle løa på gården. Deler av den gamle løa var under SEFRAK-registreringen i 1985 intakt i bygningen.

Figur 7-214: Gårdstunet på bnr. 8 sett mot nord-nordøst. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Den første gårdsveien stod ferdig til Raustad rundt 1840. Senere, i 1893, kom Kvinesdalsvegen forbi gården. Den ble senere stedvis lagt om, men i det store brukt som del av den Sørlandske hovedvei fra 1908 til 1926. Helt øst i kulturmiljøet finnes autentiske parseller igjen av både Kvinesdalsvegen (Askeladden-ID 180591) og den Sørlandske hovedvei (Askeladden-ID 180586).

Retten sørover fra Indre Raustad og ned til Hestesprangvannet er det registrert en hulvei (Askeladden-ID 278802). Men den er vanskelig å tidfeste, og har nok vært brukt like opp til i dag.

Øst i det definerte kulturmiljøet finner man Statnett sin gamle 300 kV-koblingsstasjon på Raustad. I dag er en ny og større koblingsstasjon plassert på sørsiden av Hestesprangvannet.

Figur 7-215: retningsviserstein langs Kvinesdalsvegen ved Raustad. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

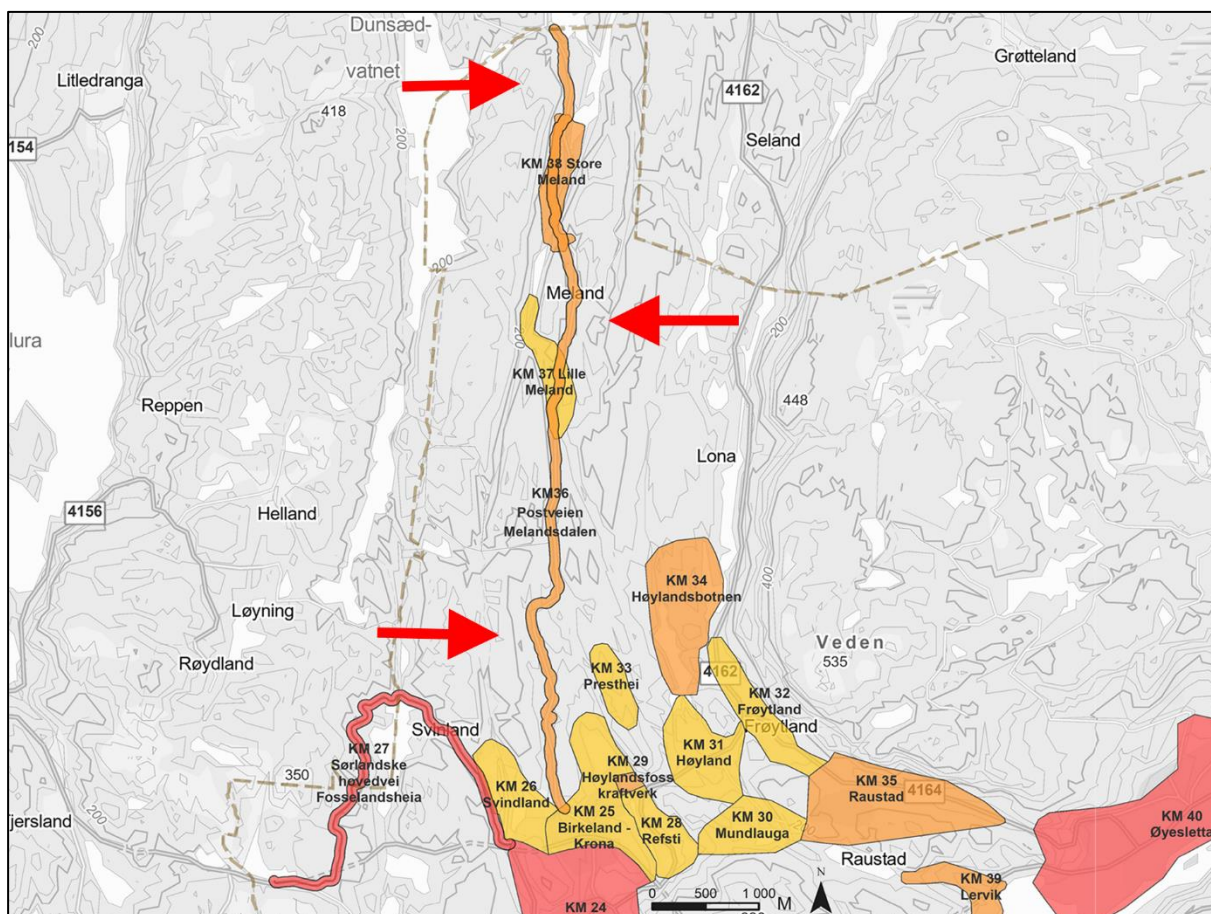

Tabell 7-42: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 35 Raustad

Verdivurdering: Delområde KM 35 Raustad							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Tre gravhauger vitner om bosetning her i jernalderen og veier fra ulike tidsperioder øker kulturmiljøverdien. Stedet har lokal betydning og et bygningsmiljø av begrenset arkitekturhistorisk betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲ Begrunnelse: Veien vil svekke den kulturhistoriske sammenhengen med naboombådene, der den går litt vest ved Frøytland.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2	▲ Begrunnelse: Veien vil svekke den kulturhistoriske sammenhengen med naboombådene, der den går litt vest ved Frøytland.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 2.						
Alt. Høyland 2	▲ Begrunnelse: Alternativet gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Begrunnelse: Alternativet gir ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲ Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.13 KM 36 Postveien Melandsdalen

Teknisk-industrielt kulturmiljø – veianlegg

Figur 7-216: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 36 Postveien Melandsdalen (vist med røde piler). Den yngre Vestlandske hovedvei (sørvest i kartet) gikk ikke gjennom Melandsdalen, men tok av vestover ved Svindland (se KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia).

KM 36 Postveien Melandsdalen (Askeladden-ID 177147) går også delvis inn i *delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense*. Vi har likevel valgt å vurdere konsekvensene samlet her under *delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn*.

Postveien gjennom Melandsdalen var del av en av landets første postveier, en del av hovedpost-ruten Oslo – Stavanger, og ble brukt som dette fra 1653 til 1841. Fra starten av var den kun en enkel ridevei, kalt Kongsveien, som ble holdt ved like av bøndene ved pliktarbeid, men mellom 1796 og 1802 ble veien opprustet til sledevei som kunne kjøres med enkle kjøretøy. I krigsårene 1807-1814 kom Bergenhusiske soldater denne veien med kanoner trukket av hester.

Melandsveien.

Beistykket fra gaarden Meland i Både sogn gjennom Birkeland og til Både bro var for et par aar tilbake i tiden for nevnte gaardes indvaanere dagens brændende spøragsmaal. Man arbeidede ihærdig med at faa skaffe penge tilveie til dette særdeles paafrævede veianlæg. Paa lister, der vare i omløb i sognet, var tegnet ca. et par tusinde kroner, desforuden havde Flekkefjords kommunebestyrelse af brændevinamlagets midler bevilget kr. 400; fri jord var git saaatfige langs hele linjen; men faa med et gif det hele istaa — det strandede — med andre ord — det blev ophængt i denne unionsgreia, som vi har med Kvinesdal. Dermed er vel Melandsveien begravet for først efter desfennier frem i tiden at opstaa igjen fra de døde. Ja kanske den nu faar hvile i fred indtil en rum tid er henløben hinsides opløsningsdagen for foreningen.

Var det nu ikke bedst at la denne dag komme og det snarest mulig? Eller er det heldigst at vente indtil den tid kommer, at kvindølerne forlanger nogle tusinde kroner af os, for at vi skal faa lov til at skille os fra dem? — Hvor lang tid skal hengaa før saavel de af Flekkefjords kommunebestyrelse bevilgede penge samt den frie jord til veianlægget falder tilbage til giverne?

End om melændingerne opmandede sig og tog paa igjen. Vi gaar med!
B—I—mand.

Figur 7-217: Utbedring av kjøreveien til Meland var et hett tema i mange år. Ikke engang midler fra Flekkefjord kommunes brændevinlag var nok i 1896. Kilde: Agder, 12/12 1896.

I 1904 gjorde man nye tiltak på veien, som også ble kalt Melandsveien, og oppgraderte den til kjørevei. Større utbedringer skjedde også i 1916 og i 1965. Samtidig ble mindre parti av veien lagt om for å tilpasse veien til nye transportkrav. Flere av de eldre veibitene som forsvant ut ved omleggingene kan vi fremdeles finne ganske godt bevart underveis.

Den første moderne kjøreveien, dagens Melandsveien, kom sørfra til Meland i 1920-årene. Men veien videre fra Store Meland til Øysæd sto først ferdig etter andre verdenskrig. Derfor ble den gamle veien fra 1796 fortsatt brukt nordover fra Store Meland helt frem til 1942.

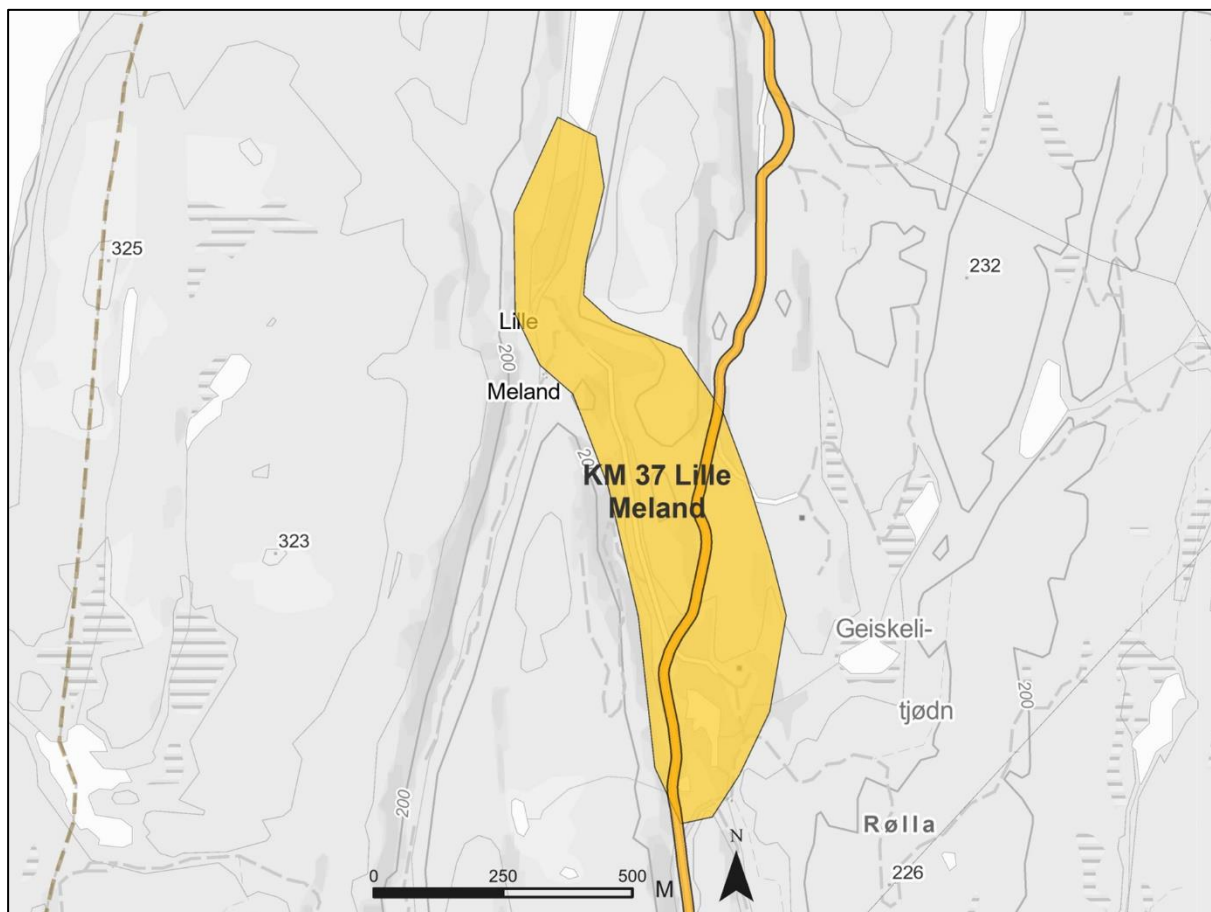

Figur 7-218: For å få til utbedringer på veien, måtte man trå til lokalt. Basar til inntekt for Melandsveien var et av virkemidlene. Kilde: Flekkefjords Posten, 13/3 1913.

Tabell 7-43: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 36 Postveien Melandsdalen

Verdivurdering: Delområde KM 36 Postveien Melandsdalen						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: En samferdselshistorisk viktig vei, som går gjennom et landskap som ikke har endret seg stort siden den ble laget. Veien er utbedret i flere omganger. I sum har den middels kulturhistorisk verdi.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Frøytland 1	▲					
	Begrunnelse: Alternativet berører og ødelegger en del av kulturmiljøet i nord. Viktige enkeltelement går tapt.					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Alternativet berører og ødelegger en del av kulturmiljøet i nord, og får nærføring i sør. Viktige enkeltelement går tapt.					
Alt. Frøytland 2	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1					
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland					
Alt. Høyland 2	▲					
	Begrunnelse: Alternativet berører, splitter opp og ødelegger en stor del av kulturmiljøet i nord. Viktige enkeltelement går tapt og lesbarheten i landskapet blir forringet.					
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Alternativet berører, splitter opp og ødelegger en stor del av kulturmiljøet i nord og sør. Viktige enkeltelement går tapt og lesbarheten i landskapet blir sterkt forringet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Frøytland 1	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Frøytland 2	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Høyland 2	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--)					

7.5.14 KM 37 Lille Meland Gårdsmiljø og teknisk-industrielt kulturmiljø

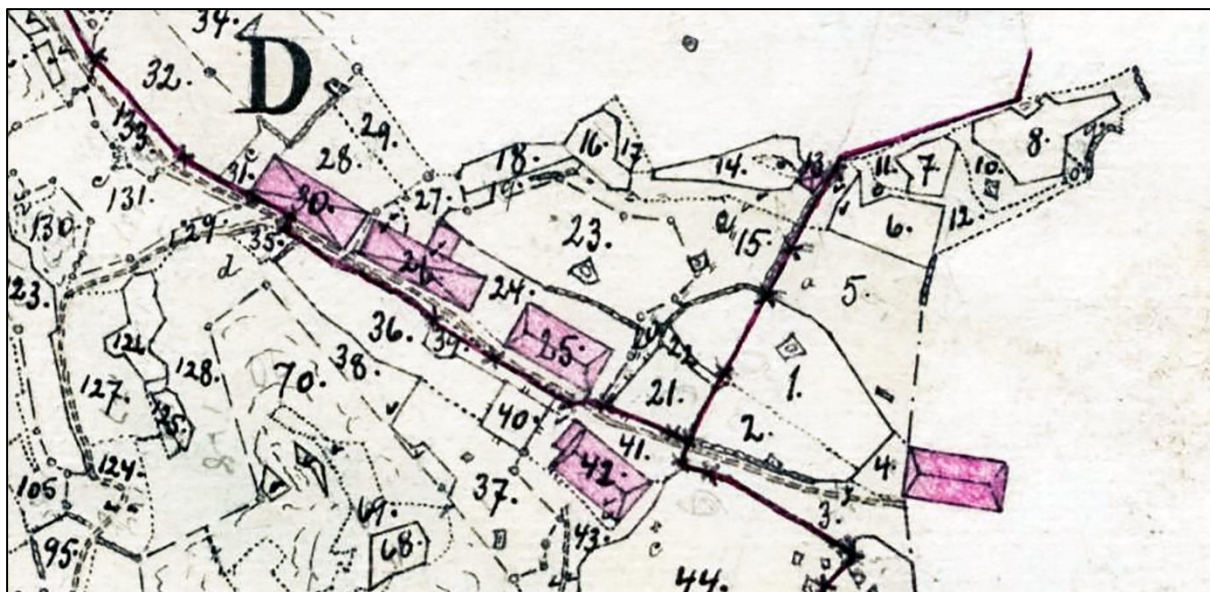
Figur 7-219: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 37 Lille Meland.

Det er ikke kjent noen spor fra forhistorisk tid på Lille Meland. Men funn etter bosetning fra jernalderen på nabogården Store Meland, viser at det har vært mennesker i området alt fra den tiden.

Lille Meland, som ligger ca. 6 kilometer fra Fedafjorden, er i de gamle skattematene nevnt som en ødegård. Dette uttrykket ble brukt om gårder på mindre enn 2 huder (skyldig skatt). I den eldste jordboken fra 1618 hadde Lille Meland en skyld på 1 hud, det samme som Store Meland på den tiden.

Veien som var brukt som postvei mellom 1653 og 1841 passerte kulturmiljøet, men tok av vestover fra dagens hovedkjørevei ved Dalen, omtrent i det sporet veien inn til Lille Meland går.

I 1749 stod husene på Lille Meland i et felles tun. I et brev av 25. juni 1749 er det fortalt at «husene til Torkild Aadnesen og Stillu Svendsen 18.mai ved en ulykkelig oppkommen ildebrand, ble lagt i aske således at ei alene alle gaardens sædehuse, men og lader og uthuse undtagen Torkild Aadnesens flor af Ilden ganske fortæret, og det meste af deres Indehavende Boe, foruten Kreaturene ble oppbrent.» Det var ingen assurance på den tiden, og bonden søkte derfor om skattelette.

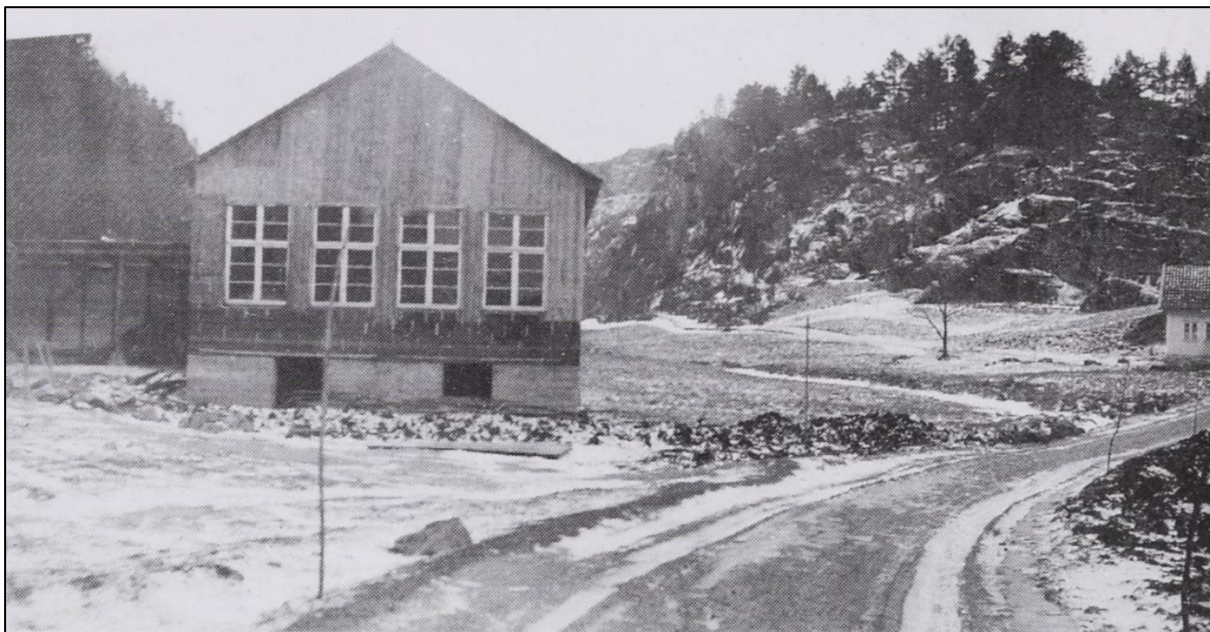
Figur 7-220: Utskiftingskartet fra 1900 viser at tunet på bnr. 1 Lille Meland da stod på en rekke. De fleste av bygningene er i dag borte, og dagens tun står stort sett på sørsiden av veien. Men våningshuset lengst til høyre på utskiftingskartet finnes fremdeles (SEFRAK 1037-0014-062). Kilde: Utsnitt av utskiftingskart fra <https://wcar.kiv.domstol.no/>.

Våningshuset (SEFRAK 1037-0014-062) på bnr. 1 på Lille Meland skal være satt opp rundt 1800, og er bygd i laftet tømmer. Løa her kom til i 1933. Nabobruket kalles Grunnen og har et våningshus (SEFRAK 1037-0014-063) bygd i 1903, ifølge SEFRAK-registeret. Samme alder hadde løa (SEFRAK 1037-0014-064), som det bare finnes murer igjen av i dag. Den 560 meter lange veien opp fra veikrysset ved Dalen og Meland skole til Lille Meland stod ferdig i 1961.

Våningshuset på Dalen (SEFRAK 1037-0014-058) ble reist i 1895, samme år som løa (SEFRAK 1037-0014-060) på bruket. Løa ramlet ned i 1975, og bare murene finnes igjen i dag. På Dalen har også SEFRAK-registeret med en utedo (SEFRAK 1037-0014-059) og et uthus (SEFRAK 1037-0014-061) med ukjent tidfesting.

Figur 7-221: Våningshus (SEFRAK 1037-0014-058) på Dalen (bnr. 7). Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Figur 7-222: Skolen på Meland ble bygd i 1949, men nedlagt bare noen år senere (Løyland, 1999, s. 327).

Ved Dalen, nær krysset med veien opp til Lille Meland, ble det i 1949 reist et skolebygg. Men skolen fikk en kort historie, og var lagt ned allerede fire år senere.

Familie med 12 barn flyttet til Lyngdal, og ny skole i Feda må stenges

Da en familie med 12 barn flyttet fra Feda til Lyngdal i fjor, måtte Meland skole legges ned. Skolehuset var helt nytt, men det ble ikke nok barn igjen i kretsen.

Men etter hva det nå blir opplyst skal det være håp om at kretsen får sin skole igjen fra høsten, slik at det nye huset kan bli tatt i bruk. Skolehuset er sogar ikke helt ferdig ennå. Det kom på nærmere 25,000 kroner og er hyper moderne. Derfor bli det litt av et sjokk da den barnerike familie flyttet fra kretsen, de fleste av de 12 gikk nemlig på skolen.

Figur 7-224: Skolen på Meland er i dag bolighus på bnr. 6.
Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

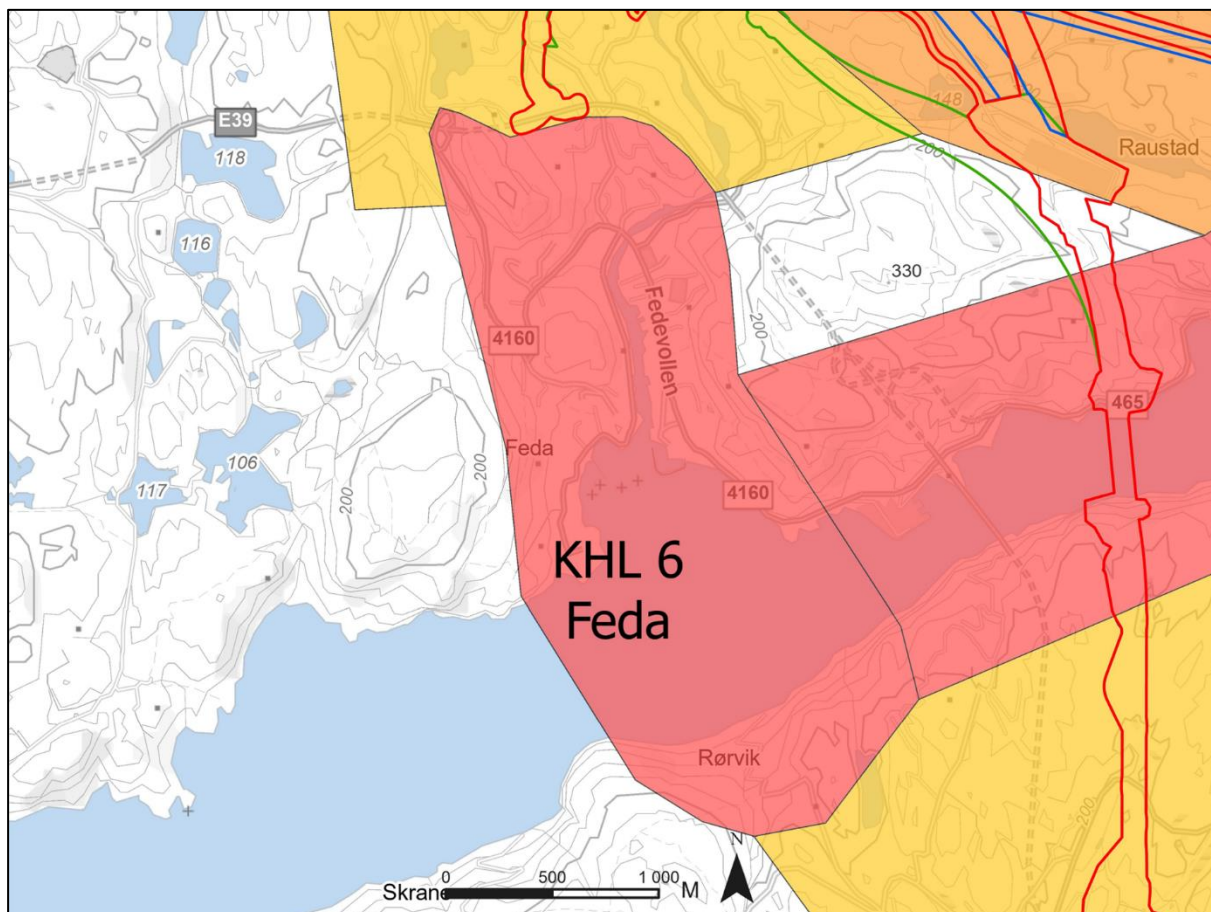
Figur 7-223: En familieflytting var nok til at Meland skole måtte legges ned allerede i 1953 – før den var ferdigbygd!
Kilde: Agder Tidend, 10/6 1953.

Tabell 7-44: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 37 Lille Meland

Verdivurdering: Delområde KM 37 Lille Meland						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Lokalt vanlig kulturmiljø, med et bygningsmiljø som inneholder bygninger av begrenset arkitekturhistorisk betydning. Få kulturhistorisk verdifulle enkeltelement.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Foringet	Sterkt forringet	
Alt. Frøytland 1	▲					
	Begrunnelse: Alternativet svekker sammenhengen til omgivelsene, men gir totalt sett små endringer på kulturmiljøet.					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.					
Alt. Frøytland 2	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.					
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.					
Alt. Høyland 2	▲					
	Begrunnelse: Alternativet svekker sammenhengen til omgivelsene og vil touche innom sørdelen av kulturmiljøet.					
Alt. Høyland 2 m/tilf.-vei til Birkeland	▲					
	Begrunnelse: Som Alt. Høyland 2.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Frøytland 1	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Frøytland 2	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Høyland 2	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲					
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

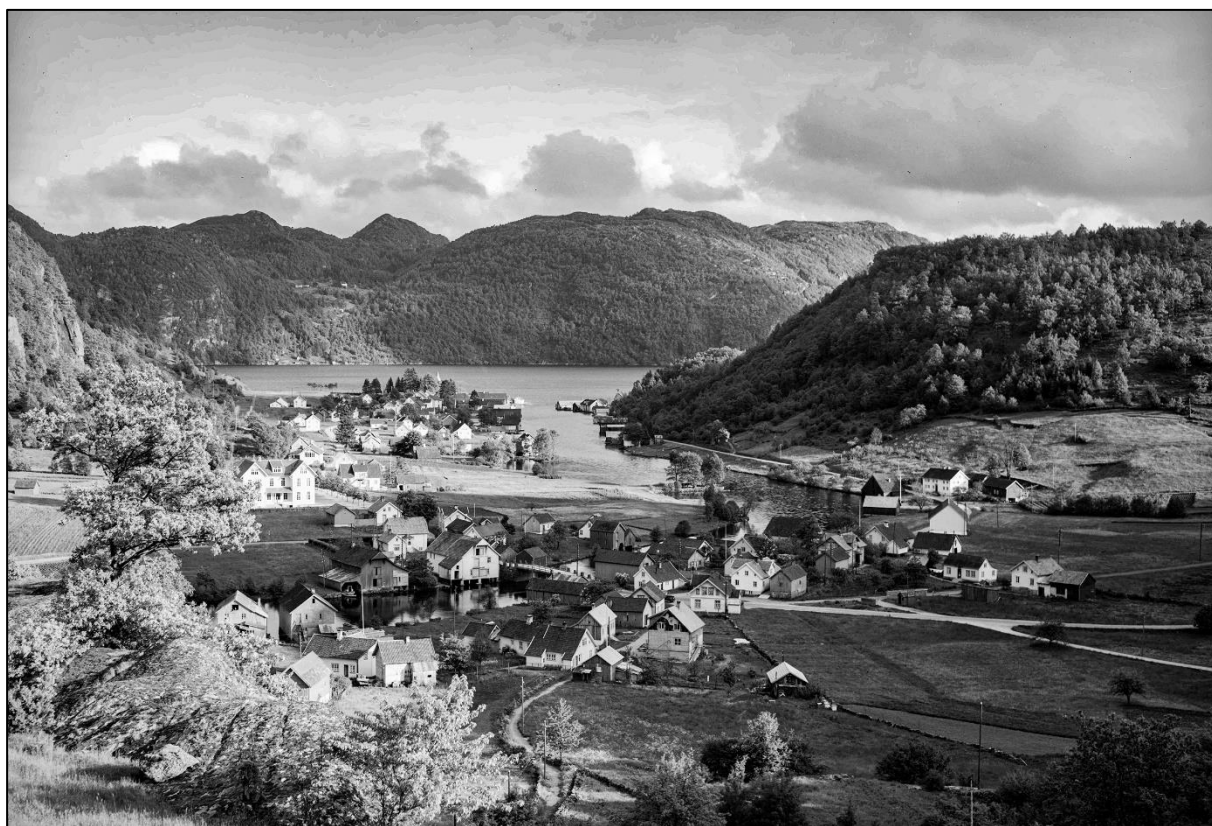
7.5.15 KHL 6 Feda Kulturhistorisk landskap

Figur 7-225: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 6 Feda. I nærheten er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Kryssing Fedafjorden. Ytterkanten til veialternativet er vist med rød farge.

Det definerte kulturhistoriske landskapet *KHL 6 Feda* strekker seg fra gården Birkeland i nord, via handelsstedet Feda over Fedafjorden til Rørvikstranda på sørsiden. Det kulturhistoriske landskapet er definert ut fra handelstedet Feda, og inkluderer blant annet hele KM 24 Feda. Også Rørvikstranda på sørsiden av fjorden har en viktig rolle i det kulturhistoriske landskapet.

Se kulturhistorisk beskrivelse av *KHL 6 Feda* under *delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest*.

Figur 7-226: Feda med Fedafjorden og Rørvik bak. Juni 1952. Foto: Mittet. Kilde: Nasjonalbiblioteket.no.

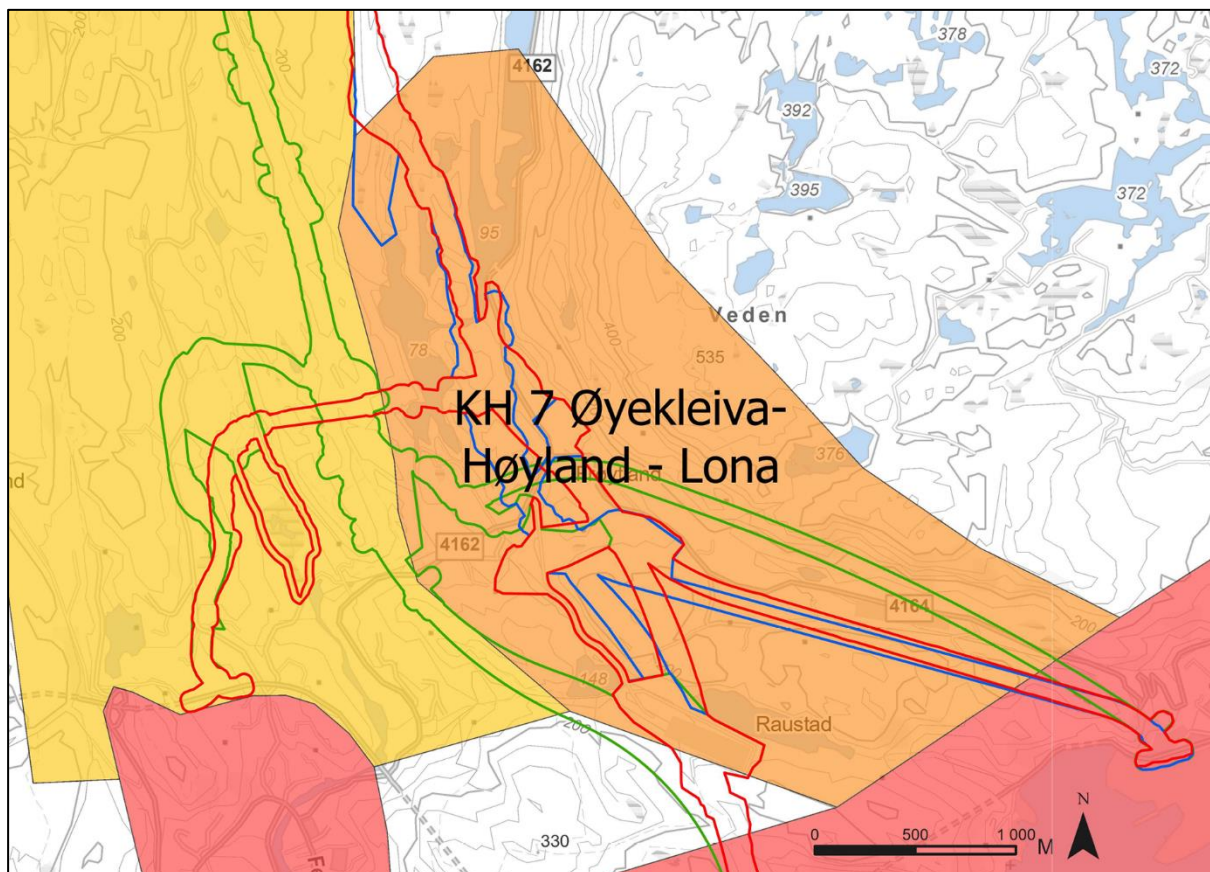

Figur 7-227: Jordbrukskulturlandskap med frukttrre på slåttemark ved Sande. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-45: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 6 Feda

Verdivurdering: Delområde KHL 6 Feda							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Feda er omgitt av et godt bevart kulturlandskap utviklet etter lang og aktiv bruk. Helheten av mange spor fra forhistorien, ferdselshistorien og ikke minst tettstedet Feda, gjør den kulturhistoriske verdien stor. Det kulturhistoriske landskapet har en helhet med mange dimensjoner som er sjelden i dag.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Alternativet får ingen påvirkning på kulturmiljøet.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Tilførselsveien til Birkeland ender rett utenfor nord-delen av kulturlandskapet, men gir likevel ubetydelig endring.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)						

7.5.16 KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona Kulturhistorisk landskap

Figur 7-228: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona. Ytterkanten til veialternativene er også tatt med: Alt. Frøyland 1 (F1 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = rødt, Alt. Frøyland 2 (F2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = blått, og Alt. Høyland 2 (H2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = grønt. Der Frøyland-alternativene er like vises bare rød farge.

Det definerte kulturhistoriske landskapet følger toppen av Øyekleiva nord-vestover til Ytre Lona. Øyekleiva en smal, bratt passasje mellom lave knauser som preger området i øst. I enden av denne åpner landskapet seg mer og flater ut. Her ligger gårdene Raustad, Frøyland, og forbi et dalsøkk i vest, Høyland.

De tidligste spor etter mennesker er gjort i Helveteshelleren sør for vannet Høylandsbotnen, hvor funn av flintavslag og mikroflekker daterer bruken av området til eldre steinalder (se *KM 31 Høyland*). Helleren er dannet av en stor flyttblokk som ga noen av de tidligste menneskene i området, en tørr flate beskyttet mot elementene. Den eldste faste bosetningen virker å ha vært på Raustad. Her er det kjent tre gravminner fra jernalderen (se *KM 34 Raustad*). En annen heller sør for Høylandsbotnen har gitt funn av jernalderkeramikk (se *KM 31 Høyland*). Helleren er en indikasjon på man også i jernalderen utnyttet denne formen for landskapsformasjoner, parallelt med gårdsbosetning. Helleren har antakelig vært brukt til oppbevaring, som hvilested eller sesongmessig boplass.

Figur 7-229: Kulturlandskap ved Frøymland. Fjellfoten til Frøymlandsveden til høyre. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona har også lang ferdselshistorie. Hulveier i området strekker seg trolig tilbake til forhistorisk tid. Gamle gårdsveier og kjerreveier er fortsatt synlig i landskapet. Opp Øyekleiva har det vært vei i lang tid, og i 1828 ble kleiva rodelagt (se KM 40 Øyesletta). Kvinesdalsvegen kom forbi Raustad i 1893 og senere gikk den Sørlandske hovedvei (hovedferdselsåren mellom Christiania og Stavanger) her.

På gårdstunene i det kulturhistoriske landskapet står en rekke SEFRAK-registrerte bygninger som vitner om gårdsdrift i nyere tid. Gården Frøymland (se KM 31 Frøymland) har en fruktbar innmark med gode solforhold. Bekkeqverner ved tunet ble brukt til å male korn til mel. Det gamle utskiftingskartet over Frøymland fra 1896 viser en tydelig geil som ledet beitedyr til og fra utmarken. Gårdene i området har også utnyttet utmarken til fôrsanking.

På fjelltoppen Frøymlandsveden, eller Veden, rett øst for Frøymland, indikerer stedsnavnet at det tidligere fantes en vete. Men den er ikke nevnt i papirer fra 1773, og var trolig nedlagt før 1700-tallet (Wikander, 1989, s. 117). Veter var signalbål eller bålplasser som særlig i middelalderen ble reist og tent på fjelltopper og høyder, særlig nær kysten, for effektivt å varsle om angrep over store avstander. Nå står det en firkantet landmålingsvarde fra 1800-tallet der oppe. Veten viser at det kulturhistoriske landskapet har hatt en spesiell funksjon.

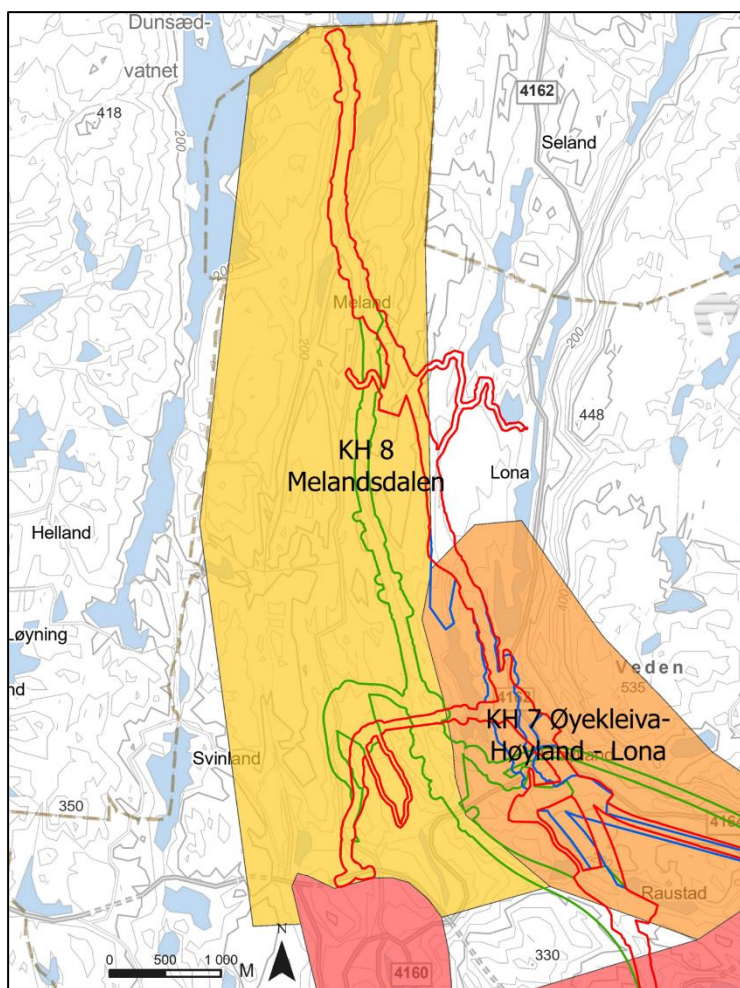
Tabell 7-46: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona

Verdivurdering: Delområde KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona				
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi

▲							
Begrunnelse: Et kulturhistorisk landskap med gårdsbebyggelse, innmark og nær utmark, samt infrastruktur. Funn fra steinalderen og fram til i dag.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	Begrunnelse: Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet. ▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet. ▲						
Alt. Frøytland 2	Begrunnelse: Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet. ▲						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet. ▲						
Alt. Høyland 2	Begrunnelse: Alternativet splitter opp det kulturhistoriske landskapet ved Meland. ▲						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Begrunnelse: Som Høyland 2. ▲						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Frøytland 2	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Betydelig miljøskade for kulturmiljøet (--). ▲						
Høyland 2	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-). ▲						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-). ▲						

7.5.17 KHL 8 Melandsdalen

Kulturhistorisk landskap

Figur 7-230: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 8 Melandsdalen. Ytterkanten til veialternativene er også tatt med: Alt. Frøytland 1 (F1 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = rødt, Alt. Frøytland 2 (F2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = blått, og Alt. Høyland 2 (H2 med og uten tilførselsvei til Birkeland) = grønt. Der Frøytland-alternativene er like vises

Det kulturhistoriske landskapet starter ved gårdene Svindland (KM 26 Svindland) og Birkeland (KM 25 Birkeland) på den ene siden av Fedaelva, og gården Refsti (KM 28 Refsti) på den andre. Nord for Refsti ligger Høylandsfoss kraftverk (KM 29 Høylandsfossen kraftverk) og utmarksområdet Presthei (KM 33 Presthei). KHL 8 Melandsdalen strekker seg så 4-6 km nordover, gjennom lave fjellknauser og skogmark. I nord, rundt 170 meter over havet, ligger gårdene Lille Meland (KM 37 Lille Meland) og Store Meland (KM 38 Store Meland). Mellom knauser og jordbruksareal i det kulturhistoriske landskapet finnes myrlendte parti og små tjern.

De eldste funnene i KHL 8 Melandsdalen er fra steinalderen og viser at det da i hvert fall oppholdt seg folk på Presthei, Svindland og Store Meland. Funn av flint i både Prestheijtødnhelleren og Nordjordethelleren viser at de tidligste menneskene i området søkte seg til de delene av landskapet som gav le mot vær og vind.

Svindland og Store Meland var også attraktive som boplasser i jernalderen, etter alt å dømme av mer permanent karakter. På Store Meland er det funnet kokegroper til matlaging, samt stolpehull, det vil si rester av en bygning, fra jernalderen. Menneskene som bodde her, drev jordbruk. Markene på Store Meland inneholder gamle dyrkingslag og spor etter å ha blitt pløyd med ard. Så langt er det ikke gjort funn etter forhistoriske graver på Store Meland, men på Svindland er det fremkommet en kremasjonsgrav, noe som tyder på at også denne gården var bosatt i jernalderen.

Det kulturhistoriske landskapet er preget av gårdsdrift fra nyere tid. I tillegg til gårdstunene med bygninger som våningshus, løer, korntørke osv., inneholder området andre kulturminner som åkre, steingarder, grensesteiner og tufter. Utnyttelse av utmarksressurser har vært en viktig del av gårdsdriften og livet innenfor det kulturhistoriske landskapet. For eksempel var Meland primært en god skogsgård. Gårdstunene gjennomgikk utskiftning omkring år 1900.

En av landets første postveier, mellom Oslo og Stavanger, gikk gjennom Melandsdalen fra 1653 til 1841 (se *KM 36 Postveien Melandsdalen*). Veien er utbedret opp gjennom årene, men enkelte strekninger som unngikk opprustingstiltak er fremdeles synlige i dag.

Enkelte miljø i *KHL 8 Melandsdalen* har hatt en tydelig tilknytning til Fedaelva. I matrikkelen for 1723 nevnes det at Refsti utnyttet den nærliggende vannkraften til å kverne korn. Kvernhus er fortsatt bevart langs elven. Fallet fra vannet som renner ut fra Høylandsbotn brukes i dag til å produsere energi. Høylandsfoss kraftverk ligger ved Høylandsfossens innløp til Fedaelva, og har vært i drift siden 1945. Det står som et levende kulturminne over vannkraftproduksjon de siste 80 år.

Figur 7-231: Gården Birkeland på flyfoto i 1963. Etter at E18 (nå E39) kom – markert omtrentlig med rød strek – ble kulturlandskapet delt i to. I denne KUen er delen nord for E39 (øverst i bildet) definert i *KHL 8 Melandsdalen*, mens området sør for E39 er definert under *KHL 5 Fedafjorden – Liknes*. Foto: Widerøes Flyveselskap, Nasjonalbiblioteket.

Tabell 7-47: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 8 Melandsdalen

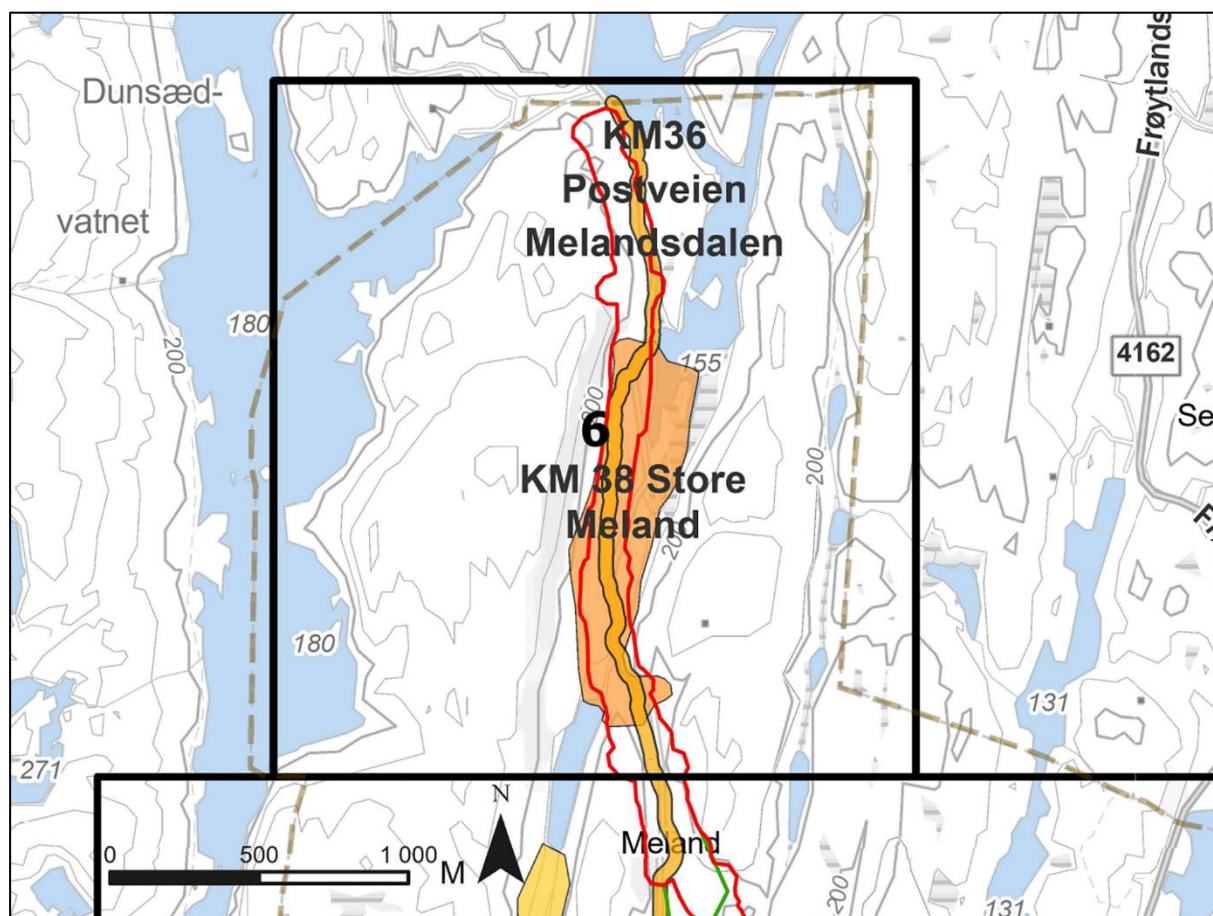
Verdivurdering: Delområde KHL 8 Melandsdalen							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Utmarksområde med spredt gårdsbebyggelse i største delen av området. Dyrket mark og tettere bebyggelse helt i sør. Samferdsel og energihistorie. Til tross for enkelte kulturmiljøverdier av større betydning, har området som helhet lokal betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Frøytland 1	▲						
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og bidrar til reduserte sammenhenger.						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og bidrar til reduserte sammenhenger. Tilførselsveien til Birkeland splitter opp det kulturhistoriske landskapet i sør.						
Alt. Frøytland 2	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1.						
Alt. Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Som Alt. Frøytland 1 m/tilførselsvei til Birkeland.						
Alt. Høyland 2	▲						
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og bidrar til reduserte sammenhenger.						
Alt. Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Begrunnelse: Splitter opp det kulturhistoriske landskapet og bidrar til reduserte sammenhenger.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---	----
Alt. Frøytland 1	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Alt. Frøytland 1 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Frøytland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						
Høyland 2 m/tilf.vei til Birkeland	▲						
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)						

7.6 Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense

Innenfor *delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense* er det definert og vurdert 1 kulturmiljø, KM 38, til denne konsekvensutredningen.

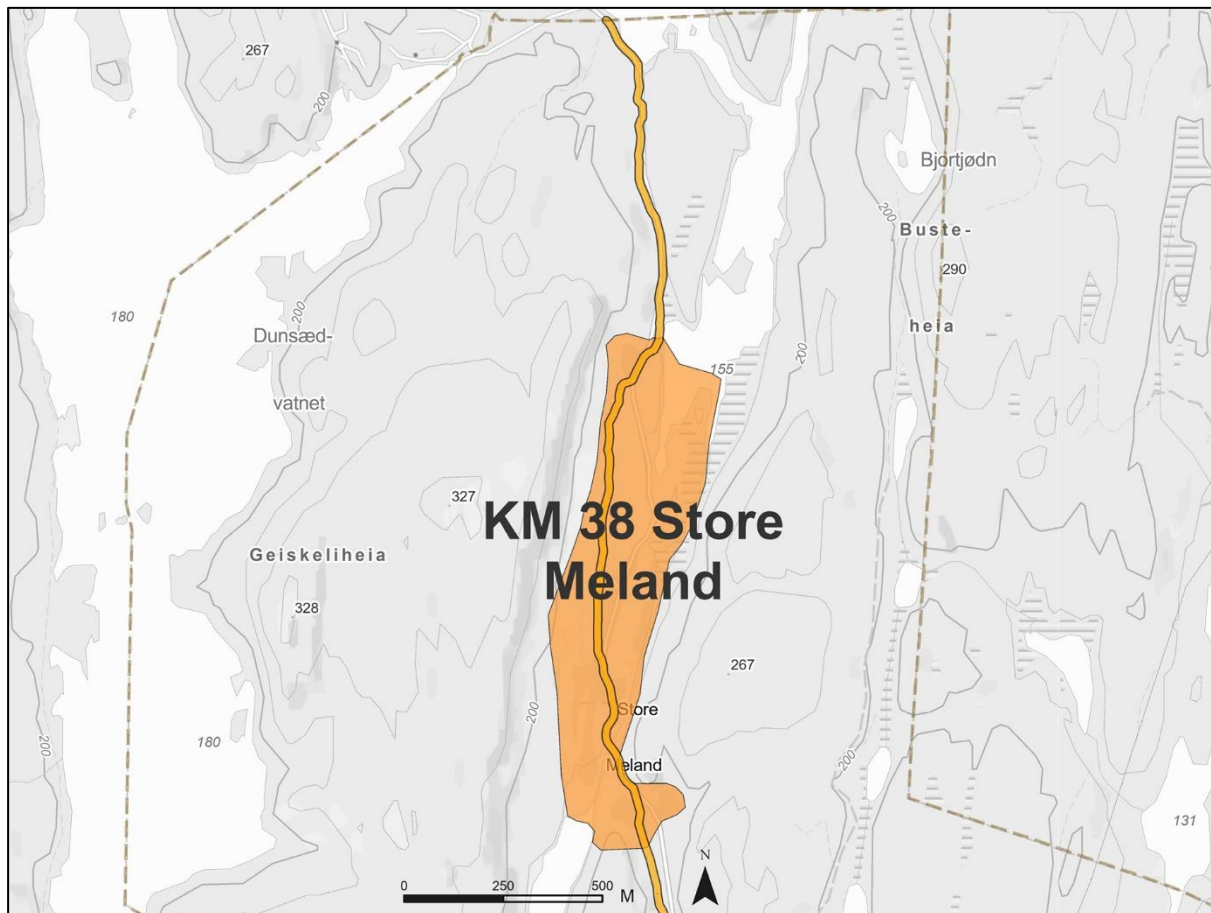
KM 36 Postveien Melandsdalen går også delvis inn i *delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense*, men er av praktiske grunner vurdert under *delstrekning 5 Fedafjorden – Melandstjødn*.

Ett av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 8, ligger delvis innenfor *delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense*.

Figur 7-232: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense. Kulturmiljøene i delstrekningen har middels kulturhistorisk verdi og er markert med oransje heldekkende farge. I delstrekningen er det bare ett veialternativ, kalt Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense. Ytterkanten til anleggsbeltet til veialternativet (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er vist med rød farge.

7.6.1 KM 38 Store Meland Gårdsmiljø og teknisk-industrielt kulturmiljø

Figur 7-233: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 38 Store Meland.

I Nordjordethelleren (Askeladden-ID 289689) et godt stykke nord for selve gården Store Meland er det funnet flere biter av brent flint. Disse stammer trolig fra et kortere eller lengre opphold i steinalderen.

I jernalderen vet vi, ut fra arkeologiske undersøkelser, at det sikkert har bodd folk fast på Store Meland. Det er avdekket både ards spor, kokegroper, stolpehull og dyrkingslag (Askeladden-ID 287842, 287930 og 289093) fra denne perioden. Jernalderfunnene under bakken er mer helhetlige enn noe annet sted i tiltaket.

Den tidligere nevnte postveien (Askeladden-ID 177147) gikk langs, og dels igjennom, store deler av eiendommen. Veifaret er ikke automatisk fredet.

Figur 7-234: Helt til venstre i bildet skimtes postveien fra 1796-1802 (se KM 36 Postveien Melandsdalen), der den går bak fjellknausen. På jordet til høyre i bildet sees sporene etter de arkeologiske undersøkelsene i 2021, som påviste jernalderbosetning på gården (Askeladden-ID 287842). Hovedgården Store Meland ligger i nedre kant av bildet, mens det yngre bnr. 2 sees ovenfor åkeren midt i bildet. Dronefoto: Sweco.

Gården Meland er først nevnt i den eldste jordeboka fra 1618, og ble senere inndelt i gnr. 1 Store Meland og gnr. 2 Lille Meland. Gårdsnavnet Meland kommer antageligvis fra Medaland, som betyr den midterste gården. Meland var primært en god skogsgård, og var offisersgård i 1723. En tid senere ble gården solgt til de gamle eierne.

Figur 7-235: Våningshuset på Store Meland (SEFRAK 1037-0014-051) står til nedfalls. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Meland var primært en god skogsgård, og var offisersgård i 1723. En tid senere ble gården solgt til de gamle eierne.

Hovedtunet på det største bruket på Store Meland, gnr. 1/6, ligger på en gressvoll som heller mot øst og sør.

Det er del av et gammelt klyngetun, der en del hus ble utflyttet under utskiftingen.

Våningshuset på dette bruket er oppført ca. 1860, og bygd i sveitserstil (SEFRAK 1037-0014-051). Det har fått store hull i taket og står i dag til nedfalls. Løa er fra 1920 (SEFRAK 1037-0014-052), et uthus/mindre driftsbygning fra siste del av 1800-tallet (SEFRAK 1037-0014-053) og en korntørke har ukjent byggeår (SEFRAK 1037-0014-054). Korntørket hadde tidligere torvtak, men fikk nytt tak og kledning på svalen i 1981-1982.

Figur 7-236.: Korntørke (SEFRAK 1037-0014-054) ligger ved veien i utkanten av tunet. Våningshuset (SEFRAK 1037-0014-051) og løa (SEFRAK 1037-0014-052) sees bak.
Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Figur 7-237: Interiør til korntørke (SEFRAK 1037-0014-054) slik det ser ut i dag.
Foto: Jan Adriansen, Sweco.

To nyere gårdsbruk, bnr. 1 og bnr. 2, har siden kommet til på Store Meland. Bnr. 1 ligger like sør for bnr. 6. Her ble det for rundt 10 år siden reist en hytte på murene til det gamle våningshuset fra rundt 1890 (SEFRAK 1037-0014-057). Også på bnr. 2, et par hundre meter nord for bnr. 6, er det registrert et eldre våningshus, bygd i 1899 (SEFRAK 1037-0014-050). Dette ble trolig revet og erstattet med dagens våningshus en gang i 1980-1990-årene.

Figur 7-238: Gårdsbruket nord for det nedlagte bruket på Store Meland. Våningshuset (SEFRAK 1037-0014-057) til venstre. Foto: Gøril Nordtvedt, Sweco.

Figur 7-239: En eldre driftsbygning på bnr. 6, vel 750 meter nord for gårdstunet til Store Meland. Bygningen er ikke SEFRAK-registrert. Foto: Ingrid Rekkavik, Sweco.

Figur 7-240: Våningshus og eldre driftsbygning (SEFRAK 1037-0014-053). Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Den første moderne kjøreveien, dagens vei, til Meland kom i 1920-årene, men veien videre fra Store Meland til Øysæd ble ikke ferdig før etter andre verdenskrig. Derfor ble den gamle kjøreveien fra 1796-1802 (se *KM 36 Postveien Melandsdalen*) fortsatt brukt nordover fra store Meland helt frem til 1942. (For å unngå dobbelttelling er veien gjennom kulturmiljøet verdi- og konsekvensvurdert under *KM 36 Postveien Melandsdalen*).

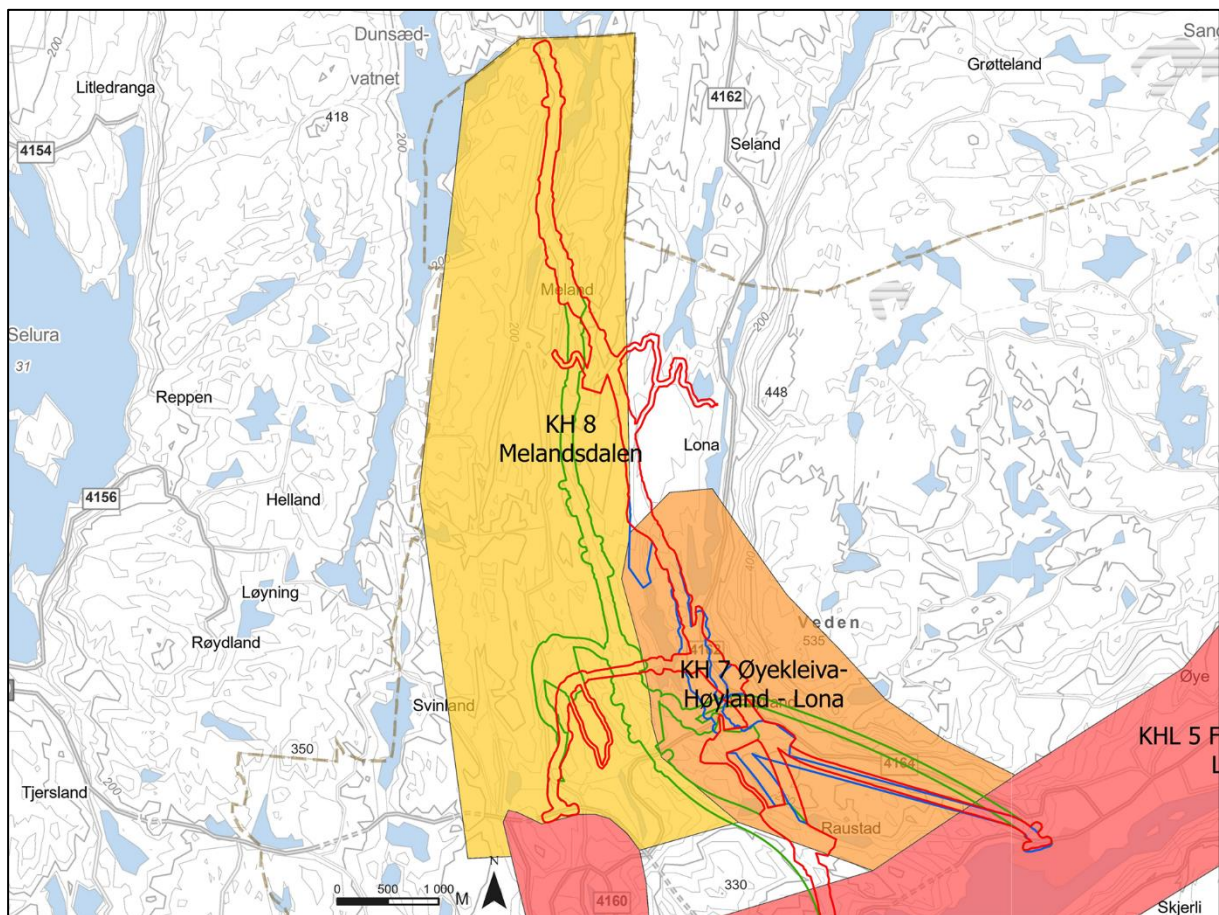

Figur 7-241: Veien fra 1920-årene ved Store Meland sett mot sør. Foto: Gøril Nordtvedt, Sweco.

Tabell 7-48: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 38 Store Meland

Verdivurdering: Delområde KM 38 Store Meland					
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi	
▲					
Begrunnelse: Helhetlige gårdsspor fra jernalderen og nyere tids utmarksgård. Spesielt jernaldersporene gjør at kulturmiljøet i sum har relativt stor lokal og regional betydning. Samferdselshistorien er verdivurdert under <i>KM 36 Postveien Melandsdalen</i> .					
Tiltakets påvirkning					
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet
Alt. Melands-tjødn – Flekkefjord grense	▲				
Begrunnelse: Ødelegger størstedelen av kulturmiljøet og bidrar til at miljøets funksjon blir borte. Gårdsspor fra jernalderen forsvinner.					
Tiltakets konsekvens					
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	-- ---
Alt. Melands-tjødn – Flekkefjord grense	▲				
Alvorlig miljøskade for kulturmiljøet (---)					

7.6.2 KHL 8 Melandsdalen Kulturhistorisk landskap

Figur 7-242: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 8 Melandsdalen.

Det kulturhistoriske landskapet starter ved gårdene Svindland (*KM 26 Svindland*) og Birkeland (*KM 25 Birkeland*) på den ene siden av Fedaelva, og gården Refsti (*KM 28 Refsti*) på den andre. Nord for Refsti ligger Høylandsfoss kraftverk (*KM 29 Høylandsfossen kraftverk*) og utmarksområdet Presthei (*KM 33 Presthei*). *KHL 8 Melandsdalen* strekker seg så 4-6 km nordover, gjennom lave fjellknauser og skogmark. I nord, rundt 170 meter over havet, ligger gårdene Lille Meland (*KM 37 Lille Meland*) og Store Meland (*KM 38 Store Meland*). Mellom knauser og jordbruksareal i det kulturhistoriske landskapet finnes myrlendte parti og små tjern.

Se kulturhistorisk beskrivelse av *KHL 8 Melandsdalen* under *delstrekning 5 Fedafjorden vest - Melandstjødn*.

Figur 7-243: Framstø ved Melandsvatnet nord for Store Meland. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

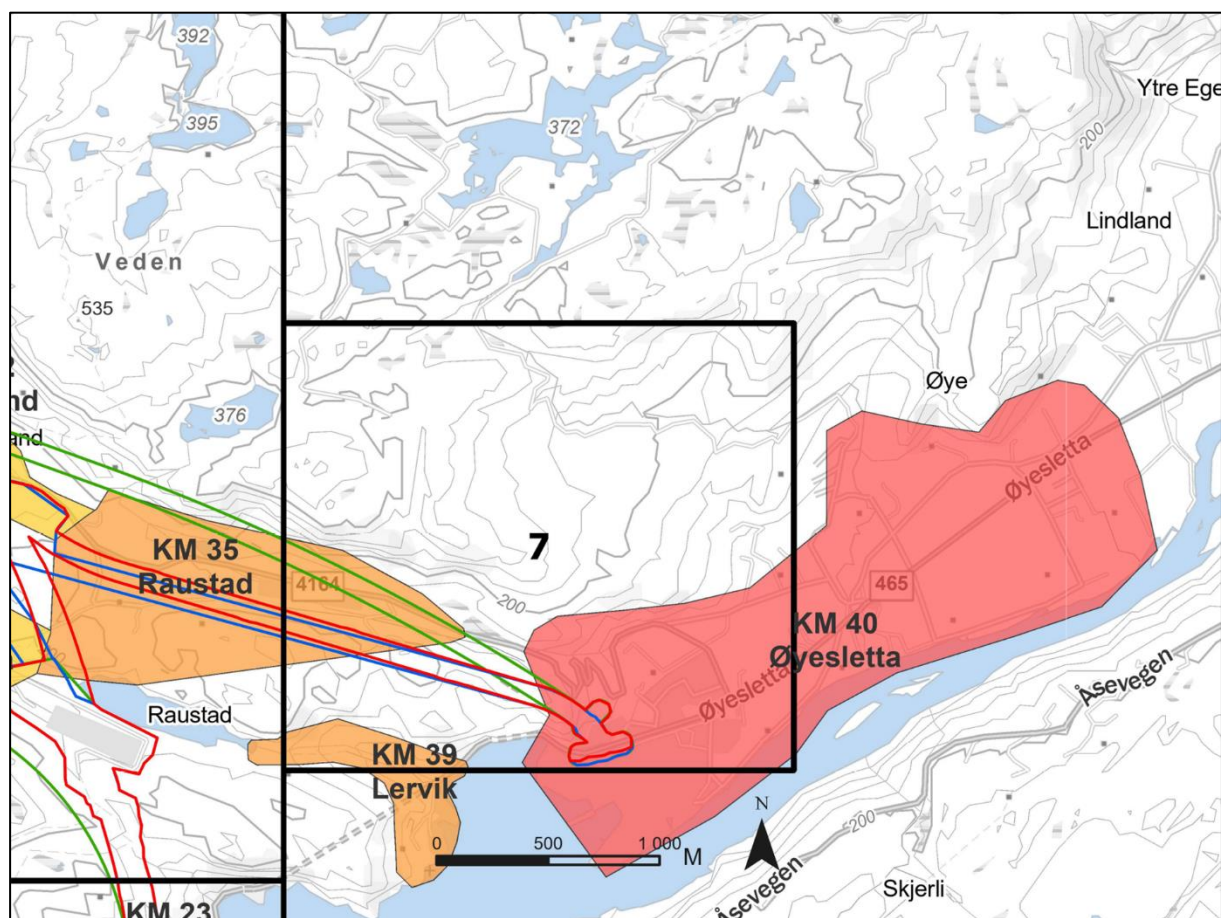
Tabell 7-49: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 8 Melandsdalen

Verdivurdering: Delområde KHL 8 Melandsdalen							
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi			
▲							
Begrunnelse: Utmarksområde med spredt gårdsbebyggelse i største delen av området. Dyrket mark og tettere bebyggelse helt i sør. Samferdsel og energihistorie. Til tross for enkelte kulturmiljøverdier av større betydning, har området som helhet lokal betydning.							
Tiltakets påvirkning							
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet		
Alt. Melands-tjødn - Flekkefjord grense	▲						
	Begrunnelse: Alternativet splitter opp det kulturhistoriske landskapet og skaper barrierer mellom fjellområdene på begge sider. Kulturmiljøet midt i kulturlandskapet, <i>KM 38 Store Meland</i> , ødelegges og gjør at lesbarheten og sammenhengen i kulturhistorien forsvinner.						
Tiltakets konsekvens							
Alternativ	+++/ ++++	+/ ++	0	-	--	---	----
Alt. Melands-tjødn - Flekkefjord grense	▲						
	Noe miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (-)						

7.7 Delstrekning 7 Øyesletta

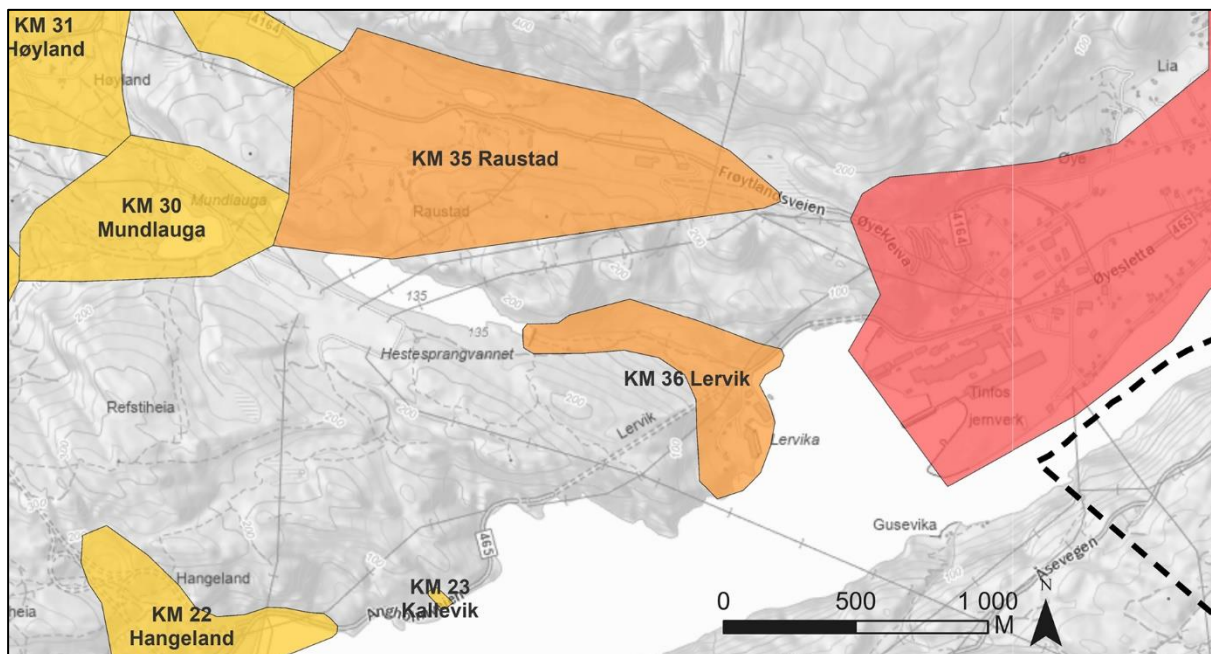
Innenfor *delstrekning 7 Øyesletta* er det definert og vurdert 2 kulturmiljø, KM 39 – KM 40, til denne konsekvensutredningen.

Ett av prosjektets definerte kulturhistoriske landskap, KHL 5, er vurdert innenfor *delstrekning 7 Øyesletta*. Også KHL 7 ligger delvis innenfor *delstrekning 7 Øyesletta*. Men det får i praksis ingen påvirkning av tiltaket her, og er derfor i sin helhet vurdert under *delstrekning 5 Fedafjorden – Melandstjødn*. Det samme gjelder *KM 35 Raustad*.

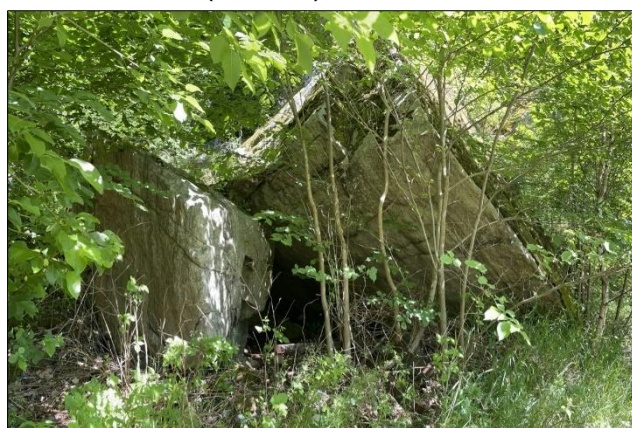
Figur 7-244: Oversiktskart over kulturmiljø i delstrekning 7 Øyesletta. Alle alternativene går i tunnel og samlers seg ved samme tunnelmunning ved Øyesletta, der de kalles Alt. Øyesletta. Ytterkanten til anleggsbeltet til veialternativene (se kapittel 5.2 Usikkerheter ved kunnskapsgrunnlaget) er vist med rød ved tunnelmunningen. Kulturmiljøene er markert med heldekkende farger: Rød = Stor verdi, oransje = Middels verdi.

7.7.1 KM 39 Lervik Gårdsmiljø og teknisk-industrielt kulturmiljø

Figur 7-245: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdier som finnes i KM 39 Lervik.

Lervik (gnr. 111) er en av sjøgårdene som ligger innerst i Fedafjorden. De eldste sporene etter menneskelig aktivitet her er tett knyttet til fjorden, med to bosetningsområder (Askeladden-ID 69242 og 31469) fra steinalderen ved Trælandsfos-fabrikken, og i tillegg et funnsted datert til eldre steinalder (C 37129) i Indrevika. Forhistoriske spor er også påvist i en heller (Askeladden-ID

Figur 7-246: I en heller (Askeladden-ID 216680) ble det påvist spor etter forhistorisk aktivitet. Helleren ligger i dalsøkket utenfor tunnelen i Lervik. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

216680), nord for fylkesveien, og på et eldre gårdsanlegg (Askeladden-ID 40473) på bnr. 1. Gårdsanlegget ligger rundt 300 meter opp fra fjorden, og består av forhistoriske jordbruksspor i form av en dyrkingsflate og flere rydningsrøyser, samt kulturminner knyttet til jordbruket i nyere tid (tufter, steingjerder, en steinhellebru, mm.). Kullprøver fra gårdsanlegget er datert til romertid og førromersk jernalder, mens de yngste dateringene man fikk var fra 1960-tallet. En tuft (Askeladden-ID 289008) og en fegate (Askeladden-ID 209007) vest for gårdsanlegget kan knyttes til jordbruksvirksomhet i nyere tid.

Figur 7-247: Steinalderlokaliteten Askeladden-ID 69242 er funnet på flaten til høyre i bildet.
Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-248: Gårdsanlegget (Askeladden-ID 40473) ca. 300 meter opp fra fjorden, sett mot nordvest. Naturen har i dag tatt tilbake det meste av området. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Den gode og dype havnen som har gjort det mulig for store skip å legge til her, førte allerede på 1600-tallet til at Lervik ble et ladested. Ladestedet var viktig for trelasthandelen med Holland, til tross for en kongelig resolusjon som fastsatte at salg av tømmer til andre enn Danmark var ulovlig.

Figur 7-249: I en bekk sør for et eldre gårdsanlegg (Askeladden-ID 40473) finnes det som trolig er restene av et kvernhus. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Gården Lervik ble delt i to bruk i 1645. I dag er den eldste kjente stående bygningen i delområdet våningshuset på bnr. 1 (SEFRAK 1037-003-075). Huset kan opprinnelig være fra 1700-tallet. I 1909 ble huset flyttet ca. 150 meter sør, etter at A/S Trælandsfos kjøpte det meste av gården for å bygge en utskipingshavn.

Utskipingshavnen og fabrikklokalene til AS Trælandsfos er i dag det mest iøynefallende kulturminnet ved Lervik. Bakgrunnen for denne industrien ved Lervik ligger ved Træland, omtrent 1 mil lengre inn langs elva Kvina. Her ble Trælandsfos, en av flere tremassefabrikker langs Kvina, bygd i 1910. Sammen med andre fabrikker langs elven, som Hellefoss, Holmen papirfabrikk og Vafos Brug, var Trælandsfos del

av en plan om storstilt industriutbygging langs Kvina, med utgangspunkt i de to fossene Rafossen og Trælandsfossen. Med 60 ansatte på det meste var AS Trælandsfos en betydelig arbeidsplass i Kvinesdal. Fabrikken på Træland var bundet sammen med havnen ved Lervik med en lang taubane.

Figur 7-250: Lervik med AS Trælandsfos i 1953. Foto: Vilhelm Skappel, Widerøe Flyveselskap. Kilde: Nasjonalbiblioteket.no

På slutten av 1950-årene ble det bestemt å flytte hele produksjonen fra tremassefabrikken til Lervik. Den gode havnen og en flombekk som kommer fra Hestesprangvannet på Raustadheia var noen av grunnene til at det kunne la seg gjøre. Hestesprangvannet ble demmet opp med en 70 meter lang demning (Askeladden-ID 278806) i 1958, og det nye tresliperiet stod ferdig på Skotnesodden i 1962. Fabrikken gav arbeid til mange fra gårdene rundt. Demningen ble permanent åpnet en gang mellom 2010 og 2014, men den ligger fremdeles i dag der som et kulturminne om en stor industrisatsing i Kvinesdal.

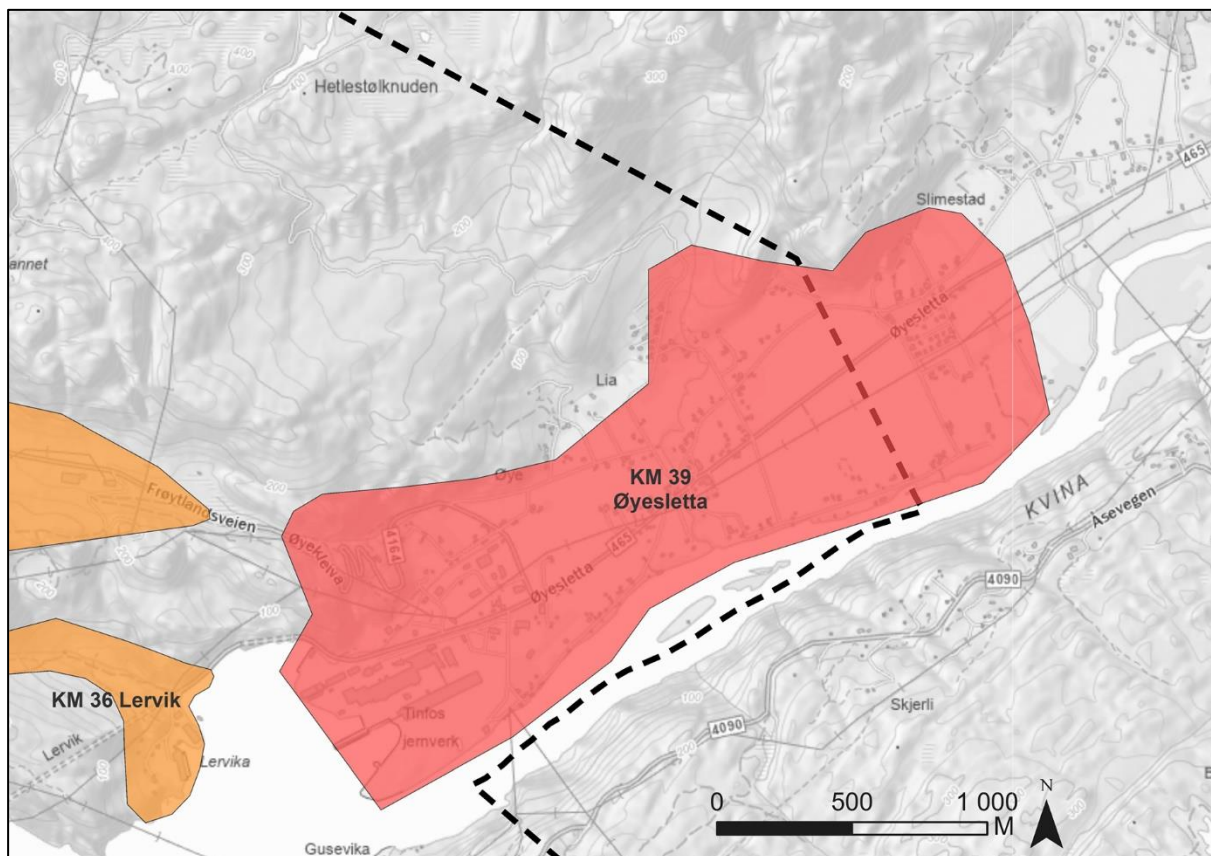

Figur 7-251: Utskipningskai til A/S Trælandsfos ble gjenoppbygd etter krigen i 1947. I 1961 ble hele virksomheten flyttet hit fra Træland, og et nytt fabrikkbygg stod ferdig på Skotnesodden i 1962. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Tabell 7-50: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KM 39 Lervik

Verdivurdering: Delområde KM 39 Lervik						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Spor fra flere epoker av forhistorien, samt nyere industrihistorie. Et kulturmiljø med lokal og regional betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Øyesletta	▲ Begrunnelse: Alternativet blir et nytt element i synsfeltet til kulturmiljøet, men i et område som allerede har mye nyere inngrep. I sum gir det ubetydelig endring på kulturmiljøet.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Øyesletta	▲ Ubetydelig miljøskade for kulturmiljøet (0)					

7.7.2 KM 40 Øyesletta Gårdsmiljø og teknisk-industrielt kulturmiljø

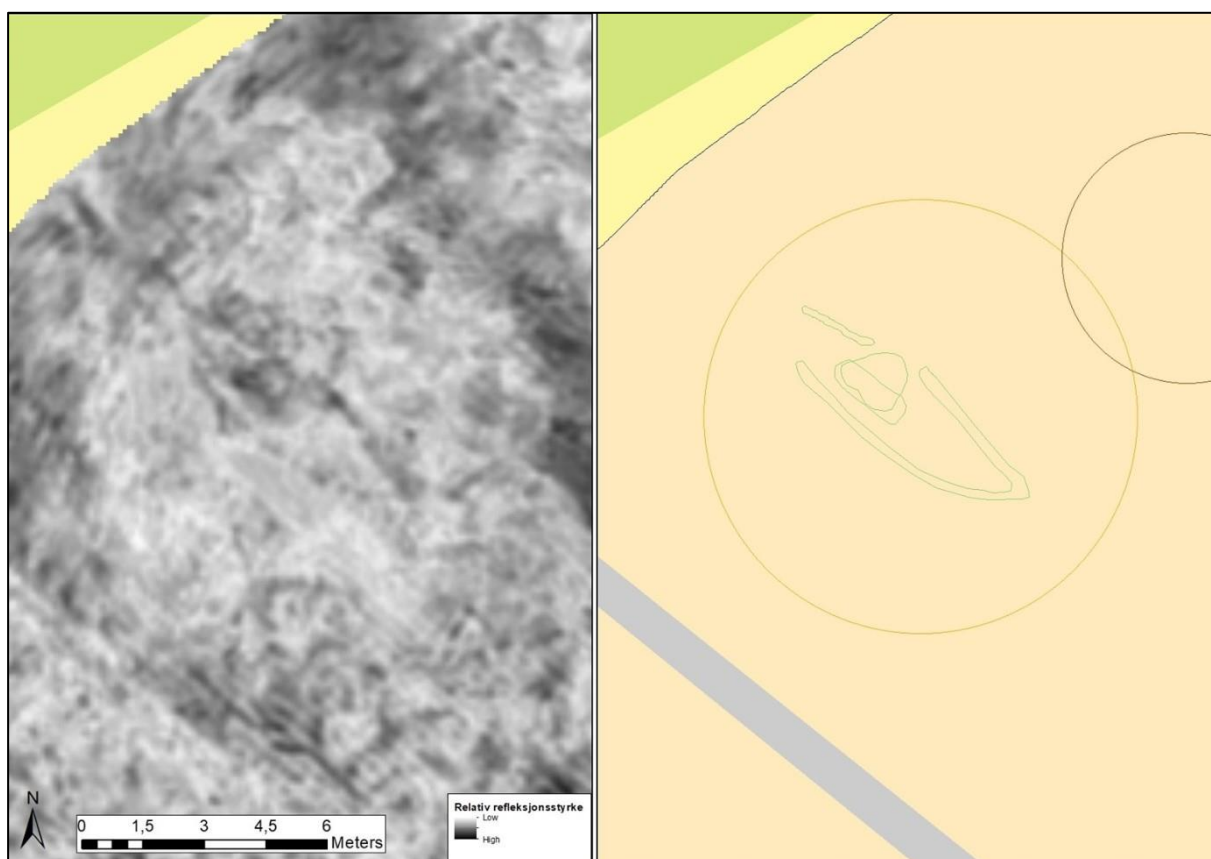

Figur 7-252: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KM 40 Øyesletta.

Øyesletta er den ytterste delen av morenesletta øst i Fedafjorden, og ligger langs den ytre delen av elva Kvina. Da de første menneskene kom til området, i eldre steinalder, lå selve morenesletta under vann. Men på en flate rundt 13-15 meter over havet, nord i det definerte kulturmiljøet, ble det høsten 2022, i forbindelse med de arkeologiske undersøkelsene til ny E39, funnet en boplass (Askeladden-ID 290430) fra denne perioden. Rundt denne steinalderboplassen finnes også flere skytestillinger og observasjonsposter (Askeladden-ID 290434) fra andre verdenskrig.

På morenesletta like nedenfor denne steinalderboplassen, på Klevenmoen, oppdaget arkeologene også et overpløyet felt (Askeladden-ID 286826 og 286827) med mange spor fra jernalderen. På dette jordet, som er delt i to av fylkesvei 4164, viste georadarundersøkelser at det har vært både gravhauger og andre nedgravinger. Det mest spesielle var kanskje at målingene viser at restene av en inntil 9 meter lang båtgrav, trolig fra vikingtid, ligger under bakken her.

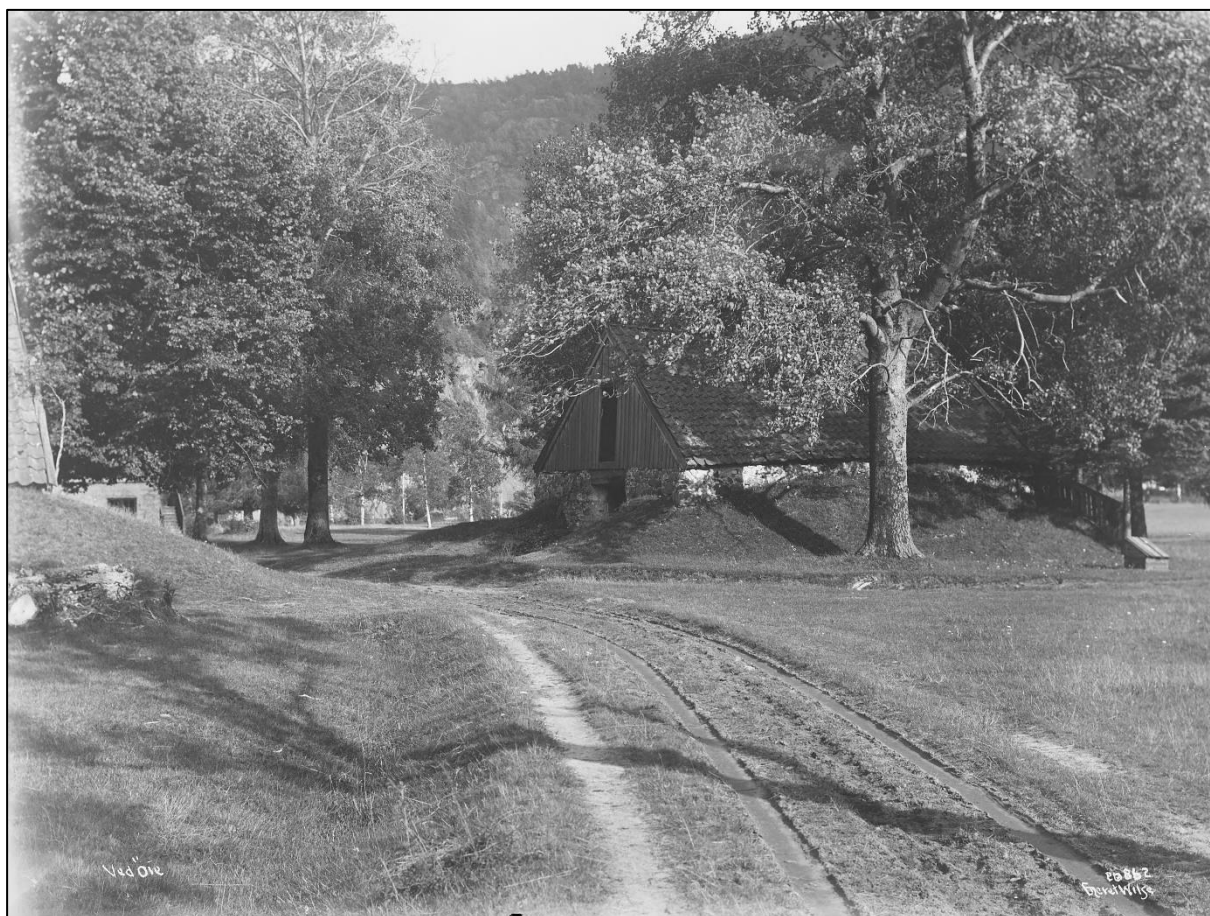
Siden det bare er gjort undersøkelser med georadar på overflaten, er man ikke sikre på hvor mye som er bevart under bakken.

Figur 7-253: Båtgrav fra Øyesletta (Askeladden-ID 286786), slik det ser ut på georadarbildene og slik det er tolket etterpå. Kilde: nyeveier.no.

Øyesletta skal ha hatt et av Agder sine største gravfelt før utbygging og moderne oppdyrking fjernet mesteparten. Den store tettheten av gravminner kan illustreres med at det i 1890 ble gravd ut over 30 gravhauger på morenesletten mellom Liknes og Fedafjorden! (Statens vegvesen, 1993). I dag er det ingen synlige gravminner igjen innenfor det definerte kulturmiljøet. Men det er fullt mulig at det finnes flere spor under bakkenivå i området. Men vi vet også at mye av området på Ytre Øye bestod av myrete mark, så mest sannsynlig fantes det få gravminner lengst ute på Øyesletta.

Figur 7-254: Gravhauger på Øyesletta i 1919. Foto: Anders Beer Wisse, Nasjonalbiblioteket.

Figur 7-255: Hovedbygningen (SEFRAK 1037-0003-072) til Jens Henrik Beer på Øyesletta i dag. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Jens Henrik Beer var en stor forretningsmann fra Flekkefjord. Han eide blant annet mange båter og gjorde det stort under sildefisken. I 1832 kjøpte Beer opp en stor del av jorda på Ytre Øye, et område som for det meste bestod av lyngmer og våte myrer. Men ved hjelp fra en fagmann fra Skotland fikk han dyrket opp mye av arealet til fruktbar dyrkningsjord. Gjødselet skaffet han ved å la båtene sine frakte inn lass med fiskeslo og annet til Øye. Han dyrket blant annet mye poteter, og etablerte et brennevinsbrenneri på stedet – med poteter som råvarer. Beer var kjent for

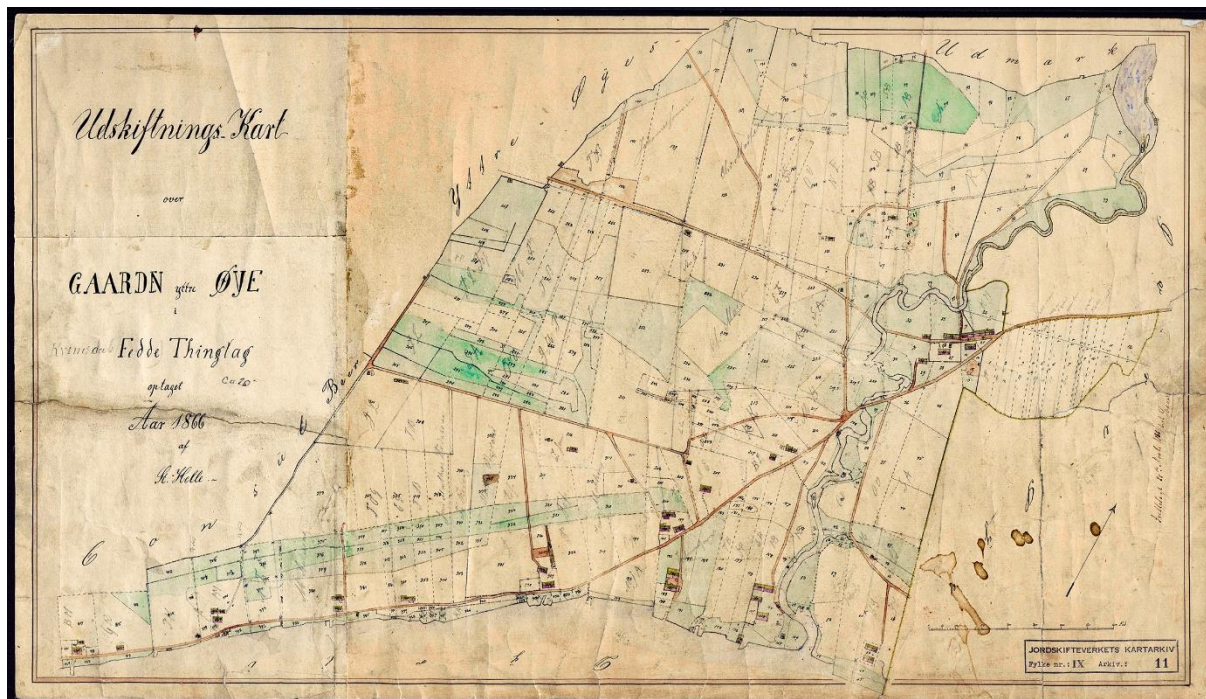
sitt sosiale engasjement og satt en periode som representant på stortinget. Han fikk reist store hus, og fremdeles står den vakre hovedbygningen fra 1832 (SEFRAK 1037-0003-072) her. I 1854 flyttet han til Øye permanent, hvor han døde i 1881, 82 år gammel.

Øye var i over 200 år et viktig handelsenter (Gusevik, 2010). Her var gjestgiveri alt fra 1788, poståpneri (posthus fra 1897), landhandel, båtkai mm. Langs Gamleveien (ble omdøpt til Kvinaosen i 1994) ned mot kaia, vitner fremdeles mange eldre bygninger (mest våningshus) fra begynnelsen av 1800-tallet og fremover om den store aktiviteten her.

En oversikt over de SEFRAK-registrerte bygningene langs, og nær gamleveien illustrerer hvor mye som finnes her:

- SEFRAK 1037-0003-014: Våningshus, 1820-årene.
- SEFRAK 1037-0003-019: Våningshus, ca. 1800.
- SEFRAK 1037-0003-021: Våningshus, 1800-tallet.
- SEFRAK 1037-0003-028: Våningshus. Skal være eldre enn 1850.
- SEFRAK 1037-0003-043: Våningshus fra en husmannsplass til storgården Øyesanden. Det eneste stående husmannshuset igjen fra storgården. Ukjent alder.
- SEFRAK 1037-0003-045: Våningshus, muligens flyttet hit rundt 1893 fra et sted litt lengre mot vest. Huset er i så fall eldre.
- SEFRAK 1037-0003-052: Våningshus, 1834. Opprinnelig 2 etasjer, men redusert til 1,5 etasje.
- SEFRAK 1037-0003-054: Våningshus fra 1780. Huset hadde opprinnelig to etasjer, men den øverste etasjen ble tatt ned i 1894 og brukt til et nytt hus. Ombygd i 1929 og 1951.
- SEFRAK 1037-0003-056: Bryggerhus, ukjent datering.
- SEFRAK 1037-0003-058: Våningshus, siste halvdel av 1800-tallet.
- SEFRAK 1037-0003-065: Våningshus, første halvdel av 1800-tallet. Hang sammen med 070 frem til midtpartiet ble revet. Posthus fra 1887 og trolig til rundt 1950.
- SEFRAK 1037-0003-069: Båthus, ukjent alder. Borte i dag.
- SEFRAK 1037-0003-070: Våningshus, 1860. Hang sammen med 065. Mellom 1914 og 1945 ble det drevet kolonialhandel i huset. Kvisten påbygd ca. 1920.
- SEFRAK 1037-0003-072: Hovedbygning Øye smelteverk, ca. 1832.
- SEFRAK 1037-0003-073: Våningshus, begynnelsen av 1800-tallet.
- SEFRAK 1037-0003-081: Våningshus, ukjent alder. Opprinnelig 2 etasjer, men bygd ned til 1,5 etasje i første halvdel av 1800-tallet. Kammers revet 1940-1947. Påbygd i 1985.
- SEFRAK 1037-0003-084: Våningshus, 1835. Ombygd i 1889 og i 1960.
- SEFRAK 1037-0003-090: Våningshus, 1780. Satt opp på nåværende plass i 1894. Var opprinnelig andreetasje på et annet hus.
- SEFRAK 1073-0003-091: Driftsbygning, 1893.
- SEFRAK 1037-0003-093: Bryggerhus, 1893. Sammenbygd med 090 og 091.
- SEFRAK 1037-0003-001: Våningshus, i følge tradisjonen bygd før 1836.
- SEFRAK 1037-0003-002: Våningshus, 1800-tallet. Flyttet hit i 1883.
- SEFRAK 1037-0003-005: Våningshus, 1830.
- SEFRAK 1037-0003-007: Våningshus, ukjent alder
- SEFRAK 1037-0003-009: Driftsbygning, ukjent alder. SEFRAK 1037-0003-016: Mølle og sag, før 1900. I drift frem til 1966-68.
- SEFRAK 1037-0004-084: Våningshus, før 1840. Kan være mye eldre. Borte i dag.

Det er verdt å merke seg at mange av våningshusene vi ser i dag på Øye ble reist rundt 1830-tallet. Det er også påfallende at mange av våningshusene ble bygd i to etasjer, men senere redusert til 1,5 etasje. Tømmeret fra den øvre delen ble gjerne brukt til å sette opp andre bygninger.

Figur 7-256: Utskiftningskart over Ytre Øye fra 1866 viser hvordan bygningene lå langs gamleveien.

Figur 7-257: Våningshuset på bnr. 20 (SEFRAK 1037-0003-073) er fra begynnelsen av 1800-tallet. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

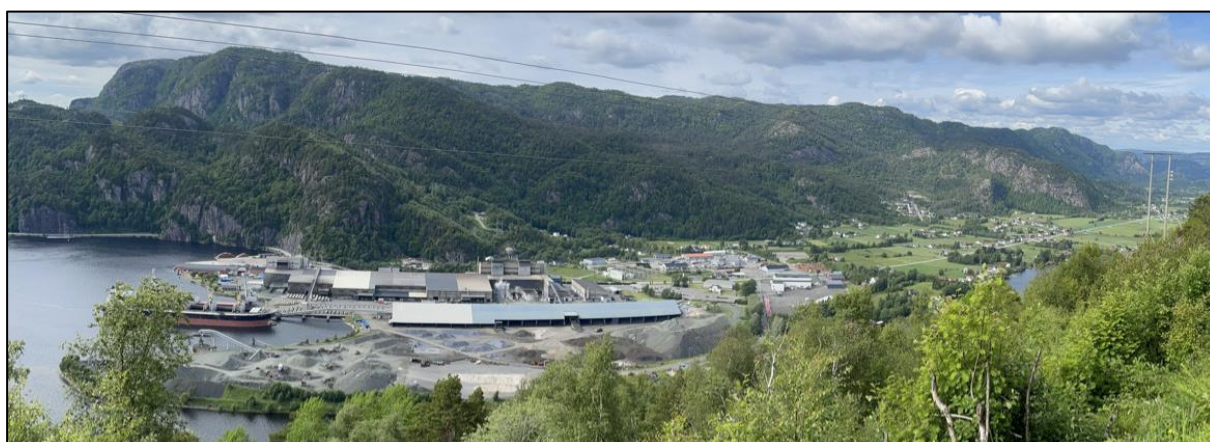
Figur 7-258: Gårdstunet på tidligere bnr. 46 på Ytre Øye (bnr. 294 i dag). Til venstre våningshus (SEFRAK 1037-0003-090) fra 1780, i midten et bryggerhus (SEFRAK 1037-0003-093) og til høyre driftsbygningen (SEFRAK 1037-0003-091). De to siste er fra 1893. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

I utkanten av kulturmiljøet, ovenfor badeplassen Jentehølen i Øyebekken, finnes tufter etter 5 kvernhus (Askeladden-ID 162154). De ble omtalt i 1802 og var fremdeles i bruk i 1900. Litt lengre ned i elva ligger Øye mølle, «Mølla» (SEFRAK 1037-0003-016), en mølle og sag fra før 1900, som var i drift helt frem til 1966-68. Den er fremdeles holdt ved like og ligger i et fint kulturlandskap.

Figur 7-259: Langs veien Kvinaosen (nærmest elva) finnes mange eldre bygninger med høy kulturhistorisk verdi. Den nyere fylkesvei 465 (opprinnelig riksvei 40) går rett frem midt i bildet. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

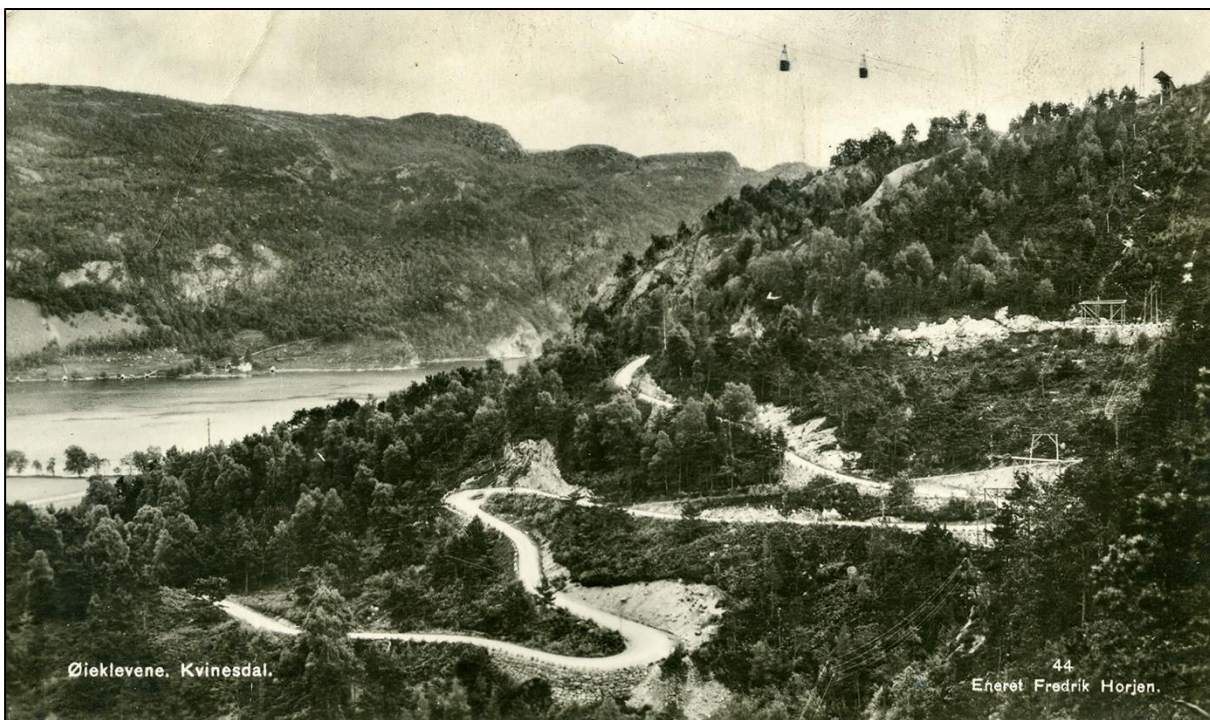
Hjørnesteinsbedriften Tinfos Jernverk Kvinesdal (Øye Smelteverk) ble bygd i 1974 for produksjon av manganlegeringer. I 2008 ble Tinfos sin industrielle aktivitet kjøpt opp av det franske konsernet Eramet, som overtok prosessanlegget i Kvinesdal med både virksomheten og medarbeiderne. I dag har prosessanlegget rundt 200 medarbeidere, og produserer årlig 180 000 tonn silikomangan i tre 30 MW-smelteovner (Eramet, 2022).

Figur 7-260: Tinfos jernverk og Øyesletta sett fra Guse. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-261: Øyesletta sett fra Store Åse. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

Figur 7-262: Øyekleiva ligger innenfor det definerte kulturmiljøet. Veien var en del av den Vestlandske hovedvei, og ble sett på som et av de verste bitene langs hele traséen. «Den værste er Øyekleiva»... «Den har en stigning paa op til 1 paa 3 1/5, og dens samlede høide er 110 meter» (Stavangeren, 7/6 1918). Men ferdseleu opp Øyekleiva er gammel. Allerede i 1828 ble en «6 fots simpel rideveg» rodelagt (Årli, 1972, s. 283). Første generasjons kjørevei opp Øyekleiva kom til i årene 1839-1842 kan sees midt på bildet), andre generasjon i 1922-1926 (Hageland, 2000, s. 251). Veien ble også en del av riksvei 40. Men etter hvert som bilbruken økte ble den kraftige stigningen for tøff, spesielt for tungtransporten. En ny, moderne vei, ble derfor bygd langs fjorden, og samtidig med åpningen i 1964 ble Øyekleiva nedklassifisert til fylkesvei (Haugen, 1984, ss. 336-337). Foto: Fredrik Horjen, ukjent alder. Kilde: Digitalarkivet.no.

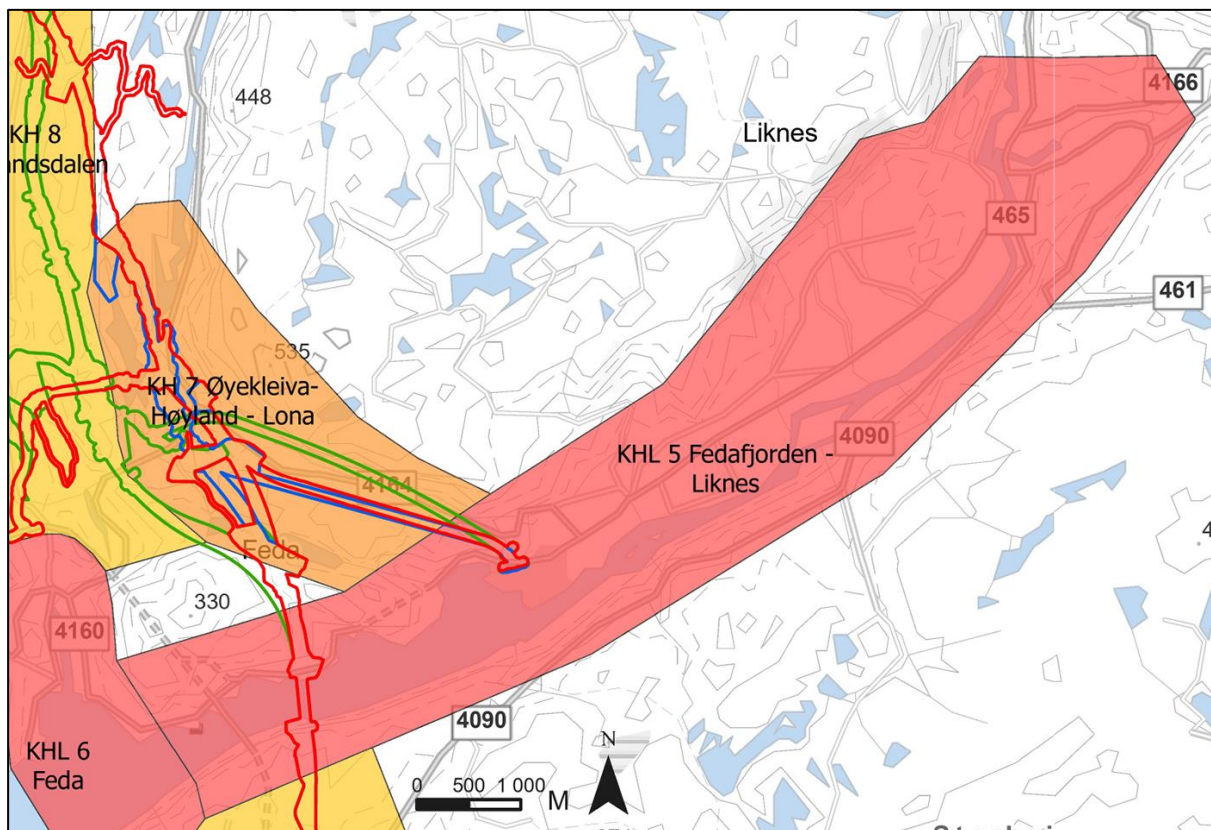

Figur 7-263: Våningshuset i gullsmedvegen 40 er et godt eksempel på et av husene der man tidlig på 1800-tallet tok ned den øvre etasjen, og trolig brukte den som et nytt hus et annet sted. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

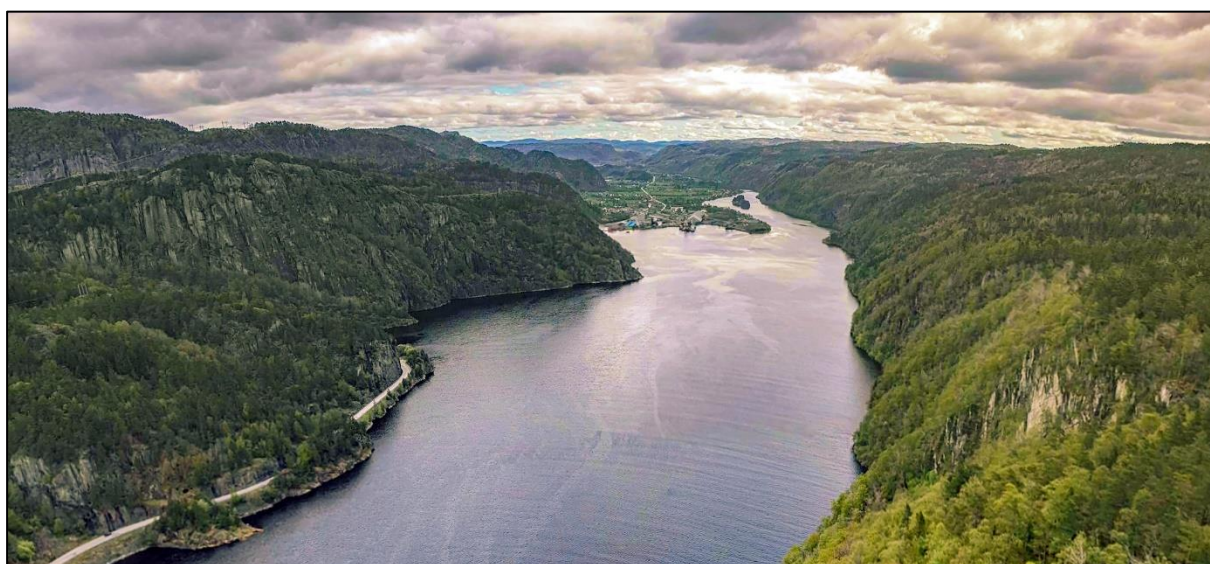
Tabell 7-51: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde 34 Øyesletta

Verdivurdering: Delområde KM 40 Øyesletta						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Kulturmiljø med rik historie, viktige forhistoriske spor og bygninger med stor arkitekturhistorisk betydning. De teknisk-industrielle anleggene forteller nyere historie med stor regional betydning.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Øyesletta	▲					
	Begrunnelse: Stort tiltak, men det berører en mindre viktig del av kulturmiljøet i et område som allerede har mye nyere inngrep.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Øyesletta	▲					
	Noe miljøskade for kulturmiljøet (-)					

7.7.4 KHL 5 Fedafjorden – Liknes Kulturhistorisk landskap

Figur 7-264: Oversiktskart som viser kulturmiljøverdien som finnes i KHL 5 Fedafjorden – Liknes.

Figur 7-265: Fedafjorden med Øyesletta og elven Kvina bak. Dronefoto: Sweco.

KHL 5 Fedafjorden – Liknes er også konsekvensvurdert under delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest. Der er det konsekvensene av Alt. Kryssing Feda-fjorden som er vurdert. Under delstrekning 7 Øyesletta er det tunnelmunningen ned fra Frøyland og Høyland, samt tiltakene rundt dette, som er vurdert.

Se KHL 5 Fedafjorden – Liknes under delstrekning 4 for en beskrivelse av det kulturhistoriske landskapet.

Figur 7-266: Den 566 meter lange hengebrua Fedafjorden bru ruver i det flotte fjordlandskapet.
Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Tabell 7-52: Verdi, påvirkning og konsekvens for delområde KHL 5 Fedafjorden – Liknes

Verdivurdering: Delområde KHL 5 Fedafjorden – Liknes						
Uten betydning	Noe verdi	Middels verdi	Stor verdi	Svært stor verdi		
▲						
Begrunnelse: Et spesielt fint utviklet kulturlandskap og en rekke kulturminner og -miljø med stor verdi. Forbindelsen mellom fjorden og bebyggelsen er sentral.						
Tiltakets påvirkning						
Alternativ	Forbedret	Ubetydelig endring	Noe forringet	Forringet	Sterkt forringet	
Alt. Øyesletta	▲					
	Begrunnelse: Stort tiltak. Men det det kulturhistoriske landskapet ved Øyesletta er allerede full av større, nyere inngrep, så endringene blir relativt små.					
Tiltakets konsekvens						
Alternativ	+++/ ++++	+ / ++	0	-	--	---
Alt. Øyesletta	▲					
	Uvesentlig miljøskade for det kulturhistoriske landskapet (0)					

8 TRINN 2: KONSEKVENNS AV ALTERNATIVER

Tabellene under er en oppsummering av verdi, påvirkning og konsekvens på alle definerte kulturmiljø (KM) og kulturhistoriske landskap (KHL) for hver delstrekning. Alternativene er også rangert under hver delstrekning.

I tabellene er det markert med henholdsvis «Nedre» og «Øvre» dersom konsekvensvurderingen ligger i nedre eller øvre del av konsekvensgraden.

8.1 Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet

Tabell 8-1: Oppsummering delstrekning 1 Høylandsdalen - Dyblevannet

Delområde	Verdi	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)		Alt Høylandsdalen vest (HDV)		Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 1 Røyskår	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 2 Åtland	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KM 3 Ytre Eikeland	M	Sterkt forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--) Nedre
KM 4 Vestre Høyland	S	Sterkt forringet	(---) Nedre	Forringet	(--) Nedre	Ubetydelig endring	(0) Øvre
KM 5 Lona	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
KM 6 Iddeland	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 7 Vintland vestre	S	Noe forringet	(-) Øvre	Noe forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 8 Tågeneset	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
KM 9 Torveheia	N	Noe forringet	(0) Øvre	Noe forringet	(0) Øvre	Noe forringet	(0)
KM 10 Drangslund	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 1 Røyskår og Åtland	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KHL 2 Høylandsdalen	M	Forringet	(--) Nedre	Forringet	(--) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	M	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0)
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)		Alt Høylandsdalen vest (HDV)		Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	
SAMLET vurdering	0	Stor negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	4		3		2	
Forklaring til rangering	Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) ødelegger flere gravminner og andre kulturverdier i <i>KM 4 Vestre Høyland</i> enn Alt. Høylandsdalen vest (HDV). Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT) ødelegger mer av et rydningsrøysfelt ved Drangslund.						

8.2 Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen

Tabell 8-2 Oppsummering delstrekning 2 Dyblevannet - kommunegrensen

Delområde	Verdi	Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 11 Tjomsland med Kallåsen	M	Forringet	(--) Nedre
KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal – Rørvikstranda	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 13 Håland	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 14 Botne	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 15 Rørdal	M	Noe forringet	(-)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 3 Iddelandsvatnet – kommunegrensen	M	Noe forringet	(-)
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Med utbyggingsalternativet går to viktige enkeltelement, to gravhauger tapt, mens en tredje mister konteksten og sammenhengen med omgivelsen. En steinalderboplass blir forstyrret. Stedjebekkenbrua, som kan være forhistorisk, går tapt.		

8.3 Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst

Tabell 8-3: Oppsummering delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst

Delområde	Verdi	Alt. Oppofte	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 16 Vatland	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 17 Nedre Lande	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 18 Øvre Lande	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 19 Oppofte	S	Noe forringet	(-)
KM 20 Vei gjennom Gusedalen	M	Forringet	(--)
KM 21 Teistedal	N	Ubetydelig endring	(0)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 4 Kommunegrensen – Fedafjorden	N	Noe forringet	(-) Nedre
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Oppofte	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Reservepostveien gjennom Gusedalen fra slutten av 1700-tallet blir delvis ødelagt.		

8.4 Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest

Tabell 8-4: Oppsummering delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest

Delområde	Verdi	Alt. Kryssing Fedafjorden	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 22 Hangeland	N	Ubetydelig endring	(0)
KM 23 Kallevik	N	Sterkt forringet	(-)
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 5 Fedafjorden – Liknes	S	Noe forringet	(-)
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Kryssing Fedafjorden	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

Figur 8-1: En flintbit (Askeladden-ID 78335), som indikerer at mennesker bodde eller hadde pause her allerede i steinalderen, er funnet ved siden av rasteplassen på østsiden av Hangelandsvika. Så vidt innenfor det definerte kulturmiljøet KM 22 Hangeland. Foto: Monika Serafinska, Sweco.

8.5 Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn

Tabell 8-5: Oppsummering delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn. Alternativ UTEN tilførselsvei til Birkeland

Delområde	Verdi	Alt. Frøyland 1		Alt. Frøyland 2		Alt. Høyland 2	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 24 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 25 Birkeland – Krona	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 26 Svindland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 28 Refsti	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 29 Høylandsfossen kraftverk	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 30 Mundlauga	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 31 Høyland	N	Forringet	(-)	Forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(--) Nedre
KM 32 Frøyland	N	Sterkt forringet	(--) Nedre	Noe forringet	(-)	Ubetydelig endring	(0)
KM 33 Presthei	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Forringet	(-)
KM 34 Høylandsbotnen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 35 Raustad	M	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 36 Postveien Melandsdalen	M	Forringet	(--) Nedre	Forringet	(--) Nedre	Sterkt forringet	(--)
KM 37 Lille Meland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Noe forringet	(0) Øvre
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona	M	Forringet	(--)	Forringet	(--)	Noe forringet	(-) Øvre
KHL 8 Melandsdalen	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Forringet	(-)
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Frøyland 1		Alt. Frøyland 2		Alt. Høyland 2	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	6		4		2	
Forklaring til rangering	OBS: Rangeringene er ut fra alle seks alternativ i delstrekning 5 (Tabell 8-5 og 8-6). Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. De kulturhistoriske konsekvensene blir større ved å gå gjennom Frøyland enn Håland, og Frøyland 1 ødelegger mer av selve Frøyland enn Frøyland 2, og tilførselsveien til Birkeland er verre enn uten i alle alternativ.						

Tabell 8-6: Oppsummering delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn. Alternativ MED tilførselsvei til Birkeland

Delområde	Verdi	Alt. Frøyland 1 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Frøyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	
		Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens	Påvirkning	Konsekvens
KM 24 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 25 Birkeland – Krona	N	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Nedre
KM 26 Svindland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 28 Refsti	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 29 Høylandsfossen kraftverk	M	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 30 Mundlauga	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KM 31 Høyland	N	Forringet	(-) Øvre	Forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Nedre
KM 32 Frøyland	N	Sterkt forringet	(-) Nedre	Noe forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 33 Presthei	N	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Øvre
KM 34 Høylandsbotnen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre	Sterkt forringet	(-) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 35 Raustad	M	Noe forringet	(-) Nedre	Ubetydelig endring	(0) Øvre	Ubetydelig endring	(0)
KM 36 Postveien Melandsdalen	M	Forringet	(-) Nedre	Forringet	(-) Nedre	Sterkt forringet	(-) Øvre
KM 37 Lille Meland	N	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Noe forringet	(0) Øvre
Kulturhistoriske landskap (KHL)							
KHL 6 Feda	S	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)	Ubetydelig endring	(0)
KHL 7 Øyekleiva – Høyland – Lona	M	Forringet	(-) Øvre	Forringet	(-) Øvre	Noe forringet	(-) Øvre
KHL 8 Melandsdalen	N	Forringet	(-) Øvre	Forringet	(-) Øvre	Forringet	(-) Øvre
Avveining							
	Alt. 0	Alt. Frøyland 1 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Frøyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland		Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens		Middels negativ konsekvens		Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	7		5		3	
Forklaring til rangering	OBS: Rangeringene er ut fra alle seks alternativ i delstrekning 5 (Tabell 8-5 og 8-6). Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. De kulturhistoriske konsekvensene blir større ved å gå gjennom Frøyland enn						

	Håland, og Frøyland 1 ødelegger mer av selve Frøyland enn Frøyland 2, og tilførselsveien til Birkeland er verre enn uten i alle alternativ.
--	---

8.6 Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense

Tabell 8-7: Oppsummering delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense

Delområde	Verdi	Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 38 Store Meland	M	Sterkt forringet	(---) Nedre
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 8 Melandsdalen	N	Sterkt forringet	(-) Øvre
Avveining	Alvorlig miljøskade på KM 38 Store Meland, men strekningen sett under ett gir en høy middels negativ konsekvens.		
	Alt. 0	Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	
SAMLET vurdering	0	Middels negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

8.7 Delstrekning 7 Øyesletta

Tabell 8-8: Oppsummering delstrekning 7 Øyesletta

Delområde	Verdi	Alt. Øyesletta	
		Påvirkning	Konsekvens
KM 39 Lervik	M	Ubetydelig endring	(0)
KM 40 Øyesletta	S	Noe forringet	(-) Nedre
Kulturhistoriske landskap (KHL)			
KHL 5 Fedafjorden - Liknes	S	Ubetydelig endring	(0) Øvre
Avveining			
	Alt. 0	Alt. Øyesletta	
SAMLET vurdering	0	Noe negativ konsekvens	
Rangering	1	2	
Forklaring til rangering	Alternativet skader kulturhistoriske verdier, Alt. 0 gjør ikke.		

8.8 Sammenstilling av konsekvenser

Tabellen nedenfor gir en oppsummering av konsekvensene som de vurderte alternativene gir for fagtema kulturarv innenfor de ulike delstrekningene og som helhet.

Det minst konfliktfylte utbyggingsalternativet under hver delstrekning er markert med lysegrønt.

Tabell 8-9: Samlede konsekvenser og rangering av alle delstrekningene

KULTURARV - Samlede konsekvenser for alle delstrekninger			
Alternativ	Konsekvens	Rangering	Kommentarer
Delstrekning 1 Høylandsdalen – Dyblevannet			
Alt. 0	0	1	
Alt. Høylandsdalen øst (HDØ)	Stor negativ	4	Nyere tids småbruk går tapt ved Eikeland. Flere automatisk fredede kulturminner ved Høyland forsvinner eller blir sterkt skjemmet. Ytterkanten av kulturmiljøet på Vintland blir berørt og noen automatisk fredede kulturlag her går tapt. Ved Drangslund forsvinner deler av et felt med det som trolig er rydningsrøyser. I Høylandsdalen splittes det kulturhistoriske landskapet mer opp enn ved de andre alternativene.
Alt. Høylandsdalen vest (HDV)	Middels negativ	3	Nyere tids historiske småbruk ved Eikeland og nyere tids kulturminner ved Høyland går tapt. Ytterkanten av kulturmiljøet på Vintland blir berørt og noen automatisk fredede kulturlag går tapt. Ved Drangslund forsvinner deler av et felt med det som trolig er rydningsrøyser.
Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)	Noe negativ	2	Nyere tids småbruk går tapt ved Eikeland. Ved Drangslund forsvinner deler av et felt med det som trolig er rydningsrøyser.
Delstrekning 2 Dyblevannet – kommunegrensen			
Alt. 0	0	1	
Alt. Dyblevannet - Vatlandstunnelen	Middels negativ	2	To gravhauger går tapt, mens en tredje mister konteksten og sammenhengen med omgivelsene. Halvparten av en steinalderboplass forsvinner. Stedjebekkenbrua, som kan være forhistorisk, går tapt.
Delstrekning 3 Kommunegrensen – Fedafjorden øst			
Alt. 0	0	1	
Alt. Oppofte	Noe negativ	2	Eksisterende E39 gjør at de negative konsekvensene ved en ny vei blir relativt små for det kulturhistoriske landskapet. Deler av reservepostveien gjennom Gusedalen går tapt.
Delstrekning 4 Fedafjorden øst – Fedafjorden vest			
Alt. 0	0	1	
Alt. Kryssing Fedafjorden	Noe negativ	2	Brua over Fedafjorden blir et nytt, element som splitter opp kulturlandskapet. Men eksisterende bru minsker den negative påvirkningen av landskapets lesbarhet. Restene etter en husmannsplass går tapt.
Delstrekning 5 Fedafjorden vest – Melandstjødn			
Alt. 0	0	1	
Alt. Frøytland 1	Middels negativ	6	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Størstedelen av kulturmiljøet på Frøytland blir ødelagt. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.

KULTURARV - Samlede konsekvenser for alle delstrekninger			
Alternativ	Konsekvens	Rangering	Kommentarer
Alt. Frøyland 1 m/tilførselsvei til Birkeland	Middels negativ	7	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Størstedelen av kulturmiljøet på Frøyland blir ødelagt. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget, inkludert tilførselsvei til Birkeland, splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.
Alt. Frøyland 2	Middels negativ	4	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.
Alt. Frøyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	Middels negativ	5	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager vil berøre en viktig del av kulturmiljøet på Høyland. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt. Anlegget, inkludert tilførselsvei til Birkeland, splitter opp det kulturhistoriske landskapet og reduserer sterkt lesbarheten og forståelsen av sammenhenger. Det skaper barrierer mellom ulike deler av kulturlandskapet.
Alt. Høyland 2	Noe negativ	2	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager og tilførselsveien mot Øye vil ødelegge mye av det større kulturmiljøet på Høyland og redusere dets funksjon. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt.
Alt. Høyland 2 m/tilførselsvei til Birkeland	Noe negativ	3	Relativt lave kulturhistoriske verdier kombinert med store tiltak gir relativt moderate konsekvenser. Et masselager og tilførselsveien mot Øye vil ødelegge mye av det større kulturmiljøet på Høyland og redusere dets funksjon. Postveien gjennom Melandsdalen blir stedvis ødelagt.
Delstrekning 6 Melandstjødn – Flekkefjord grense			
Alt. 0	0	1	
Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense	Middels negativ	2	Ødelegger størstedelen av kulturmiljøet ved Store Meland og gjør at lesbarheten og sammenhengen i kulturhistorien forsvinner. Gårdsspor fra jernalderen forsvinner. Alternativet splitter opp det kulturhistoriske landskapet og skaper barrierer mellom fjellområdene på begge sider.
Delstrekning 7 Øyesletta			
Alt. 0	0	1	
Alt. Øyesletta	Noe negativ	2	Stort tiltak. Men det det kulturhistoriske landskapet ved Øyesletta er allerede full av større, nyere inngrep, så endringene, og dermed konsekvensene, blir relativt små.

I *delstrekning 1* ødelegger Alt. Høylandsdalen øst (HDØ) flere automatisk fredede kulturminner og andre kulturmiljøverdier enn Alt. Høylandsdalen vest (HDV), og er verst for deltema kulturmiljø. Dagalternativene endrer i tillegg helheten i det kulturhistoriske landskapet betydelig mer enn Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT), som gir klart minst negative konsekvenser for deltema.

Langs traséen i *delstrekning 2* går minst to gravhauger, en steinalderboplass og en verdifull brukonstruksjon tapt. Innenfor *delstrekning 3* forsvinner deler av reservepostveien fra slutten av 1700-tallet ved Gusedalen. Brukryssingen i *delstrekning 4* gir små negative konsekvenser for deltema kulturmiljø.

I *delstrekning 5* er det generelt verre for alle alternativene med tilførselsvei til Birkeland enn uten, da den gir miljøskader for alle. Aller dårligst ut kommer Frøytland 1, som nesten totalt ødelegger kulturmiljøet ved Frøytland, selv om relativt lave verdier begrenser skaden. Frøytland-alternativene gir betydelig miljøskade på kulturverdiene ved å krysse over Høylandsbotnen og å dele det. Alternativene splitter opp og skaper barrierer i det historiske landskapet, og reduserer sterkt lesbarheten og forståelser av sammenhenger. Postveien gjennom Melandsdalen får skader av alle alternativene.

Innenfor *delstrekning 6* ødelegges nesten alt av spor etter bosetning i jernalderen og resten av kulturmiljøet ved Store Meland. Alternativet splitter opp det kulturhistoriske landskapet og skaper barrierer mellom utmarksområdene på begge sider.

Tunnelportalen med tilhørende veianlegg på Øyesletta gir små konflikter med kulturhistoriske verdier i *delstrekning 7*.

For fagtema kulturarv vil den minst konfliktfylte kombinasjonen av utbyggingsalternativ være:

Delstrekning 1: Alt. Høylandsdalen tunnel (HDT)

Delstrekning 2: Alt. Dyblevannet – Vatlandstunnelen

Delstrekning 3: Alt. Oppofte

Delstrekning 4: Alt. Kryssing Fedafjorden

Delstrekning 5: Alt. Høyland 2

Delstrekning 6: Alt. Melandstjødn – Flekkefjord grense

Delstrekning 7: Alt. Øyesletta

Samlet sett gir denne kombinasjonen **Middels negativ konsekvens** for fagtema kulturarv.

9 SKADEREDUSERENDE OG KOMPENSERENDE TILTAK

Skadereduserende og kompensierende tiltak er tiltak – tilpassinger/endringer – som ikke ligger inne i kostnadene og som kan bidra til å minimere eller redusere negative virkninger av tiltaket. Både for anleggsfasen og for den senere driftsfasen. De avbøtende tiltakene er ikke med i selve konsekvensvurderingen, men kommer som forslag i etterkant.

Tiltaksforslagene er rangert i kategoriene Høy effekt, Middels effekt og Noe effekt, alt etter hvor stor effekten av tiltaket antas å være. Rangeringen er en skjønnsmessig vurdering utført av fagutredere og er tenkt som veiledning for videre planlegging.

9.1 Generelle tiltak

- Alle kulturminner som kan komme til skade under anleggsarbeidet bør markeres i felt med sperrebånd eller på en annen måte.
- Det bør brukes landskapsarkitekt for å tilpasse tiltaket til kulturhistoriske trekk ved det kulturhistoriske landskapet.
- Ved funn av eventuelle uregistrerte kulturminner skal disse meldes inn til kulturmiljømyndighetene, det vil si Agder fylkeskommune.

9.2 Spesifikke tiltak

KM 3 Ytre Eikeland

Noe effekt

Høylandsdalen øst: Myreløa går trolig tapt ved dette alternativet. Det ble istandsatt av kommunen og lokale i 2008. Den bør forsøkes bevares der den står, og må i så fall gjerdes inn under anleggsarbeidet. Om det ikke er mulig å ta vare på den, bør det vurderes om den kan flyttes til et annet sted i nærheten.

KM 4 Vestre Høyland

Stor effekt

Høylandsdalen øst: Gravrøysa Askeladden-ID 276719 ligger innenfor anleggsbeltet. Den bør gjerdes inn under anleggsarbeidet og senere bevares gjennom en hensynssone i planbestemmelsene. Arealet rundt bør tilpasses av landskapsarkitekt, med tanke på gravrøysen og området ellers.

KM 4 Vestre Høyland

Middels effekt

Høylandsdalen øst: Et eldre veifar kalt vikingveien, Askeladden-ID 284371, ligger innenfor anleggsbeltet, men bør kunne trekkes utenfor. Under anleggsarbeidet og senere kan veien bevares gjennom en hensynssone i planbestemmelsene.

KM 6 Vintland

Middels effekt

Høylandsdalen øst og vest: Ved å trekke anleggssonen mest mulig bort fra de registrerte kulturminnene nord på Vintland, vil man redusere tapet av kulturmiljøverdier. Den såkalte vikingveien, Askeladden-ID 276719, kan gjerdes inn i anleggsfasen.

KM 8 Tågeneset

Noe effekt

Tiltaket på Tågeneset bør begrenses til et minimum ved å unngå de fysiske restene etter gårdsbruket.

KM 11 Tjomsland med Kallåsen

Stor effekt

Stedjebekkenbrua (Askeladden-ID 177132-6) er en liten steinhellebru over et forhistorisk brusted. Er brua også forhistorisk, er den et sjeldent kulturminne i Norge. Veifyllingen til lokalveien er lagt over brua og brustedet. Ved å bytte ut fyllingen med en veimur, og samtidig opprettholde at bekken passerer under brua, bevares viktige kulturmiljøverdier. Stedet bør legges inn som hensynssone og landskapet rundt tilpasses slik at brua blir tilgjengelig.

KM 11 Tjomsland med Kallåsen

Middels effekt

Flytt anleggsbeltet/bufferonen som deler opp en steinalderboplass (Askeladden-ID 290369) ved vannkanten ved Ytre Tjomslandsvann, slik at man unngår kulturminnet. Marker stedet i terrenget under eventuelt anleggsarbeid med bekken.

KM 20 Vei gjennom Gusedalen

Middels effekt

Begrense inngrepet i reservepostveien i Gusedalen (Askeladden-ID 132657) og markere veien i anleggsfasen slik at ikke mer enn nødvendig blir ødelagt. I sør bør det opparbeides en tilkoblingssti/vei slik at veien fremdeles kan brukes som en historisk vandrerute.

KM 25 Birkeland – Krona

Noe effekt

Restene etter gården Krona kan bevares ved å ta hensyn under anleggsarbeidet. Ruinene og andre kulturelement kan gjerdes inn under anleggsperioden, og området ryddes etterpå.

KM 34 Høylandsbotnen

Noe effekt

Sikre merkesteinene, der de står, under anleggsperioden slik at de bevares.

KM 36 Postveien Melandsdalen

Middels effekt

Anleggsbeltet/bufferonen er lagt over postveien i vest ved Store Meland (Askeladden-ID 177147). Her bør anleggsbeltet innskrenkes østover, og veien markeres slik at den ikke ødelegges under anleggsperioden. Eventuelt at postveien legges inn med hensynssone. Den vil trolig tåle litt, kontrollert trafikk, men det må skje forsiktig.

10 POTENSIALE FOR NYE FUNN

I forbindelse med ny E39 mellom Lyngdal og Ålgård har prøveprosjektet Arkeologi på nye veier arbeidet med målsettingen om å få ferdig veistrekningen så raskt som mulig. På delstrekningen Lyngdal vest – Kvinesdal er det gjennomført arkeologiske registreringer i utgangspunktet basert på vedtatt kommunedelplan. Forslaget til kommunedelplan for ny E39 innbefatter en flere hundre meter korridor. Den endelige veilinjens skal gå innenfor denne avgrensingen avhengig av hva som gir best samfunnsøkonomisk lønnsomhet. Arkeologi på nye veier har dermed foretatt arkeologiske undersøkelser over et langt større område enn der den endelige veien blir liggende (Gjervan, 2019).

I løpet av planprosessen med å finne et nytt forslag til ny E39 på strekningen har Arkeologi på nye veier (Agder fylkeskommune, Norsk Maritimt Museum og Kulturhistorisk museum UiO) og Sweco (plan og kulturmiljø) hatt faste møter for å oppdatere hverandre om henholdsvis nye funn og endringer i trasévalgene.

Arkeologi på nye veier har med utgangspunkt i landskapet, og tidligere kjente funn, undersøkt de områdene innenfor korridoren med størst potensial for å finne spor etter forhistorisk aktivitet.

Dette arbeidet har resultert i en rekke nye funn. Takket være fremgangsmåten hvor de arkeologiske registreringene ble foretatt underveis i planprosessen er potensialet for ytterligere nye funn, som kommer i konflikt med tiltaket, redusert og relativt lite.

Figur 10-1: KU-arbeidet har gått parallelt med, og i tett samarbeid med, arkeologiske undersøkelser foretatt av Arkeologi på nye veier. Her ved sjaktearbeid på Eikeland i Høylandsdalen. Foto: Jan Adriansen, Sweco.

Det betyr ikke at området er ferdig undersøkt og det vil fortsatt kunne finnes uoppdagede spor fra eldre – og nyere tid – både over og under markoverflaten.

Ved funn av eventuelle uregistrerte kulturminner skal disse meldes inn til fylkeskommunen.

11 REFERANSER

- Andreassen, H. (2016). *Arkeologiske registreringer. Feda - Områderegulering - Fase 1. Gnr 10, 11, 12, 13 Bnr div. Kvinesdal kommune*. Vest-Agder fylkeskommune.
- Arendt, M. (1808-1820). *Notices des Voyages et des travaux pour l'Antique, la Philologie, et la terature Scandinave, entrepris en Norvege et en Suede depuis 1797 jusqu' á 1806. Magasin encyclopédique, ou Journal des sciences, des lettres et des arts, rédigé par Aubin-Louis Millin de Grandmaison*.
- Askeladden.no. (2023, 1 1). Hentet fra Riksantikvarens kulturminnedatabase på nett. Pr. januar 2023: <https://askeladden.ra.no/>
- Blørstad, T. A. (2003). *Godvin Drangslund, skolemann og kunstner*. Artikkel i Lyngdalsboka 2003. Årsskrift for Lyngdal Historielag. 2003:24-25.
- Brendalsmo, A., & Stylegard, F.-A. (2001). *Kirkested i 1000 år. Grend, gård og grav i Liknes*. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU).
- Bueklev, A. J. (2015). *Arkeologiske registreringer, Lervik, gnr 111 Bnr 1,2, 3 Kvinesdal kommune*. Vest-Agder fylkeskommune.
- Eide, H. (2013). *Jordplehuset*. Artikkel i Lyngdalsboka 2013. Årsskrift for Lyngdal Historielag. 2013:16-17.
- Eikeland, L. (1992). *Om livet i Møskedalsbygda*. Artikkel i Lyngdalsboka 1992. Årsskrift for Lyngdal Historielag. 1992:20-22.
- Eikeland, L. (2008). *Myrløa*. Artikkel i Lyngdalsboka 2008. Årsskrift for Lyngdal Historielag. 2008:13-15.
- Eikeland, S. (1981). *Lyngdal. Fra istid til nåtid*.
- Eramet. (2022, desember 20). Hentet fra Eramet Norway Kvinesdal: <https://eramet.no/var-virksomhet/kvinesdal/>
- Erfjord, A.-B., Hamre, J., & Aamodt, H. (2004). *Mange bekker små... Kulturminner langs Kvinavassdraget*. Kvinesdal historielag.
- Fede, G. V. (1923). *Fra det gamle Kvin. Bidrag til Fede herreds historie. Om Fede gård*.
- Fiskaa, H. M., & Myckland, H. F. (1957). *Norges bebyggelse. Sørlike seksjon. Herredsbindet for Vest-Agder, vestre del*.
- Fleseland, M. (2022). *Arkeologisk registrering - 22/10338 Lervik industriområde - Gnr 111 og 112, flere bnr - Kvinesdal kommune*. Agder fylkeskommune.
- Fædrelandsvennen. (23. august 2006). Åpner om en uke.
- Gjervan, G. (2019). *Arkeologi på nye veier*. Hentet fra <https://www.nyeveier.no/prosjekter/e39/e39-lyngdal-vest-algard/arkeologi-pa-nye-veier/>.
- Grannen. (1917). Segner um byte millom gardar. I *Grannen*, nr 4, desember 1917.
- Grøhn, I. (2006). *Anebok for Sigvald Olsen Log og Elise Olsdatter Log. Omfatter i hovedsak Herad, Lyngdal og Kvinesdal i Vest-Agder*.
- Gusevik, O. (2010). Øie - historisk stad. *Årsskrift Kvinesdal historielag*, ss. 152-156.
- Gysland, S. (1992). *Fotefar frå folk føre*.
- Hageland, T. N. (2000). *Gamle veger i Vest-Agder*. Statens vegvesen Vest-Agder.
- Haugen, T. (1984). *Vest-Agder veghistorie, Bind II, for tidsrommet 1/7-1940 til 1/1 1964*.
- Iversen mfl., I. (1994). *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Norge. Mer enn bare landskap! Del 4 - Sluttrapport fra det sentrale utvalget. Verdifulle kulturlandskap i Norge. Vurdering og virkemiddel. Tilråding*. Miljøverndepartementet.

- Kielland, E. S. (2009). "...ond og hel besværlig". Kongveien og postveien gjennom Kvinesdal. *Årsskrift Kvinesdal Historielag*.
- Klev, Å. F. (1955). *Minner fra krigen. Austad-Lyngdal-Kvås 1940-1945*. Lyngdal kommune.
- Klev, Å. F. (2011). *En Høyland-slekt fra Lyngdal*.
- Kristoffersen, H. R. (2004). *En reise på Nordens eldste postveier*.
Kvinesdal kommune. (2002). *Kvinesdal - verdifulle kulturlandskap fra fjord til hei*.
Kvinesdal kommune. (2021). *Kulturminneplan for Kvinesdal 2021-2025*.
- Kvinlaug, S. (1998). *Trælandsfos 100 år 1898-1998*.
- Lende, G., & Torkildsen, O. Z. (1992). *Posthistorie i Flekkefjordregionen*.
- Lian, O. (1981). *Lyngdal I. Vestre del. Gard og folk*. Lyngdal kommune.
- Lian, O. (1984). *Lyngdal II. Midtre del. Gard og folk*. Lyngdal kommune.
- Lohndal, A. (1997). "Brøyte sig rydning i svarteste Skog...". Artikkel i Agder Historielag Årsskrift. 1997:12-33.
- Lohndal, A. D. (2004). Bygda og båtruta. A/S "Kvina" og båtsambandet Kvinesdal-Flekkefjord 1904-1940. *Årsskrift Kvinesdal historielag*.
- Lyngdal Historielag. (2003). *Lyngdal i bilder i det 20. århundre. Bind 1*.
- Lyngdal Historielag. (2005). *Lyngdal i bilder i det 20. århundre. Bind 2*.
- Lyngdal kommune. (2019). *Kulturminneplan for Lyngdal kommune 2019-2025*.
- Løyland, M. (1999). *Fjordfolk. Fedas historie fra de eldste tider og fram til 1963. Matrikelutkastet av 1950*. (u.d.). Hentet fra <https://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/stad/matr50>
- Meyer, S. (2023). *Detaljregulering E39 Lyngdal vest - Kvinesdal. Temarapport støy til KU*. Sweco Norge AS.
- Miljøstatus. Norges offisielle nettsted for samlede miljøopplysninger*. (2023, 1 1). Hentet fra <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/>
- Moss Avis. (4. august 1942). Bedehuset brent.
- Nordconsult. (2018). *E39 Lyngdal vest - Ålgård. Kommuneplan med konsekvensutredning. Fagrappport kulturmiljø*.
- NVE. (2016, mars 14). *Trælandsfoss - tresliperi og kraftstasjon*. Hentet fra Museumsordningen - Norges vassdrags- og energidirektorat: <https://museumsordningen.wordpress.com/2016/03/14/glimt-fra-nves-fotoarkivtraelandsfoss-tresliperi-og-kraftstasjon/>
- Nye Veier. (2022). *Detaljregulering E39 Lyngdal vest - Kvinesdal. Forslag til planprogram. 28.2.2022*.
- Omland, A. (2016). *De eldste sporene i jordbrukslandskapet*. Norges bondelag.
- Rui, L. (2016). *E39 Vigeland - Lyngdal vest. Kommunedelplan med konsekvensutredning. Temarapport Kulturmiljø*. Utført av Kulturminneconsult AS. Statens vegvesen. Hentet fra <https://docplayer.me/67034828-Temarapport-kulturmiljo.html>
- Røysgård, A. (1991). *Da tobias Tollisen sperret ulven inne*. Artikkel i Farsund Avis 3/9 1991.
- Seland, H. (1937, Juli). Jens Henrik Beer og Øie gard. *Grannen*, ss. 23-24.
- Setsaa, A. (2000). *Vegminner i Vest-Agder*. Statens vegvesen.
- Statens vegvesen. (1993). *E18 Handeland - Feda vest. Konsekvensutredning etter plan- og bygningsloven §33-5*.
- Statens vegvesen. (2002). *Vegvalg. Nasjonal verneplan. Veger - Bruer - Vegrelaterte kulturminner*.
- Statens vegvesen. (2018, revidert 2021). *Håndbok V712 Konsekvensanalyser*. Vegdirektoratet.
- Sundet, N., Uhnér, C., & Stylegar, F.-A. H. (2021). *Arkeologi på nye veier*. Artikkel i Lyngdalsboka, Årsskrift for Lyngdal historielag. 2021:8-10.

Søndenfjeldske Avis. (13. Juli 1893). Amtsveivæsenet. *Søndenfjeldske Avis*.
Treland, K. (1993). *Raustad i 1900 og 1993*. Agder, 27/12 1993.
Wergmann, P. (1836). *Norge, fremstillet i lithographerede Billeder efter Naturen, Første Bind*.
Wikander, j. (1989). Kulturminner i kystlandskapet. *Årbok for Agder Historielag*.
Årli, Å. (1964). *Kvinesdal - ei bygdebok. Første del. Gards- og ættesoga*.
Årli, Å. (1965). *Kvinesdal - ei bygdebok. Andre del. Gards- og ættesoga*.
Årli, Å. (1972). *Kvinesdal - ei bygdebok. Tredje del. Kultursoga*.
Årli, Å. (1980). *Feda. Gards- og slektshistorie*.

Muntlige informanter

- Nils Ole Sundet, Arkeologi på nye veier/Agder fylkeskommune
- Clas Olof Johan Uhner, Arkeologi på nye veier/Kulturhistorisk museum UiOslo

12 Vedlegg – Askeladdenkart

Under følger en oversikt over registreringer fra Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden for hvert av de definerte kulturmiljøene i rapporten. Databasen endres fortløpende etter som nye ting blir oppdaget og lagt til. Oversikten her hentet fra Askeladden.no den 8/2 2023.

Kartene har med kulturminner fra både forhistorisk tid og nyere tid, som automatisk fredete kulturminner og opplysninger fra SEFRAK-registeret (i hovedsak bygninger og spor etter bygninger). Agder fylkeskommune har i noen tilfeller også lagt inn steder med en kulturhistorie eller spesielle navn knyttet til seg, og slikt som hellere der man anser det som sannsynlig at mennesker har oppholdt seg, men ikke har registrert fysiske spor etter opphold.

Vær oppmerksom på at det kan være lenge siden SEFRAK-registreringene er oppdatert og kvalitetssikret. Det kan derfor hende at noen av de registrerte objektene er borte eller endret i dag.

Noen av de viktigste tegnene som er brukt i kartene:

SEFRAK (hovedsaklig bygninger)

= Eldre enn 1850

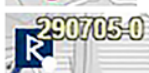
= Mellom 1850-1900

= Ruin eller fjernet

Andre kulturminner (tallene er Askeladden-ID)

= Fredet kulturminne (Rune-R med rød prikk)

= Ikke fredet (Rune-R med hvit prikk)

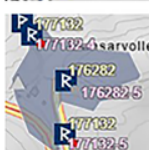
= Uavklart vernestatus (Rune-R med grå prikk)

= Fredet veistrekning

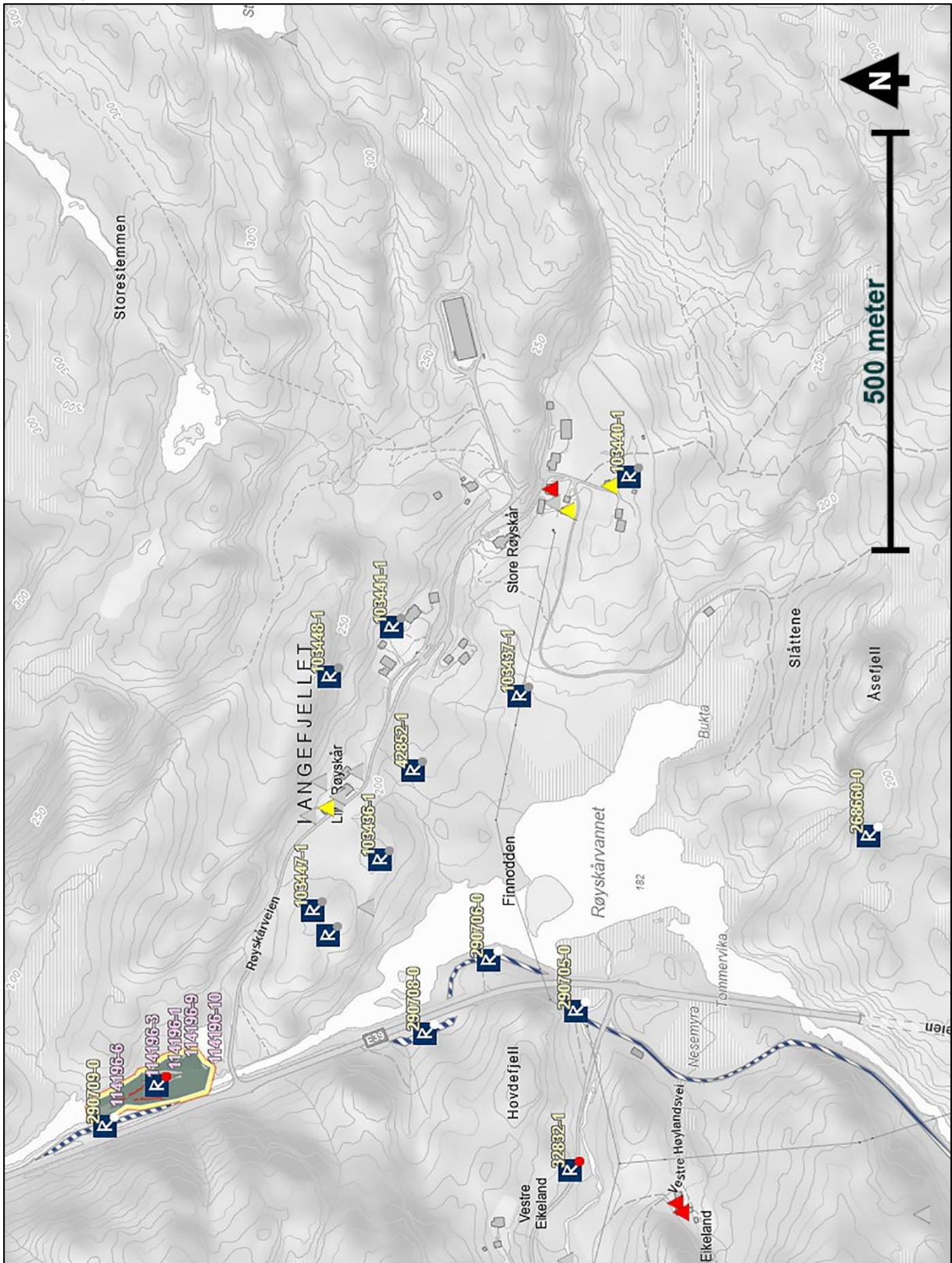
= Ikke-fredet veistrekning

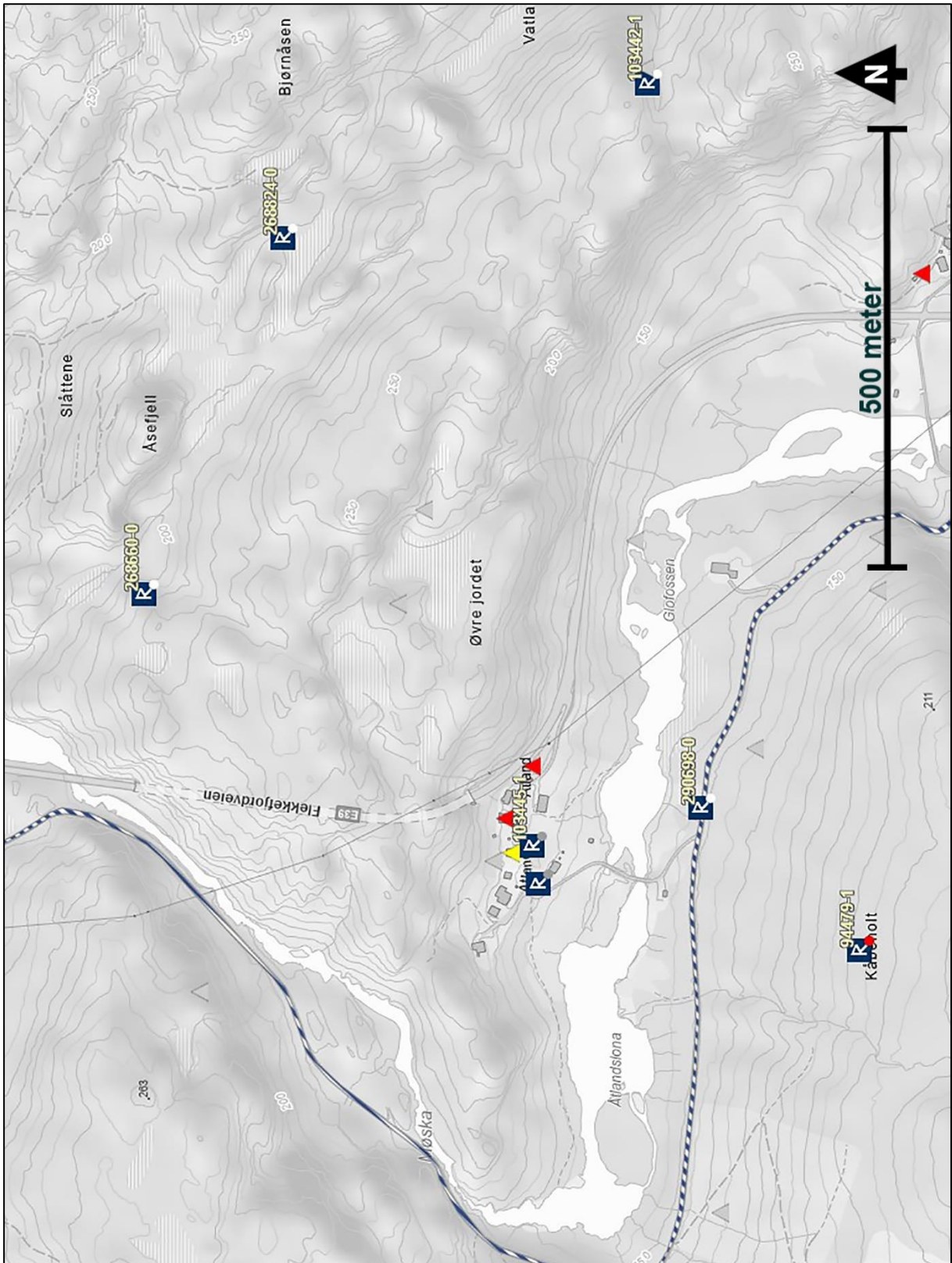
= Lokalitet/større kulturminneområde

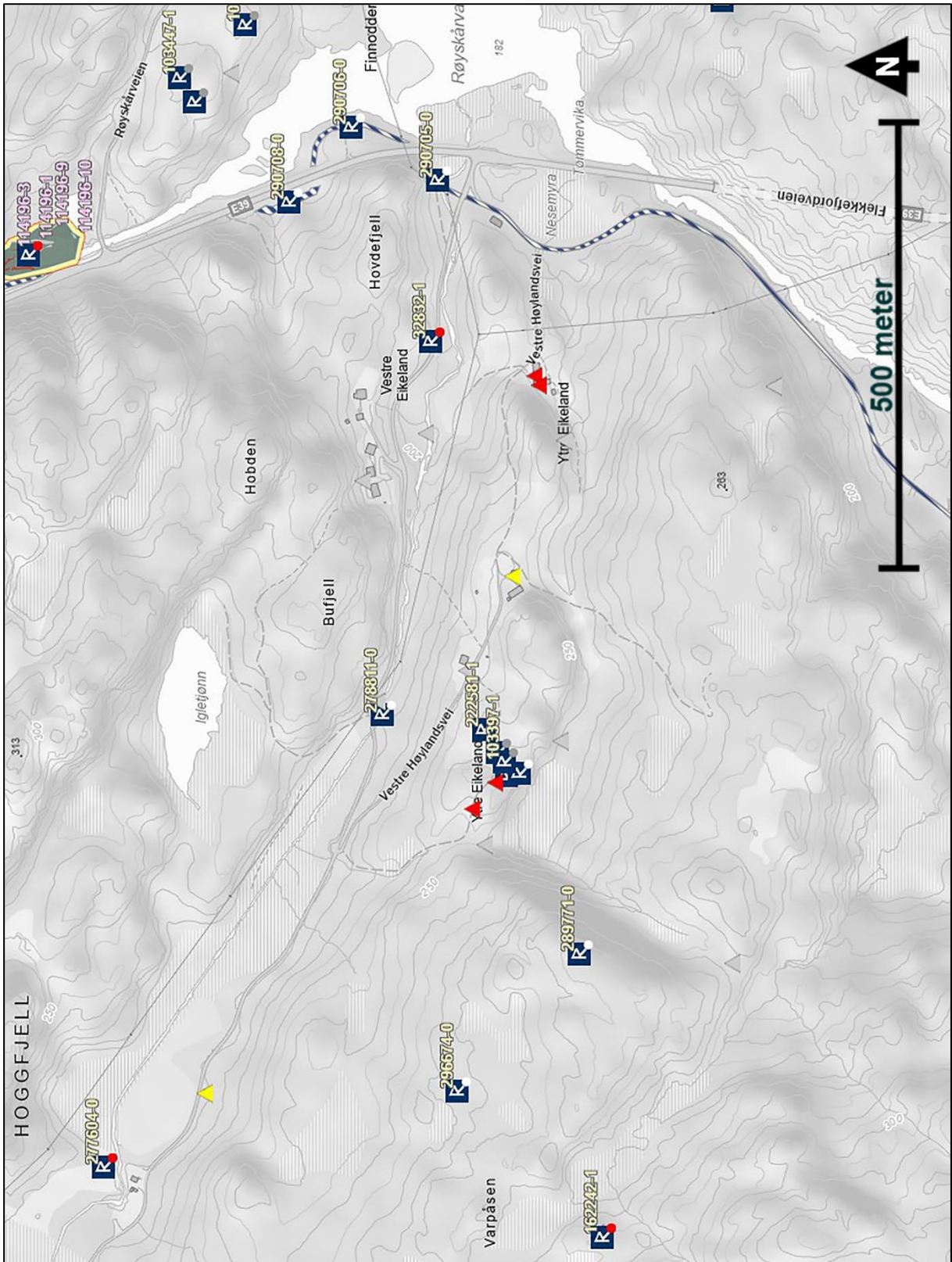
KM 1 Røyskår

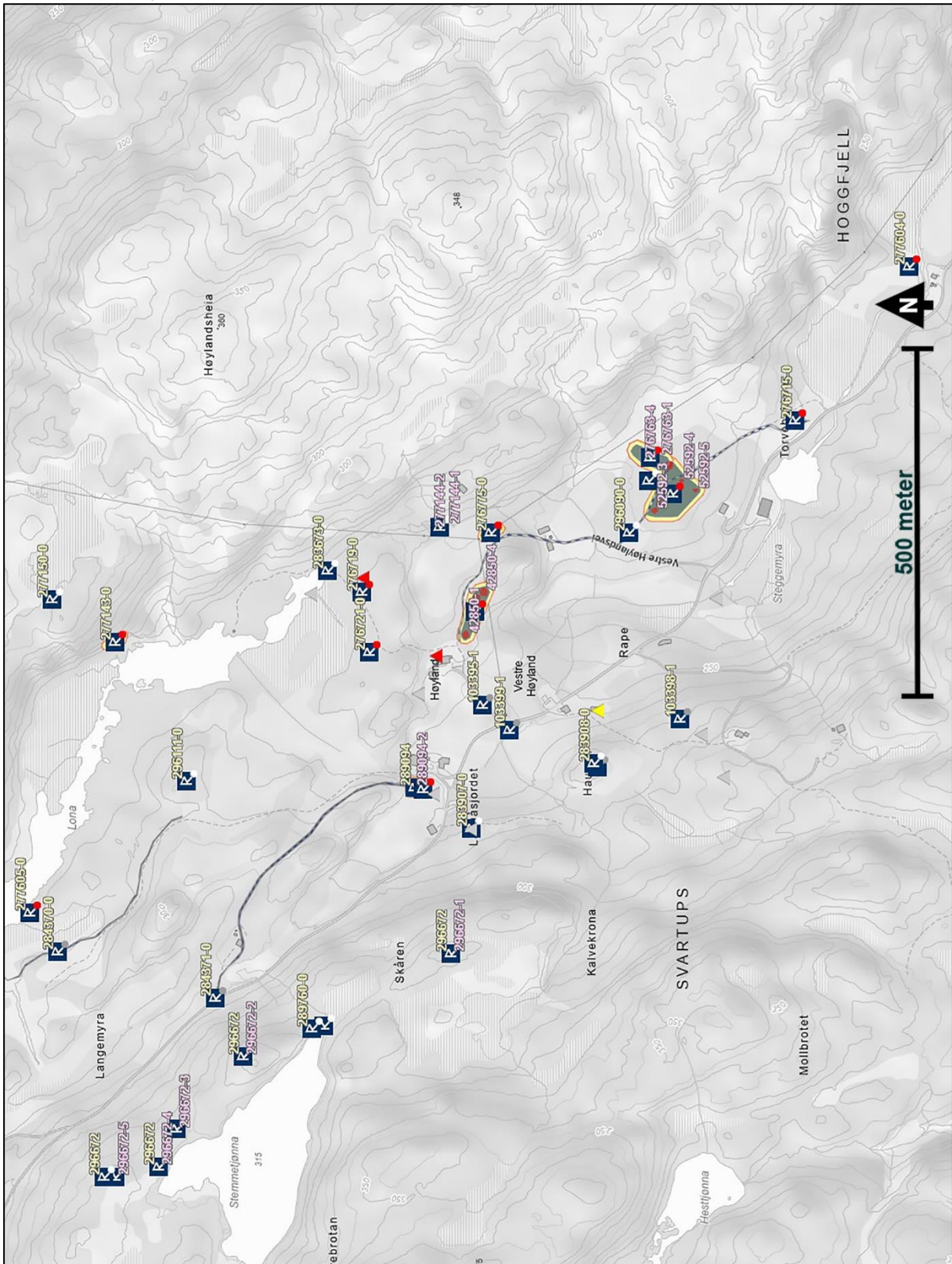
KM 2 Åtland

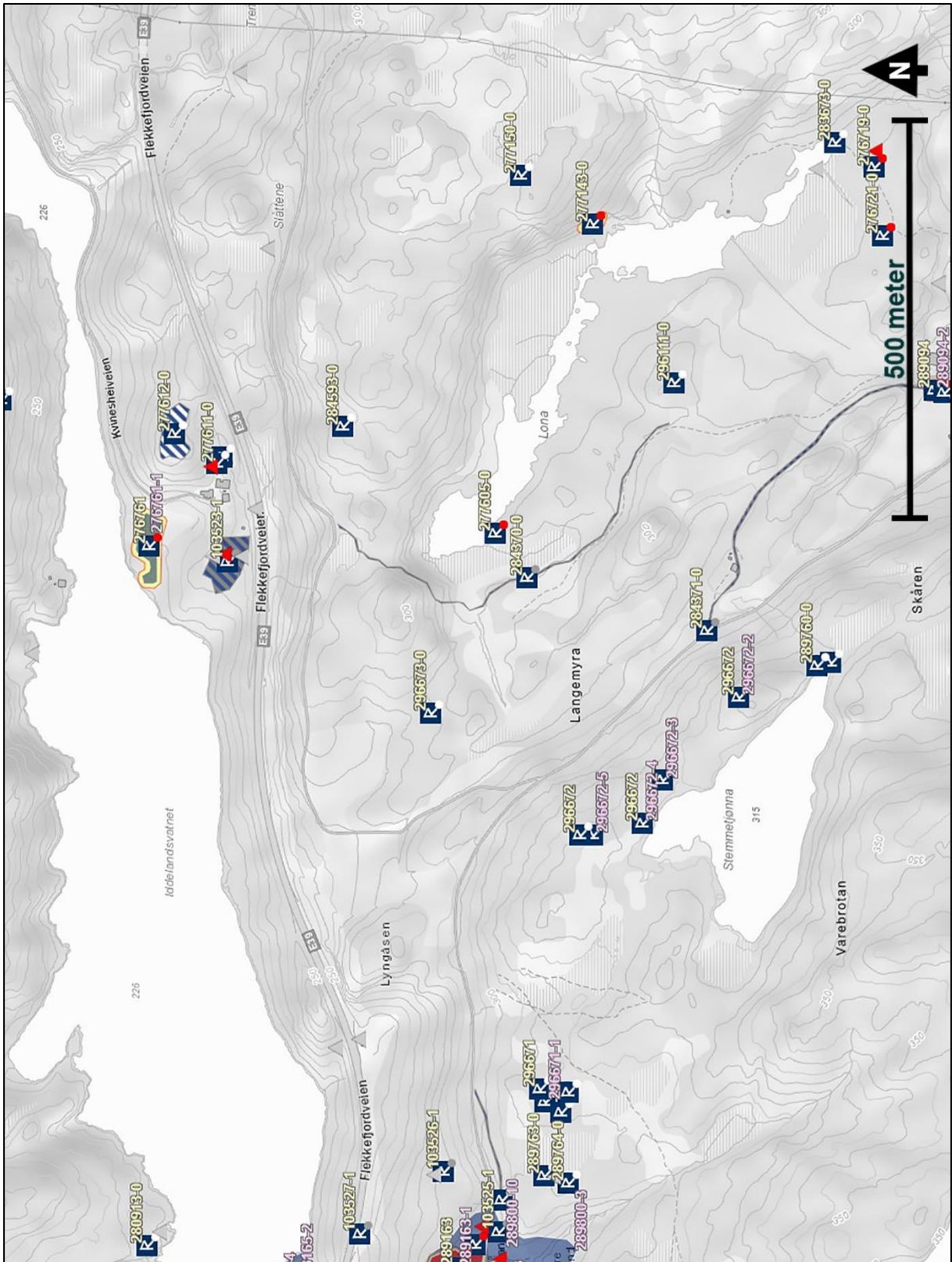
KM 3 Ytre Eikeland

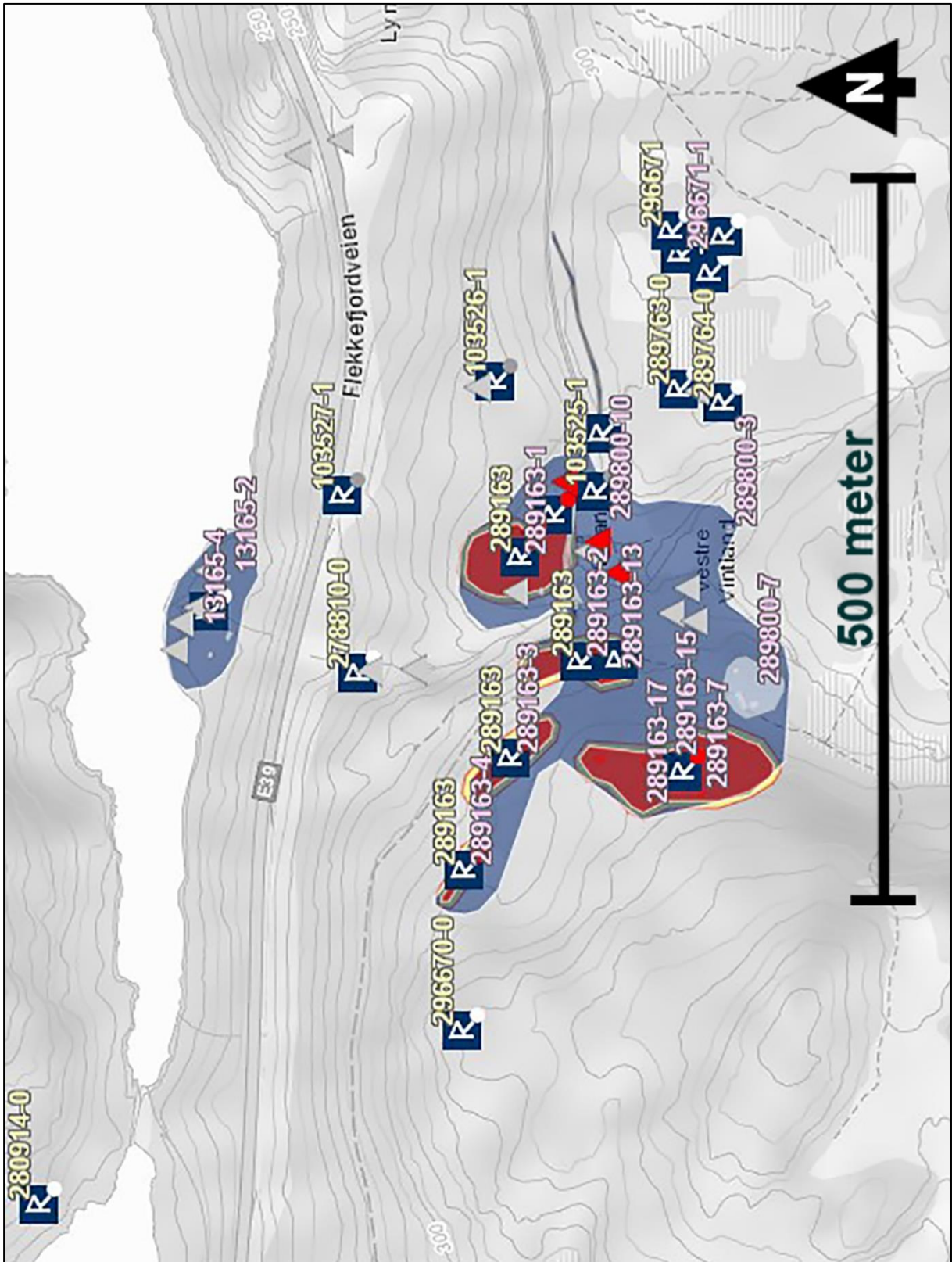
KM 4 Vestre Høyland

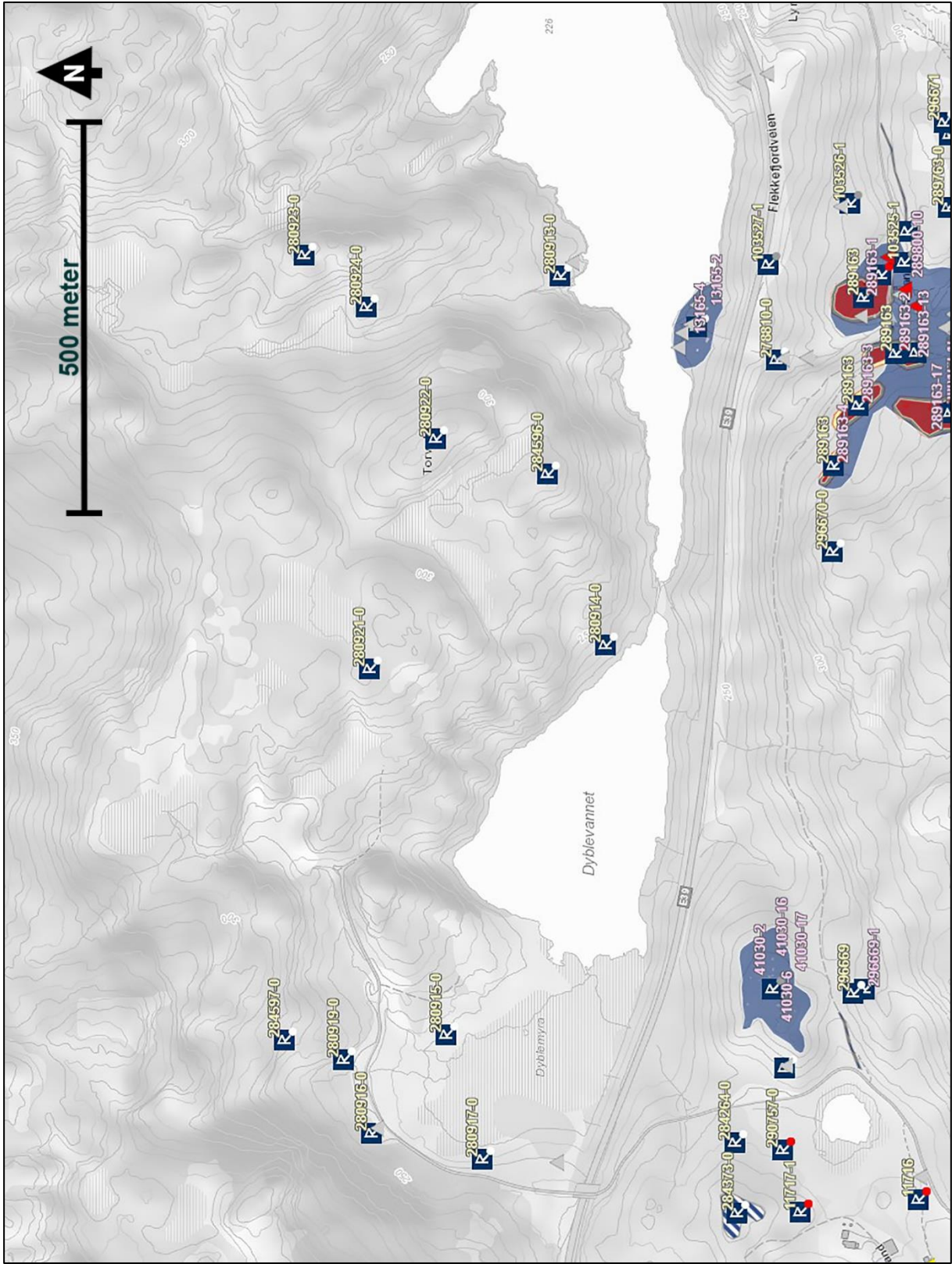
KM 5 Lona og KM 6 Iddeland

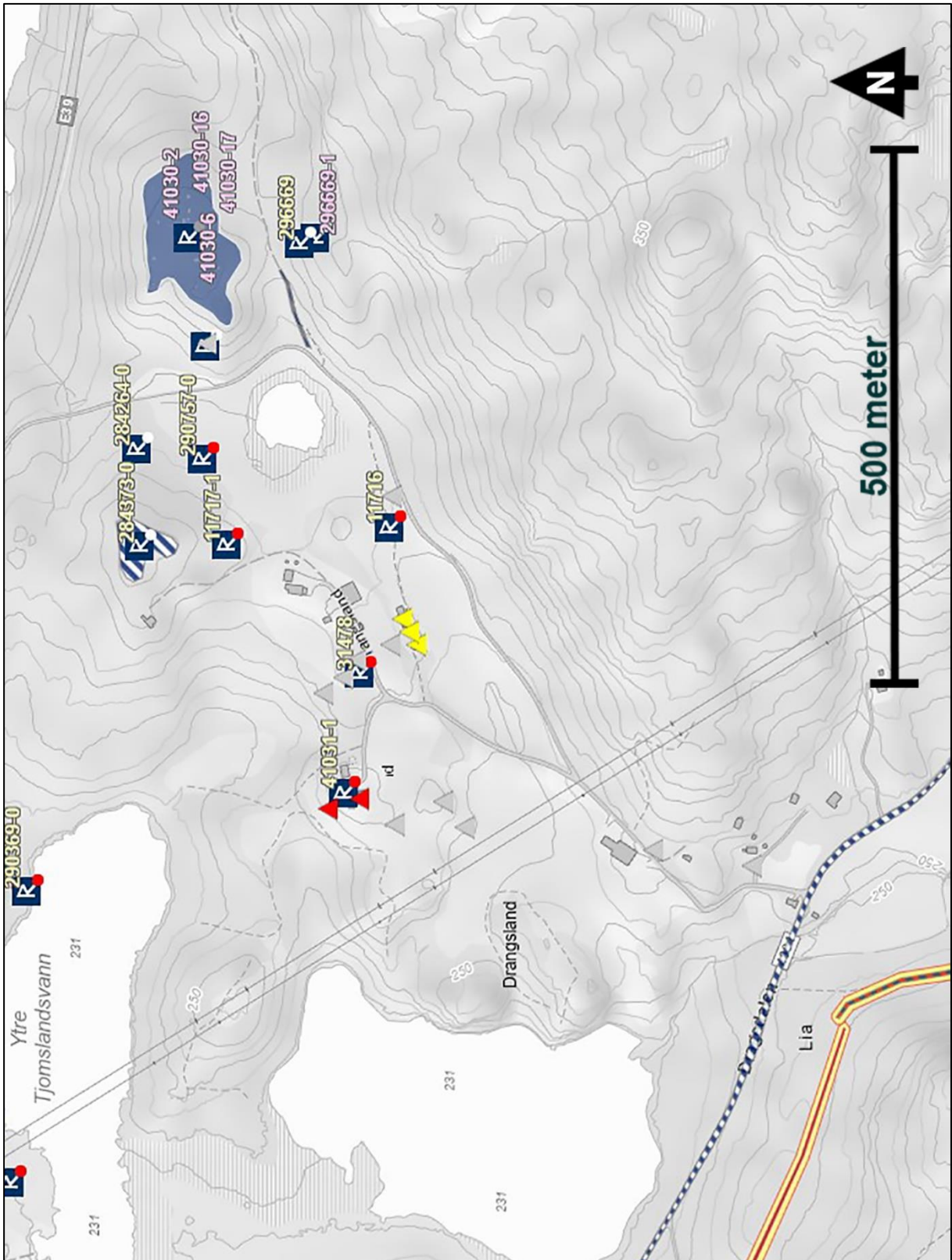
KM 7 Vintland vestre og KM 8 Tågeneset

KM 9 Torveheia

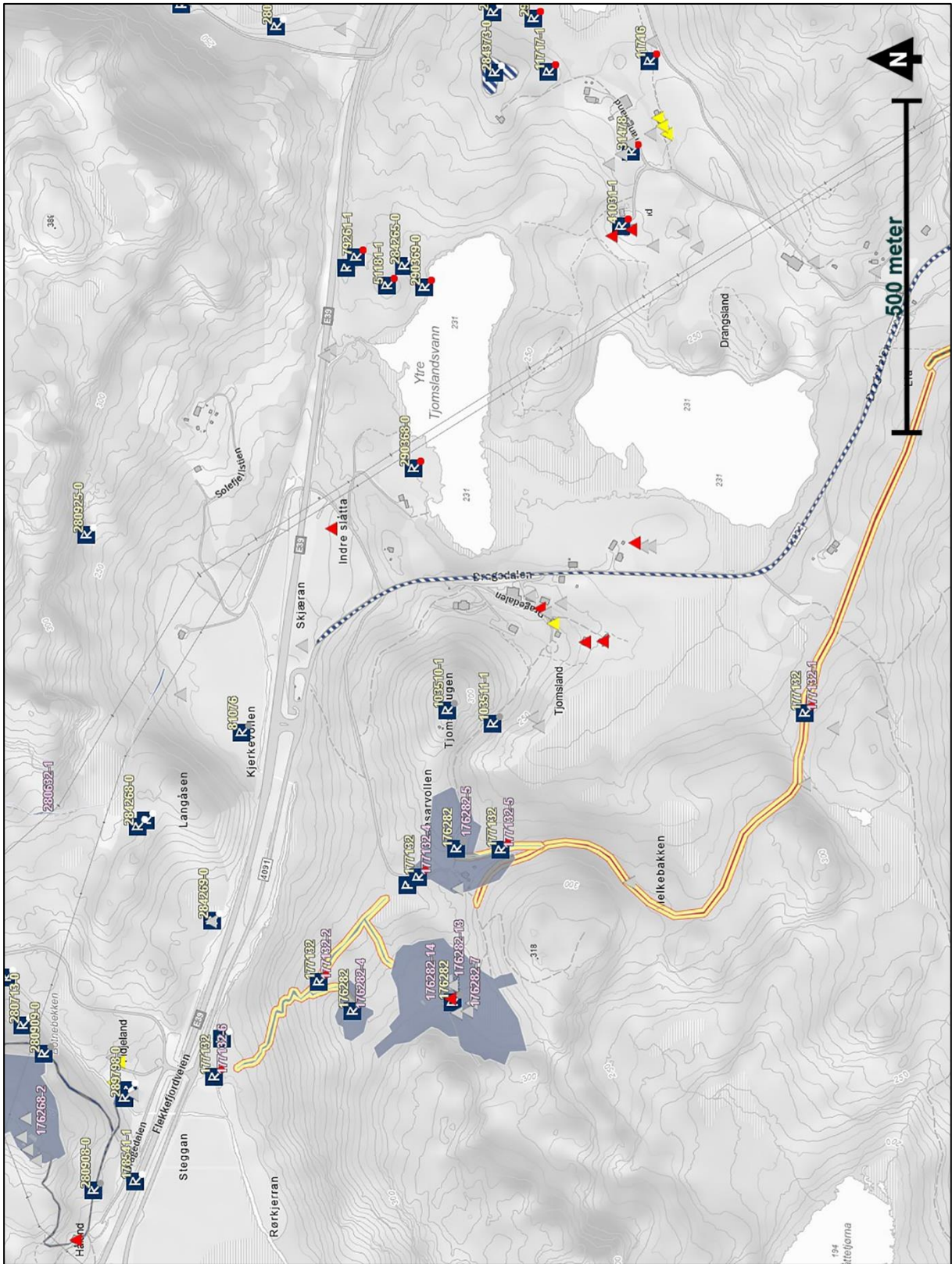

KM 10 Drangslund

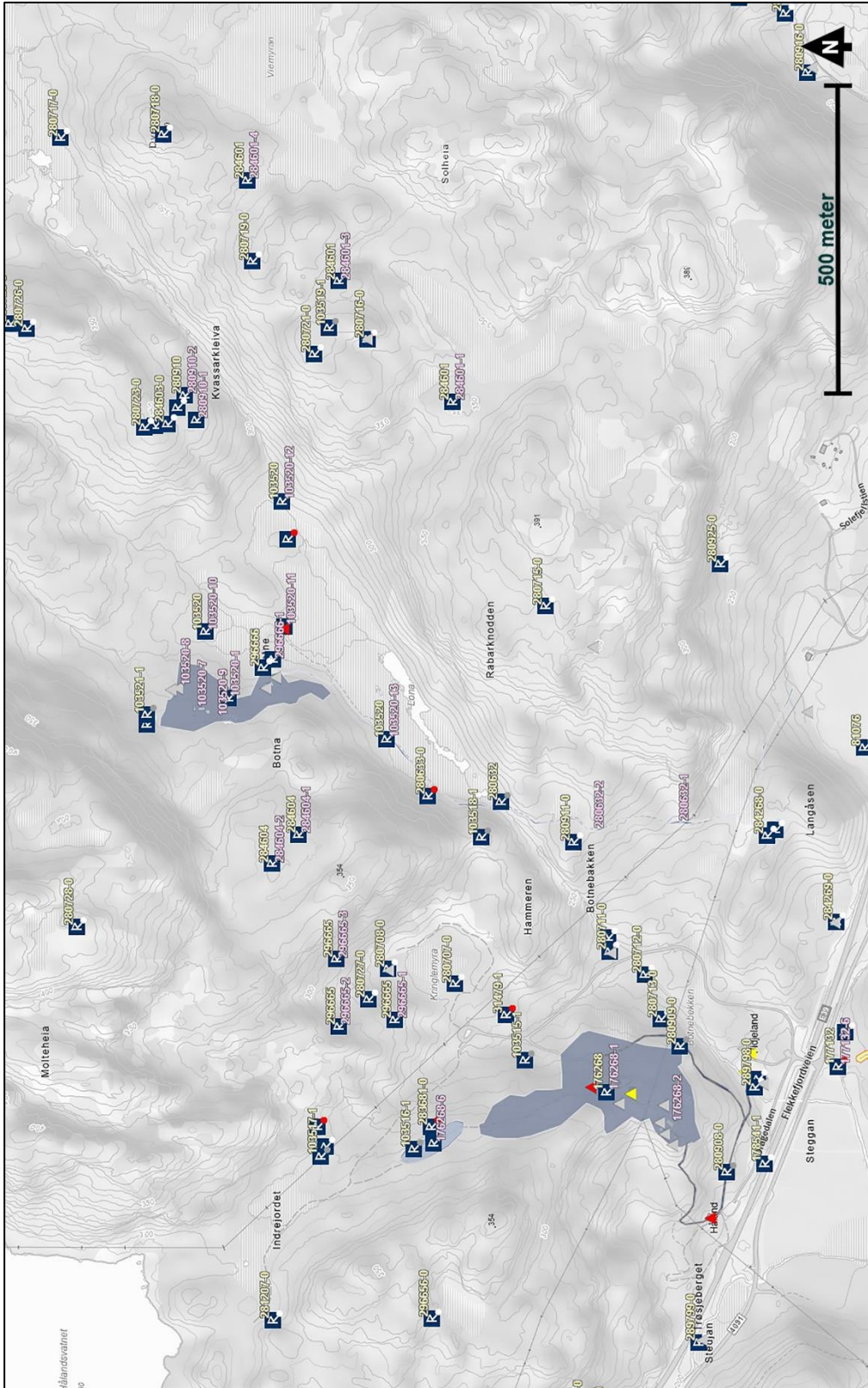

KM 11 Tjomsland med Kallåsen

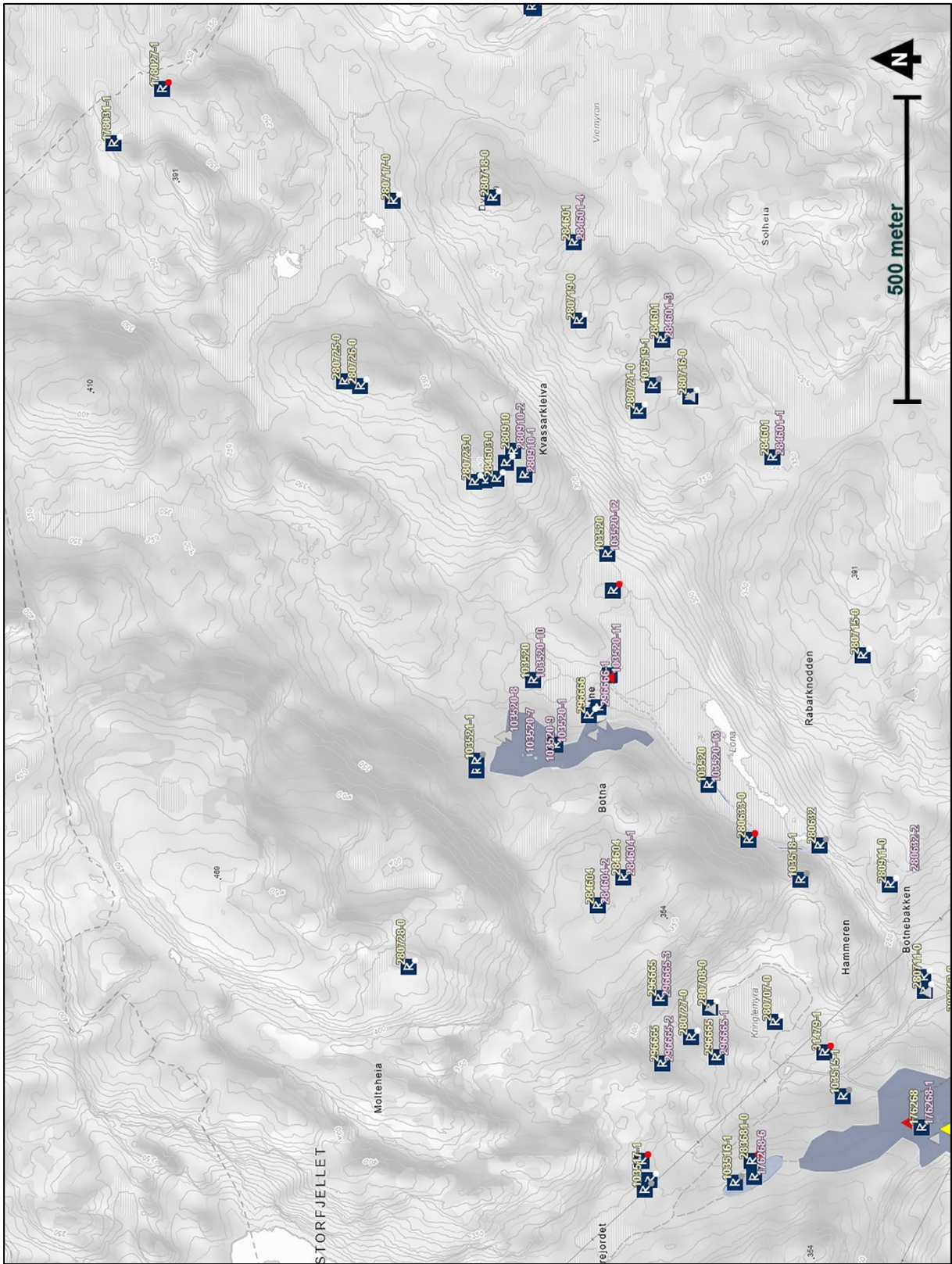

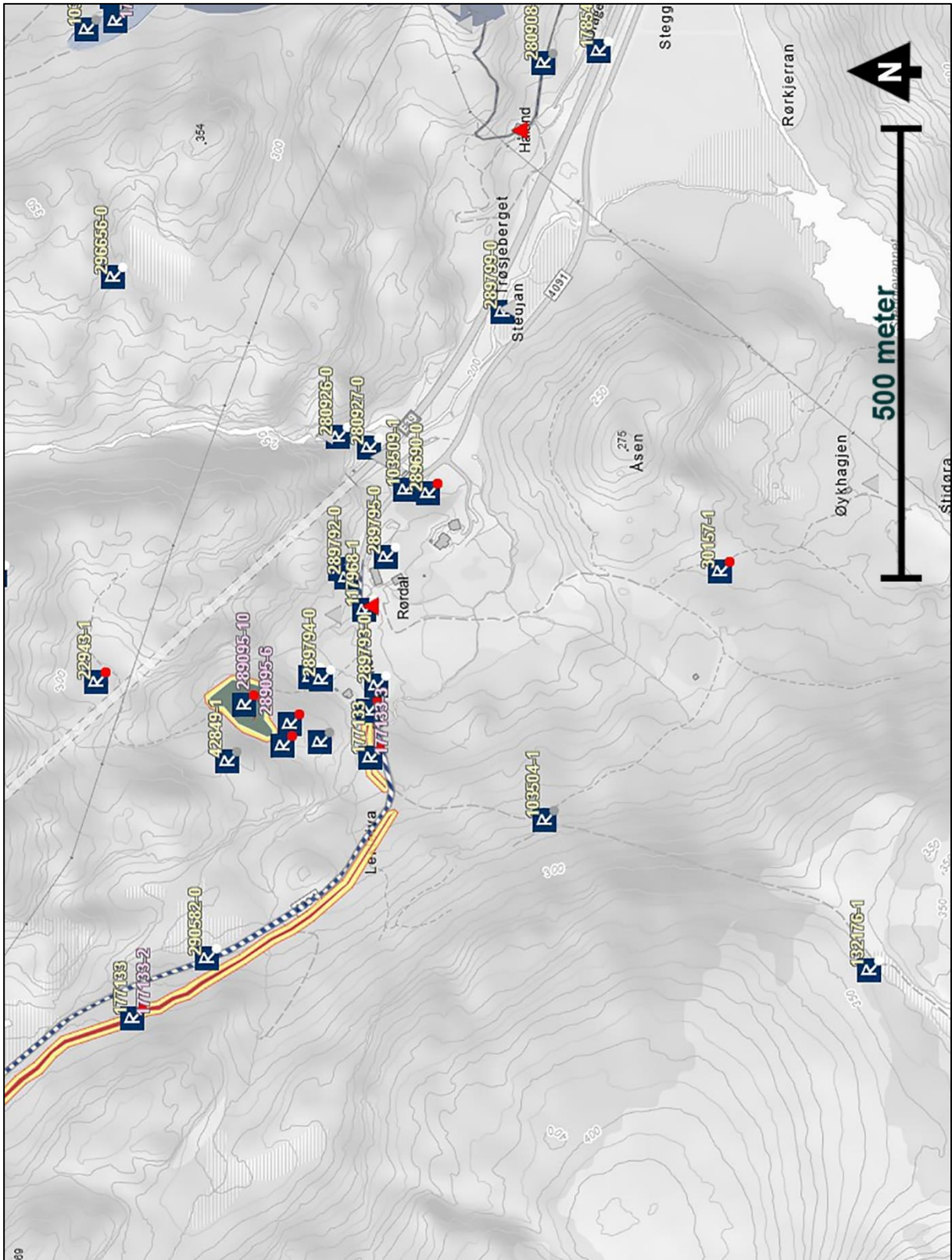
KM 13 Håland

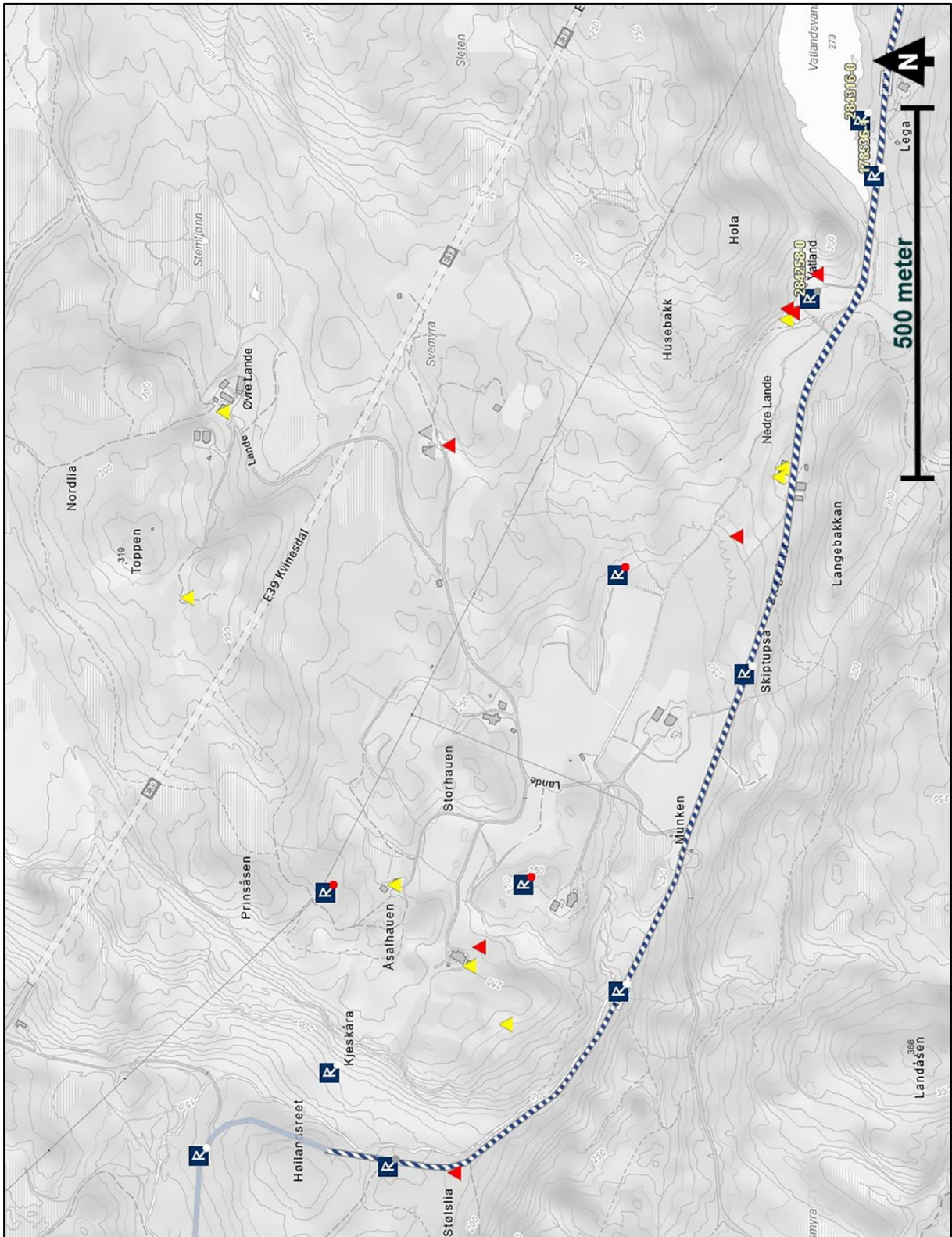
KM 14 Botne

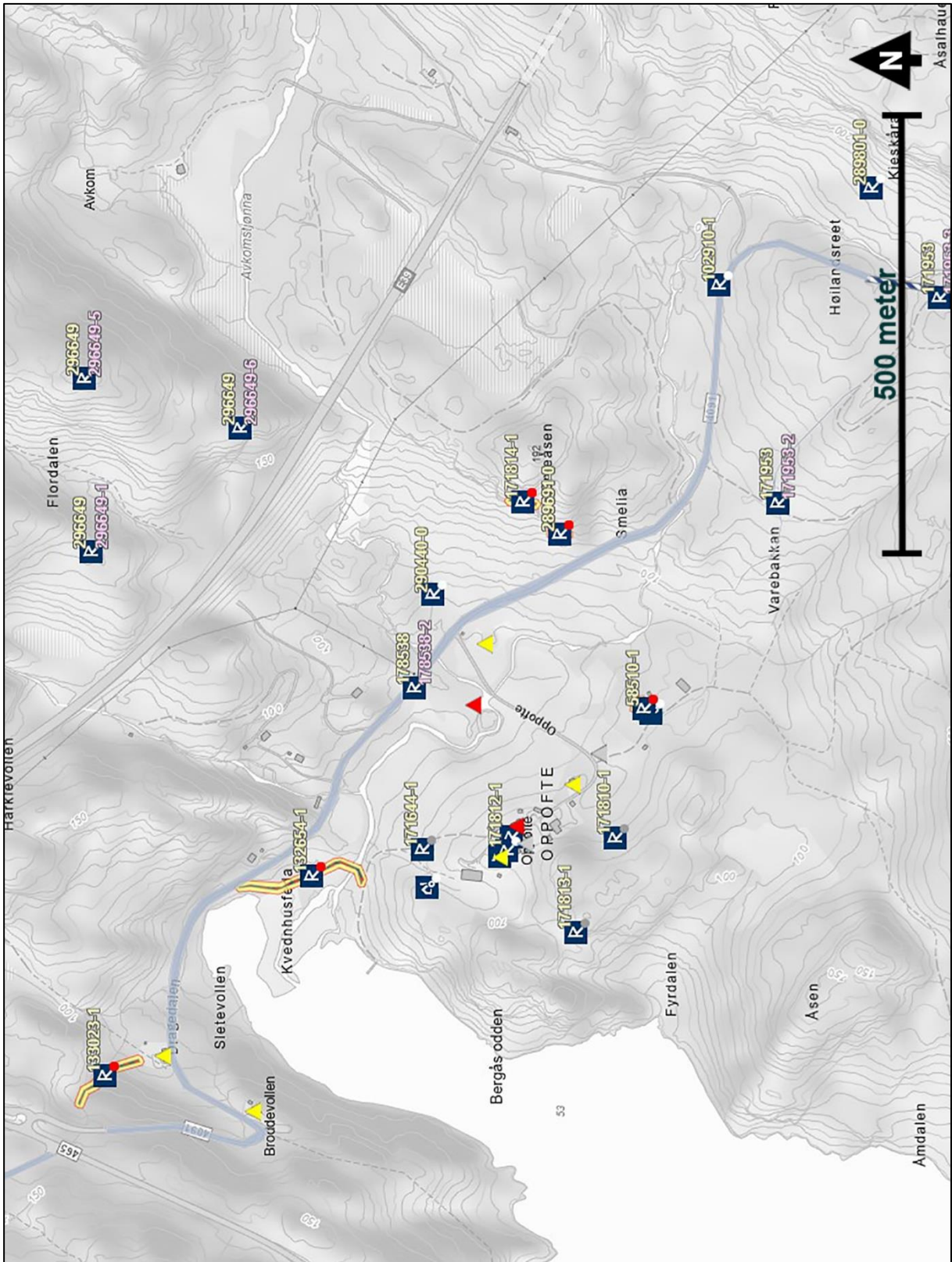
KM 15 Rørdal

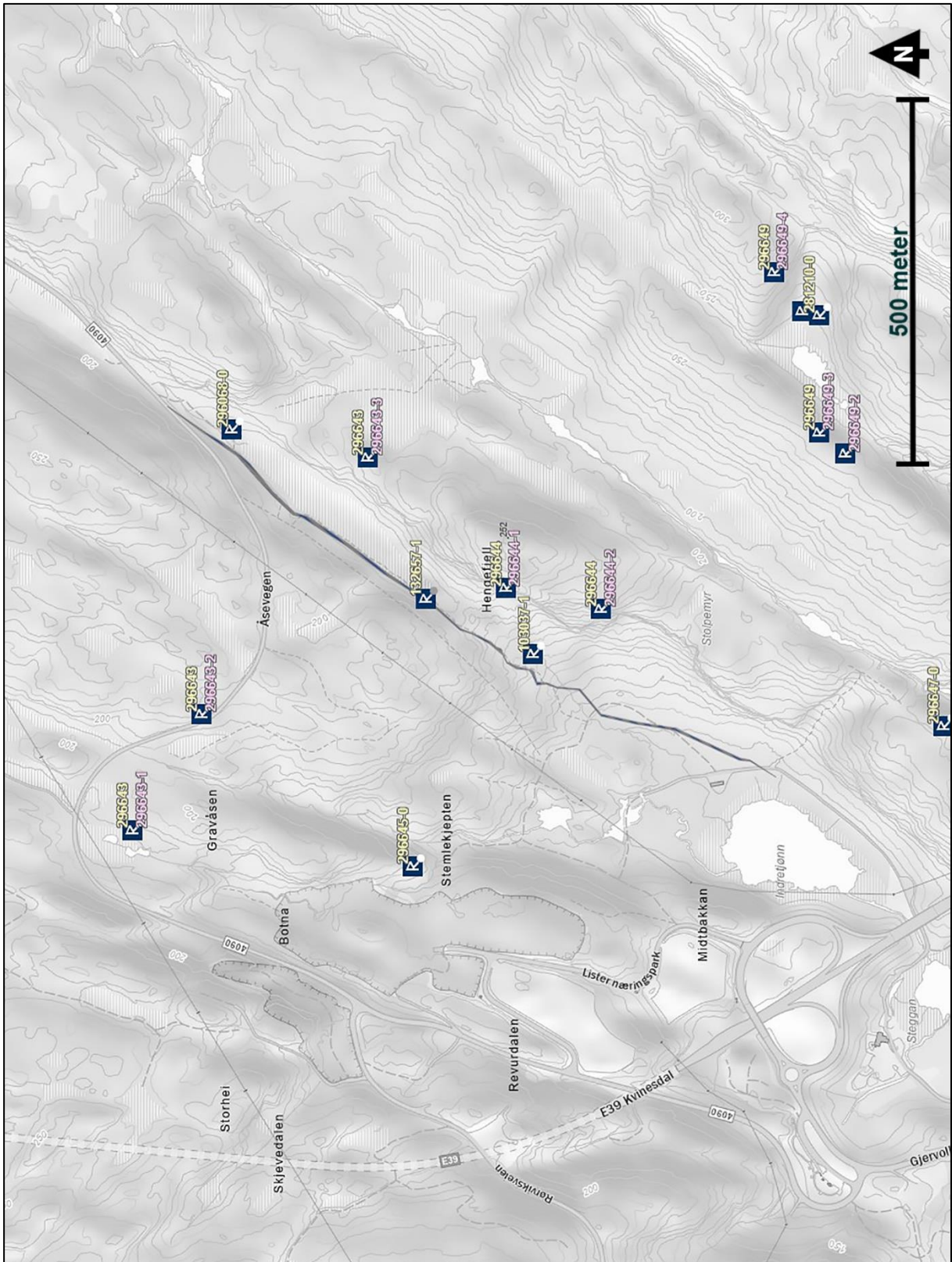
KM 16 Vatland, KM 17 Nedre Lande og KM 19 Øvre Lande, samt deler av KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda

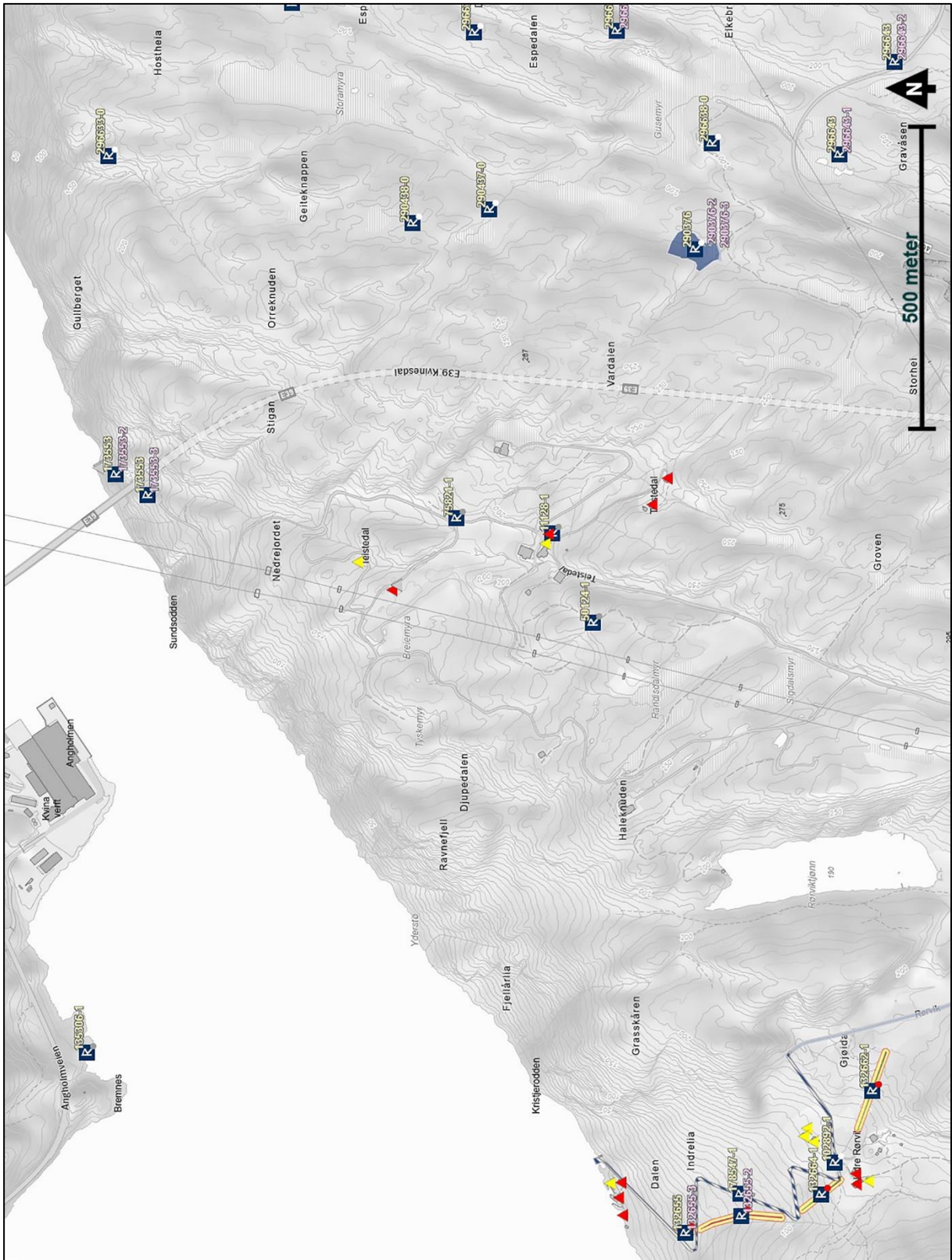
KM 19 Oppofte, samt deler av KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda

KM 20 Vei gjennom Gusedalen

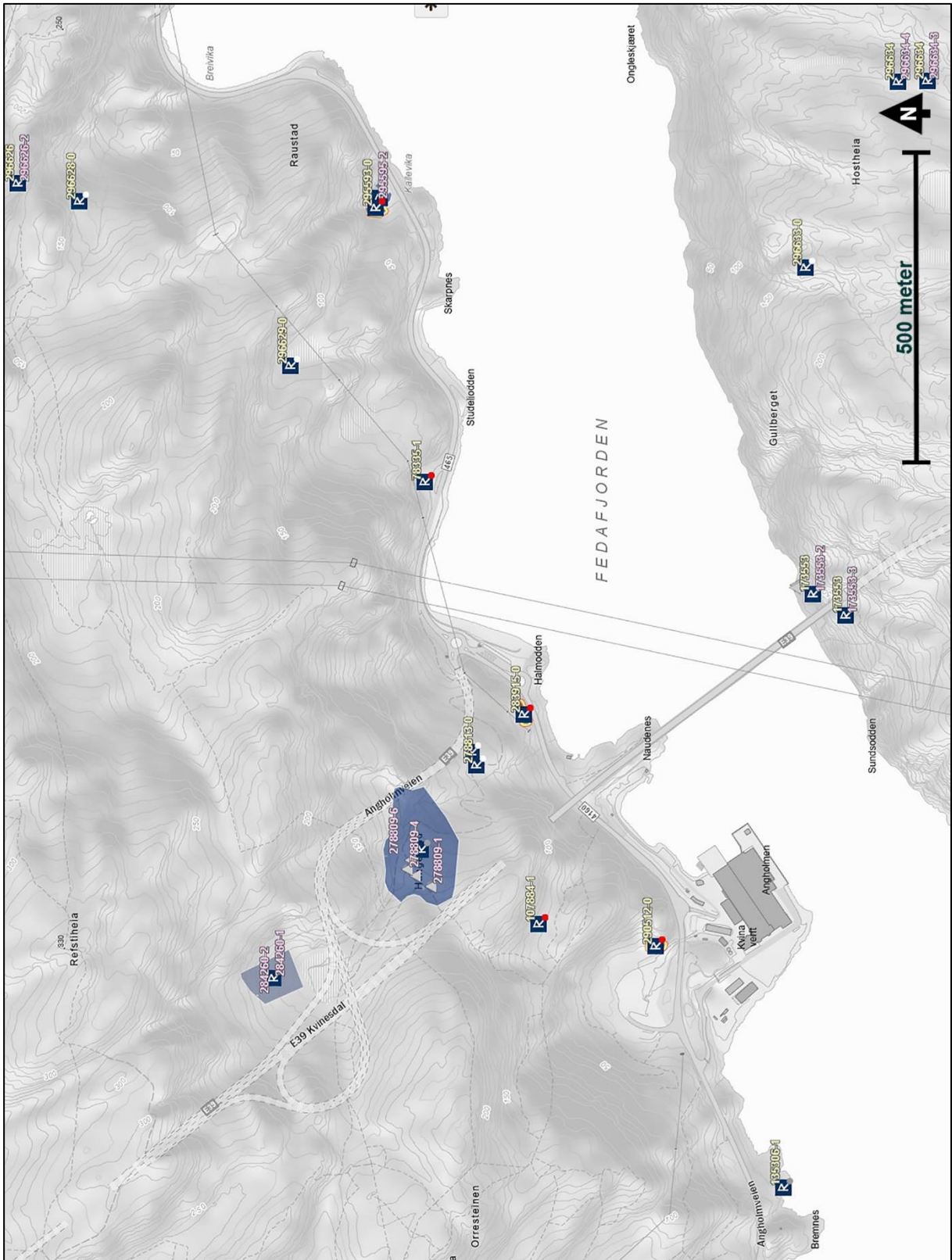

KM 21 Teistedal, samt deler av KM 12 Vestlandske hovedvei Rørdal - Rørvikstranda

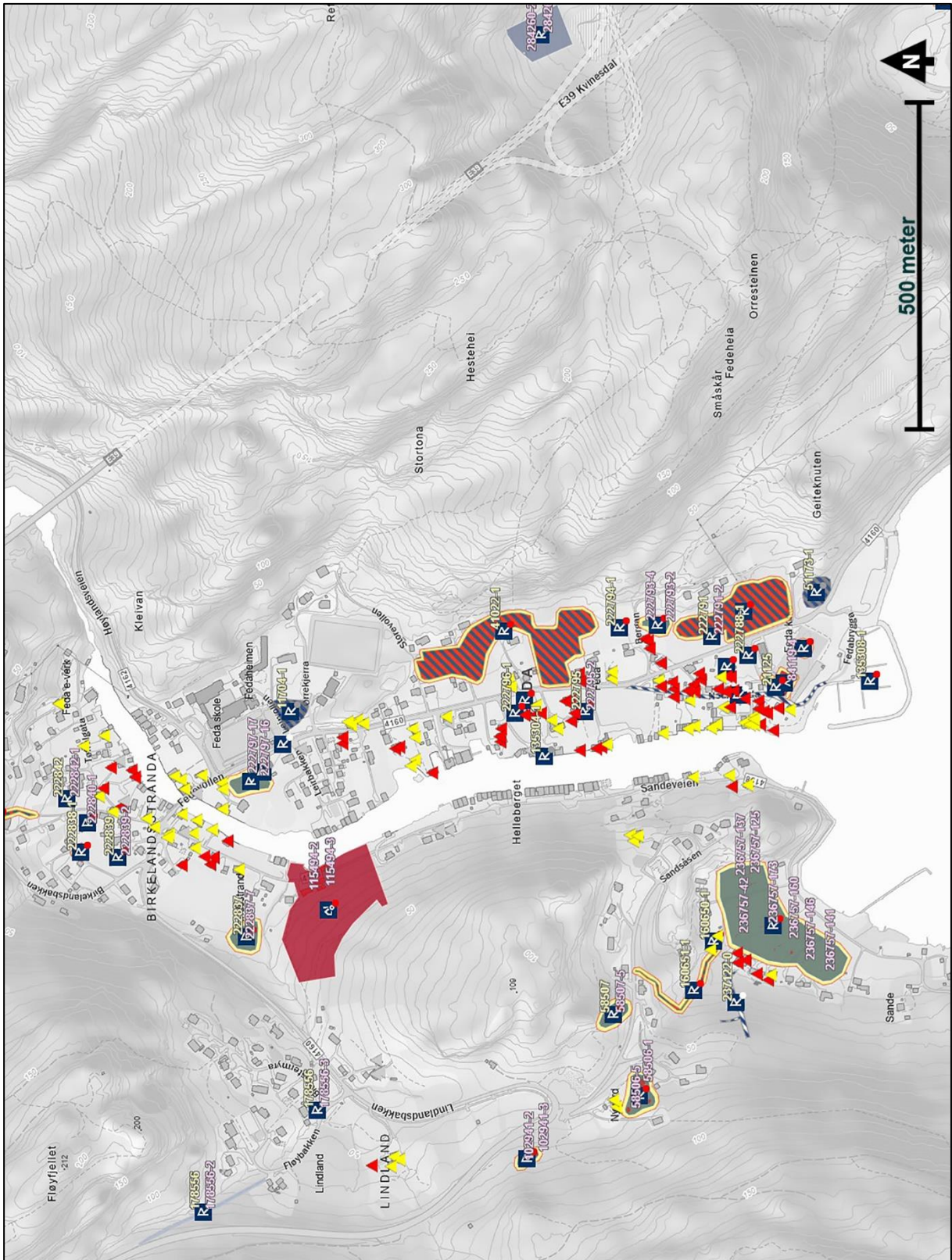

KM 22 Hangeland og KM 23 Kallevik

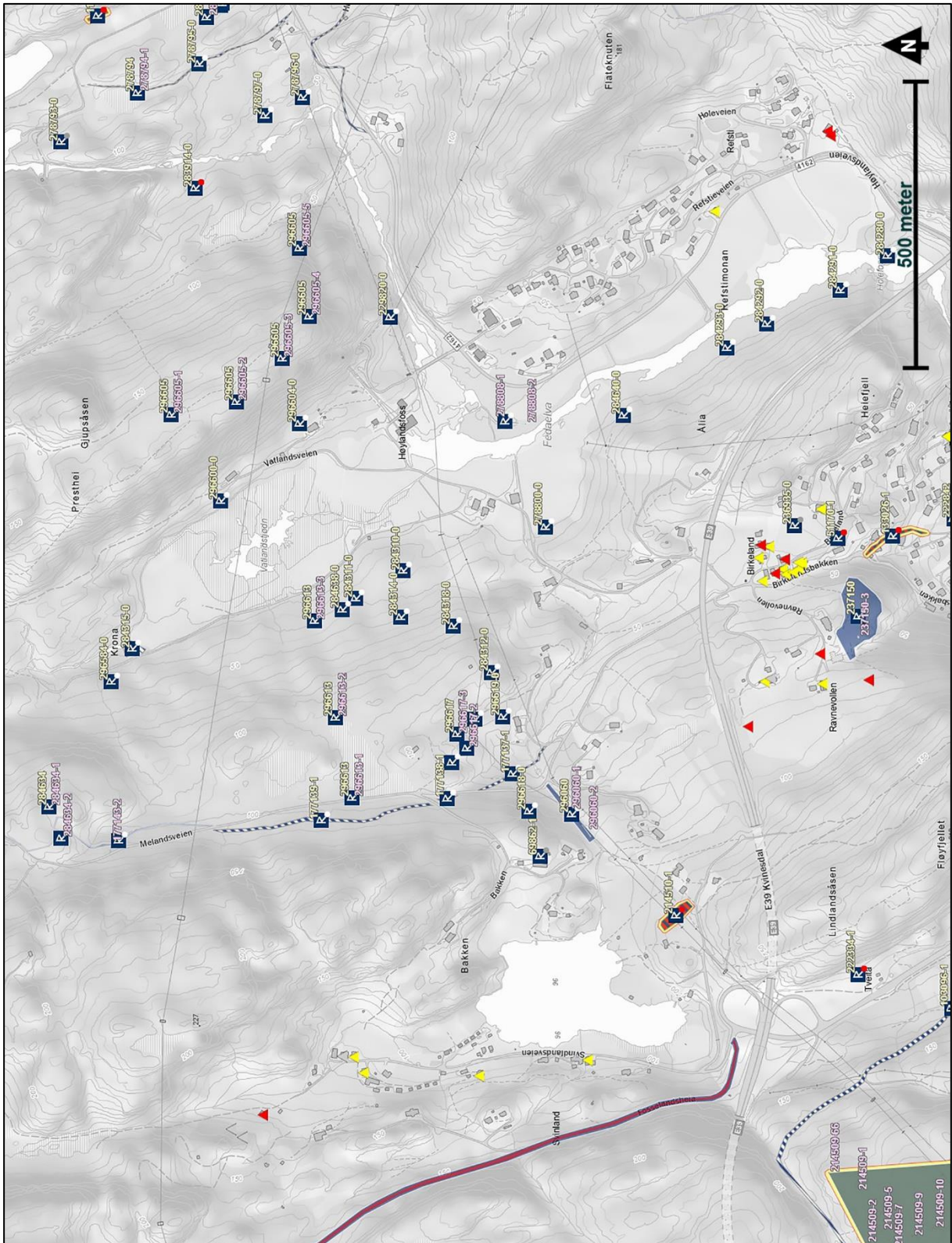

KM 24 Feda. Kart 1 av 2 (sørlige del)

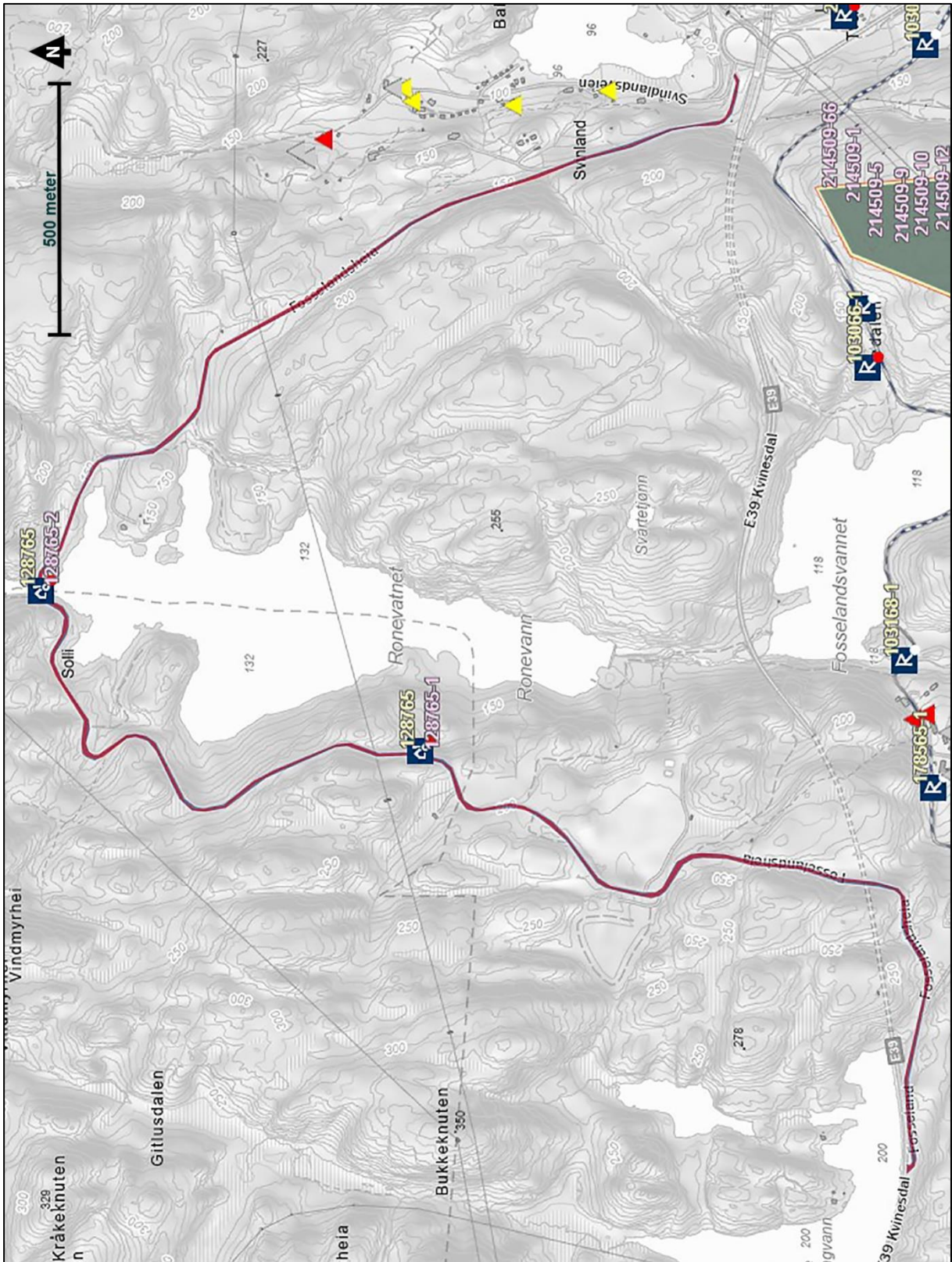

KM 24 Feda. Kart 2 av 2 (nordlige del)

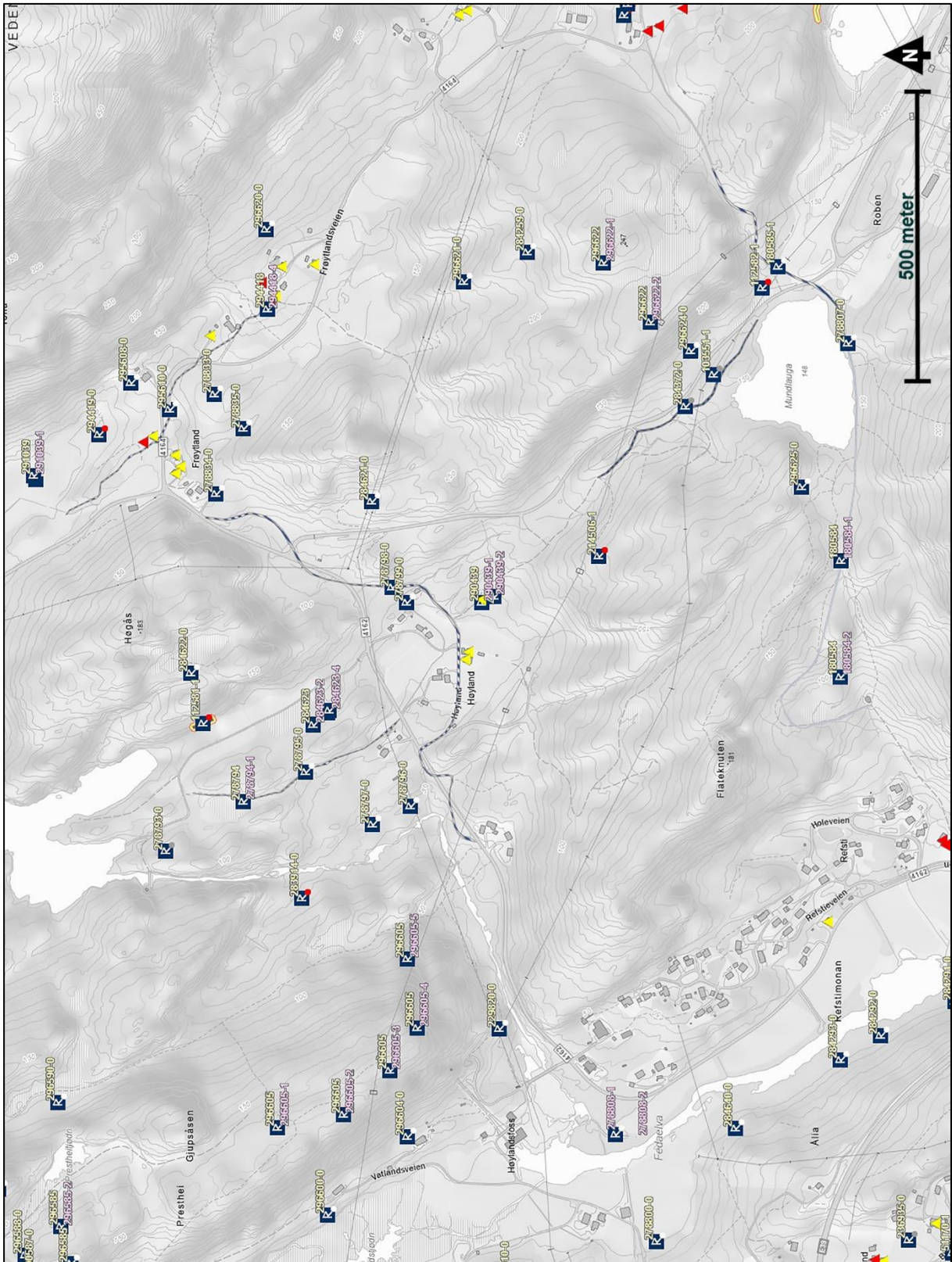

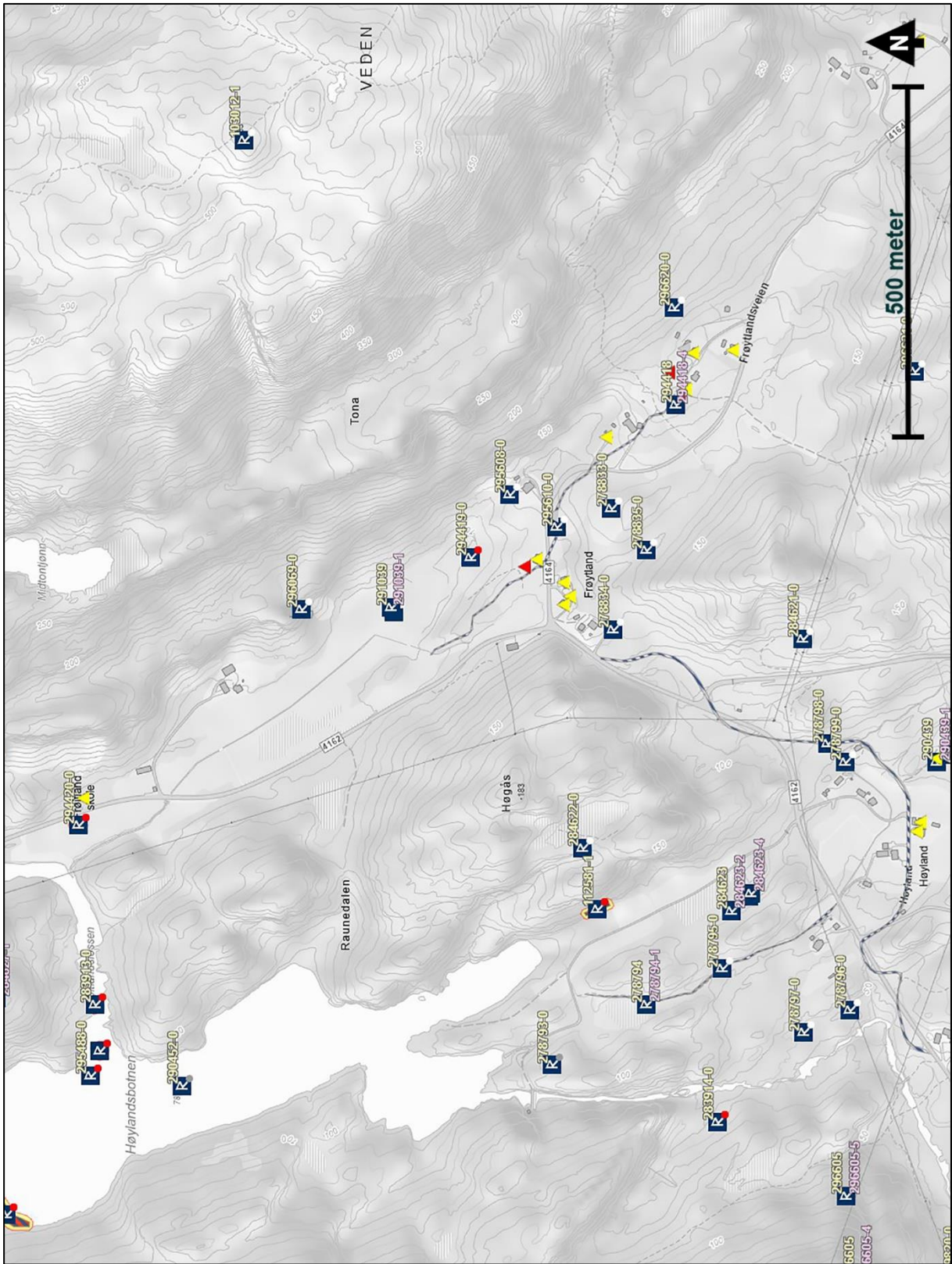
KM 27 Sørlandske hovedvei Fosselandsheia

KM 30 Mundlauga og KM 31 Høyland

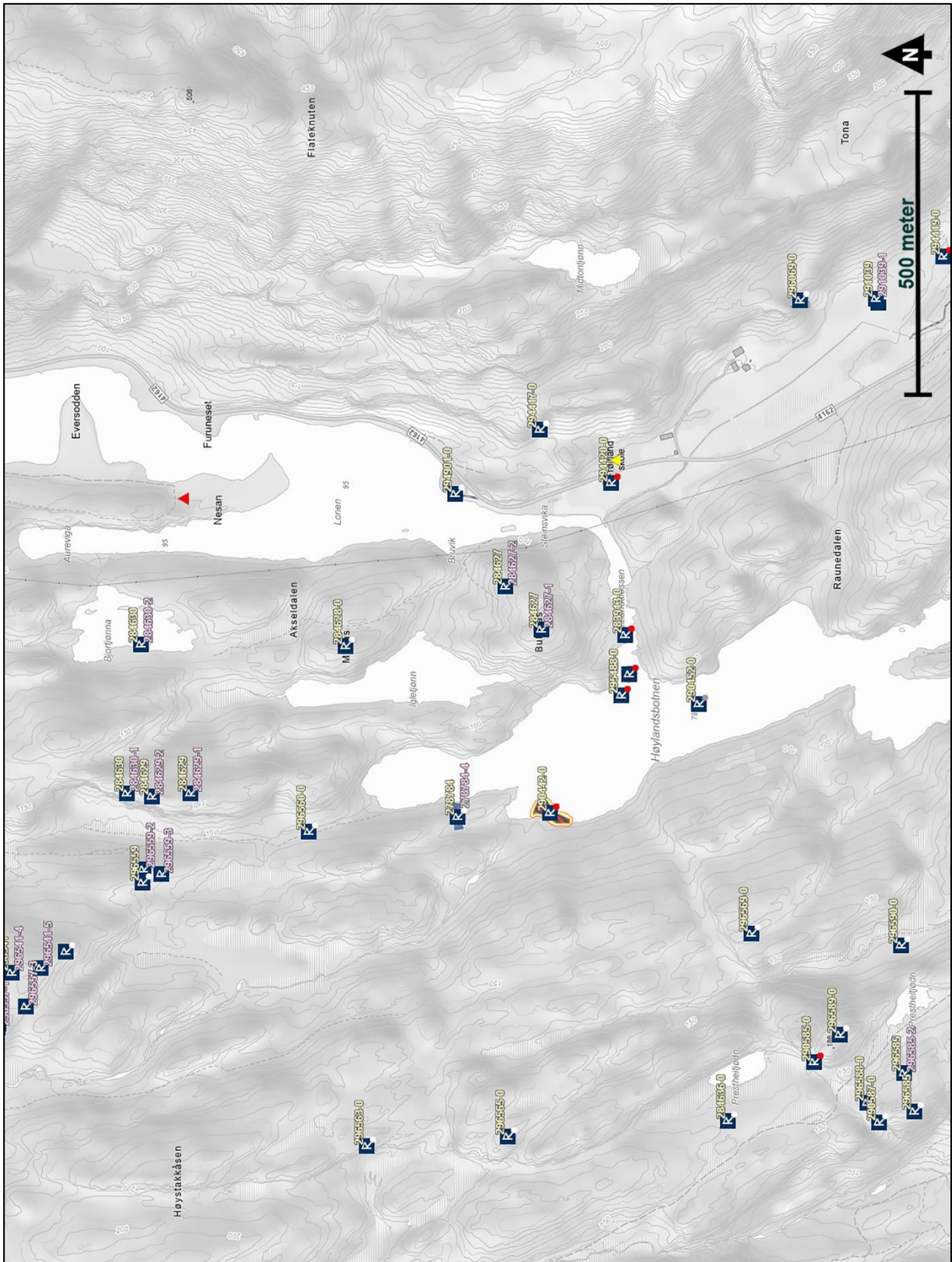
KM 32 Frøyland

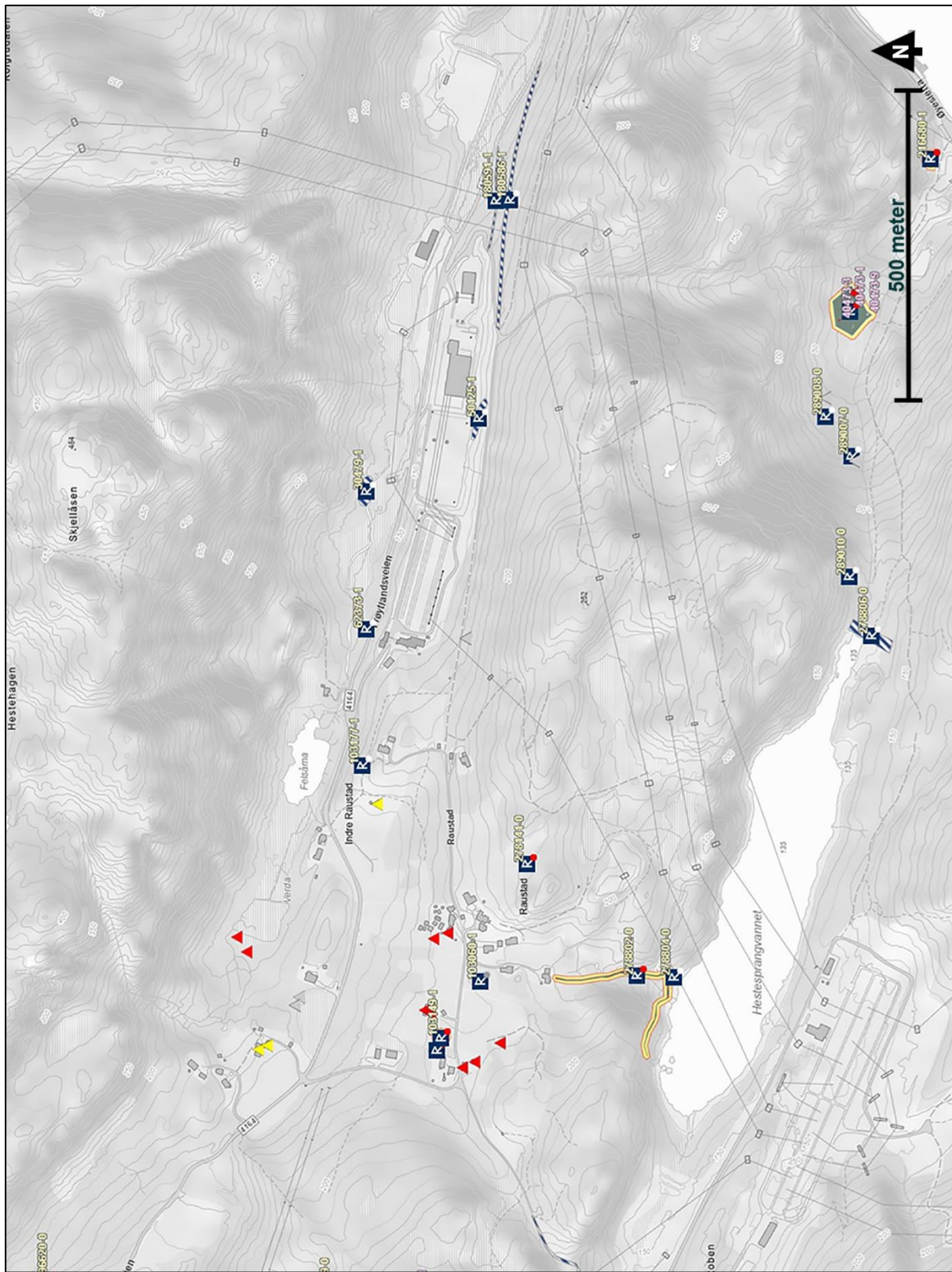
KM 33 Presthei

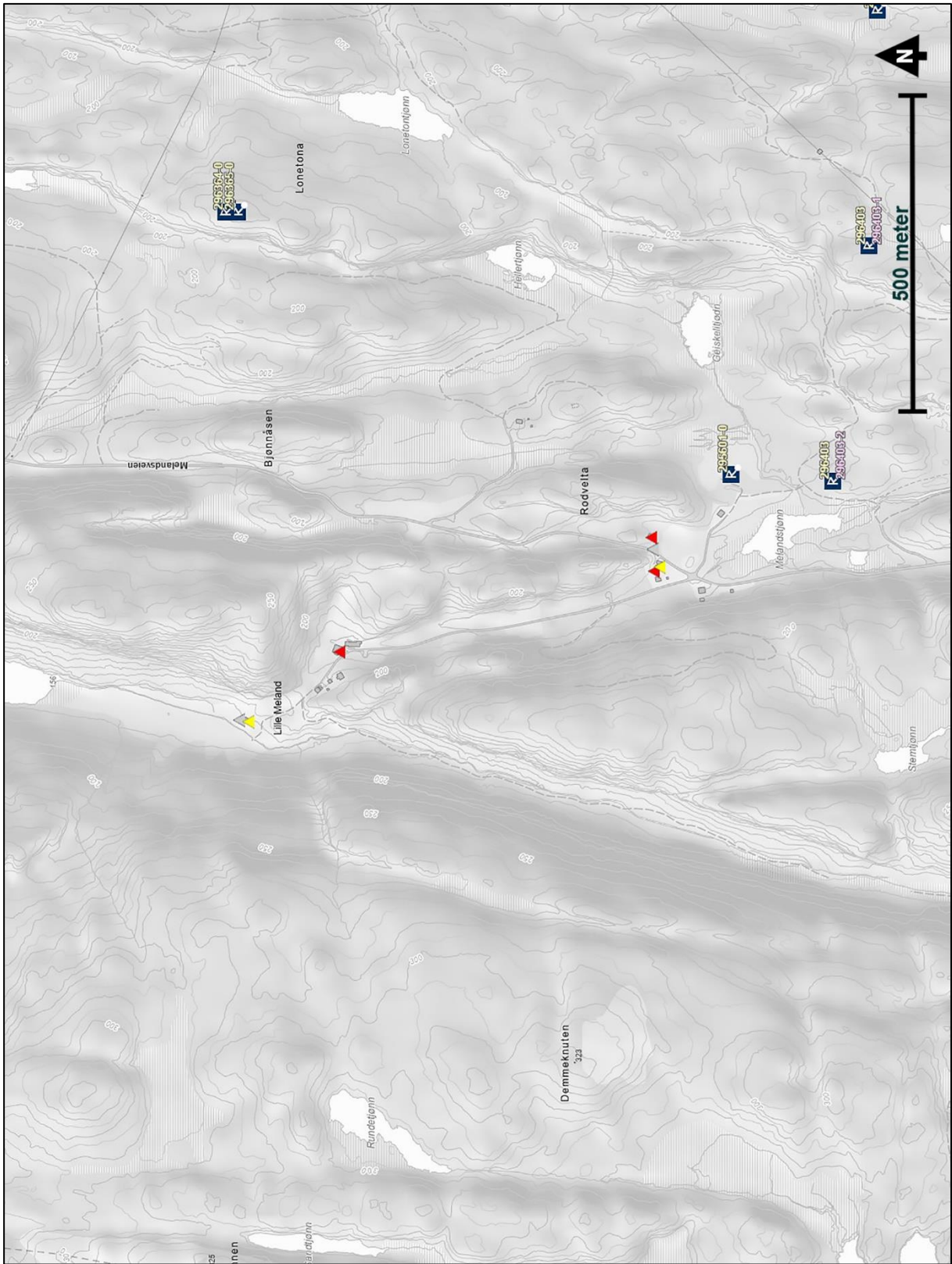

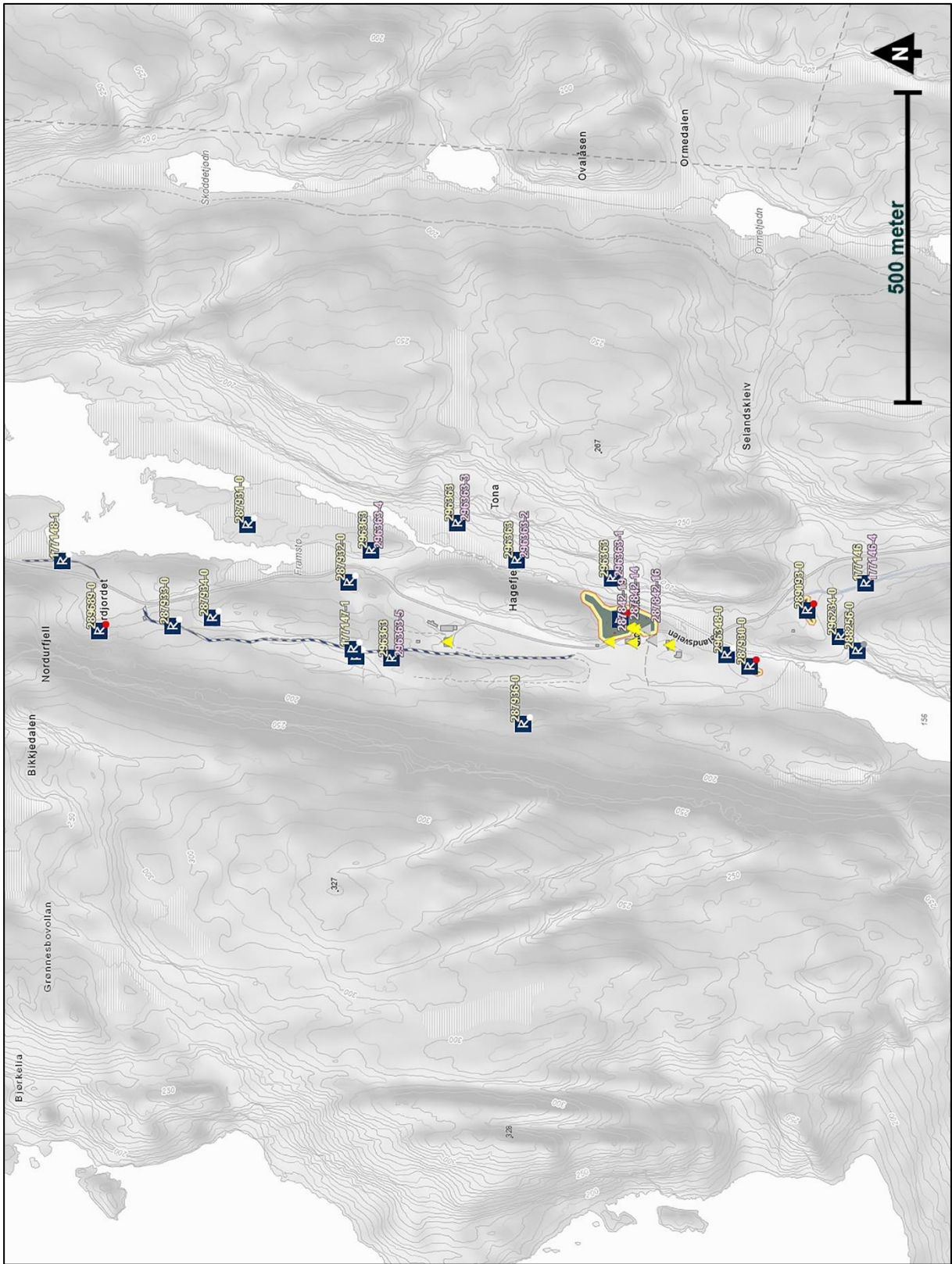
KM 35 Raustad

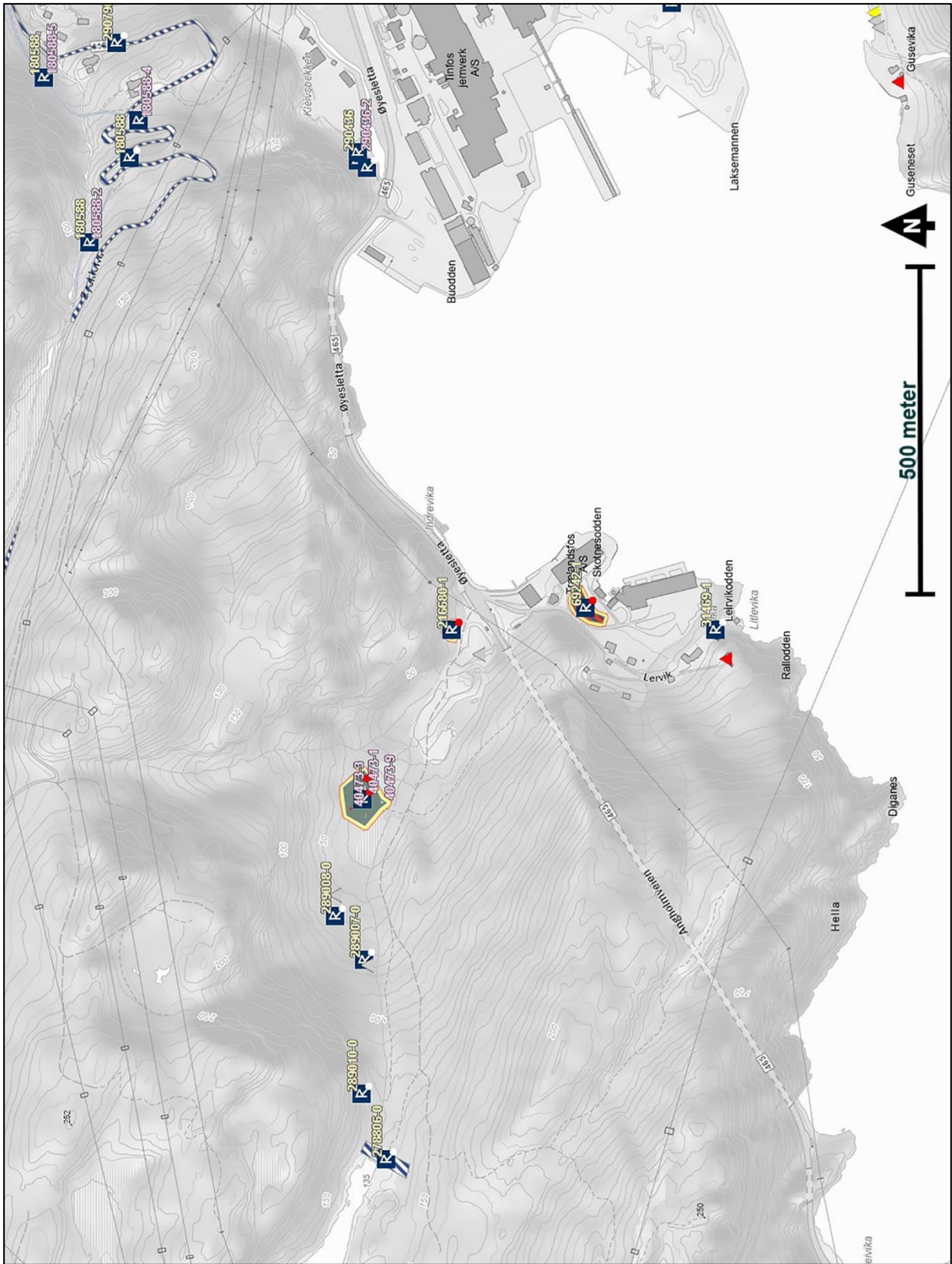
KM 36 Postveien Melandsdalen

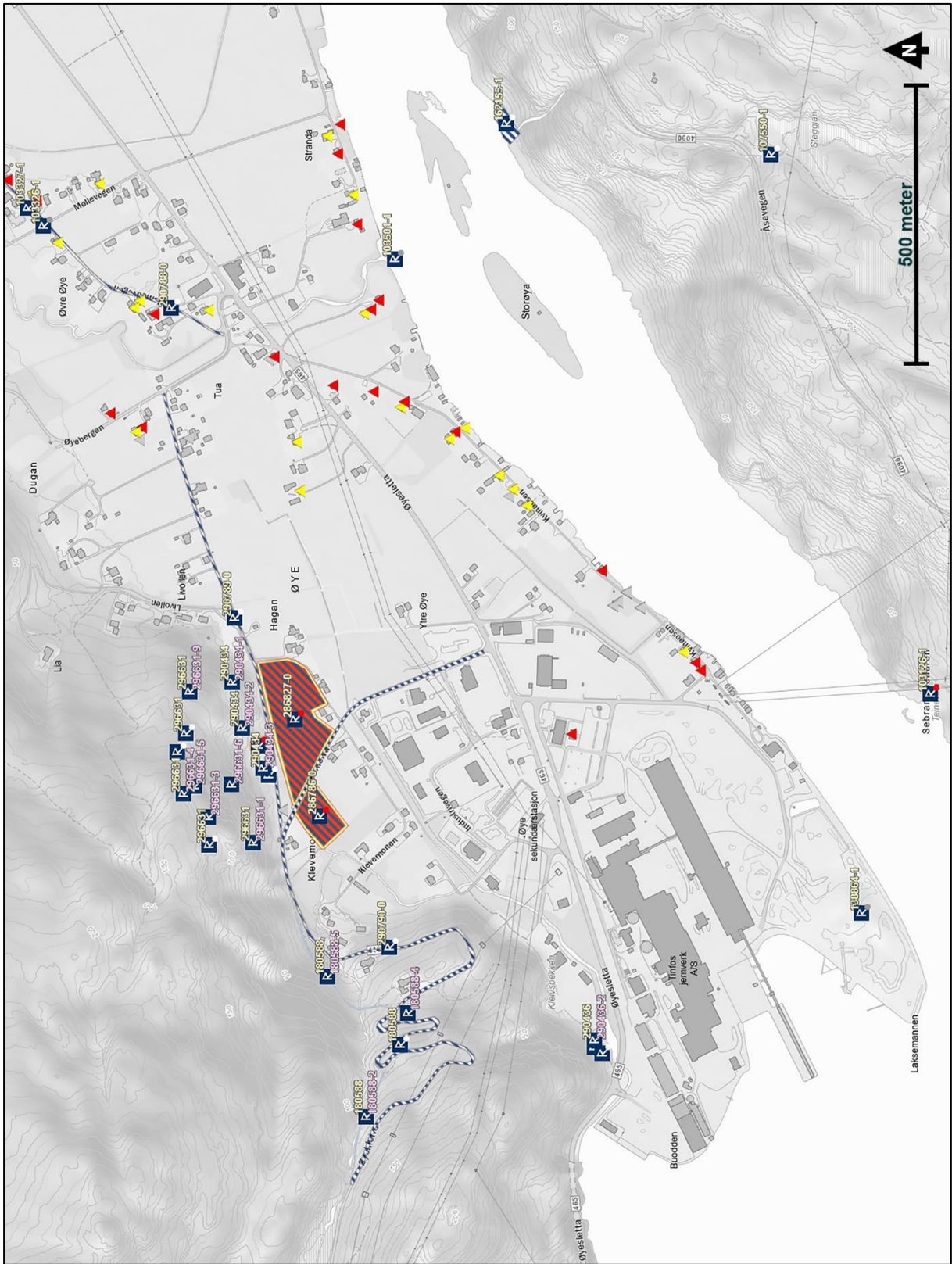
KM 38 Store Meland

KM 39 Lervik

KM 40 Øyesletta (vestre del)

KM 40 Øyesletta (østre del)

